

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

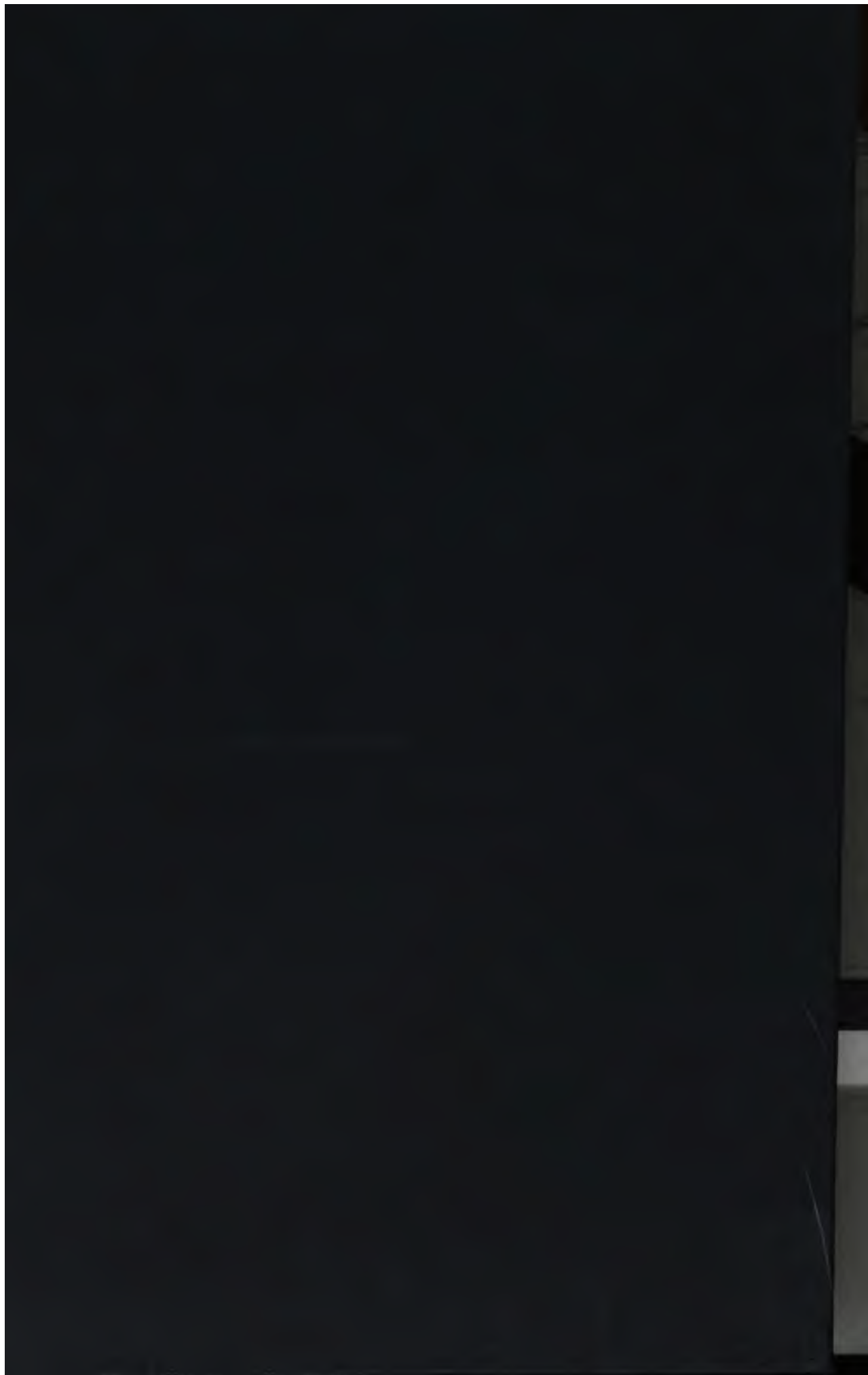
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Harvard Divinity School

**ANDOVER-HARVARD THEOLOGICAL
LIBRARY**

MDCCCCX

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

THE HARVARD ORIENTAL SERIES

VOLUME ELEVEN

Harvard Divinity School

**ANDOVER-HARVARD THEOLOGICAL
LIBRARY**

MDCCCCX

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

THE HARVARD ORIENTAL SERIES

VOLUME ELEVEN

HARVARD ORIENTAL SERIES

EDITED

WITH THE COÖPERATION OF VARIOUS SCHOLARS

BY

CHARLES ROCKWELL LANMAN

WALES PROFESSOR OF SANSKRIT IN HARVARD UNIVERSITY

Volume Eleven

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

Published by Harvard University

1908

THE PANCHATANTRA

A Collection of Ancient Hindu Tales

IN THE RECENSION, CALLED PANCHAKHYANAKA, AND DATED 1199 A.D., OF
THE JAINA MONK, PURNABHADRA

CRITICALLY EDITED IN THE ORIGINAL SANSKRIT

BY

DR. JOHANNES HERTEL

OBERLEHRER AM KOENIGLICHEN REAL-GYMNASIUM, DOEBELN, SAXONY

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

Published by Harvard University

1908

111
2971
.H3
Vol. 11

TO
CHARLES HENRY TAWNEY
SOMETIME LIBRARIAN OF THE INDIA OFFICE, LONDON
AND TO HIS SUCCESSOR
FREDERICK WILLIAM THOMAS
THIS VOLUME IS DEDICATED
IN TOKEN OF THE SINCERE GRATITUDE OF
THE EDITOR

CONTENTS

	PAGE
PREFATORY AND RELATED MATTER	
Preface: by the Editor of this text	xiii
The Panchatantra in the study of Comparative Literature	xiii
The Panchatantra in India. Tantrakhyayika	xiv
Purnabhadra's recension	xiv
Works planned to supplement this: Critical introduction	xiv
History of the Panchatantra in India and the West	xiv
Translation of this text	xiv
Genesis of this text-edition	xiv
Manuscripts on which it is based, and its critical aim	xiv
Acknowledgment of obligations	xv
Hopes and plans for future work	xvii
 Notes on the externals of Indian books: by the Editor of this Series	
The occasion of these notes	xix
Significance of Hindu conservatism	xix
What are the externals of a book?	xx
1. Material	xx
2. Shape of the material	xx
3. Way of keeping the leaves together	xxi
4. Printing	xxii
5. Styles and sizes of the characters	xxiii
6. Distinction of verse from prose	xxiii
7. Marginal words and numbers to facilitate reference	xxiv
Devices used in this edition to facilitate reference	xxiv
Emboxments indicated by wavy lines	xxv
8. Punctuation	xxvi
Hyphenation of compounds	xxvii
Punctuation in English	xxvii
9. Spacing or division of words: its usefulness in English or Greek	xxviii
Objections to word-division in Sanskrit: Böhlingk's protest	xxix
As to 'forestalling the reader's judgment'	xxx
As to 'spoiling the beginner' with too much help	xxx
Word-division useful to men taking only one year of Sanskrit	xxx
Word-division offends Hindu taste	xxxi
Results of misdivision in spoken English &c. (tawdry, adder, &c.)	xxxi
Word-division a real difficulty to the Hindus	xxxiii
Evidence of the Pratisakhya	xxxiii

Contents

ix

	PAGE
Tale iv b: Rams and jackal	25
Tale iv a continued	26
Tale iv c: Cuckold weaver, and tale iv a concluded	26
Frame-story continued	88
Tale v: Crows and serpent	85
{Tale vi: Heron, fishes, and crab	86
Tale v concluded	89
Frame-story continued	40
Tale vii: Lion and hare	40
Frame-story continued	45
Tale viii: Weaver as Vishnu	46
Frame-story continued	57
Tale ix: Grateful beasts and thankless man	61
Frame-story continued	65
Tale x: Louse and flea	66
Frame-story continued	68
Tale xi: Blue jackal	68
Frame-story continued	70
Tale xii: Goose and owl	72
Frame-story continued	78
Tale xiii: Lion's retainers outwit camel	75
Frame-story continued	80
Tale xiv: Lion and wheelwright	81
Frame-story continued	82
Tale xv: Strand-bird and sea	83
{Tale xvi: Two geese and tortoise	85
Tale xv continued	86
{Tale xvii: Three fishes	86
Tale xv continued	87
{Tale xviii: Sparrow's allies and elephant	89
Tale xv continued	92
{Tale xix: Goose and fowler	92
Tale xv continued	98
{Tale xx: Lion and ram	94
Tale xv concluded	94
Frame-story continued	96
Tale xxi: Jackal outwits camel and lion	97
Frame-story continued	99
Tale xxii: King, minister, and false monk	102
{Tale xxiii: Maid weds a serpent	104
{Tale xxiv: Gods powerless against Death	106
{Tale xxiii concluded	107

b

	PAGE
Tale i continued	187
{ Tale iii: Cat as judge between partridge and hare	188
Tale i concluded	192
Frame-story continued	193
Tale iv: Brahman, goat, and three rogues	194
Frame-story continued	195
Tale v: Serpent and ants	196
Frame-story continued	196
Tale vi: Gold-giving serpent	198
{ Tale vii: Gold-giving birds	199
Tale vi concluded	200
Frame-story continued	200
Tale viii: Self-sacrificing dove	200
Frame-story continued	205
Tale ix: Old man, young wife, and thief	205
Frame-story continued	206
Tale x: Ogre, thief, and Brahman	206
Frame-story continued	208
Tale xi: Prince with serpent in his belly	208
Frame-story continued	209
Tale xii: Cuckold wheelwright	210
Frame-story continued	212
Tale xiii: Mouse-maiden will wed a mouse	213
Frame-story continued	216
Tale xiv: Bird whose dung was gold	216
Frame-story continued	217
Tale xv: Lion and wary jackal	218
Frame-story continued	219
Tale xvi: Frogs ride a serpent	221
{ Tale xvii: Cuckold's revenge	223
Tale xvi concluded	224
Frame-story concluded	225
Book IV. The loss of one's gettings	
Frame-story: The ape and the crocodile	228
Tale i: Frog's revenge overleaps itself	231
Frame-story continued	236
Tale ii: Ass without heart and ears	236
Frame-story continued	240
Tale iii: Potter as warrior	240
{ Tale iv: Jackal nursed by lioness	241
Tale iii concluded	243
Frame-story continued	243

PREFACE BY THE EDITOR OF THIS TEXT

The Panchatantra in the Study of Comparative Literature.—Under the title of *Pancha-tantra* there has been current in India for many centuries a collection of ancient Hindu popular tales, of which collection the name was made thoroughly familiar in the Occident some fifty years ago by that first great classic in the field of Comparative Literature, the *Pantscha-tantra: fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen* of Theodor Benfey (Leipzig, 1859). The stories are intended for the instruction of princes, and in the oldest form of this work they exclusively convey precepts for the clever conduct of life¹ which are of so great intrinsic value, and are couched in so attractive a form, that, in translations and in translations of translations, the collection has had an influence upon the literatures of Western Asia and of Mediaeval Europe which is quite without a parallel.

The Panchatantra in India. Tantrākhyāyika.—But not only in Europe and in Western Asia has the Panchatantra had a notable history; in its native India also the collection has existed as a collection for some twenty-one centuries, while the substance of the stories embodied in it is even older than that. It was my good fortune to discover the oldest known Sanskrit recension of the collection among the manuscripts loaned to me by the Deccan College Library of Poona. It is one of the Kashmirian MSS. got by Bühler, is written in the Śāradā character, and bears the title Tantrākhyāyika. This recension probably dates from about 200 B. C. Pandit Sahajabhaṭṭa, of Srinagar, discovered some more fragmentary MSS. of this fine old text. Together with the Poona MS. they form the basis of my forthcoming critical edition of the Tantrākhyāyika.² Of the multitudinous Indian recensions of the work, one of the most important is that which has commonly been called by Western scholars the 'textus

¹ This will be shown in the Introduction to my German translation of the Tantrākhyāyika (Leipzig, B. G. Teubner).

² Cp. my papers: Über das Tantrākhyāyika, die Kāśmīrische Rezension des Pañcatantra. Mit dem Texte der Handschrift Decc. Coll. VIII, 145. Des XXII. Bandes der Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der Kgl. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften No. V. Leipzig, bei B. G. Teubner, 1904; and Eine zweite Rezension des Tantrākhyāyika (Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Gesellschaft, LIX, p. 1 ff.).

bh = Deccan College x. 190, dated samvat 1468 ;
N = Deccan College x. 189, dated samvat 1855 ;
Ψ = Deccan College iv. 55 ;
P = Bhandarkar, Report 1897, No. 419, dated samvat 1587 ;
M = Deccan College iv. 54.

As will be proved in the critical introduction, codex N is a derivative of codex bh, and codices P and M are derivatives of codex Ψ. The manuscripts bh and Ψ are the most valuable of all the MSS. concerned. They are the reflexes of an archetype which was not wholly free from corruptions, but which differed very little from the text as written down by Pūrṇabhadra himself.

The restoration of this archetype is accordingly the critical aim of my edition. Obvious blunders (and only such) I have indeed endeavoured to correct, and chiefly with the help of other manuscript materials;¹ but wherever I have deviated, even in trifles, from bh or Ψ (whose wording is nearly identical), I have indicated the fact by placing an asterisk before the corrected passage. Wherever no such star is placed in the text, the reader may infer that it contains the wording of either bh or Ψ. For further details, I beg to refer the reader to the critical introduction.

Acknowledgment of obligations.—There remains the most agreeable duty of acknowledging the aid I have received from various persons and institutions. This has been so generously and kindly given that I can only hope that my edition may prove to be of a scientific value and importance commensurate with the kind interest which these excellent men and liberal corporations have shown in its progress. Professor Richard Schmidt, of Halle, not only relinquished the joint-editorship (as explained above), but copied for me the greater part of MS. Bh (= Deccan College xiii. 68) and books ii and iii and iv of the Hamburg MSS. H and I, and turned over to me his printer's copy of the text, as well as his copies and collations of MSS. A and K.—Miss Emma Benfey, of Hamburg, daughter of the celebrated scholar, presented me with her father's collations of the Hamburg MSS. and of MS. K.—My beloved teacher, Geheimer Rat Professor Ernst Windisch of Leipzig, arranged for the publication of several of my Panchatantra treatises in the *Berichte* and *Abhandlungen* of the Royal Saxon Society of Sciences. He also secured for me from the funds of the Society certain appropriations which were of the utmost use and necessity in procuring manuscript and printed materials which were indispensable for the continuance of my investigations.—A like

¹ Of these may be mentioned the MSS. A, Bh (= Deccan College xiii. 68), and the Hamburg MSS. H and I of the *textus simplicior*.

service was done me by Geheimer Regierungsrat Professor Richard Pischel, of Berlin, upon whose recommendation the Royal Prussian Academy of Sciences voted to assign to me the income of the Bopp Foundation in 1904 and a part thereof in 1907.

To the Librarian of the India Office in London, Mr. Charles H. Tawney, and to his successor, Mr. Frederick W. Thomas; to Professor Ernst Leumann, of Strassburg; to Professor Sylvain Lévi, of Paris; to Geh. Regierungsrat Prof. Jacobi, of Bonn; to the late Professor C. Bendall, of Cambridge; to Dr. M. Aurel Stein, of the Indian Educational Service; to Professor Eugen Hultsch, of Halle; to Professor Leo von Mañkowski, of Cracow; to the Government Epigraphist, V. Venkayya, of Ootacamund; to T. S. Kuppūsāmī Śāstri, of Tanjore; to Vakil Keshavlal Premchand, of Ahmedabad; to Mr. J. C. Chatterji, of Srinagar; and to Pandit Sahaja-bhaṭṭa, of Srinagar, I am greatly obliged for their help in providing me with manuscript materials, which, but for their aid, would not have been available for me.—The Hamburger Stadtbibliothek, the India Office Library, the Deccan College Library, the Libraries of Tanjore Palace, of Madras, Benares, and Khatmandu—these either lent to me the originals of their Panchatantra MSS. or provided me with copies of the same.

At the instance of the Editor of this Series, Professors Brugmann, Leskien, Sievers, and Windisch, members of the *Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften*, addressed a memorial to the *Königlich Sächsisches Ministerium des Kultus und öffentlichen Unterrichts*, with the request that the Editor of this text might be relieved of a part of his official duties until the close of these labours on the Panchatantra. The Royal Ministry assented to this request in the most generous and high-minded way, thus allowing me somewhat more of the leisure necessary for bringing these protracted and extensive investigations to an end. In this connexion my thanks are due to Geheimrat Professor Dr. Seeliger, to his Excellency Geh. Rat Dr. Waentig, to his Excellency the late Minister of State, Dr. v. Schlieben, and to his Excellency the Minister of State Dr. Beck. I here record my grateful sense of this kindness.

Last not least—as we Germans are wont to say—my heartfelt thanks are due to the honoured Editor of this Series, Professor Lanman. He has given ungrudgingly of his precious time to my undertaking; and, indeed, no one who has not worked with him will guess how considerable a share this editor has in the labour of preparing the volumes of the series. To him beginners in Sanskrit, for whom this edition is in part intended, owe the facilitation of their first progress by the division of the words which has been introduced into the text, and by the indication of the metres on the right-hand margin; while advanced scholars no less than beginners will

value his wording and arrangement of the head-lines, and his devices for distinguishing the frame-stories from emboxed stories, and the emboxments of the first degree from those of the second degree, and these from those of the third degree or even of the fourth.

During the week before the Long Vacation of 1906 I had the pleasure of working with Mr. Lanman in my own home. Together we there elaborated very carefully the general plan of the volumes which are to contain the critical introduction and the variants and the history. We have exchanged, before and since, very many painstaking letters concerning particulars which the general reader is not likely even to notice, but which I trust will prove to be of real advantage for the final result. I must, moreover, thank him for revising my English in respect of its style, for reading a proof of pages 1 to 80 of the text, and for making it possible for me to embody the reproductions of parts of certain MSS. in this volume, and, in a forthcoming one, text-specimens of various recensions printed in polychromy. Without these rather expensive additions I should not have been able to show so clearly (1) the mutual relations of the best MSS. of Pūrṇabhadra's recension, and (2) the relations subsisting between the very various recensions of the collection as a whole.

But I suspect that no public word which I can utter will touch Mr. Lanman more deeply than this, that he is a faithful executor of the intentions of his pupil and friend, the late Henry Clarke Warren, to whose enlightened and far-sighted generosity the science of Indology owes the possibility of publishing at a nominal price works which private commercial enterprise could rarely if ever undertake.

Hopes and plans for future work.—Two years ago I had abandoned the hope of carrying my studies in the history of this, one of the most celebrated works of Indian literature, to a natural and satisfactory termination. But now, since the *Königlich Sächsisches Ministerium des Kultus und öffentlichen Unterrichts* has granted me the leisure necessary for this purpose, I hope to publish the critical edition of the *Tantrākhyāyika*, and its German translation, in the course of 1909; and to conclude these studies by bringing out, after the critical introduction and variants mentioned above, the promised history of the *Panchatantra*, the printer's copy for which will, I trust, be ready by the beginning of 1910.

JOHANNES HERTEL.

Döbeln.

NOTES ON THE EXTERNALS OF INDIAN BOOKS

BY THE EDITOR OF THIS SERIES

The occasion of these notes.—It is not unlikely that the introduction of word-division into this text of Pūrṇabhadra may call forth strong expressions of disapproval from some of my colleagues. To meet such criticism was the primary object of these remarks. In preparing them, however, it appeared to me that a careful and well-illustrated statement of some of the defects of the Indian methods of handing down their texts, and of some of the innovations, ancient and modern, in these methods, would be in itself worth while, even if drawn out at greater length than the primary purpose of this discussion¹ might warrant. Granting provisionally, for the sake of the argument, that word-division is un-Indian, it should follow that, if we condemn word-division on this score, we ought also to condemn for a like reason various other departures from ancient Indian usage with respect to the externals of a book, departures, of which, however, not even the most conservative scholar seems likely to complain.

Significance of Hindu conservatism.—The fear of innovation as something un-Indian is not well warranted by fact. It is true that, say for the first eighteen centuries of our era, changes in the methods of making a book have, like everything else in India, been very slow. The Hindu has held to the old, not from a conscious feeling that it would be un-Indian to change, but rather from simple inertia or from failure to find out something better, or because the old suited his habits. By habits I mean habits of body, of education, of mind, and of temper. The bodily habit of squatting instead of sitting at a table makes bound books inconvenient; it is easier to hold a single leaf in thumb and finger than a heavy volume. The habit of learning a dictionary by heart makes alphabetic arrangement and all our Western contrivances for quick consultation

¹ Facts pertinent hereto are given, with ample references, by G. Bühler, *Indische Palaeographie*, pp. 88–95. See also R. L. Mitra's Report in Papers relating to the collection and preservation of the records of Ancient Sanskrit Literature, ed. by A. E. Gough, Calcutta, 1878, pp. 14–25. The Report sheds a flood of light on matters which over-zealous admirers of things Indian as such, would do well to know.

superfluous. The wonders of modern science have begotten in us a curiosity of mind so omnivorous that few of us, if any, are willing to devote long years exclusively to one subject, as were the old-time Hindus. And their general temper of mind inhibited them from being in a hurry or being vexed with things that we deem intolerably inconvenient. With this in mind, let us consider the history of some of these externals of a book.

What are the externals of a book?—They include everything but the composition of its text, namely (1) the material on which the characters are made; (2) the shape of the material; (3) the manner of keeping the leaves together; (4) the method of making the characters, whether by hand, or by lithography, or by printing; (5) the styles and sizes of the characters; (6) the distinction of verse from prose; (7) marginal words and numbers to facilitate the finding of any desired part; (8) punctuation; (9) the spacing or division of the words.

1. Material.—The Hindus have used for their writings (besides tablets of wood and copper and stone) the material that was most convenient: birch-bark in Kashmir, where birches grow; palm leaves in the south, where palm trees grow. Palm leaves were displaced in great part by the introduction of admirably good paper.¹ And good paper is now in some quarters giving way to paper that is good-for-nothing. In this respect, as in others, the Hindus are (perhaps with many a sigh) participants of 'modern progress'.

2. Shape of the material.—Palm-leaf MSS. were long and narrow, not for any mysterious reason, but because the nature and grain of the leaf necessitated that shape. The lines run lengthwise. For similar reasons, the birch-bark leaves were of a shape corresponding to our quartos, and the lines run across the page. When paper was substituted for palm leaves, the inconvenient form was no longer necessary, but was persistently retained, and for the same reason as the two buttons on the back of a coat for evening-dress, which buttons held up the sword-belt of a former generation. Even the birch-bark leaves of the old Bower MS. are cut to the shape of a palm-leaf MS.

The line of an American newspaper is about 6 cm. long; that of the oblong Bombay edition of the *Mahā-Bhārata* of 1878 is about 33 cm. long. The eyes jump from the end of one newspaper line to the beginning of the next without conscious effort. It requires a distinct effort of the eye-muscles to direct the axes to the beginning of a new line when the jump is one of 33 cm. We need not ask an oculist why such long lines are tiresome. In the first printed Sanskrit texts (of Jones and Carey: see

¹ Mitra's Report, p. 15.

below) the lines run across the page as in a European book, and this may now be said to be the prevailing fashion among the Hindus. Here again they are departing from what (in Southern India at least) was ancient usage. They are wise in so doing, and we may be sure that they do not take the trouble to console themselves with the fact that the birch-bark shape is a very old one.

3. Way of keeping the leaves together.—For palm leaves this was usually done by putting the MS. between two stiff covers, making holes in covers and leaves, and putting strings through them, which strings were then wound around the whole bundle. For paper MSS. it was or is done by wrapping the leaves in cloth or paper and tying them up. The cloth has a band sewed to the corner for tying. Both methods are extremely inconvenient, and wasteful of time. The latter invites neglect, and is on that account often an ineffectual one, as any one knows who has handled Indian MSS. and noticed how often occasional leaves are missing, especially at the beginning or end. Even if the leaves do not get lost, they get into disorder very easily.

It is impracticable to bind palm-leaf MSS.; and extremely troublesome to bind paper MSS., because each single leaf has to be mounted before stitching. Even printed books are hard to bind when printed in folios or in the curious Indian six-paged ternions. Even if bound, the result (save in the case of small books) is inconvenient for the hand, because the 'back' of the books comes at the foot of the versos and head of the rectos; and awkward for the eye, because the first line of the verso is apt to be too distant and the last line of the recto too near. As intimated, an old-time pandit actually prefers his books unbound. He is not given to 'looking up references'. As he sits cross-legged, a single loose leaf is easy to hold; while a heavy bound volume would be most unhandy for him, except as used on a desk or frame; and these, although mentioned, for example, at Harshacharita (Bombay, 1892), p. 95, were probably not usual. A scribe sits on his haunches, with his knees for a table (cf. Mitra's Report, p. 22).

To shelve such unbound MSS. so that they may be conveniently found and consulted is virtually impossible.¹ Six to twenty MSS. are often tied up in one cloth bundle. The great convenience of having the title lettered on the back of a book and of being able to take a single one from the shelf without further trouble cannot be duly appreciated until one has handled these bundles. The Sanskrit MSS. of the Berlin Library

¹ Cf. Mitra's remarks on the 'Accessibility' (or rather, inaccessibility) of such MSS., p. 24.

and of the India Office Library are admirably bound, and no one objects. Were the libraries of European Sanskritists like those of the heads of the Tols of Bengal (Mitra, p. 21), the scientific output might well be meagre.

With the now very rapid increase in the production of Sanskrit books printed in India, the adoption of the European (or Kashmirian) form is becoming more and more nearly universal; and with this has come binding and the lettering of the backs. We ought to hail with gladness these departures from the ancient way.

4. Printing.—It was an Englishman, Charles Wilkins, the 'Caxton of India', who 'with his own hands cut the punches and cast the types from which Halhed's Bengali grammar was printed¹ at Hoogly in 1778'. It is only 116 years since the first Sanskrit book was printed. That was Sir William Jones's edition of Kalidāsa's *Seasons*,² issued in Bengali letters in 1792. Wilkins taught a native blacksmith, Panchanan, to cut punches and cast type, and, most opportunely, at the very time when Carey, the 'Wiclif of the East', at Serampore, 'was in despair for a fount of the sacred Devanagari type¹ for his Sanskrit grammar.' Panchanan made the fount, and he and his successors practised the art so skilfully that Serampore remained the principal type-foundry of the East down to 1860. The first Sanskrit book ever printed in Nāgari letters was Carey's *Hitopadeśa* of Serampore, 1803-4. Benares has produced many lithographed texts.

On the 'Bombay side' the case was similar. The first important press of Western India³ was started by the American Mission in 1816. A young Eurasian of that press, Thomas Graham, cut the first Marathi and Gujarati type. At this press were later employed also two young Hindu lads, one of whom, Jāvaji Dādājī, learned the art of printing from the Americans, and founded the *Nirṇaya Sāgara* Press, now carried on by his son Tukārām Jāvaji. The other, taught by Graham, is still living, and cuts all the beautiful *Nirṇaya Sāgara* type.

Printing in India is therefore modern, and essentially un-Indian in its origin; but no sane man would refuse a Sanskrit text because it was printed and insist on having one made by a Hindu scribe. The consideration of cost alone would utterly condemn such a preference. Meantime, Bombay and Poona and Calcutta are producing admirably printed Sanskrit texts; printed texts are beginning to come from such out-of-the-way places as Nagpore; and from Kumbhakonam, the 'Oxford of Southern India',

¹ George Smith's *Life of Wm. Carey*, 2nd ed., London, 1887, p. 217. Cf. *Life of H. T. Colebrooke*, p. 227.

² For an account of it, see JAOS. 16, p. ccliii.

³ Dr. Justin E. Abbott of Bombay writes me *what* follows.

they come in great numbers. Whether we like it or not, printing will ere long have ousted memorizing and copying as a means of handing down texts. In short, the ancient Hindus are no longer ancient; like the rest of the world they too are moving on.

5. Styles and sizes of the characters.—In old times a Tanjore scribe would write in Grantha characters, and a Kashmirian in Śāradā. In any large collection of MSS. the variety of alphabets is very considerable, but the diversity due in part to the difference in individual handwriting, and in part to the difference of time, is of course vastly greater. As a source of difficulty, individual idiosyncracies of chirography, whether in Sanskrit or in English, need no comment. As for the difference in time, there lies before me a facsimile of the MS. of an ancient morality entitled *Wisdom* (Tudor Facsimile Texts, London, 1907). That MS. is only about 450 years old, and is excellent; but it would be quite illegible, except after hours of study, to the average reader of to-day to whom English is vernacular. So greatly has the style of script changed. Now if every Occidental student of Indian antiquity had to have (what no Hindu has) an equal facility in reading his Sanskrit in Nāgari of various periods and districts, and in Grantha and Śāradā and other alphabets,¹ those who pursued the study far would be few indeed. The printing of Sanskrit works in India is on the whole prevailingly in Nāgari letters. That is, in a sense, un-Indian, as appears from this paragraph; but it is a very great help to the general student to be rid of these embarrassing diversities.

It is common for ancient MSS. to make a distinction in the size of the letters between those used for the text and those used for the comment.² This is an excellent and genuinely Indian contrivance, and the best and most recent prints do not depart from it. They have even improved upon it, as in the new edition of the *Brahma-Sūtras* printed at the Nirṇaya Śāgara Press, in which the commented words are distinguished from the comment by the use of types of heavier and blacker face than that of the comment in which they are imbedded. The new *Mahā-Bhāṣya* from the same press is a brilliant example of the usefulness and convenience of these distinctions. In this text of Pūrṇabhadra the small type is used to distinguish the frame-story from the rest of the text.

6. Distinction of verse from prose.—Verse is indeed sometimes separated from prose, even in ancient inscriptions: so by the *danḍa* or

¹ To say nothing of reading his Pāli (as he must) in Burmese, Cingalese, Kambodian, and Siamese letters.

² So in the MSS. of the *trivallī* form, Mitra, p. 20.

double daṇḍa in a Gupta inscription,¹ of 475-6 A.D.; and in metrical inscriptions of the fourth century the verses or half-verses often correspond to the lines.² But the usual method in a MS. is to write the verses like prose, and all of it continuously. Poley's *Funf Upanishads* (Bonn, 1844), contains the Kāṭha, in mingled prose and verse; but the editor does not seem to have noticed that there were any verses. The difference, as a literary element, is so important that it should certainly be made clear to the eye. In the first drama registered by Gildemeister,³ the *Mṛcchakatika*, of Calcutta, 1829, the verses are printed in lines by themselves; and so in the *Urvaśī*, *Mālatīmādhava*, *Uttararāma*, and *Ratnāvalī* (Calcutta, 1830-2); and the custom has now become as good as universal with the Hindu editors of plays. It may be called an innovation, and a helpful one.

7. Marginal words and numbers to facilitate reference.—As a rule, the MSS. are practically devoid of conveniences of this kind. Many MSS. have nothing but the number of the folio (not page). Many have, besides the number, an abbreviated form of the title of the work. Some MSS., as of the *Mahā-Bhārata*, put the name of a major division (parvan) on the margin. Such words or numbers are rarely a thoroughly practical and convenient help in finding a passage. Even the Hindu felt the lack of such help, and accordingly coloured the chapter colophons or important words with red ink. Since this procedure is not feasible in print, the oblong printed *Mahā-Bhārata* of Bombay, 1878, is inconvenient for reference, because it always takes more or less searching to find the chapter-number, unless one writes it (as I have done) with a crayon in the margin. The oblong edition of Bombay, 1889, is vastly more convenient, in that it gives the chapter-number in the margin, besides both the name and number of the parvan. In general, the most recent works of the Nirṇaya Sāgara Press are so practical and convenient in this regard as to leave nothing to be desired, and even to put some Occidental editors to shame.⁴

Devices used in this edition to facilitate reference, and for the convenience of the beginner.—An editor often forgets that the user of his book is not so familiar with it as is the editor. It may seem to him

¹ Cited by Bühler, p. 84; see CII. 3, p. 96. Cf. p. 108.

² Examples at CII. 3, pp. 20, 85.

³ Bibliothec. Sanskrit., p. 85.

⁴ Let any one who underrates the inconvenience here discussed, try to find a few passages in Rör's *Upanishads*; which have not even an indication of the chapter, save in the widely separated colophons.

like 'damnable iteration' to give the title of the work and the title and number of the major division thereof at the head of each pair of pages; but the man who uses the work only occasionally, is glad to find his place at a glance and without having to study prefatory explanations or a table of contents. In a work like the Panchatantra, it is important to devise English titles for each tale, so short that several may be put into one head-line; so well chosen as to suggest, if possible, the contents; and, in case of two or more tales with the same motif, so similar as to imply the similarity.¹ Moreover, the order of mention should always be the same.² It is Dr. Hertel's intention, in giving the variants, to refer to this text by page and line; hence the page-number and the number of every third line are given, and always on the right-hand side of the page. And in order that the beginner may the sooner learn the meters, the (abbreviated) names of all meters except ślokas are given in the margin.

Emboxments indicated by wavy lines.—It is the Hindu habit to embox³ one story within another, and a third within the second, and so on. To follow any given story through these interruptions is not always easy for a master, and is most difficult for a beginner who reads slowly. In this edition the frame-story is distinguished by small type; emboxments of the first degree by large type; emboxments of the second degree by large type and one vertical wavy line at the left-hand margin; emboxments of the third (or fourth⁴) degree by large type and two (or three) wavy lines. The general structure of the whole work appears also very plainly from the Table of Contents, in which I have tried to make the relation of frame-story to emboxments and of these to one another clear at a glance.

Thus tale xv of book I, Strand-bird and sea, runs over 14 pages (83–96) with five interruptions (tales xvi–xx). The text of tale xv is indicated at a glance by the large type and absence of wavy line. If one wishes to read it all and continuously, one has only to skip the passages marked with a wavy line. So tale xxii of book I, King, minister, and false monk, runs over 6 pages (102–107) with emboxments of the second and third degrees. Tale ii of book II, Mouse and two monks,

¹ Thus: I. xxv, Ape, glow-worm, and officious bird; IV. ix, Ape and officious bird. Again: III. vi, Gold-giving serpent; III. vii, Gold-giving birds; III. xiv, Bird whose dung was gold.

² Not 'Lion and ram' in head-line, and 'Ram and lion' in the Table of Contents.

³ We might say *interject* or *intercalate*. The unintended connotation of spuriousness goes with *interpolate*. The best word is *embox*; cf. *einschachteln* and *emboitter*.

⁴ As on p. 285.

runs over 20 pages (134–153), with six breaks, which, in the text as usually printed, seem complicated and confusing. The extreme simplicity and effectiveness of my device will, I hope, commend itself to all, and lead to its adoption in other texts of this kind.

8. Punctuation.—Single strokes are found, though seldom, even in the oldest times. Bühler gives a summary account of Indian punctuation at pages 84–85. What concerns us most is the fact that the methodical elaboration of a system was (in India, as elsewhere) the work of scholars; and that the more or less thorough carrying out of such a system depended (as with us) on the education and carefulness of the scribe. So far Bühler. We may add that it depends also on the Hindu habit of mind,¹ which does not demand consistency and freedom from ambiguity so imperiously as do our modern teachers of English writing. In prose, the Hindu scribes commonly separate the subordinate clause from the principal one, and subordinate clauses from one another. For these purposes they use the *danḍa* (and, in Kashmirian MSS., the *ardha-danḍa*) or else annul the *sandhi*. How false the Vedic *sandhi* at the end of *pādas a* and *c* really is appears from the example cited below, p. xxxix; cf. Wackernagel's *Grammar*, § 262.

In a passage to be cited below (p. xxix), Böhtlingk opposed (in 1875) the introduction of punctuation, but he seems to have changed his opinion, for in 1889 he brought out the *Chāndogya* and *Bṛhadāranyaka Upanishads* with free use of *danḍa* and *ardha-danḍa*, to say nothing of the valuable distinction of verse from prose and of the clear division into paragraphs, &c. In 1892 he discusses² the misleading punctuation marks used by the Hindus after each tenth part of a *kāṇḍikā* without regard to sense, and gives³ a most admirable example of truly helpful punctuation under the title 'Probe einer rationellen Bearbeitung des Tāittiriya-Brāhmaṇa'. Ten years later he says⁴ that the misleading marks very much increase the difficulty of a rapid understanding of the text. A rational punctuation, on the other hand, he adds, cannot be too warmly commended.

Dhūpakar and Bākre, in the new edition⁵ of the *Brahma-Sūtras*, have been wonderfully successful in aiding the quick reading of the comments of Śaṅkara and the rest. Besides the single and double stroke they use a not infrequent dash, single quotation marks to show the beginning and end of the multitudinous citations from the *Upanishads*, and parentheses to enclose the references to the latter. These marks are all in a style which

¹ Cf. pp. xix–xx, above.

² *Berichte der kgl. sächs. Gesell.*, pp. 200, 202.

³ *Ibid.*, pp. 203–226.

⁴ *ZDMG.* 56. 116.

⁵ Bombay, 1904, Nirṇaya Sāgara Press.

harmonizes so admirably with the Nāgarī letters that the effect is wholly congruous. We may say that the Hindus have already recognized the value of rational punctuation, have developed it, under Western influence, from its early rudimentary form to a far better one, and do practically employ it with other useful typographical devices. Dr. Hertel's text follows the general (but of course inconsistent) practice of the MSS. as to single and double daṇḍa, and employs in addition the ardha-daṇḍa of the MSS. of Kashmir.¹

Hyphenation of compounds.—Buddhaghosa, in book vii of the Visuddhi-magga, derives *Bhagavā* from *bhagga* as follows: Yasmā pana lobhadosa-mohaviparītamānāsikāra-hirikānottappakodhūpanāhamakkhapa-lāsaissāmacchariyamāyāsātheyyathambhasārambhamānātimānamadappamādataphāavijjatividhākusalamūladuccaritasāṅkilesamālavisaṃsaññāvitakka-papañcācatubbidhavi-pariyesaāsavaganthāoghayoga-gatitānūpādānapañcacetokhila-vinibandhanīvaraṇābhinandanāchavivādamūlataphākāyasattānusa-yaatthamīochattanavataṇhāmūlakadasākusalakammāpathadvāsatthiditthigataatthasatatāṇhāvīcaritappabhedasabbadarathaparilāhakilesasatasahasāni saṅkhepato vā pañcākilesakkhandhaabhisāṅkhārādevaputtamaccumāre abhañji, tasmā bhaggattā etesaṃ parissayānaṃ Bhaggavā ti vattabbe Bhagavā ti vuccati. This is the most lengthy compound I have noted in the work (about 449 letters). I cannot believe that a division by hyphens would not be helpful. The Rangoon edition (p. 171²³) makes a halfway attempt at division without hyphens. It does so with hyphens at p. 392²⁴.

Punctuation in English.—The punctuation of modern English is held to be an indispensable aid to intelligibility, and its importance has been often illustrated. The words of the famous apology, 'I said he was a liar it is true and I am sorry for it,' if pointed so that the words 'it is true' have the force of a parenthetical concessive clause, form an *amende honorable*. If pointed so that the words 'it is true' make a declarative clause, they are only an aggravation of the original insult. De Vinne cites² the official print of a Congressional enactment specifying certain things as free of customs duty,—among them, 'fruit, seeds.' Congress had doubtless intended to say 'fruit-seeds', but the substitution of a comma for a hyphen cost the Government many thousands of dollars. 'Dancing girls' and 'dancing-girls' are very different. Ein wohlberechtigter Glaube is 'a well-justified belief'. Ein wohl berechtigter Glaube is 'a belief which is prob-

¹ In places where Dr. Hertel has introduced the *ardha-daṇḍa*, his MSS. generally annul the sandhi, and very often, if not in most cases, use the single daṇḍa.

² Correct Composition, p. 244.

ably justified'. As a version of *varavarinti*, 'fair-colored woman' is correct; while 'fair colored woman' is incorrect, and to an American most amusingly so. My children recently had the fun of puzzling me with some very easy English sentences. They need but little pointing; but for that little the need is great.

The teacher said that that that that that sentence contained was a pronoun
It was and I said not or
That that is is that that is not is not.

The puzzles are puzzles only to the eye. The instant the sentences are intelligently spoken all unclearness vanishes. But if they must be understood without the help of sentence-accent and its concomitants, to wit, by eye and not by ear, why should we deny the reader such help¹ as we can easily give?

9. Spacing or division of words.—Its usefulness in English or Greek.—Suitable punctuation is an immense help to us in understanding our English. Great as that help is, it is yet my deliberate opinion that the help which we get from the division of words in modern English is incalculably greater. Its value is seldom if ever thought of; in part because word-division is so wholly a matter of course, and in part because no one would think of proposing to deprive us of it. A newspaper that should do away with the spacing of words would speedily go into bankruptcy. For fifty years I have had better opportunities for learning English than for learning any other tongue. I am sure that I could divide most (but not all) of the words of an unspaced English book or newspaper, but I am absolutely unwilling to take the useless trouble. I want spacing, just as I want short lines, for convenience, comfort to the eyes, and saving of time. Oculist and psychologist give more technical reasons, but no better ones.

As I said, I could not divide and understand *all* the unspaced words, even in English, with certainty. Take the combination GODISNOWHERE. It may mean 'God is now here', or just the opposite, 'God is nowhere.' The ambiguity is absolute. The ambiguity of MANSLAUGHTER furnished the point for Lord Macaulay's amusing riddle (man's laughter: man-slaughter). A story widely current, and told (with much aptness and probably little truth) of my friend Professor A. V. W. Jackson, narrates

¹ It is indeed possible, by careful construction of sentences, so to frame a long and elaborate document that it shall be wholly unambiguous without punctuation. Thus the Bishop of London issued the Decree (of April 12, 1897) of the Consistorial Court of his See, authorizing the transfer of the Bradford MS. to the Commonwealth of Massachusetts, without one single comma or semicolon, and without a single period save one at the end. See Bradford's History 'Of Plymouth Plantation', Boston, 1901, pp. xxi-xxviii.

that he telegraphed from New York to Mrs. Jackson, 'Have gotten theatre tickets. Meet me at Grand Central Station,' and that she met him, not alone, as he expected, but with eight friends, since the operator had divided *gotten* as *got ten*. A pupil of mine, son of a German lawyer, used as a child to suppose that the *Erb-lasser* of the legal notices of his father's office was an *Er-blasser*, and connected it with *der Verblichene*. I remember misdividing Weber's *Erb-übel* (Ind. Stud., xvii. 208) as *Er-bübel* and pausing to wonder what it might mean.

Some one may say that these ambiguities are sporadic, and are more amusing than convincing. I reply: Even if we grant that there are few or no difficult cases, the settling of five hundred easy cases of word-division on each page of unspaced English would be a process, and, what is more, a process requiring much ill-spent effort of eye-muscles and mind.¹ The work would be pure loss with no countervailing gain. Ancient Greek manuscripts did not space the words; and yet I suspect that an editor who should print a text of Plato to-day without spacing (and perhaps with a host of mediaeval ligatures) would be adjudged to be of not quite sound mind. It is not clear that Greek studies have suffered by this departure from the usage of the MSS.

Objections to word-division in Sanskrit.—Böhtlingk's protest.—Dr. Hertel, speaking of a friend of both of us, a German professor, and his opinion on word-division in this text, said: 'Er sträubt sich mit Händen und Füßen dagegen.' The reason for that disapproval was not given; nor do I remember to have seen in print any decided protest against word-division save one. That was from Böhtlingk. In a note to his critical remarks on the *Kathā-sarit-sāgara*, in speaking of Brockhaus's edition, which is printed partly in Nāgarī and partly in Roman letters, and everywhere with a free use of word-division, he says:² 'Man verwöhne nicht den Anfänger, schone das Auge des Geübteren und greife dem selbstständigen Urtheil desselben nicht vor. Mit anderen Worten: Man führe zum sogenannten leichteren Verständniss des Textes keine neuen, dem indischen Alphabet unbekannten, Werthzeichen ein, also auch keine Interpunction.' And so on.

¹ It may be remarked that, since the introduction of typesetting machines, misdivisions of words in our daily newspapers have become much more common and are noticeably disturbing. With the modern key-board machines, alterations and proof-corrections are difficult and expensive. Misdivisions which used to be corrected easily in movable type, are allowed in linotype work to pass unrectified. On the proofs of Whitney's *Atharva-Veda* appeared 'O thou sand-eyed one' for 'thousand-eyed' (iv. 20. 5), and 'make yet his libation' for 'make ye this libation' (vi. 32. 1).

² *Mélanges Asiatiques*, vii. 589, St. Petersburg Acad., 1875.

As to 'forestalling the reader's judgment'.—It would have been an entirely proper consideration for some extremely youthful editor of a hard text about whose meaning he was not certain, that, in a case of doubt as to the right way of dividing an ambiguous combination, he should not prejudice the decision of a scholar so much his superior as Böhlingk. But this text is not solely for the most mature scholars. The attempt has here been made to kill two birds with one stone: first, to give to advanced scholars a really critical edition of a specific and identifiable recension of a famous work of literature; and secondly, to present it in such a way that, as a reading-book for beginners, it would be suitable in respect of form, as it is certainly most suitable in respect of contents. 'To prejudice the judgment of the reader'—that is precisely what the legitimate duty of a competent editor is. It is his business to study the text until he finds out what it means, and then to print it so that others may comprehend it with much less trouble than he.

As to 'spoiling the beginner' with too much help.—(*Man verwöhne nicht den Anfänger.*) The strange alphabet, the variety of forms, the peculiarities of word and of sentence combination, the acquiring of a new vocabulary, all these difficulties confront the student at the very outset and simultaneously. The gravest of them is the quick division of the words. The two chief means of making that division are an ability to recognize the stems, and a ready familiarity with the inflexional endings that mark the points of division. Neither of these means is as yet at the beginner's command. Is it 'spoiling' him to distribute the initial difficulties over the first few weeks of his course? My own practice is to make the beginner spend some eight or ten lessons in memorizing the principal paradigms and sandhi-rules, and then plunge at once into actual reading. To learn to swim one must plunge into the water. This text should help him to become more quickly familiar with the form and sound of very many separate vocables; and such familiarity is the best equipment for attacking books printed in the usual Hindu manner.

Word-division useful to men taking only one year of Sanskrit.—It may be granted that a man who has decided to give his life to the study and teaching of Sanskrit ought not to be frightened out of it by the hard beginning. But, except for men of inherited wealth, the opportunities for such a life are extremely few, so few that this class may be disregarded. On the other hand, there are very considerable classes of students—Hellenists, Latinists, Germanists, to mention no others—for whom it is highly desirable that they should pursue the study of Sanskrit for one

single year, without even an intention of continuing it further. It is pitiful to think how small is the amount of Sanskrit text usually read in a first-year course. With proper text-books and a judicious presentation of the initial difficulties, such students could easily and certainly read a very considerable amount of Sanskrit text in that single year, and quit the subject feeling that they had got a great deal out of it besides a little raw material for future studies in comparative grammar and the like. I have an increasingly high opinion of the value of Sanskrit as a disciplinary study. Quite a number of present or prospective lawyers have studied it under my instruction, and, as I hope, not without profit. Under the tremendous pressure of the 'new studies' (such as electrical engineering, experimental psychology, economics, and the like), the study of the ancient languages can never hold its own if we persist in making no concessions. It is folly here to say *tout ou rien*.

Word-division offends Hindu taste.—The objectors to word-division say that it spoils the edition for general circulation in India. That is true. It is strange that the Hindu should care so much about this item of the externals of a book, and be so regardless of many of the others. It seems like straining at a gnat and swallowing a camel. About four-fifths of Brockhaus's *Kathā-sarit-sāgara* is in Roman letters, and Jibānanda published the work with Somadeva's verses turned into prose. In speaking of these two performances, Durgāprasād and Parab, on page 8 of their edition, say that they have undertaken to print the work once more, because, although it had twice been printed, they felt that its characteristic form had been completely ruined: एवं वारद्वयं जातिरपि मुद्रणे यन्वक्ष्य स्वरूपहानिरिव संवृत्तेति पुनरक्षितमुद्रणे वचमुच्यताः । They doubtless had Brockhaus's पदच्छेद no less than his 'रोमन्क्षिपि' in mind. Be that as it may, the Hindu taste is for us no cogent argument against word-division.

Results of misdivision in spoken English, &c.—I can best pave the way for an effective presentation of the results of misdivision in Sanskrit by giving examples in English of misdivision,¹ the results of which have become part and parcel of our language. The little daughter of a friend of mine had often heard, as part of a familiar church-hymn, the words 'The consecrated cross I'd bear, Till death shall set me free'. 'Father,' she asked, 'what is a consecrated cross-eyed bear?' In English, 'cross I'd bear' (= cross I would bear, *crucem ferrem*) and 'cross-eyed bear' (= *ursus strabo*) are phonetically identical. Such juvenile mistakes leave

¹ Or, what is the same thing, of miscombination.

no trace save good-natured smiles. Others, not different in essence, have become part of the great fabric of our mother tongue.¹

Thus an *ekename*, Icelandic *auka-nafn*, meant 'an added name' or 'name of addition' (Hamlet i. 4). Misdivision gave us, as early as the Promptorium Parvulorum (1440), a *neke name*, modern *nickname*. Similarly an *evet* (1552) or *ewt* gave us a *newt*: cf. 'Eye of newt and toe of frogge', Macbeth iv. 1. The Middle English *Awdry* (Anglo-Saxon *Æpeldryht*, modern Etheldred) is the name of a sainted woman, foundress of a monastery in the Isle of Ely. A fair, held on St. Awdry's day, was famous in Cambridgeshire, as was also the cheap and showy lace sold on such occasions. The two words of her name, *Saint* and *Awdry*, under the domination of a single accent, became a true unit, and were doubtless pronounced *Sntáwdry*, the accentless *ai* being lost and the *n* becoming syllabic.² A natural result of further composition, as with *fair* or *lace*, would be the dropping of the unaccented first syllable. While the historically correct division is *Snt-áwdry*, the phonetically natural one is *Sn-táwdry*; and the latter prevailed, as we see in the *tawdry-lace* of Spenser and Shakespere. Such is the story of the holy name, which, in the form *tawdry*, as a word for cheap and vulgar finery, has passed into modern English.

In *nickname*, *newt*, *tawdry*, the loss is from the prior to the latter element of a frequent combination. In *riding*, *adder*, *auger*, *umpire*, the reverse is the case. The Norwegian *tridj-ung* = Icelandic *þridj-ungr*, 'third part of a thing' (cf. AS. *feorð-ing*, 'farthing'), is represented in Middle English by *triding* or *thriding*, used to designate the three districts (North, East, West) of the county of York. The combination *North thriding* (the double spirant not being pronounced double) would naturally become *Northriding*. Similarly *East triding*, *Eastriding*. The surviving spirant (mute) would naturally attach itself to the more familiar element of the compound, North (East), so that the second element would be felt as *riding*, and this is the form in which *thriding* or *triding* has now become part of our language. The cases of Middle English a *nadder* (German *Natter*), a *nauger* (AS. *nave-gār*), a *noumpere* (Old French *non-pair*) hardly need comment.

Dr. Hertel cites the proper name *Naschmarkt*, the designation, both popular and official, of a market in Leipzig, and originating in the combination *an Aschmarkt* (= *am Aschmarkt*); and forms like *συμφοῦς*

¹ These have been treated most interestingly by Charles P. G. Scott, Transactions of the American Philological Association, vols. 23-25 (1892-4). For the examples that follow, see 23. 221; 224; 24. 103; 25. 88; 23. 255-272.

² As in *swáin*, *bát-swáin*, pronounced *bén*: cf. *sáil*, *tóp-sail*, pronounced *tópel*.

originating in phrases like *rods μικροῦς*. In the Veda the *s* of *askṛta*, *samskṛta*, &c., is no survival of hoary antiquity; but rather the result of misapprehended forms¹ like *niṣ-kṛta*. This is evident from the phrase *iṣkartāram ān-iṣkṛtam*, RV. viii. 88 (99). 8, where the first word is a clearly intended antonym of the second, just as in verse 7, in the phrase *prahetāram āprahitam*. In like manner *sura* has become part of the Sanskrit vocabulary as antonym of the misdivided *aśura*: cf. the pendants *Aditi* and *Diti*.

Word-division a real difficulty to the Hindus.—It is now clear, as I hope, that the dividing of unspaced English, if it were commonly so printed, would be an intolerable difficulty; and that correct division of frequent spoken English combinations has in fact often proved too difficult for English-speaking people. With greater reason, then, may the division of Sanskrit be deemed a legitimate embarrassment for an Occidental; especially if, as will appear, it was and is a real difficulty to the Hindus. To show that it was, I may cite the Pāṇiniya Śikṣā, which, in enumerating the factors of good recitation of the sacred texts, classes word-division² with agreeable tone, distinct rendering of the syllables, correct accent, &c. (*mādhuryam akṣara-vyaktiḥ pada-cchedas tu susvaraḥ*). This is significant. To show that it is, I well remember how, in looking over a lot of manuscripts in India with a native scholar whose learning was highly esteemed in Europe, he paused and re-read attentively once or even twice a difficult passage before apprehending its import. I am convinced that he was indeed a 'pucka pundit'; but, if any one doubts it, let us ask a Hindu scholar on whom no such imputation can rest, an ancient and most minutely learned one, the author of the Rig-Veda Prātiśākhya.

Evidence of the Prātiśākhya.—The author just mentioned says (at xiv. 28=821): The limit of the mistakes arising from the combination of vowels is not to be got at by number, nor yet [that] of the others [arising from the combination of consonants]. But from this treatise it is quite possible for a man of suitable endowments³ to learn all the ins and outs of the matter.

न दोषाणां स्वरसंयोजनानामनो नम्यः संख्याधितरेषाम् ।

शब्देषु शास्त्रादधि साधु धर्मो युक्तिन कृत्स्नः प्रतिपत्तुमस्माद् ॥

The prior half of his statement no modern is likely to deny. As for the latter, the treatise itself presupposes the existence of the Pada-pāṭha of Śākalya; and the history of Vedic exegesis, from Śākalya's time until now,

¹ Cf. Bloomfield, JAOS. 16, p. cxxvi; Hopkins, 17. 69, 182.

² Ind. Stud., iv. 270.

³ So Uvaṭa: JA., May, 1858, p. 376.

makes it clear that it is quite beyond the power of any treatise or of any authority to settle all the uncertainties of division of the Veda.

Evidence of the Pada-pāṭha.—This work is, as Geldner¹ remarks, the first great running commentary on the Rig-Veda. It is a commentary made without one word of explanation and by the simplest conceivable means, and is essentially a setting forth of the individual words of the text in uncombined form. This fact alone is the most striking evidence of the truth that the ancient Hindus realized the grave defects of their combined text as an unambiguous vehicle of thought.

Geldner calls² the Pada-pāṭha a 'masterpiece of Vedic learning', 'without setting it up on the pedestal of infallibility.' But, while emphasizing again and again³ the fineness of Śākalya's understanding of Vedic thought and diction, even Geldner admits an occasional error,⁴ and declares that a thorough investigation of the Pada-pāṭha is a pressing necessity.¹ It is hard to believe that *samudrēna śindhavo yādāmānāḥ* (RV. iii. 36. 7 a) is not a miscombination of *samudrē ná śindhavo yādāmānāḥ* (vi. 19. 5 d); although it is quite possible (as Geldner might say) that Sāyana is right in taking each of these texts at its face value. Pischel and Geldner hold that Roth went too far in oppugning Śākalya's authority. The very fact of divergence of opinion among such eminent scholars is the best proof of the point which we are trying to make.

Intentional ambiguities.—Unintended ones have thus far been considered, but it is worth while to mention incidentally that the Hindus realized the possibilities of using Sanskrit for intentional ambiguities, skilfully devised for fun. To show the reader to what extreme lengths they go we refer to the *Rasika-rañjana*, ed. by R. Schmidt, Stuttgart, 1896. This is a poem on renunciation when divided in one way; in another, it is a poem on sensual love. Such things are *tours de force*, and hardly bear on our argument. For other instances, see Macdonell, *Skt. Lit.*, p. 331; *Orientalische Bibliographie*, ix. 258; Stein's *Rājatarāṅginī*, Transl., i, p. 177. Many *kūṭāni* in Parab's *Subhāṣita-ratna-bhāṇḍāgāra* (1886, p. 307) depend for their point on double possibilities of division.⁵ Professor Joseph Wright of Oxford calls my attention to the classical example in Ralph Roister Doister, act iii, scenes 4 and 5, Merygreeke's letter to Dame Custance.

Hindu devices for showing word-division.—That the resolution of combinations is a real difficulty even to the Hindus is shown, not only by

¹ Ved. Stud., iii. 144.

² Ibid., iii. 144.

³ Ibid., i. 267, *urū*; ii. 189, *simāḥ*; ii. 302, *ādhipatyam*.

⁴ Ibid., i. 122, *kāre*, not *kāraḥ*.

⁵ Cf. Hertel, WZKM. 22. 119 (*svar gatas, svarga-tas, &c.*).

Pada-pāthas and Prātiśākhya, but also by the fact that they often mark the word-division in their MSS. Weber,¹ describing MS. no. 1558 of the Berlin Royal Library, says : Every word is separated from the others by a point, and the members of compounds by little strokes above the line. Pischel,² describing no. 234 of the Tübingen Library, says : It is extraordinarily correct, and has been carefully revised, often with marking of the division of the words. For a large part of a fine MS. of the Bhagavati-sūtra of the Harvard collection the words are divided by little vertical strokes, sometimes in coloured ink, above the line. The like is true of an old MS. of Sūtrakṛtāṅga-Dīpikā from Pāthan, with the (copied ?) date 'Samvat 1583'. Dr. Hertel writes me that his Pūrṇabhadra codex A very often separates the words by a daṇḍa, and that corresponding division is frequent in other MSS. used by him for this edition. Codex Ψ, one of his best MSS., regularly separates the words by little strokes over the line through 53 of its 102 leaves. In cases where an initial vowel is obscured by sandhi or otherwise, it often writes that initial over the line : thus

कथामितत् । कथं द्रव्यास्यां पार्जनं करिष्यसि । असावर्ब्रवीत् । तच्चैव ।

As may be guessed from these examples, this Bengali fashion of writing the ॐ has often been the occasion of errors creeping into a text by misdivision.

Trend of modern usage in respect of division.—The very first Sanskrit work printed in Nāgarī was Carey's Hitopadeśa, Serampore, 1804, with an introduction by Colebrooke. That great scholar, in speaking (p. xv) of 'the peculiar difficulties of the language', said : 'To lessen one of those difficulties, which arises from the frequent permutation of letters at the beginning and close of words, the editor has marked, by a dot under the syllable, places where the elision of a letter is found, or any other permutation, that is not obvious.' So the Sāṃkhya-pravacana-bhāṣya of Serampore, 1821. Coming to recent prints, Shankar Pandurang Pandit, in his four quarto volumes of the Atharva-Veda (1895-8), and in the second ed. of his Mālavikā, separates the words quite thoroughly. This he does by using virāma with utmost freedom (अयम् अस्मि । तद् उत्तमम् । सम्यग् आह । &c.), and by even disregarding the sandhi (सा अदितिः । नः अस्माकम् । &c.). This is no hastily considered scheme of a novice, for he had printed an elaborate edition of Raghuvāṇśa years before (1869-), with close adherence³

¹ Verzeichniss, ii. 151.

² Abh. d. Göttinger Gesell., 39. 10.

³ But he does not shrink from using ॐ at the end of an odd pāda.

to the traditional continuity of writing. No one will deny his great learning as judged by high native standards.

Pischel, in the preface to his *Hemacandra* (1876, p. xi), laments the necessity of printing the text in Roman letters. 'And yet,' he adds, 'this way of publishing Sanskrit works has the one advantage of making the comprehension more easy by the more frequent separation of the words.' His text shows very numerous violations of the rules of sandhi, but he is convinced that many of them go back to Hemacandra himself. Jacobi, *Kalpasūtra*, 1879, p. 29, says: 'The interpretation of Prākṛit texts presenting numerous difficulties, I have thought it expedient to separate the parts of compounds.' In his *Māhārāṣṭrī Tales* (1886, p. ix) he says: 'I have indicated the members of compounds by dots. . . . This will greatly facilitate the understanding of the text. The Hindus themselves, feeling the need of this help, occasionally separate the words by little strokes. It is the briefest kind of a *commentarius perpetuus*, and is, for simple texts, quite sufficient.'

Word-division in this volume.—1. By spacing.—The results of word-division may be considered under three heads, according as they are attained, (1) by simple spacing; (2) by free use of virāma; and (3) by use of a vertical stroke above the line or of an inverted v beneath it, to show the cuts between the members of compounds and the points at which crasis has taken place.—1. The Bombay MBh. of 1878 prints ii. 39. 4 a thus: स एव हि मया वच्यो भविष्यति न संशयः. The same line in the ed. of 1889 is printed स एव हि मया वच्यो भविष्यति न संशयः. Not even the most conservative object to this. Böhtlingk¹ lamented that Bhāṭavaḍekar had run together the words which he could have separated by simple spacing. So did the Hindu, and spaced them in the second edition.

2. Word-division by use of virāma.—No alphabet renders the sounds of a language with entire precision. Compare the beggarly outfit of half-a-dozen letters with which the English alphabet has to render the many vowels and diphthongs of spoken English. But the question whether we shall write तान्पुत्रान् or तान् पुत्रान् is not even one of orthography (the pronunciation being the same in either case); it is simply a question of the habits of the scribes. These are notoriously inconsistent, even within the limits of the same MS.² To illustrate, let me give the reading of a line or two of the MBh., first from my MS. of Śālyā-parvan of 1620, second from the Bombay ed. of 1878, and last from the Bombay ed. of 1889.

¹ *Mélanges Asiatiques*, viii. 203 (1877).

² Cf. the methods of marking Vedic accents, HOS. vii, p. cxxi.

1620 शब्दःपार्श्वान्नेसर्वान्निहनिष्यतिमारिष । ix. 8. 17

1878 शब्दःपार्श्वान्नेसर्वान्निहनिष्यतिमारिष ॥

1889 शब्दः पार्श्वान्ने सर्वान्निहनिष्यति मारिष ॥

It will be seen that it is the modern print and not the old MS. that avoids the virāma and uses न्न. But the fact is not of the smallest significance, for in the print near by we find न् र्, &c. Thus at ix. 8. 2 :

1620 अयोवयनरथान्तूर्यपर्यधावंसथापरे ।

1878 अयोवयनरथांस्तूर्यपर्यधावंसथापरे ॥

1889 अयोवयन् रथांस्तूर्य पर्यधावंसथापरे ॥

It is in the highest degree significant that the scribe did not think of -n ni- as a single syllable: he thought of *sarvān* as a separate word and finished writing it; and *not till then* did he begin *nihanisya*ti! For a like reason he has neglected the sandhi of *rathān*, although writing it—with beautiful inconsistency—in the next word but one!

Virāma in the MSS.¹—The MSS. make no difference, in their way of writing, between a medial and a final consonant. If they divide an akṣara containing several consonants, the division is made according to the same principles whether within the word or at the end. Usually, indeed, they write the first consonant in the pada-form. But—to meet an objection that has been made—there are frequent examples of virāma with the saṃhitā-form, and that from my best MSS., bh and Ψ: thus, मनान् मद्नेन 50. 16; सम्यग् यदेति 52. 5; गहनमतिमिः 59. 26; यद् धिक्कि 74. 8; तद् धूयमा 76. 13; धिन् 77. 10; विमुद्वाहिन्या 89. 1; वृहद्घंटा 99. 6; सम्यग् दृष्टो 110. 20; धिन् मूर्ख 113. 11; ऽसन्दिग्धपाणिना 123. 27; and so on. Indeed, we find occasional combinations like सम्यग् संशोध (120. 10) and कीदृग् च (128. 28). At all events, these examples show that the method of division adopted in this text does not offend against the spirit of the Nāgarī writing. It is certain that the scribes of MSS. bh and Ψ were learned pandits, and men of conscience in matters phonetic. The editor of a printed text (unlike the scribe) must decide upon some consistent course. It would have been most culpable, in cases where even the native scribes leave us the choice between two ways of writing (both phonetically correct), to choose the less clear, simply out of deference to what is indeed the preponderating habit of the scribes, but of scribes who gave little heed to the matter.

¹ From Dr. Hertel's letter of Jan. 20, 1908.

Virāma before an initial vowel.—The syllables *ta-ma-pa* are pronounced alike, *tam apa*, whether written तमप or तम् अप. In the latter method, one must first annul the inherent अ of म by virāma,¹ and then undo the annulment by writing an initial अ. By the former or Hindu method both processes are saved. But to a non-Hindu the 'saving' is as illusory as was that effected by use of the logotypes in the founts of old-time compositors. Even the Aśoka inscriptions show initial *a* after a final nasal.

Virāma after sounds not permitted as finals in the pause.—Certain sounds are forbidden in the pause: so *c, j, y, r*. It is doubtless for this reason that the Hindu shrank from writing तच् च, इत् एव, पुनर् एव, although precisely identical in sound with तच्च, इतिव, पुनरेव. The *c, y*, and *r* are not really in the pause (*avasāne*) at all, and are only apparently so to the eye. The spacing separates them only for the eye, not for the organs of speech, and is only the logical extension of a system of division which the Hindus themselves have adopted in part. The spacing may be a departure from the fashion of the scribes: yet no one condemns an editor for printing a च in words which the scribes write (and pronounce) with च्, or visarga for *upadhmāṇīya* or *jihvāmūlīya*, or for neglecting the doubling of a consonant after *r*.

3. Word-division at points of crasis.—The difficulty here is part of the essence of the language. Word-division by resolution of the crasis would yield a group of sounds disagreeing with those of the true text. The resolution must not be made; it may only be indicated. For this purpose the MSS. often use various marks, a stroke or an avagraha, or a combination of both (॥), over or under the line, and the avagraha (sometimes doubled) in the line. The avagraha is not to be commended for crasis. If employed commonly for cases of elision, as in गच्छोऽब्रवीत्, it would seem to be the less suitable for cases like अचिःकः, अचाऽब्रवीत्, where neither ए nor अ is elided. Strokes and avagrahas are written *over* the line in north-western MSS., *under* the line in Kashmir MSS. The strokes are used for separating words *or* stems, the avagraha and its combination with the stroke (॥) only for separating words. In order clearly to distin-

¹ It is incidental to the partly syllabic character of the Nāgarī alphabet that the two sounds, *m* and *a*, of the one letter म may belong, the one to one word, the other to the next. I can cite nothing analogous from English but a line from the 'Whimsey Anthology' of Carolyn Wells (New York, 1906, p. 52): 'I'm sorry you've been 6 O (=sick so) long; Don't be disconsol8.' The sounds represented by the numeral 6 (=six=sick s) belong, part to the word *sick* and part to the word *so*.

guish separated words from separated stems, Dr. Hertel employs in his text the stroke *over* the line exclusively for the separation of stems, and an angle *under* the line to separate words (e.g. शोकेनवाहार्निवृत्ति). Wherever the angle could not, for typographical reasons, be employed *under* the line, he puts it over the line (e.g. सुषति). For the sake of beginners, most of the stems (but not the prefixes) have been separated in the easy tales, I. v, vi; and with these a student might begin reading. In the rest of the text, stems are separated only in cases which are liable to puzzle beginners who have overcome the first difficulties. Word-division has been given throughout the whole of the text.

Word-division and sandhi.—The reader should consult the illuminating observations of Wackernagel in his Grammar, § 262. In the modern living use of Sanskrit in India, the sandhi is often simply ignored where the clearness of expression might suffer thereby.

How utterly artificial and preposterous is the sandhi between two lines of a Vedic stanza has long since been pointed out (JAOS. x. 425). Thus at RV. ix. 97. 38 a b we have *sá punāná úpa sūre ná dhātóbhéh aprā ródasē vī śá āvaḥ*, Pada-pāṭha *dhātā | á | ubhé | aprāḥ*. The *á* belongs of course to b; and we must pronounce thus, *dhātā óbhé*, &c. The graphical combination of *dhātā* with *óbhé* would give *dhātāúbhé*; instead of which, we have *dhātā* first combined with *á* to *dhātá*, and then that with *ubhé*! In the case of vii. 20. 4, *ubhé cid indra ródasē mahitvá paprātha táviṣibhis tuviṣmaḥ*, it is true that four considerations (the lexical¹ one; the metrical; the accentlessness of *paprātha*; and the Pada-pāṭha) unite to show that b must begin with *á paprātha*; but I know of no parallels for such absurdities in English, save in the humorous verses of Thomas Hood or the like.

Illustrations of the results of non-division.—The non-division of words in Sanskrit books, in connexion with the laws of sandhi, is a fruitful source of misunderstandings. It remains to enforce this thesis (and incidentally the above-cited statement of the Prātiśākhya) by some actual examples. These illustrations are chosen, a few from very many; are intended to be typical; concern famous texts or interesting matters; and are cumulative in their nature.

From the Rig-Veda: yuvórārvā, &c.—By the rules of sandhi, both the combinations, *-īḥ + a-* and *-īḥ + ra-*, give the same result, namely, *-īra-*. In like manner *-oḥ + a-* and *-oḥ + ra-* yield *-ora-*. In combinations of this type the ambiguity is complete. For convenience, let the texts come first:

¹ Finite forms of *prā* without *á* or *vī* are of extremest rarity: correct PW.

- viii. 39. 2 c d e *ny árātīrārāvnām*
 vísavā aryó árātīr
 itó yucchantv āmúrah
- x. 40. 7 *yuvām ha Bhujyām yuvām Áśvinā Vāsam*
 yuvām Śiñjāram Uśānām úpārathuh |
 yuvórārāvā pári sakhyām āsate
 yuvór ahām ávasā sumnām á cake ||
- vii. 68. 7 *utá tyām Bhujyām Áśvinā sákhāyo*
 mádhye jahur dūrévāsaḥ samudré |
 nír im parṣad árāvā yó yuvákuḥ ||

At viii. 39. 2, Śākalya divides *ní | árātīḥ | rārāvnām |*; and Sāyaṇa renders c: [And burn] down the enemies of those who offer oblation, *rārāvnām haviḥ prayacchatām arātīḥ śatrūḥ ca nidaha*. At x. 40. 7, Śākalya again divides *yuvóḥ | rārāvā |*; and Sāyaṇa renders c: The friendship of you two, the giver of oblations, the sacrificer, await = awaiteth, *yuvor yuvayoḥ sakhyam mītrātvaṁ rārāvā haviḥ pradātā yajamāno* (sic) *paryāsate | paryāste || vacana-vyatyayaḥ ||*

Roth, in 1871, followed Śākalya, and set up (PW. vi. 284) a stem *rārāvan*, 'freigebig,' for viii. 39. 2 and x. 40. 7, without being able to adduce a single other example.¹ In his oral lectures, however, of April 28, 30, 1875, upon RV. x. 40, he dissented from Śākalya, and divided *yuvór árāvā* and *árātīr árāvnām*.² It is noteworthy that Ludwig, in his *Rigveda*, 1875, agrees with Roth's later view as to the word-division (but not the translation) of both viii. 39. 2 and x. 40. 7; and that Ludwig's view and Roth's are doubtless independent each of the other.³ In 1884, in the minor PW., v. 171, Böhtlingk assumed, 'with Delbrück,'⁴ *á-rāvan*, 'hostile,' for viii. 39. 2, and *árāvan* = *árvan*, 'steed,' for x. 40. 7. In 1894 Roth published, ZDMG. 48. 118, his orally given solution of 1875 for x. 40.

Now it matters not how the question is decided. The fact remains that two of the greatest Vedic scholars of India, ancient or mediaeval, agree in

¹ And so Grassmann, Wtb. and Ueb., 1873-77. The assumed stem *rā-rā-vaan* appears to be as isolated in respect of formation (Whitney, Gram., § 1169 d) as of occurrence.

² This solution was mentioned by me in the Jenaer Literatur-Zeitung for 1875, no. 52.

³ Ludwig's preface is dated Nov., 1875. He renders *á-rāvnām* by 'der nicht-geber' (vol. i, p. 429); *yuvór árā-vā* by 'euer speichen-reicher' (i. 83); and *árā-vā* by 'der [wagen] mit speichen' (i. 61).

⁴ The word *rārāvan* does not happen to be treated in the *Vedische Studien*; but Geldner (iii. 84; against Aufrecht and Roth, KZ. 25. 601-2) suggests in fact another possibility for the seemingly parallel case of *vivérāpānsi* at i. 69. 8. Cf. vi. 31. 3; vii. 21. 4; iv. 19. 10.

deciding it in one way; and that two European scholars of unquestioned eminence decide it in just the opposite way.

Of the same type is *agnérāveṇa* at RV. i. 128. 5. Śākalya, the Prātisākhya (v. 28=376), and Sāyaṇa, all bid us divide it as *agnéḥ | āveṇa*, although a stem *āva* is unquotable elsewhere, and the *nati* is hardly paralleled save by *gór āheṇa*. Ludwig declares with emphasis (iv. 276) that *rāveṇa* is right. Other examples abound, but—sat prata biberunt.

From certain editions of an Upanishad.—At RV. i. 114. 8 d, as part of the oft-repeated *mā nas toke*, we have the verse *हृषिर्मानः सदमित्वा इवामहे*. Sāyaṇa renders *sādam it tvā* by *sarvadāiva tvām*; Mahidhara, by *sadāiva tvām*. The verse recurs at Śvetāśv. Upanishad iv. 22. Röer's edition¹ (p. 350) reads *सदसि स्वा* (so spaced): Jibānanda's reprint (p. 93) of course follows suit; and even Deussen's version (p. 304) implies *sadasī*. Moreover, strange to say, Röer's reading of Śaṅkara's comm. supports Röer's text by giving *sadasī tvā havāmahe asmin sadasī tvām* &c.! In Keśavalāl's ed. of Bombay, 1865, p. 8, I find *सदसि स्वा* (so spaced); and, much to my regret, also in the charming little silk-bound ed. of Paṇṣikara,² Twenty-eight Upanishads, p. 251. Since a double mute in combination with any other consonant is written as simple³ by the MSS., it is quite true that *itvā* may be taken either as *itvā* or as *ittvā*; but I fear that these editors can hardly be excused on this ground. The Ananda Aśrama text of Śaṅkara's comm. (p. 62) reads *sādam it tvā havāmahe sadāiva*; and the reading which the three other comm's in that volume explain (p. 34, p. 20, p. 41) is *sādam it tvā*. If the blunder cannot claim an age so respectable as that of Śaṅkara, it has at least surely misled many readers.

From the Pada-pāṭha of the Atharva-Veda.—This work stands on a wholly different footing from that of the Rigveda.⁴ At xix. 22. 21 the padakāra divides *spārdhītum kāḥ* as *spārdhī | tumkāḥ*! and at 58. 4 he divides *vārmāsvyadhvām . . . pūraḥkṛṇudhvamāyasir* (a muddled version of RV. x. 101. 8) as *vārma | asi | vi-adhvām | . . . kṛṇudhvam | mā | āyasirḥ*. But disregarding the pada-readings of book xix,⁵ it is easy to cite from earlier books downright mistakes such as no one can deny. Thus at xiv. 1. 9, *yāt . . . savitādādāt* is divided as *yāt | savitā | adadāt*. The staunchest

¹ Bloomfield, Concordance, 1064 a, cites from this ed., and cites it as reading *sādam it tvā*.

² Bombay, Nirṇaya Sāgara Press, 1906.

³ Whitney, Gram., § 282; AV.Pr. iii. 28; TPr. xiv. 1; e.g. *datvā = datoḥ*.

⁴ See HOS. vii, p. lxix, line 13.

⁵ See HOS. vii, p. lxix, n. 1; and viii, p. 896, top.

defender of the padakāra is silenced here, if not by the rules of accent, then by Śākalya himself, who, at RV. x. 85. 9, resolves aright *yāt | savitā | ādadāt*. At AV. iv. 19. 6, the padakāra resolves *tādyāmeti* as *tāt | yām | eti*, although the slightest heed of the accent would have shown him that it is impossible¹ for the combination to mean anything but *tād dyām eti*. His resolution of *sómātvām* (= *sómāt | tvām*) as *sómā | tvām*, at iv. 10. 6, is quite as bad. At xiii. 2. 35, he resolves *āprāddyāvāprthivī antārikṣam* as *ā | aprāt | dyāvā-*. Since *dy* means either *ddy* or *dy* (Whitney, § 232 again), and since *aprāt* for *aprās* is not without parallel (§ 889 a, § 555 a), we may perhaps absolve him from ignorance of Vedic grammar, but not from amazing unfamiliarity with the ubiquitous recurrences of this verse.²

From the Tāittiriya-Saṁhitā, i. 1. 1.—The celebrated opening phrases of this text are *iṣé tvā | ūrjé tvā |*. These are addressed by the adhvaryu to the switch which he cuts to drive the calves away from their mothers before milking the latter for the oblation of milk. Then follow *vāyáva stha | upāyáva stha*, addressed to the calves. If the fourth phrase means 'you'll come back again' (when we've milked them), the third ought to mean 'you're going away now' (while we milk them); and such is indeed the antithesis which the comm's first explanation of it implies. He says (Poona ed., p. 12): *vānti gacchantīti vāyavo gantāraḥ | upa samīpe yajamānagrhe punar āyānty āgacchantīty upāyavaḥ | he vatsās tṛṇabhakṣaṇāya prathamam mātṛsakāśād apetya svecchayāivāranye gantāro bhavata | śāyam punar yajamānagrhe samāgantāro bhavata |*

This antithesis is very ill expressed by *vāyávaḥ*. The PW., at vi. 932, sets up a stem *vāyú* from *vī* for *vāyávaḥ*, and renders it 'appetentes, Näscher, zudringlich' (intruders). The comm., in his alternative explanation, takes it in its usual sense of 'winds', but labours hard to give it pertinence. Böhtlingk believes³ that the enigmatical *vāyávaḥ* is due simply to misdivision of *ūrjé tvā vāyāvastha*, and that the true division is *ūrjé tvā | avāyávaḥ stha*. His *ava-āyavas*, in respect of formation,⁴ pairs well with *upa-āyavas*; and as to the meaning,⁵ it is a perfect antonym of *upa-āyavas*. If Böhtlingk is right, then the blunder (often repeated in Yajus texts⁶) must be, as he says, a very old one.⁷

¹ See HOS. vii, p. lxxvii.

² At RV. i. 115. 1, Śākalya has *ā | aprāḥ | dyāvā-*. Cf. Whitney's note on xiii. 2. 35.

³ ZDMG. 56. 116.

⁴ From *ava + i*: cf. *āyú* from *i*, and *cāyú* from *ci*.

⁵ Cf. RV. v. 49. 5, *āvāito ābhvam*, 'weichen soll das (nächtliche) Gespenst,' as Geldner renders it, Ved. Stud. iii. 124.

⁶ See Bloomfield's Concordance, 860 a.

⁷ Cf. ŚB. i. 7. 1².

From the Tāittiriya-Brāhmaṇa.—The original text of the quaint ākhyāyikā at ii. 1. 2 was doubtless *सौमिहपरमतातापिवेक्षप्रपतिरिति*, that is, *sò 'gnír úpāramata | 'ātāpi vāi syā Prajāpatir' iti*, 'Agni came to a halt, thinking "Prajāpati has got heated".' By misdividing at the seventh syllable, and taking the *ṛ* for the mark of punctuation *!*, Hindu MSS. and the Calcutta text read *उपरमत । तापि*. This gives to *-tā* an impossible acute, and leaves an unaccented and unintelligible *tāpi* to begin the quotation. The comm. vainly emends to *tāpī*. In 1887, Böhtlingk, ZDMG. 41. 667, explained and corrected the error. In 1895, the Ananda Aśrama ed. confirmed his correction.

Misdivided words taken over into another text.—Perhaps the most telling misdivisions are those which have given rise to variants that have become part of the established text of some other work. A striking instance is seen in the Yajus stanza, MS. i. 3. 39 (46^a):

*ud ēta prajā́m utá várco dádhanā
yusmán ráya utá yajñá asā́cata |
gāyatrīm chā́ndo ánu sāmrahadhvam
ádha syā́ta surabháyo grhéṣu ||*

This is, I take it, a near approach to the original form of the stanza,¹ since the second person is used coherently throughout. The Kāthaka, at iv. 13 (38⁷), effectively prepares the way for further muddling by inverting the order of *b* and *d*, and changing the second persons, *yusmán* and *syā́ta*, to firsts, *asmán* and *syā́ma*, and the second person, *rahadhvam*, to a third, *rahantām*. Thus:

*úd ēta prajā́m áyur várco dádhanā
ádha syā́ma surabháyo grhéṣu |
gāyatrīm chā́ndā́nsy ánu sāmrahantām
asmán ráya utá yajñás[-ás?] sacantām ||*

The last step is easy, and is seen in ApŚS. (xiii. 22. 1). This agrees with K., save in *b*, where it makes the wild division

adha syām asur ubhayor grhéṣu !

Illustration from the Tantrākhyāyika.—An example of misdivision pointed out by Dr. Hertel² may well serve as a 'classisches Beispiel', inasmuch as it has affected a whole stream of Panchatantra tradition. The Tantrākhyāyika reads at line 1140:³ *तत्ताधुनयतएवंमयाभिहितम् ।* 'Therefore

¹ The *ud ēta* is quite corrupt: see von Schroeder's note. He suggests *utá*, and is doubtless right. Perhaps *sacantām* and even *dádhanān* might be thought of.

² ZDMG. 59. 5: cf. p. 30.

³ In A 137 of the forthcoming edition.

in accordance with right policy (*sādhū-naya-tas*) have I spoken thus.' This was divided by the scribe of *p* as तत्साधु न । यत् एव मयामिहितम्. The copyist of *p* evidently followed an older MS., for, as a result of this awkward misunderstanding, is found in the MSS. of the second recension तत्साधु । यत्, &c. This false reading, which has gone over into the Jaina MS., Poona xxiv. 417, owes its origin solely to the lack of proper division in the Kashmirian archetype. To a like cause is due the confusion of *tvam*, 'thou,' with *-tvam*, '-ness.' Dr. Hertel cites line 1604 of his edition of *Südliches Panchatantra*, where *duṣṭa tvam*, miscombined as *duṣṭatvam*, has given rise to new readings (p. 112, p. 135: cf. Tantr. line 2326 = A 293). I may here add *Rāmāyaṇa* v. 38. 8 (Parab), *strītvān na tvam samarthāsi sāgarāṁ vyativartitum*, where the comm. reports the variant¹ *strī tvam na tu samartham* (= *samarthā*!) *hi*.

Word-division in Pāli.—Of the languages of ancient India, Sanskrit is not the only one in which non-division of words gives rise to embarrassment or error. It is natural to expect the like in Prākṛit, where (as Pischel, Gram. § 12, notes) words originally quite different have lost their differentiating elements, so that, for example, Sanskrit *mata*, *mada*, *maya*, *mṛga*, and *mṛta* all become *maa* in Prākṛit. From the Pāli may be given a few examples that I have noted.

In Pāli casual homonyms are not uncommon, of which the distinction may easily be made clear, even to a beginner, by division. Thus *a-kataññū* = *a-kṛtajña* means 'un-grateful' (a clear example at *Jātaka* iii. 26²⁷); while *akata-ññū* means 'knowing the Un-create' (*Nirvāṇa*: so *Dhammapada* 383). The word *appamatta* is common in the sense 'not heedless' (*a-ppamatto pamattesu*, Dh. 29); but it is also found with the meaning 'of small measure' (*alpa-mātra*, ib. 56; *Suttanipāta* 659). So *a-ppasattha* is 'un-praised'; but *vāṇijo appa-sattho* (Dh. 123) is a 'merchant with a small caravan'. The Sanskrit *an-utpatti* and *anu-prāpti* become both alike in Pāli *anupatti*. The Pāli sandhi by which *-ra + upa-* becomes *-rūpa-* gives a result over which one may puzzle a moment in *Visuddhimagga* xv: is it *anantar-ūpanissaya* or *anantarūpa-nissaya*?

In this connexion, I may add that a Japanese pupil of mine, in reading the sentence *pācīnalokadhātuto paripuṇṇaṁ candamaṇḍalam utthahi*, 'the disk of the full moon rose from the eastern horizon' (*Jāt.* i. 253), was puzzled by *dhātu*, 'from the *dhātu* of the eastern world!' Had the word been divided *pācīna-lokadhātu*, he would have found at once that *lokadhātu* is a compound of peculiar intimacy and frequency, and that it has a peculiar meaning.

¹ Cited by Michelson (*JAOS.* 25. 57). I cannot accept his solution.

Example from the Dhammapada.—At verse 148, Fausböll, in the ed. of 1855, read *bhijjati pūṭisandeho, maraṇam tamhi jīvitaṃ*, finditur putridum corpus, mors (est) vita eius, and gave, at p. 313, the comm. *tasmā sabbasattānaṃ jīvitaṃ maraṇa-paryosānam evāti vuttaṃ hoti*. Max Müller, SBE. x¹ (1881), has a long note on the verse, and gives part of a letter from Childers defending the division *marañantaṃ hi jīvitaṃ*, and ending, ‘unless I greatly mistake, this very passage will be found in many other literatures.’ Fausböll was then unconvinced; but in SBE. x² (1898) Müller adds: ‘Fausböll has now surrendered his doubts.’ Senart accepts the correction in the JA. for 1898 (9. xii. 283), and Fausböll does so in his Dh. of 1900, and cites numerous places where *marañantaṃ hi jīvitaṃ* occurs. The phrase is in fact almost a commonplace. We find it at Saṃyutta Nikāya i. p. 97; but oftenest as part of the stanza

*sarve kṣayāntā nicayāḥ patanāntāḥ samucchrayāḥ |
saṃyogā viprayogāntā marañantaṃ hi jīvitaṃ ||*

This appears with only slight variants at MBh. xi. 2. 3 (48); xii. 27. 31 (829); 380. 20 (12501); xiv. 44. 18 (1280: the next preceding is *ahāny astamayāntāni*!); at Tantrākhyāyika ii. 147=165 and Kathās. 51. 26, 27, as a quotation ‘from Vyāsa’; at Rāmāyaṇa, Parāśara’s ed., ii. 105. 16; in the Mahāvastu (3. 183) and Divyāvadāna (p. 27, p. 100); and the second half is quoted at Sāṃkhya Pravacana Bhāṣya v. 80. Cf. *jīvite marañante ca*, MBh. xi. 8. 15 (207).

The Sanskrit phrase is unambiguous, especially in the form *jivite marañante ca*. It is of course the shortening of a vowel before double consonants in Pāli, and the confusion of nasals, that makes the Pāli equivalent ambiguous (*marañam tam hi; marañam tamhi; marañantaṃ hi*). The whole matter is now so clear and certain that it would be absurd to waste a word over it, except to show how much discussion and uncertainty may be traced to a lack of word-division.

From the Jātaka. Scholiast’s perplexities.—The indecision of a native commentator when facing an ambiguous combination is well illustrated by the reproof of the king who ate human flesh (Jātaka v. 489): ‘Five five-clawed (creatures) may be eaten by a Kshatriya who knows (the right). What may not be eaten, O king, thou eatest. Therefore unrighteous art thou.’

*pañca pañcanakhā bhakkhā khattiyena pajānatā.
abhakkhaṃ rāja bhakkhesi; tasmā adhammiko tuvaṃ.*

Lüders, by comparing the MBh., the Mahābhāṣya, and the law-books, proves (ZDMG. 61. 641) beyond the shadow of doubt that the true reading is as above. The comm. first divides it as *pañca pañca na khā* (and

Fausböll prints it so) and renders 'Five, five (i.e. ten creatures) in truth (*khā=kho*) may not be eaten', &c.; and then, alternatively, he divides it as above.—Other examples might easily be adduced: for instance, his double explanation of *Tambakāmā tudanti maṃ* or *Tamba! kāmā tudanti maṃ* at Jātaka iii. 189.

Proper names from misdivision. Village of 'Varaka'.—It is even possible that proper names resting solely upon a misdivision should get into our dictionaries and translations, and so filter down in the form of 'false facts' into our histories of Buddhism and the like. A remarkable instance is the error which Dines Andersen points out in the index to Fausböll's Jātaka, vol. vii, p. xvi. In the text (i. 391²¹: 1877) we read *Sāriputtatthero Nālagāmake jāto varake parinibbāyi*. Davids, in translating the passage (SBE. xi. 238: 1881), admits that *varake* puzzles him, as it did Fausböll, and adds in a note that it may perhaps mean 'at Varaka'. Chalmers in his translation (i. 230: 1895) renders: 'The Elder Sāriputta, who was born in Nāla village, died at Varaka.'

Now the Saṃyutta Nikāya (v. 161) says that it was at the village of Nāla in Magadha that Sāriputta fell ill and died of the illness: *Sāriputto Magadhesu viharati Nālagāmake, ābādhiko . . . tena ābādhena parinibbāyi*. From the Nikāyas proper I cannot cite a text to the effect that he was born also at Nāla: but, according to Hiouen Tshang,¹ he died where he was born; and, according to Fā-hien,² he was born at Nāla, and returned thither to die. Davids, in his note, refers to Bigandet's Legend of Gaudama, a translation of a Burmese version of the Pāli *Mālāmaikāra-vatthu*.³ Bigandet's work dates back⁴ to the years 1852-5, and it seems to be wholly independent⁵ of another translation made by the American missionary, Chester Bennett, and laid before the Am. Oriental Society in 1851 and printed in its Journal, iii. 1-163. In the absence of the Pāli original these are important, for in the account of Sāriputta's death⁶ both translations agree⁷ in alluding repeatedly to 'the room in which he was born', and in making it clear that he died in that room.

The Abhidhānappadipikā (214) gives *gabbho* and *ovarako* as synonyms for 'inner room', and Childers follows it. The word corresponds to Skt.

¹ Julien's version, iii. 54; Beal's, ii. 177: cf. T. Watters, Yuan Chwang, ii. 172.

² In Legge's version, p. 81; in Beal's, prefixed to *Si-yu-ki*, p. lviii.

³ See Bigandet, 3rd ed., ii. 151.

⁴ See Bigandet, 3rd ed., i, p. v.

⁵ So Weber, Ind. Streifen, iii. 20.

⁶ Bennett, 111-116; Bigandet, 3rd ed., ii. 9-19.

⁷ Precise agreements: Bennett 112 a=Bigandet 12 a; 112 c=12 c; 114 a=15 c. The village is Nalaka in Be. 113 d, and Nalanda in Bi. 15 b.

apavaraka,¹ 'bedroom, chamber.' There can be no doubt that *ovarako* means, like *vāsaka* and *vāsagrha*, 'bedroom, chamber.' It is equally clear that *jāt-ovarako* means, like *jāta-vāsaka* and *jāta-veśman* and *jāta-vāsagrha*,² 'lying-in room, room of one's birth.' In the fifth volume of the *Jātaka* we find, in fact, that the text has (v. 125²¹: 1891) *Nālagāmake jātovarake parinibbāyi*; and the translation (v. 65: 1905), 'died in the village of Nāla, in the very room where he was born.' If some cynical reader is reminded by the above discussion of that concerning the inscription in chapter xi (vol. i) of the *Pickwick Papers*, we must admit that, in so far as the solution of that famous problem in epigraphy turned on a matter of correct division, the likeness is a true one.

BILST
UM
PSHI
S·M·
ARK

A Hindu Ararat, 'Nāvaprabhraṇśana.'—The case is not isolated. Mountains, as well as villages, have sprung into being at the magic of misdivision. Thus the MSS. of AV. xix. 39. 8 read *yātra nāvaprabhrāṇśanam yātra himāvataḥ śtraḥ*, 'where there is no (*nā*) falling-away-down (*avaprabhrāṇśana*: Whitney, Gram., § 1150. 1 c, ed. 1879; 1 e, ed. 1889), where is the head (summit, peak) of Himālaya.' This was 'emended' by Roth and Whitney (1855) to *nāva-prabhrāṇśanam*, defined as a place-name, Ship's-settling, das Sichsenken des Schiffes (PW. v. 1543: 1868; minor PW. iii. 198: 1882). In the Brāhmaṇa Legend of the Flood (ŚB. i. 8. 1^a), a fish tows Manu's ship (ark: *nāvam*) to a part of the 'Northern mountain', and the peak where it settles down is called Manu's Descent or *manor avasarpaṇam*; and in the epos (MBh. iii. 187. 48-50 = 12793-5), the loftiest peak of Himālaya, to which Manu makes fast the ship, is called The Making-fast of the Ship or *nāu-bandhanam*. In 1865, Weber brought the conjectured Nāva-prabhrāṇśana mountain into connexion with the localities of the ŚB. and MBh. (see Ind. Stud. ix. 423; Ind. Streifen, i. 11), and was followed with doubt or confidence by Grohmann and Griffith and Macdonell (History of Skt. Lit., p. 144). Ludwig took the word downright as a Bergname, Rigveda, vol. iii, p. 198. Bloomfield, at SBE. xlii. 679, is critical; while Whitney, at HOS. viii. 961, denounces the whole procedure so unsparingly that Macdonell (at JRAS., 1907, p. 1107) says: 'Now, after reading Whitney's note, I withdraw the name and identification without reservation.'

¹ At Kathās. 32. 58, a man asks a woman for a lodging (*nivāsa*) and she gives him an *apavaraka*, in which he and his companions sleep. Cf. also Dr. Hertel's Glossary, under *kārūpavaraka*.

² See Kathās. 55. 183-198; 17. 66-67; 23. 61-64; and cf. Milinda, pp. 82-3, *jāta-bhūmi*, *jāta-nagaraṃ*.

One of the 'hosts' of Māra: Arati or Rati.—In naming the 'hosts' of Māra, the Sutta-nipāta (436) says: *kāmā te paṭhamā senā, dutiyā aratī vuccati* (presumably pronounced *dutiyārati*). The Mahāvastu (2. 240) has *dvitīyā āratī* (MS. *āyati*) *vuccati*. The Lalita-vistara (329³) reads *dvitīyā te ratis tathā*. This might of course mean either *aratis* (compare Māra's daughters, Tanhā, Arati, Ragā) or *ratis*: at any rate, uncertainty is the legitimate outcome of such ambiguous combinations.

Misdivision gives rise to 'ghost-words'.—'Ghost-words' is the name given by Skeat to 'words which had never any real existence, being mere coinages due to the blunders of printers or scribes', &c. Thus, by mistaking long *f* for *f*, we have *eftures* from *estures* = *estres*. As a Sanskrit ghost-word we may cite '*saṃgāda*, "conversation" (*gad* + *saṃ*)'. This was inferred by Benfey from the passage *vipruṣo makṣikādyāś ca duṣṭasaṃgād adoṣiṇaḥ*, Mārķ. Purāṇa 35. 21, 'sparks, flies, &c., do not become impure by contact with what is impure.' This was recorded by him in his Dictionary, and taken over by Williams in his ed. of 1872; it was corrected by Böhtlingk and Roth (PW. vii. 535), and eliminated from the new edition of Williams. Dr. Hertel adds that the word संगवादः, 'discourse, conversation,' which Apte gives in its place,¹ seems to be another ghost-word begotten by the ghost-word *saṃgāda*, perhaps with a reminiscence of the real word *go-ṣṭhā*.

¹ The Practical Sanskrit-English Dictionary, Poona, 1890, p. 1079.

Remarks on the collotype plates which follow.—Figure 1 of plate I and figure 7 of plate II are a trifle smaller than the originals.

The red dots which are scattered over the leaves of the originals do not show in these collotype reproductions.

Under figure 8 of plate II, *verso* is a misprint for *recto*. Figure 14 of plate II is not quite clear. According to the reproduction, it might seem as if the MS. read *vraṇit* in line 2 and '*vruvīt* in line 3; but the readings *bravīt* and '*bruvīt* are quite distinct in the original.

a b c d e f g h i k l

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

सुदृष्टोत्तिकमुपसर्पितमनाजालमाकधोमितावद्वाधनसर्वताना
व्याधनागत्यद्विष्टुर्यक्रीडाभावाद्याद्यतिष्ठतिसेजातमुद्रुव
क्रीडनकाधेधदद्याः सरजयुत्रापिमोदृष्टापविवाद्याव्याधना
काररपिसमुचितमानादशदारेरतप्यत्ताः। सादसंतः। सुविक
कर्षीकषीणादिनिःपरिक्लृप्तः। अथकदविद्याजुष्टयुत्राद्यनीत्याधः
द्वधममुमुह्यदमनिदितां। यद्यावातविधृतस्पृगद्वध
ऊयुत्राः। कानदमनिदितां। इतिमंत्रमुद्रदयः समंतादधा
तणतदोत्यातिकंतमवैद्याविनाश्याः स्मीतिमद्यादृष्टहीः
धिशितमिवात्मानंमद्यमानांमोत्रिकतोत्रिकादियुक्त
स्मिअत्राद्युक्तोकावासा। अहमपितत्रममीक्यकावि
पादितानतिवदताअद्युः। द्राघतयाकसापिसाधुनारक्षिता। तन्चमदि
कुक्कमसुदृष्टममुमुह्यदमनिदितां। यद्यावातविधृतस्पृगद्वध
द्वंद्वरकारणं। तच्चश्रुत्वाः। अथप्राग्विकारः। पूर्वधृतिमा
न्रववानप्रतिमुच्यते। तद्युतयवानुष्ठितां। एवमुच्यते। पूर्वधनाः। अथ
सदनुसारणवारकदक्रवावमदेनैअवीणस्यधोमकावभागतः। तंवा

६०

a b c d e f

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16

रतकाधोत्तिकमुपसर्पितमनाजालमाकधोमितावद्वाधनसर्वताना
व्याधनागत्यद्विष्टुर्यक्रीडाभावाद्याद्यतिष्ठतिसेजातमुद्रुव
क्रीडनकाधेधदद्याः सरजयुत्रापिमोदृष्टापविवाद्याव्याधना
काररपिसमुचितमानादशदारेरतप्यत्ताः। सादसंतः। सुविक
कर्षीकषीणादिनिःपरिक्लृप्तः। अथकदविद्याजुष्टयुत्राद्यनीत्याधः
द्वधममुमुह्यदमनिदितां। यद्यावातविधृतस्पृगद्वध
ऊयुत्राः। कानदमनिदितां। इतिमंत्रमुद्रदयः समंतादधा
तणतदोत्यातिकंतमवैद्याविनाश्याः स्मीतिमद्यादृष्टहीः
धिशितमिवात्मानंमद्यमानांमोत्रिकतोत्रिकादियुक्त
स्मिअत्राद्युक्तोकावासा। अहमपितत्रममीक्यकावि
पादितानतिवदताअद्युः। द्राघतयाकसापिसाधुनारक्षिता। तन्चमदि
कुक्कमसुदृष्टममुमुह्यदमनिदितां। यद्यावातविधृतस्पृगद्वध
द्वंद्वरकारणं। तच्चश्रुत्वाः। अथप्राग्विकारः। पूर्वधृतिमा
न्रववानप्रतिमुच्यते। तद्युतयवानुष्ठितां। एवमुच्यते। पूर्वधनाः। अथ
सदनुसारणवारकदक्रवावमदेनैअवीणस्यधोमकावभागतः। तंवा

गोरात्रोमानिपतितः गतं च तन्मृगयुग्मं विनिर्गच्छतदा अघा
हंष्टत्फनानसोद्याजितः विवाधतश्च गृहं नीचाराज्युवम्
षिकंददो। मां चाभ्यंतावर्धनं भ्रान्तसाजनगंधविलयनसु
सोऊमारिकाणां वदसातदसंगच्छन् ग्रीवानयनकरचरण
दृष्टकालसमाप्यमविद्यामघमनितं श्रद्धां कथितं हृदयनमया
भवतः पुष्टाहासुगमिश्रासिकादितामसविद्युत्सिद्धिश्च अघासा
कयन्माप्यप्राप्तदृष्टायनमात्राणदसनिहितं किमुमुगाणा अ
वसधमपि यस्वलितासागज्युवागृहाद्विनिश्चक्रामाहता
हयार्धमात्रयाद्यालाद्यानिहितवान्। त्याममसोऊमपनयति
ज्ञाननकाष्ट्युकालसुदुष्टद्वारद्वेष्टमानां न किंप्रभुमाद्या
लक्ष्यार्धनविज्ञापाराज्युवायद्यालक्ष्यामनयादृष्टकालसमया
दृष्टाहासुगमिश्रासिकादितामसविद्युत्सिद्धिश्च अघासा
पुरुषान्मवमाह। यद्यासुसुगं यच्छतजालनशिरसि सिद्धातस्मि
नैयसिवद्राहद्वेष्टि। अत्रांतरसुद्धाष्टद्वेष्टिश्च विद्यामेधरका
सुतगमाविद्मद्वेष्ट्यामिसंज्ञाता अघादिराणमधरकासाहानद्वे

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

180.

खटकयटकाप्रतापमाहाद्वि
रीकिष्टवायनीसद्यामसिनाः शुभ
रक्षितमकुशिमसादयुक्तकातदा
यणावसाममघीरायसिरंसावप्रच्छा

No. 3.—From Ψ fol. 3 recto.

तरंगचातमावाचत। ज्ञानवा
मस्ति। यतश्च ज्ञानोऽस्मीति।
। साऽब्रवीत्। न इह किमस्मि
रेमद्वीमादवता। स आह
यमस्तत्किमसाराद्यति। सा
इतिवस्वाह। वीणावसरा

No. 5.—From bh fol. 165 recto.

या। विधत्तं स्वावराणा
लिकायां विद्यालयाः
। एतस्य द्वासातामस्य
ननतीति किंचिदप्यसि
लिकमार्थापतद्वेष्टि

No. 4.—From Ψ fol. 89 verso.

परुषाण्यपि जल्पति
परं चापरिच्छिद्य शा
यातिष्ठ तस्माद्वाह

No. 6.—From bh fol. 117 verso.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

एनिप्रदीपरनुपश्रियः॥ किंवास्वामिनापिमंत्रिण
तस्मिंश्चायावानिदितं। न सर्वस्वयंविचारणीय
न्यायदृश्यत। उक्तं च। तलवत् दृश्यताया मखात
शनः॥ अपिसा चसद्याः सद्यसंकाशाः सद्याश्चासः
तस्मादपगतनायनन्यायनपदनिदितंस्वामिन
यसिद्धायविचित्रवाक्यैः कायमिद्यथास्थितमव
कायमिदुष्टय। उक्तं च। सुहृद्भिर्वाहैरसहद्विवा।
यः सखुद्भिमानसंपुलक्ष्णायशसांवनाजनं।
मवननायां। यः सर्वथिवपुरुषांतरमवधार्य
नह्यार्यबुद्धिनास्वामिनास्वयमवबुद्धिमता

No. 7.

a b c d e f g
1 इदंयसद्विदसमीपवर्था। मद्रु
2 तद्वर्षयामतादवद्वदयोयनसाउ
3 वसुक्तामिदृत्ततादवज्ज्वतरुस
4 मासाद्यदीर्घदीर्घतरवेर्माणा
5 द्याता। नविश्वासदविश्वासविश्वास
6 न्त्रादा। ता मित्रापीयामद्वदयोः
7 वृषणातवकिंकास्यवित्तुद्वयोः
8 पुनःसंप्रभमिदृति। सद्यत्तुप
9 योनिवद्विः। तद्यदिपुनरपिकथवि
10 द्यानिष्ठापरीक्षाणांविधापिन

No. 8.—From Ψ fol. 83 verso.

a h
1 लयावोर्विद्वि
2 रितमपिपतिप
3 घाणासुज्जुमि
4 गन्वायावयिनि
5 इत्यादेविरसि

1
2
3
4

No. 9.—From Ψ fol. 92 verso.

a
1 ममाप्युक्तान्मुक्ताकाणा
2 ल्वाप्युक्तान्मुक्ताकाणा
3 त्वातन्नातन्नामरिक्तां
4 एवात्तन्नातन्नामरिक्तां
5 त्वात्तन्नातन्नामरिक्तां

1
2
3

No. 10.—From Ψ fol. 61 recto.

कशः प्रष्टव्याः। पृष्टुषु च तत्तु किं कनात्माना हि
 कदाचिद न्यथास्थापितमपि वस्तुमतिश्रान्त्याऽ
 हथ वाडिव न तत्र विद्यता व्याप्तिमखाद्यातुङ्गता
 एतद्व्यंति विविधनावां तस्माद्युक्तं परीक्षाणां। त
 ये वनप्रत्यतथा। यतः कारणान् धूर्तभृत्या हि स्वा
 त्वाभिना निबदयति। तस्मादास्त्राद्यस्वामिना
 च बुद्ध्या प्रविशितिताहरं कारात्मिकायं विवु
 त्परवचनं प्रयाहार्य बुद्धिना स्वाभिनास्त्वय
 हेतवचनान्तरकालपरिणामं च विचार्य अ
 यथातस्तदेव प्रत्यतथमिति समाप्तं च

७८

erso.

a b

कताय सुनदं वि
 राघ्यायायमाधु
 प्रातिनीषाया वि
 लाकद्वयानामपि

om Ψ fol. 97 verso.

अथैवमववित्तम
 अलाङ्कितः। ७९ एत
 रतितायुतश्चपा

From Ψ fol. 93 recto.

1 वृत्तः। किंमिमिदं मिदं दिनी
 2 पाटीयवानरः। ॥ इमनकवाच
 3 श्रमकर्मकिरा। ॥ अथादयसा
 4 अत्रिस्त्रिनाः। ॥ इपीम्फाटिमास
 5 गदाकनितायुतायुतायुतायुता
 6 अमंष्ट्रायाटिचम
 7 अंष्ट्रीमिअथाणरः
 8 दः। ॥ कश्मादरमात्रा
 9 शार्थकारकारणातः

No. 13.—From Ψ fol. 3 verso.

1 अमंष्ट्रयुतायुतायुता
 2 अमंष्ट्रयुतायुतायुता
 3 अमंष्ट्रयुतायुतायुता
 4 अमंष्ट्रयुतायुतायुता
 5 अमंष्ट्रयुतायुतायुता

No. 14.—From Ψ fol. 3 verso.

1 रायराः समादवात
 2 अथैवमववित्तम
 3 अलाङ्कितः। ७९ एत
 4 रतितायुतश्चपा
 5 अथैवमववित्तम

No. 15.—From Ψ fol. 17 verso.

अर्हम् ॥ ओं नमः श्रीसरस्वत्यै ॥

सकलार्थशास्त्रसारं । जनति समाख्येन विष्णुश्चर्मदम् ।

तस्मैः पञ्चमिर् एतच् । चकार सुमनीहरं शास्त्रम् ॥ १ ॥

Ar 8

बागुभूयते । अस्मि दाक्षिणात्ये जनपदे महिषारोप्यं नाम जनरम् । तच्च सकलार्थ-
वेशादः प्रवरपुपमुकुटमणिमरीचिचयचर्चितचरणः सकलकलापारं नतो ऽमर-
नाम राजा बभूव । तस्मै च चयः पुत्राः परमदुर्मेधसः । वसुशक्तिः । उग्रशक्तिः । 6
प्रतिश्रुतिः । अथ तान् शास्त्रविमुखां समाख्येन स राजा सचिवान्
प्रोवाच । मोः । ज्ञातम् एतद् भवन्निः । यन् ममैति पुत्राः शास्त्रविमुखा विवेकर-
। तद् एतान् पश्यतो मे हतकण्ठकम् अपि राज्यं न सोऽहम् आवहति । अथवा 9
इदम् उच्यते ।

अजातमृतमूर्खेभ्यो । मृताजातो सुतो वरम् ।

यतस् तौ स्वल्पदुःखाय । यावज्जीवं यतो दहेत् ॥ २ ॥

12

। किं तथा क्रियते धिन्वा । या न सूति न दुग्धदा ।

यो ऽर्धः पुत्रेण जातिन । यो न विद्वान् न मत्तिमान् ॥ ३ ॥

।। बुद्धिप्रबोधनं यथा भवति । तथा केनाप्युपायेनागुष्ठेयम् । इति । अप्रैकिकशः 15

देव । द्वादशमिर् वर्षेस् तावद् व्याकरणं सूचते । तद् यदि कथम् अपि ज्ञायते ।

।। मार्गशास्त्राणि ज्ञायन्ते । ततो बुद्धिप्रबोधनं भवति । अथ तत्पश्चात् सुमतिनामा-

प्राह । देव । अज्ञाततो ऽयं जीवविषयः । प्रभूतकाव्यज्ञेयानि शब्दशास्त्राणि । तत् 18

।। किंचिद् एतेषां प्रबोधनार्थं विवक्षताम् । इति । उक्तं च । यतः ।

अनन्तापारं किञ्च शब्दशास्त्रं

स्वल्पं तच्चायुर् बह्वयश्च विज्ञाः ।

21

यत् सारभूतं तद् उपासनीयं

इदं यथा भीरुम् इवाभ्युमन्धात् ॥ ४ ॥

upa

।। अस्मि विष्णुश्चर्मा नाम ब्राह्मणो ऽनेकशास्त्रसंविद्धिबन्धकीर्तिः । तस्मै समर्पयितुम् । 24

B

स नूनं द्वाक् प्रमुञ्चान् करिष्यति । सो ऽपि राजा तद् आकर्ण्य विष्णुशर्माख्यम् आह्वय
प्रोवाच । भो भगवन् । मदनुग्रहार्थम् एतान् कुमारान् अर्चशास्त्रं प्रति यक्षान्व्यसङ्गान्
विदधासि । तत्रा कार्यम् । अहं त्वां शासनश्रुतिं निधोषयिष्यामि । अथ विष्णुशर्मोत्तरं ४
राजानम् ऊचि । देव । श्रूयतां मे तत्त्ववचनम् । नूनं विद्याविक्रयं करोमि शासनश्रुतिम् ।
एतान् पुनर् मासपट्टेन यदि नीतिशास्त्रज्ञानं न करोमि । ततः स्वनामपरित्यागं करोमि ।
किं वञ्चना । श्रूयतां ममैव सिंहनादः । नूनम् अर्चक्षिप्सुर् ब्रवीमि । न च मे ऽशीतिवर्षं ६
व्यावृत्तसर्वेन्द्रियार्थं किंचिद् अर्थेन प्रयोजनम् । किं तु त्वत्प्रार्थनासिद्ध्यर्थं सरस्वती-
विनीदं करिष्यामि । तच्च सिद्ध्यताम् अवतनो दिवसः । यच्च अहं षट्मासाभ्यन्तरे तव
पुत्रान् नीतिशास्त्रं प्रत्य् अगन्व्यसङ्गान् न करोमि । ततो ऽहंति मे देवो देवमार्गे संदर्श- ९
यितुम् । इति ।

एतां ब्राह्मणसूत्रसंभाषां प्रतिष्ठां श्रुत्वा ससचिवो राजा विस्मयान्वितस् तस्मै कुमा-
रान् समर्प्य परां निर्वृतिं वनाम् । विष्णुशर्मोपि तान् आदाय खगुहं गत्वा तदर्थं १२
मिषमेदः । मिषसंप्राप्तिः । काकोबुद्धीयम् । ज्वम्प्रसाधम् । अपरीक्षितकारिता । इति
पञ्च तन्मात्राणि रचयित्वा षाठितास् ते राजपुत्राः । ते ऽपि तान् अधीत्य मासपट्टेन
यचोक्ताः संजाताः । ततः प्रमुत् एतत् पञ्चतन्त्रकं नाम नीतिशास्त्रं वाचावबोधनार्थं १५
मूलमे प्रमुत्तम् । किं वञ्चना ।

यो ऽप्येतत् पठति प्राचो । नीतिशास्त्रं मुषोति वा ।

न परामवम् आप्नोति । स शक्राद् अपि कर्हिचित् ॥ ५ ॥

18

॥ कथामुखम् एतत् ॥

अष्टातः प्रारभति मित्रभेदो नाम प्रथमं तन्मम् । यस्मायम् आद्यः श्लोकः ।

वर्धमानो महान् क्षेहः । सिंहगोवृषयोर् वने ।

जम्बुकैनातिमुत्थेन । पिशुनेन विनाशितः ॥ १ ॥

8

तद् यथा श्रूयते । दाक्षिणात्येषु जनपदेषु पुरंदरपुरस्थार्थि सर्वगुणसंपन्नं पृथिव्याश्च ब्रूहाम-
शिरत्नभूतं केलासशिखराकृति विविधयन्त्रप्रहरणाचरन्परिपूर्णोपुरांडालकं विसंकटो-
त्कटं हृडपरिचकपाटंतोरणार्णवोपगतेन्द्रकीर्णविपुलदारं सुविहितमुक्ताटकचतुष्पदप्रतिष्ठि- 6
तनिकदेवतायतनं परिखापरिकरितोच्छ्रितहिमगिरिसदृशाकारप्राकारवलयपरिवेष्टितं
महिलारोषं नाम नगरम् । तच्चानिकगुणसमूहो जम्बान्तरधर्मोपावर्णनावाप्तधनसमूहो
वर्धमाननामा सार्धबाहुः प्रतिवसति स्म । अथ कदाचिच्चिन्तयतो ऽर्धरात्रवेलायाम् 9
ईदृशं तस्मै चिन्तम् अभूत् । यथा । प्रभूतो ऽपि संचितो ऽर्थः प्रविष्टमानो ऽज्ञानम् इव
धीयते । स्वस्यो ऽपि संचीयमानो वल्लीकवद् वर्धते । अतः प्रभूतेनापि ब्रूवेद्य तस्मैव
वृद्धिः करणीया । अस्मत्त्वा अर्षा जम्बाः । जम्बाः परिरचणीयाः । रचिता विवर्धनीयाः 12
पात्रे संपादनीयाश्च । इति । लोकाभ्यामपि रक्षमाद्यो ऽर्थो बह्वपद्रवतया सद्यो
विनश्येत् । अग्रयुज्यमानः प्रयोजनोत्पत्तौ तुल्यो ऽप्राप्तस्व । इति । ततः प्राप्तस्व सतो
रचयविवर्धनोपयोगादि कार्यम् । उक्तं च । 15

उपार्जितानाम् अर्षानां । त्वान एव हि रचस्वम् ।

तडागोदरसंस्त्राणां । परीवाह इवाक्यसाम् ॥ २ ॥

अर्थेर् अर्षा निवध्यन्ते । गरीर् इव महानवाः ।

18

न ह्य अगर्धवता शक्यं । बाणिज्यं कर्तुम् ईहया ॥ ३ ॥

देववशाद् उपपन्ने । सति विभवे यस्मै नास्ति भोगेच्छा ।

न च परलोकासमीहा । स भवति धनपासको मूर्खः ॥ ४ ॥

Ar 21

एवं संप्रधार्य मधुरागामीनि सारमाख्यानि समाहृत्य सपरिजनः शुभे नक्षत्रे शुभायां
तिथौ नुचकनानुज्ञातः स्वजनेर् अनुग्रज्यमानः शङ्कतुर्यनिर्घोषेणागतः क्रियमाद्येन नगरान्
निःकृतः । उदकान्नात् सुहृज्जनं निवर्त्य तस्माद् अभिप्रस्थितः । 24

तस्मै च द्वौ मङ्गलवृषभौ धूर्जोदारी नन्दकसंजीवकनामानौ पाण्डुराधसंनिकाशी
सुवर्णकिङ्किणीपरिवृतोरखौ तिष्ठतः । अथ भवत्तदिरपलाशशशिर् मनोहराम् अन्विश
चैष्टदर्शनेः शास्त्रिण् निरन्तरपथिताम् अनेकजनवयमहिषहृदयमरीचराहशार्दूल- 27

विष्वक्पथमर्थोद्गताम् अचक्षन्तितन्मिर्गतोदकपरिपूरितां विविधदरीगह्वनाम् अटवीम्
आसाद्य दूरापातिनिर्झरोदकोत्पादितकर्ममपेक्षचरणवैकल्याच्च ह्यकटस्थ चूतिमाराद्
अभिहतः कश्चिञ्चित् प्रदेशे कषम अपि तथोर् वृषमयोः संजीवको युगमङ्गं कृत्वा निव- 3
साद् । ततस् तं निपतितं बृह्ना शकटिकः संसंधमः शकटाद् उत्तीर्य स्वरितगतिर्
अगतिदूरे सोपचारम् अज्जलिं कृत्वा सार्धवाहम् उवाच । आर्यपुत्र । अध्वपरिभ्राताः
संजीवकः पङ्क्तिं निवसाद् । तच्च कृत्वा वर्धमानसार्धवाहः परं विषादम् अगमत् । पक्षरा- 6
चिकम् अग्रयाणकं कृत्वा यदासी न कक्षतां समति । तदा तस्य यवससमेतान् रचापुष्पाण्
इत्थामिहितवान् । यथा । अयं संजीवको यदि जीवति । तद् एषं गृहीत्वा । यदि
म्रियते । तदासुं संस्कृत्य युष्मामिर् आगन्तव्यम् । एषम् आदिश्व यथामिच्छितं देशान्तरं 9
प्रक्षितः । अन्विषुश् च । बहुपाथं वनम् । इति मयात् तैर् अपि गत्वा स्वामिनि मृषा
निवेदितम् । यथा । मृतो ऽसौ संजीवको ऽस्मामिन् चान्द्रादिना संस्कारेण संस्कृतः ।
इति । तच्च च श्रुत्वा सार्धवाहः चणमात्रं दुःखं कृत्वा कृतघ्नतया च प्रेतकृत्वादिक्रियां 12
कृत्वा मधुराम् अविश्विनं संप्राप्तः ।

अथ संजीवकः स्वमात्मानां वशाद् आयुःशेषतया च निर्झरोदककक्षप्रकारेर् आश्वा-
सितशरीरः शनैः शनैर् यमुनाकच्छम् अवतीर्यः । तस्मिंश् च मरकतसङ्ग्रहाणि शृण्वपक्ष- 15
वायाणि मन्थयन् कतिपयेर् अहोमिर् हरवृषम इव पीनः ककुत्सान् वक्षवांश् च संवृत्तः ।
प्रत्नहं वल्लीकशिखराणि शृङ्गायचटुनैर् उल्लिखन् दन्तिवत् तिष्ठति ।

अथ कदाचित् सर्वमृगपरिवृतः पिङ्गलको नाम सिंह उदकयह्न्याथं यमुनाकच्छम् 18
अवतीर्यः । स च संजीवकस्य महानां गर्वितशब्दम् अमृणोत् । तं च श्रुत्वातीव चुमित-
हृदयः स्वकीयम् आकारं प्रच्छाद्य मण्डलवटस्त्राधस्ताच्च चतुर्मण्डलावस्थानिगूढस्थितः ।

आह च चतुर्मण्डलावस्थाननामानि । सिंहः सिंहानुयायी काकरवर्गः किंवृत्ताश् चेति 21
मण्डलानि । तच्च सर्वेष्व् एव नगरपत्तनाधिष्ठानखेटकर्वटद्रुप्रत्नानांयहारविहारजन-
स्थानेष्व् एक एव सिंहस्थानीयो भवति । कतिपयाः सिंहानुयायिनस् तच्च चराः । काक-
रवर्गो मध्यमवर्गः । किंवृत्ता वनान्तस्थानवासिनः । उत्तममध्यमाधमास् त्रय इति । 24

अथ पिङ्गलकः सामात्यः समुहज्वनश् छत्रचामरव्यजनवाहनविलासविद्यारवि-
रहितम् अज्जलिमसाहसरसैकान्तदर्पोद्धतम् अमममानमदोत्सेकम् असहमानतया स्वयंयाह-
निरङ्कुशदर्शितैश्वर्यम् अनभिज्ञम् इतरजनसेवितानां कृपणवचसाम् अमर्षरोषसंरक्षणवर्ष- 27
स्थानम् अकातरत्नपुष्पार्थम् अनुचिन्ताज्जलिपुटम् अदीनम् अभीतम् अकृतपादुकमोपायं
व्यवसायपीडयामिमानावष्टभ्यामसुरम् अगन्धसेवि निःसङ्गम् अनात्ममरि परोपकारसुख-
वन्त*पुष्पकारफलम् अपरिमृतम् अज्जलिम् अतुच्छम् अपगतदुर्गप्रतिसंस्कारचित्तम् अन- 30
क्षितायव्ययम् अविज्ञोमम् अनाद्यन्तम् उद्धतोपार्जितप्रतापविषमम् अवाङ्मुखसंप्रधारणम्
अप्रहरणामरणम् असाधारणविभवभासम् अपरोक्षवृत्तम् अनाशङ्कणीयम् अनपेक्षि-
तकक्षपार्थिव्याहासाराकण्डम् अनिन्द्यम् अघटिताशिक्षितास्त्रप्रवीणम् अनिच्छावि- 33

याति परिवननिरपेक्षध्यासनिवाससीहितं वनाकरे निःशङ्कं निःसाधसम् उद्यैःशिरो
राजसम् अनुबभूव । उक्ते च ।

एकाकिणि वनवासिन् । अराजस्यस्य अनीतिशास्त्रे ।

3

सत्त्वोत्कटे मृगपत्नी । रात्रेति गिरः परिवनमन्ति ॥ ५ ॥

Er

किं च ।

नामिषेको न संस्कारः । सिंहस्य क्रियति मृगैः ।

विक्रमार्चितचित्तस्य । स्वयम् एव मृगेच्छता ॥ ६ ॥

6

सदामष्टमदस्रद्धिमातङ्गपिशिताग्रनः ।

असंपन्नेष्विताहारस्य । तुष्टान् अति न केसरी ॥ ७ ॥

तस्य च करटकदमनकनामानौ द्वौ शुभाक्षौ भट्टाधिकारौ मन्त्रिपुत्राव् आस्ताम् । 9

तौ च परस्परं मन्त्रयितुम् आरब्धौ । तत्र दमनको ऽब्रवीत् । मद्र करटक । अयं तावद्

अस्मात्स्थानी पिङ्गसक उदकग्रहणार्थम् इतः प्रवृत्तः । किमिति नत्तम् इह दीर्घमक्षिणाव-

स्थितः । सो ऽब्रवीत् । मद्र । किम् अनेन व्यापारेण । उक्ते च ।

12

अव्यापारेषु व्यापारं । सो नरः कर्तुम् इच्छति ।

स एव निधनं याति । कीलोत्पाटीव वानरः ॥ ८ ॥

दमनक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

15

॥ कथा १ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित् प्रदेशे नगरम् । तस्यासन्नतरु*खण्डमध्ये
केनापि वणिजा देवतायतनं कार्यते स्म । तत्र ये कर्मकराः 18

स्थपत्यादयः । ते मध्याह्नेलायाम् आहारार्थं प्रतिदिनं नगरं

प्रविशन्ति । अथैकस्मिन् दिने वानरयूथं तद् अर्धकृत*देवताय-

तनम् आयातम् । अथैकस्य शिल्पिनो ऽर्धस्फाटितो महाप्रमाणो 21

ऽञ्जनस्तम्भः शिरसि निखातखादिरकीलको ऽवतिष्ठते । वानराश्च

च स्वेच्छया तरुशिखरप्रासादशृङ्गदारुनिचयेषु यथेष्टं क्रीडितुम्

आरब्धाः । तथैकश्चासन्नविनाशश्चापलाद् उपविश्य स्तम्भे । 24

केनायम् अस्थाने कीलको निखातः । इति पाणिभ्यां संगृह्योत्पा-

टयितुम् आरब्धः । अर्धस्फाटितान्तरप्रविष्टवृषणस्थानाच्च चलित-

कीलके यद् वृत्तम् । तद् भवतानाख्यातम् अपि विदितम् । इति ॥ 27

अतो ऽहं प्रवीमि । अन्धापारः प्राक्षिः परिहर्तव्यः । इति । पुनश् चाग्रवीत् । आवचोस्
तावद् मक्षितशेषाहारमाचवर्तनम् अस्त्य एव । इमन्त आह । क्वचम् आहारमापाणी
केवचं भवान् प्रधानशेषां कुर्वते । न विशेषार्चितया । साधु वेदम् उच्यते । 8

सुहृदाम् उपकारकारणाद्

द्विषतां चाप्य् अपकारकारणात् ।

नृपसंभय इष्यति नुधिर्

उठरं को न विमर्ति केवचम् ॥ ९ ॥

viyo

अपि च ।

यस्मिन् जीवति जीवन्ति । बहवः स तु जीवति ।

ययांसि किं न कुर्वन्ति । चक्ष्वा खोदरपूरकम् ॥ १० ॥

9

यो ग्राह्ये न गुरवे न च मन्थुर्वर्गे

हीने द्यां न कुर्वते न च मृत्त्वर्धने ।

किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके

12

काको ऽपि जीवति चिरं च वलिं च मुक्ते ॥ ११ ॥

vasa

स्वस्थस्यायुवसावशेषमक्षिणं निर्मासम् अप्य् अक्षिणं

या सन्ध्या परितोषम् एति न च तत् तस्य बुधाशान्तये ।

15

सिंहो जम्बुकम् अङ्गम् आगतम् अपि त्वत्का निहन्ति द्विपं

सर्वः कच्छनतो ऽपि चाञ्छति जनः सत्त्वानुक्त्यं फलम् ॥ १२ ॥

sārdū

साङ्गुलपासनम् अधश् चरणावपातं

18

भूमी निपत्य बह्वोदरदर्शनं च ।

या पिण्डदस्य कुर्वते गजपुंगवस्य तु

धीरं विलोकयति चातुश्रतीश् च मुक्ते ॥ १३ ॥

vasa 21

सुपुरा वै कुण्डिका । सुपुरो मूषकाञ्जलिः ।

सुसंतोषः कापुष्यः । स्वस्थेनूपि तुष्यति ॥ १४ ॥

अहितहितविचारमूष्यपुष्टेः

24

श्रुतिसमर्थैर् बह्विर् बह्विष्कृतस्य ।

उदरमरयमाचम् एव क्षिप्सोः

पुष्यपयोश् च पयोश् च को विशेषः ॥ १५ ॥

puspi 27

अथवा ।

गुप्यकटधुरंधरस्य तुषाशी

समविषमेषु च साङ्गुलपाकर्वी ।

जगदुपकरणं पविचयोगिर्

80

जरपमुना *किम् उ मीयति गवेष्टः ॥ १६ ॥

puspi

करटक आह । आपां तावद् अप्रधानी । किम् अनेन व्यापारिण । सो ऽग्रवीत् । मद् ।

*क्षिप्यतापि क्षात्रेण प्रधानो ऽप्रधानो ऽपि भवपि । उक्तं च ।

88

- अप्रधानः प्रधानः स्नात् । पार्थिवं यदि सेवते ।
 प्रधानो ऽप्य् अप्रधानः स्नाद् । यदि सेवाविचरितः ॥ १७ ॥
- न कक्षयित् कसिद् इह प्रभावाद् 8
 मवत् उदारो ऽमिमतः खलो वा ।
 सोमे गुह्यत्वं विपरीततां वा
 स्ववेष्टितान् एव नरं नयन्ति ॥ १८ ॥ upa 6
- तथा च । आरोप्यते ऽस्मा शैलायं । यथा यत्निन मूयसा ।
 पावते सुखम् एवाधस । तत्रात्मा गुह्यदीवयोः ॥ १९ ॥
- करटक आह । अथ मवान् किं वक्तुमनाः । सो ऽब्रवीत् । अयं तावद् अस्मात्सामी मीतो 9
 मीतपरिवारश् च मूढमनाः संतिष्ठति । सो ऽब्रवीत् । कथं मवान् जानाति । इमनश्च
 आह । किम् अथ ज्ञातव्यम् ।
- उदीरितो ऽर्धः पशुनापि गुह्यते 12
 हयाश् च नागाश् च वहन्ति नोदिताः ।
 अनुक्तम् अप्य् ऊहति पण्डितो जनः
 परेक्षितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ २० ॥ vampsā 15
- तथा च । आकारेर् *इक्षितेर् नत्वा । वेष्टया माषक्षेन च ।
 निचवन्नविकारेण । गुह्यते ऽन्तर्गतं मनः ॥ २१ ॥
- तद् एनम् अधीष्टात्माप्रभावेण वशीकरिष्यामि । करटक आह । अगमिष्यो मवान् 18
 किञ्च सेवाधर्मकः । तत् कथय । कथम् आत्मीकरिष्यसि । सो ऽब्रवीत् । मद्र । कथम् अहं
 न सेवामिच्छः । ननु पाण्डवानां मथैव विराटनगरप्रवेशे व्यासमहर्षेः कथयतः सकृदो
 ऽप्य् अनुवीविधर्मो विज्ञातः । इति । उक्तं च । 21
- सो ऽतिमारः समर्षानां । किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
 सो विदेशः सुविद्यानां । कः परः प्रियवादिनाम् ॥ २२ ॥
- करटक आह । कदाचिद् अयम् अनुचितस्थानप्रवेशाद् मवन्तम् अवमन्वेत । सो ऽब्रवीत् । 24
 अस्य एवम् । परम् अहं देशकाकविद् अपि । उक्तं च ।
- अप्राप्तकाशं वचनं । नृहसतिर् अपि नृवण ।
 न केवलम् असंमानं । विप्रिचलं च नच्छति ॥ २३ ॥ 27
- तथा च । अभ्यक्तं रहसि गतं । विप्रिचलम् अन्धेन मन्त्रयतां वा ।
 उचितप्रणयम् अपि नृपं । सहस्रार्था नोपसर्पन्ति ॥ २४ ॥ 5r
- अपि च । इन्द्राक्षापसमेवज्जम्बोवननारीसनायसमथेषु । 30
 अग्निवारितो ऽपि न विशेन् । नापितसमथे च नागरिकः ॥ २५ ॥ 5r
- मिथं नरेभ्यमवने परिशङ्कनीयं
 विचार्यिना गुह्यगृहे निमृतेन मायम् । 33

	चित्रं विनाशम् उपयान्ति हि दुर्विनीताः प्रादोषिका इव हरिद्रुहेषु दीपाः ॥ २६ ॥	Vas						
किं च ।	कासि यथावदधिगतनरपतिः कोपाद्यशेषवृत्तान्तः । नृपमवने नतमूर्तिः । संचयतवस्त्रः शनैः प्रविशेत् ॥ २७ ॥	8	Ar					
अन्वच् च ।	आसन्नम् एव नृपतिर् भवति मनुष्यं विद्याविहीनम् अकुलीनम् असंयुतं वा । प्राथम्यं भूमिपतयः प्रमदा कृतार्थं च यत् पार्श्वतो भवति तत् परिवेष्टयन्ति ॥ २८ ॥	6	Vas					
अपि च ।	कोपप्रसादवस्तुनि । विचिन्वन्तः समीपगाः । अरोहन्ति शनैर् मृत्वा । धुन्वन्तम् अपि पार्थिवम् ॥ २९ ॥	9						
किं च ।	सुवर्णपुष्पां पृथिवीं । चिन्वन्ति पुष्पास चयः । मूरश् च कृतविद्यश् च । यश् च जानाति सेवितुम् ॥ ३० ॥	12						
सा च सेवा यथा क्रियते । तथा श्रूयताम् ।	प्रिया हितार्थं च ये राज्ञां । ब्राह्मणाद्या विशेषतः । आश्रयेत् पार्थिवं विद्वांसः । *तद्वारेणैव गन्धर्वा ॥ ३१ ॥ यो न वेत्ति गुणान् यस्तु । न तं सेवन्ति पण्डिताः । न हि तस्मात् फलं किंचित् । सुकृष्टाद् ज्वराद् इव ॥ ३२ ॥ द्रव्यप्रकृतिहीनो ऽपि । सेव्यः सेव्यगुणान्वितः । भवत् आजीवनं तस्मात् । फलं कालान्तराद् अपि ॥ ३३ ॥ सेवकः स्वामिनं द्रष्टुं । सेवकाधम इत् असौ । आत्मानं स न किं द्रष्टुं । सेव्यसिन्धं न वेत्ति यः ॥ ३४ ॥ राजमातरि देवां च । कुमारि सुखमन्विषि । पुरोहिते प्रतीहारि । कर्तव्यं राजवत् सदा ॥ ३५ ॥ पुत्रकासि ऽयम् यः स्नातः । सदा पृष्ठानुगः पुरे । प्रमुदाराश्रितो हर्ष्यः । स भवेद् राजवत्कृतः ॥ ३६ ॥ जीवेति प्रभुवन् प्रोक्तः । कृत्वाकृत्यविषयः । करोति निर्विकल्पं यः । स भवेद् राजवत्कृतः ॥ ३७ ॥ प्रमुप्रसादार्थं वित्तं । सत्पात्रे यो निद्योजयेत् । वस्त्रार्थं च दधात् अङ्गे । स भवेद् राजवत्कृतः ॥ ३८ ॥ प्रोक्तः प्रभुत्तरं ग्राह । विद्वत् प्रमुखा च यत् । न समपि हसत् उष्टीः । स भवेद् राजवत्कृतः ॥ ३९ ॥ अन्तःपुरचरैः सार्धं । यो न मन्त्रं समाचरेत् । न कस्यैर् नरेभ्यः । स भवेद् राजवत्कृतः ॥ ४० ॥	15	18	21	24	27	30	33

	संमतो ऽहं विमोर् नित्यम् । इति मत्वा व्यतिव्रजित् । न कञ्चिच्च अपि मर्यादां । स मवेद् राखवङ्गमः ॥ ४१ ॥	
	*द्विषद्वेषपरो नित्यम् । इष्टानाम् इष्टकर्मकृत् । यो नरो नरनाथश्च । स मवेद् राखवङ्गमः ॥ ४२ ॥	3
	न कुर्यान् नरनाथश्च । यो ऽरिभिः सह संगतिम् । न निव्दं न विवादं च । स मवेद् राखवङ्गमः ॥ ४३ ॥	6
	यो रथं शरथं यद्वन् । मन्वति मयवर्जितः । प्रवासं स्वपुरावासं । स मवेद् राखवङ्गमः ॥ ४४ ॥	
	यूतं यो यमदूताय । मयं हाहाहस्योपमम् । पक्षिद् दारान् यथाकारान् । स मवेद् राखवङ्गमः ॥ ४५ ॥	9
करटक आह ।	अथ मवास् तथ गत्वा प्रथमम् एव किं वक्षति । तत् तावद् उच्यताम् ।	
तो ऽब्रवीत् ।		12
	उत्तराद् उत्तरं वाक्यम् । उत्तराद् एव वायति । सुपुष्टिगुणसंपन्नाद् । बीजाद् बीजम् इवापरम् ॥ ४६ ॥	
प्रपि च ।	अपायसंदर्शन्यां विपत्तिम् उपायसंदर्शन्यां च सिद्धिम् । मेधाविनो नीतिगुणप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीम् इव दर्शयन्ति ॥ ४७ ॥	15 upa 18
	कल्पयति येन वृत्तिं । सहसि च सन्निः प्रशस्यते येन । स गुणस् तेन गुणवता । विवर्धनीयश् च रक्षश् च ॥ ४८ ॥	21 2r
इत्तं च ।	अपुष्टस् तस्य तद् ब्रूयाद् । यस्य नृच्छेत् परामवम् । एव एव सतां धर्मो । विपरीतस् ततो ऽन्वया ॥ ४९ ॥	21
करटक आह ।	कुराराध्या हि राजानः । इत्तं च । मोगिनः कषुकासक्ताः । क्रूराः कुटिलगामिनः । सुरीद्रा मन्त्रसाध्याश् च । राजानः पन्नमा इव ॥ ५० ॥	24
	विषमाः कठिनात्मानो । *ऽनीचा *नीचजनाश्रयाः । हिंसीर् अनुगता नित्यं । राजानः पर्यता इव ॥ ५१ ॥	27
	नखिनां च नदीनां च । मृङ्गिणां शस्त्रधारिणाम् । विश्वसो नोपगन्तव्यः । स्त्रीषु राजकुक्षिषु च ॥ ५२ ॥	
तो ऽब्रवीत् ।	सत्यम् एतत् । किं तु । यस्य यस्य हि यो भावस् । तस्य तस्य हि तं नरः । अनुप्रविशन् मेधावी । चिप्रम् आत्मवशं नयेत् ॥ ५३ ॥	30

- सद्यश्च नतिस्तुतिवचनं । तदमिमते प्रेम *तद्विधि द्वेषः ।
 *दान उपकारकीर्तनम् । अमन्मूखं वशीकरणम् ॥ ५४ ॥ Ar
- किं तु । क्लिप्ताधिकं वा वचनाधिकं वा 3
 ज्ञानाधिकं चापि नरं विदित्वा ।
 तं तास् अवस्थास् अनुसंधीत
 ज्ञात्वावचं तं परिवर्धयेत् च ॥ ५५ ॥ upa 6
- वचस् तव प्रद्योक्तम् । वचोक्तं समति फलम् ।
 स्थायीभवति चात्मनां । रामः मुक्तपटे यथा ॥ ५६ ॥
 नृणां तव वचनीयेषु । पुमान् किंचित् प्रद्योषयेत् । 9
 न भाजते प्रयुक्तापि । ज्योत्स्ना हिमनिरी यथा ॥ ५७ ॥
- करटक आह । यच्च एवम् अमिमतम् । तद् नष्टं रावपादानिकम् । शिवास् ते यन्मानः 12
 सन्तु । वचामिप्रितम् अनुठीयताम् ।
 अग्रमादश् च कर्तव्यम् । त्वया राज्ञः समाजये ।
 तदीयस्य शरीरस्य । वयं माम्बोपजीविनः ॥ ५८ ॥
- सो ऽपि तं प्रब्रूय पिङ्गलकामिमुखं प्रक्षितः । 15
 अष्ट्रावच्छन्तं दमनकम् अवलोका पिङ्गलको द्वाः स्वम् अग्रवीत् । अपसार्यतां वेचसता ।
 अयम् अस्माकं चिरंतनो मन्त्रिपुत्रो दमनको ऽव्याहतप्रविशः । तत् प्रविशत् एव । द्विती-
 यमष्टजमानीति । अथ प्रविशन् दमनको निर्दिष्टे चासने पिङ्गलकं प्रब्रूयोपविष्टः । स तु 18
 तस्य नखकुक्षिशालंकृतं दक्षिणबाहिम् उपरि दत्त्वा मानपुरःसरम् उवाच । अपि नवतः
 शिवम् । कक्षाच्च चिराद् बृष्टो ऽसि । दमनक आह । यच्च अपि न किंचित् प्रद्योषनं
 देवपादानाम् अस्मानिः । तद् अपि प्राप्तकाचं च वक्तव्यम् । यतो न खलु राज्ञाम् 21
 उपयोगकारणं किंचिन् न भवति । उक्तं च ।
 दन्तस्य निष्क्रोषस्यैव रावन्
 कर्षस्य कण्डूयनकेन चापि । 24
 मुष्टेन कार्यं भवतीत्यराणां
 किं नाम वाक्पाङ्कवता नरेण ॥ ५९ ॥ upa
- तथा च । यतो वयं देवपादानाम् अन्वयामता मृत्वा आपत्स्व अप् अनुवाभिः । नृणा- 27
 कम् अन्वा नतिर् अस्ति । उक्तं च ।
 स्नानेष्व् एव नियोज्यानि । मृत्वाश् चामरखानि च ।
 न हि चूडामणिः पादे । प्रभवामीति वध्यते ॥ ६० ॥ 30
 अचमिञ्चो मुखानां यो । न मृष्टिः सो ऽनुगम्यते ।
 धनाढ्यो ऽपि कुलीनो ऽपि । क्रमायातो ऽपि भूपतिः ॥ ६१ ॥

	असमैः समीयमानः । समैश् च परिहीयमावसत्कारः ।	
	धुरि *चापुनियुज्यमानस । चिमिर् अर्चयति त्वयति मृत्वः ॥ ६२ ॥	Er
अपि च ।	कनकमूषसंसंयह्योचितो	8
	यदि मखिस् चपुषि प्रतिबध्यति ।	
	न स विरोति न चापि न शोमते	
	भवति योजयितुर् वचनीयता ॥ ६३ ॥	druta 6
	मुक्षिमान् अनुरक्तो ऽयम् । अमक्तो ऽयम् अयं वरुः ।	
	इति मृत्वविचारघ्नो । मृत्विर् आपूर्यति गुपः ॥ ६४ ॥	
नह् अपि स्वाम् एषं वदति । चिराद् वृक्षसे । तचापि मूयतां कारयम् ।		9
	सखदचिन्त्योर् यच । विशेषो गोपसम्भति ।	
	न तच चयम् अप् आर्षो । विद्यमानगतिर् वसेत् ॥ ६५ ॥	
	निर्विशेषं यदा स्वामी । समं मृक्षिषु वर्तते ।	12
	तचोद्यमसमर्चानाम् । उत्साहः परिहीयते ॥ ६६ ॥	
	*खोहिताचक्ष च मखिः । पद्मरानक्ष चाकारम् ।	
	यच नृक्षि कथं तच । क्रियते रत्नविक्रयः ॥ ६७ ॥	15
	न विना पार्थिवो मृत्विर् । न मृत्वाः पार्थिवं विना ।	
	तेषां च व्यवहारो ऽयं । परस्परनिबन्धनः ॥ ६८ ॥	
तद् अपि स्वामिगुणाद् एष मृत्वविशेषः । उक्तं च ।		18
	अन्धः शस्त्रं शास्त्रं । वीखा वाखी नरश् च नारी च ।	
	पुरुषविशेषं प्राप्ता । भवन् अयोम्याश् च योम्याश् च ॥ ६९ ॥	ār
यच् च । मुनाखो ऽयम् । इति ममोपर्य् अवस्था क्रियते । तद् अप् अयुक्तम् । यतः ।		21
	कौशेयं कृमिकं सुवर्णम् उपक्ताद् दूर्वापि गोक्षोमतः	
	पङ्कात् तामरसं *शशाङ्क उदधिर् इन्दीवरं गोमघात् ।	
	काष्ठाद् अभिर् अहेः फणाद् अपि मखिर् गोपित्ततो रोचना	24
	प्राकाशं खनुषोदधेन मुखिनो गच्छन्ति किं वयना ॥ ७० ॥	śārdū
तथा च ।	मूयिकी गृह्णातापि । हस्ताया सापकारिणी ।	
	उपग्रहानिर् मार्जारो । हितकृत् प्रार्थति ऽन्यतः ॥ ७१ ॥	27
अन्यच् च ।	किं मत्तेनृसमर्चन । किं शक्तिनृपकारिणा ।	
	शक्तं मत्तं च मां राजन् । नृवच्चातुं त्वम् अर्हसि ॥ ७२ ॥	
	अधिनतपरमार्चान् पण्डितान् मावमंखास्	80
	तुल्यम् इव सपु सखीर् नैव तान् सा दयति ।	
	अनिनयमदृशोमाश्लामवप्लव्खानां	
	न भवति विसतलुर् वारखं वारखानाम् ॥ ७३ ॥	māli 88

पिङ्गलक आह । मा भूयम् उच्यताम् । चिरंतनस् त्वम् अस्माकं मन्त्रिपुत्रः । दमनक आह ।
देव । किम् अपि वक्तव्यम् अस्ति । सो ऽब्रवीत् । मद्र । यत् ते हृदयस्यम् । तद् ब्रूहि । सो
ऽब्रवीत् । उदकयहयाय प्रवृत्तस्य स्वामिनः किम् इह निवृत्तावस्थानम् । पिङ्गलक आचारं
प्रच्छादयाम् आह । दमनक । किंचिन् न । सो ऽब्रवीत् । देव । यदि नृक्षीयम् । तदा
तिष्ठतु ।

हरिषु किंचित् पुत्रस्य वाच्यं
किंचिद् वयस्त्रिषु सुतिषु किंचित् ।
सर्वे ऽपि ते प्रत्ययिणो भवन्ति
सर्वे न सर्वस्य च संप्रदायम् ॥ ७४ ॥

6

indra 9

एवम् उक्ति पिङ्गलकश् चिन्तयाम् आस । धीमो ऽयं वृक्षति । तत् कथयाम् एतच्छास्त्रो
ऽभिप्रायम् । उक्तं च ।

सुहृदि निरन्तरचित्ते । गुह्यवति मृत्ति ऽनुवर्तिनि कक्षि ।
स्वामिनि शक्तिसमेति । निवेद्य दुःखं सुखी भवति ॥ ७५ ॥

Ar 12

मो दमनक । शृणोषि महाशब्दं दूरात् । सो ऽब्रवीत् । स्वामिन् । शृणोमि । तत् किम् ।
पिङ्गलक आह । मद्र । अस्माद् वनाद् गन्तुम् इच्छामि । दमनक आह । कस्मात् । पिङ्गलक
आह । यतो ऽस्यने ऽपूर्वं सत्त्वं किंचित् प्रविष्टम् । यस्मात्तं महान् शब्दः श्रूयते । तद्
अस्य शब्दस्मानुष्पेय सत्त्विन मायम् । सत्त्वानुष्पेय च पराक्रमेय । इति । दमनक आह ।
किं शब्दमावाह एव स्वामी मयम् उपेति । उक्तं च ।

18

अव्यसा निश्चिन्ते क्षेपुस् । तथा मन्त्रो ऽय् अरक्षितः ।

प्रेमयाद् निश्चिन्ते क्षेपुः । वाग्मिर् निश्चित क्षातरः ॥ ७६ ॥

तन् न युक्तं स्वामिनः पूर्वपुत्रोपात्तं कुलकमानतं वनम् एकपद एव परित्यक्तम् । यतः ।

21

यस्यैक एकेन पादेन । तिष्ठत् एकेन पण्डितः ।

नृसमीक्ष्य परं स्थानं । पूर्वम् आयतनं त्यजेत् ॥ ७७ ॥

अव्यच् च । इह शब्दा अनेकप्रकाराः श्रूयन्ते । ते तु शब्दमावाह एव । न तु मयकारस्यम् ।
तद् यथा । मेघसर्गितवेकुलीयापयवमृदङ्गशङ्खचण्डाशकटकपाटयन्त्रादीनां शब्दाः श्रूयन्ते ।
न च तेभ्यो भेदव्यम् । उक्तं च ।

अय् उत्कटे च रौद्रे च । श्रूयै यस्त न हीयते ।

27

धैर्यं प्राप्ति महीपस्य । न स याति परामवम् ॥ ७८ ॥

तथा च । दर्शितमये ऽपि धातरि । धीरत्वं भूय चक्षति धीरायाम् ।

शोवितसरसि निहाये । नितराम् एषोन्नतः सिन्धुः ॥ ७९ ॥

Ar 30

तथा च । यस्त न विपदि विवादः । संपदि हर्षो रक्षे च धीरत्वम् ।

तं मुक्तावयतिस्वयं । जनयति जननी सुतं विरक्तम् ॥ ८० ॥

Ar

तथा च । श्रुतिवैकल्यजनस्य । निःसारत्वात् कथीयसः ।
 जम्बिनो मानहीनस्य । तुल्यस्य च समा गतिः ॥ ८१ ॥
 तद् एवं ज्ञात्वा स्वामिना धीर्यावष्टयः कार्यः । न शब्दमात्राद् भेतव्यम् । उक्तं च । 8
 पूर्वम् एव मया ज्ञातं । पूर्वम् एतद् धि मेदसा ।
 अनुप्रविशन्न विज्ञातं । यावच्च चर्म च दाह्य च ॥ ८२ ॥
 पिङ्गवन्वो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । दमनक आह । 6

॥ कथा २ ॥

अस्ति । कस्मिंश्चित् प्रदेशे गोमायुः क्षुत्क्षामकण्ठ आहारक्रियार्थं
 परिधमन् अरण्यमध्ये नृपस्यायोधनभूमिम् अपश्यत् । अथ मुहूर्तं 9
 यावत् तिष्ठति । तावन् महान्तं शब्दम् अभृणोत् । तच्च क्षुत्वातीव
 क्षुभितहृदयः परं विषादम् अगमत् । आह च । अहो । कष्टम्
 आपतितम् । इदानीं विनष्टो ऽस्मि । कस्यायं शब्दः । कीदृशं 12
 सत्त्वम् । इति । यावद् अन्वेषयति । तावद् गिरिशिखराकारां भेरीं
 दृष्ट्वाचिन्तयत् । किम् अयं शब्दः स्यात् स्वभावजः । उत परप्र-
 णीतः । इति । अथ यदा भेरी वायुना प्रेरितैस् तूष्णीयैः स्पृश्यते । 15
 तदा शब्दं करोति । अन्यथा तूष्णीम् आस्ते । स च तस्या *असारतां
 ज्ञात्वा समीपम् उपस्थितः । स्वयं च कौतुकाद् उभयमुखयोर्
 अताडयत् । हर्षाद् इत्य् अचिन्तयत् । अहो । चिराद् एवास्माकम् 18
 अपि भोजनम् आपतितम् । तन् नूनम् एतन् मांसमेदोभिः
 पूरितं भविष्यति । इति । एवम् अवधार्य कस्मिंश्चित् प्रदेशे विदा-
 र्यान्तः प्रविष्टः । तच्च च परुषचर्मोवगुण्ठितम् । ततः कथम् 21
 अपि न दंष्ट्राभङ्गः संजातः । अतो निराशीभूतस् तद् दारुचर्मा-
 वशेषम् अवलोक्य ह्येकम् अपठत् ।

श्रुत्वा वै भैरवं शब्दं । मन्ये ऽहं मेदसां निधिम् ।

अनुप्रविश्य विज्ञातं । यावच्च चर्म च दारु च ॥ ८३ ॥

प्रतिनिर्गत्यान्तर्लीनिम् अवहस्याब्रवीत् । पूर्वम् एव मया ज्ञातम् ।
इति ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । न शब्दमावाह एव चीमः कार्यः । पिङ्गलक आह । मीः । ममूचं
परिग्रहो मय्युक्तितमनाः पलायितुम् एव वाञ्छति । तत् कथम् अहं धीर्यावष्टयं
करोमि । सो ऽब्रवीत् । स्वामिन् । नृतिषां दोषः । यतः स्वामिसदृशं मृत्वा भवन्ति । उक्तं च ।

अश्वः शस्त्रं शस्त्रं । वीणा वाद्यी नरश्च नारी च ।

पुरुषविशेषं प्राप्ता । भवन्त्युच्यन्ते च योम्याश्च ॥ ८४ ॥

Ar 9

पीडयामास कृत्वा तत् तावद् अत्रैव परिपालय । यावद् अहम् एतत्स्वरूपं विज्ञाया-
मच्छामि । ततश्च यद्योचितं कर्तव्यम् । इति । पिङ्गलक आह । किं तच्च मनुम् उत्सहति
भवान् । इमनक आह । किं स्वाम्यादेशात् सुमुत्सह कृत्वाकृतम् अस्ति किञ्चित् । उक्तं च । 12
यतः ।

स्वाम्यादेशात् सुमुत्सह । न मीः संवायति क्वचित् ।

प्रविशेद् धन्यवाहि ऽपि । दुर्गरे च महार्कवे ॥ ८५ ॥

स्वाम्यादिष्टस्य तु यो मृतः । समं विषमम् एव वा ।

15

मन्वते *सचिवो धार्यो । न स भूपिः कथंचन ॥ ८६ ॥

पिङ्गलक आह । मद् । यच्च एवम् । तद् गच्छ । शिवास्ते सन्तु पन्थानः ।

इमनको ऽपि तं प्रणम्य संजीवकशब्दानुसारी प्रतक्षी । अथ इमनके नृते मय्युक्तित- 18
तद्दयः पिङ्गलकश्च चिन्तयाम् आस । अहो । न शोभनं कृतं मया । यत् तस्मै विज्ञातं
गत्वात्माभिप्रायो निवेदितः । कदाचिद् इमनको ऽयम् उभयवेतनत्वान् ममोपरि दुष्टः
ज्ञात् । अष्टाधिकारत्वाद् वा । उक्तं च । 21

ये भवन्ति महीपक्ष । संमानितविमानिताः ।

भवन्ति तस्मै नाशाय । कुक्षोत्था अपि सर्वदा ॥ ८७ ॥

तद् यावद् अस्मै चिकीर्षितं वेत्तुं ज्ञानान्तरं गत्वा प्रतिपालयामि । कदाचिद् इमनको 24
ऽपि तम् आदाय मां व्यापादयितुम् आगच्छेत् । उक्तं च ।

न वध्यन्ते ह्यु अविश्वसा । बलिष्ठेर् अपि दुर्बलाः ।

विश्वसास् तु प्रवध्यन्ते । दुर्बलेर् बलिनो ऽपि हि ॥ ८८ ॥

27

इत् अवधार्य ज्ञानान्तरं गत्वा इमनकमार्गम् अवलोकयन् एकाक् एवावतक्षी । इमनको
ऽपि संजीवकसंकाशं गत्वा । वृषभो ऽयम् । इति परिज्ञाय बृहमना व्यचिन्तयत् । अहो ।
शोभनम् आपतितम् । अनेनूस्त्रं संधिविग्रहद्वारेण मम पिङ्गलको वशि मविष्यति । उक्तं च । 30

सद्वैवापन्नतो राजा । मोक्षो भवति मन्त्रिणाम् ।

अत एव हि वाञ्छन्ति । मन्त्रिणः सापदं नृपम् ॥ ८९ ॥

यथा वाञ्छति नीरोगः । कदाचिन् न चिकित्सकम् ।

8

तथापद्रुहितो राजा । सचिवं नृमिकाङ्क्षति ॥ ९० ॥

एवं चिन्तयन् पिङ्गलकामिमुखः प्रतक्षे । पिङ्गलको ऽपि तम् आयातम् अवसोक्ताका-
रसंवरणार्थं यथापूर्वम् अवतक्षे । दमनको ऽपि पिङ्गलकसकाशम् आगत्य प्रणम्योपविष्टः । 6
पिङ्गलकः प्राह । मद्र । किं वृष्टं भवता तत् सत्त्वम् । दमनक आह । वृष्टं स्वामिप्रसादात् ।
पिङ्गलक आह । अपि सत्त्वम् । दमनक आह । किं स्वामिपादानाम् अन्वया विज्ञप्सति ।

उक्तं च । अपि स्वस्यम् असत्त्वं यः । पुरो वदति मृगुवाम् ।

9

देवानां च विनाशः स्नाद् । ध्रुवं तस्मै गुरोर् अपि ॥ ९१ ॥

तथा च । सर्वदेवमयो राजा । मुनिभिः परिगीयते ।

तस्मात् तं देववत् पश्येन् । न व्यसीद्वेन कर्हिचित् ॥ ९२ ॥

12

तथा च । सर्वदेवमयस्त्वास्मै । विशेषो भूपतिर् अयम् ।

मुमामुमपक्षं दत्ते । सद्यो देवा भवान्तरे ॥ ९३ ॥

पिङ्गलक आह । अथवा सत्त्वं वृष्टं भविष्यति भवता । न हीनोपरि महान्तः प्रकुप्यन्ति । 15

उक्तं च । तुषानि नोन्मूलयति प्रमञ्जनी

मृदूनि नीचैः प्रक्षतानि सर्वतः ।

*समुच्छित्तान् एव तस्मै विवाधति

18

महान् महत्स्व एव करोति विक्रमम् ॥ ९४ ॥

vamsa

दमनक आह । मया पूर्वम् एवैतद् विज्ञातम् । यच्चैवं स्वामी वक्ष्यति । तत् किं वञ्चना ।

तम् ह्यत्राहं देवपादानां सकाशम् आनयामि । तच्च च भूत्वा पिङ्गलको वृष्टवदनकमकः 21
परां मनसस्तुष्टिम् उपागतः ।

दमनको ऽपि पुनर् गत्वा संजीवकं साक्षिपम् आहूतवान् । एह्य एहि । वृष्टवृषम् ।
स्वामी पिङ्गलकस्तत्त्वां व्याहरति । किं निर्मीको भूत्वा मुञ्जर् मुञ्जर् व्यर्थं नदसि । इति । 24
तच्च कृत्वा संजीवको ऽब्रवीत् । मद्र । क एव पिङ्गलको नाम । तच्च कृत्वा सविज्ञायं
दमनको ऽब्रवीत् । कथं स्वामिनं पिङ्गलकस्तत् अपि न जानासि । पुनश्च च सामर्थ्यम्
उक्तवान् । फलेन ज्ञास्यति भवान् । नन्व अयं सर्वभूतपरिवृतो मच्छन्नवटाभ्यां मानोन्न- 27
तचित्तः सत्त्वधनस्वामी पिङ्गलकामिधानो महासिंहस्तु तिष्ठति । तच्च कृत्वा गतासुम्
एवाज्ञानं मन्त्रमाणः संजीवकः परं विषादम् अगमत् । आह च । मद्र । भवान् साधुसमा-
चारो वचनपटुश्च च वृक्षति । तद् यदि माम् अवश्यं तच्च नयसि । ततो ऽमयप्रसादः 30
स्वामिनः सकाशाद् दापयितव्यः । दमनक आह । मोः । सत्त्वम् अनिहितं भवता । नीतिर्
एषा । यतः ।

पर्यन्तो ज्ञयते भूमेः । समुद्रस्य निरेर् अपि ।

न कश्चिन् महीपक्षः । चित्तात्मः केनचित् क्वचित् ॥ ९५ ॥

तत् त्वम् अत्र तिष्ठ । यावद् अहं तं समये धृत्वा तत्र पश्यान् नयामि त्वाम् । १

ततो दमनकः पिङ्गलकसकाशं नल्लेहम् आह । स्वामिन् । न तत् प्राकृतं सत्त्वम् । स हि मन्वतो महेन्दरस्य वाहनभूतः । मया पुष्ट इदम् आह । महेन्दरेण तुष्टेन काचिन्दी-परिसरे शय्यायासि मन्वसितुं समादिष्टो ऽसि । किं वज्रना । मम प्रदत्तं मन्वता क्रीडार्थं वनम् इदम् । पिङ्गलक आह समयम् । ज्ञातम् अधुना मया । न देवताप्रसादं विना शय्यभोजना निःशङ्का निर्धने वन एवं नदन्तो धमन्ति । ततस् त्वया किम् अमिहितम् । दमनक आह । स्वामिन् । मधैतद् अमिहितम् । एतद् वनं चण्डिकावाहनस्य पिङ्गलकस्य विषयीभूतम् । तद् मवान् अभ्यागतः । ततस् तस्य सकाशं नल्लासी धातुसिंहैकैकं च खादनपानक्रियाविहारैकज्ञानाश्रयेण काशं नयतु । इति । तेनापि सर्वम् एतत् प्रतिपन्नम् । उक्तं च । स्वामिन् : सकाशाद् अमयदक्षिणा दापनीया । तद् अत्र स्वामी प्रमाद्यम् । १२

तत्र कृत्वा पिङ्गलकः सहर्षम् इदम् आह । साधु । सुमति । साधु । मम हृदयेन सह मन्मथिलैवाभिहितम् । तद् इत्ता मया तस्मैमयदक्षिणा । परं सो ऽपि ममार्थे शय्यपु-रःसरं द्रुततरम् आनेतव्यः । तथा साधु नैदम् उच्यते । १५

अन्तःसरिर् अकुटिलैः । सुस्तिग्धिः सुपरीक्षितैः ।

मन्त्रिभिर् धार्यते राज्यं । सुसौख्यं इव मन्दिरम् ॥ ९६ ॥

तथा । मन्त्रिणां मित्रसंधाने । मित्राणां सांनिपातिके । १८

कर्मणि कञ्जति प्रज्ञा । स्वस्ते को वा न पण्डितः ॥ ९७ ॥

दमनको ऽपि संजीवकम् उद्दिष्ट प्रखितो ऽचिन्तयत् । अहो । प्रसादसमुच्चो नः स्वामी वचनवशनाश् च संवृत्तः । तन् नास्ति धन्यतरौ मया समः । यतः । २१

अमृतं शिशिरे वद्विर् । अमृतं प्रियदर्शनम् ।

अमृतं राजसंमानम् । अमृतं शीरभोजनम् ॥ ९८ ॥

अत्र संजीवकम् आसाद्य सप्रश्रयम् उवाच । भो मित्र । प्रसादितो ऽसौ मया मयदर्शे २४ स्वाम्य् अमयप्रदानं च दापितः । तद् विमन्त्रं मन्यताम् । इति । परं राजप्रसादम् आसाद्य मया सह समयधर्मेण वर्तितव्यम् । न प्रभुत्वम् आसाद्य सगर्वतया । अहम् अपि तत्र संकेतिन सर्वां राज्यधुरम् अमात्यपदवीम् आश्रित्योद्दिष्टवामि । ततो हयोर् अपि राज्य- २७ कक्षीर् भोग्या मण्डितः । इति । यतः ।

पापर्विवद् अधर्मेण । विमवाः क्षुर् वशे नृणाम् ।

नृपवान् प्रेरयत् एको । हृत् अन्वो ऽत्र मृगान् इव ॥ ९९ ॥ ३०

तथा च । न पूजयति यो नर्वाद् । यच्चौचित्यं नृपाश्रितान् ।

स प्राप्नोति पदध्वजं । भूपतेर् दन्तिषो यथा ॥ १०० ॥

संजीवक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् । ३३

॥ कथा ३ ॥

अस्य अच धरातले वर्धमानं नाम नगरम् । तच्च दन्तिलो नाम
 भाण्डपतिः सकलपुरनायकः प्रतिवसति स्म । तेन पुरकार्ये नृप- १
 कार्ये च कुर्वता तुष्टिं नीताः सर्वे तत्पुरवासिनो लोकाः । किं
 बहुना । न को ऽपि तादृक् केनापि दृष्टः श्रुतो वा चतुरः ।
 अथवा साध्व् इदम् उच्यते । ८

नरपतिहितकर्ता वेषतां याति लोके

जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन्द्रे ।

इति महति विरोधे वर्तमाने समाने ९

नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥१०१॥

māli

अथैवं वर्तमानस्य तस्य कदाचित् कन्याविवाहः संजातः । तच्च तेन
 समस्तास् तत्पुरनिवासिनो राजसंनिधिलोकाश् च संमानपूर्वम् १२
 आमन्त्र्य भोजिता वस्त्रादिभिश् च सत्कृताः । ततो विवाहानन्तरं
 सान्तःपुरो राजा गृहम् आनीयाभ्यर्चितः ।

अथ तस्य नरपतेर् गृहमार्जनकर्ता गोरभनामा । स तेन १५
 गृहम् आयातो ऽपि राजगुरुपुरतो ऽनुचितस्थाने समुपविष्टो
 दृष्ट्वार्धचन्द्रं दत्त्वा निःसारितः । सो ऽपि तत्प्रभृत्य अपमानकलु-
 धितान्तःकरणो राचाव् अपि न शेते । कथं मया तस्य भाण्डपते १८
 राजप्रसादहानिः कर्तव्या । इति । अचिन्तयच्च । अथवा किं
 ममैतेन वृथा शरीरशेषेण । यतो न किञ्चिन् मया तस्यापकर्तुं
 शक्यते । अथवा साध्व् इदम् उच्यते । २१

यो ह्यपकर्तुम् अशक्तः । कुप्यति किम् असौ स तस्य निर्लज्जः ।

उत्पतितो ऽपि हि चणकः । शक्तः किं भ्राष्ट्रकं भङ्गुम् ॥१०२॥ २२

D

अथ कदाचित् प्रत्यूषे योगनिद्रां गतस्य राज्ञः शय्यान्ते संमार्जनं कुर्वन् इदम् आह । अहो दन्तिलस्य धृष्टत्वम् । यद् राजमहिषीम् आलिङ्गति । तच्च कृत्वा राजा ससंभ्रमम् उत्थाय तम् उवाच । भो भो गोरभ । सत्यम् एतत् । यत् त्वया जल्पितम् । किं देवी दन्तिलेन समालिङ्गिता । गोरभ आह । देव । राक्षजागरणेन द्यूतासक्ततया *मार्जनकर्मरतस्यापि मे बलान् निद्रा समायाता । तन् न वेद्मि । यद् अभिहितं मया । राजा सेर्यम् । एष तावन् मम गृहे ऽप्रतिहतगतिः । तथा दन्तिलो ऽपि । तत् कदाचिद् अनेन देवी तेन समालिङ्ग्यमाना दृष्टा भविष्यति । उक्तं च । यतः ।

वाञ्छति यद् *दिवा मर्त्यो । वीक्षते वा करोति वा ।

तत् स्वप्ने ऽपि तदभ्यासात् । तथा ब्रूते करोति च ॥१०३॥

19

तथा च ।

शुभं वा यदि वा पापं । यन् नृणां हृदि संस्थितम् ।

सुगूढम् अपि तज् ज्ञेयं । सुप्तवाक्यात् तथा मदात् ॥१०४॥

20

अथवा स्त्रीणां विषये को ऽच संदेहः ।

जल्पन्ति सार्धम् अन्येन । पश्यन्त्य अन्यं सविभ्रमाः ।

हृत्ततं चिन्तयन्त्य अन्यं । प्रियः को नाम योषिताम् ॥१०५॥

21

तथा च ।

नृपिस् तृप्यति काष्ठानां । नृपगानां महोदधिः ।

नृपान्तकः सर्वभूतानां । न पुंसां वामलोचनाः ॥१०६॥

22

रहो नृपस्ति क्षणो नृपस्ति । नृपस्ति प्रार्थयिता नरः ।

तेन नारद नारीणां । सतीत्वम् उपजायते ॥१०७॥

तथा च ।

यश् चैतन् मन्यते मूढो । रक्षेयं मम कामिनी ।

स तस्या वशगो नित्यं । भवेत् क्रीडाशकुनवत् ॥१०८॥

एवं स बहुविधं विलप्य तत्प्रभृति दन्तिलस्य प्रसादपराङ्मुखो
बभूव । किं बहुना । राजद्वारे प्रवेशे निवारितः ।

दन्तिलो ऽप्य अथाकस्माद् एव प्रसादपराङ्मुखम् अवनि-
पतिम् अवलोक्य चिन्तयाम् आस । अहो । साधु चेदम् उच्यते ।

को ऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदो ऽस्त्वं गताः

स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।

कः कालस्य न गोचरान्तरगतः को ऽर्थी गतो गौरवं

को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥१०९॥

तथा च ।

काके शौचं द्यूतकारेषु सत्यं

सर्वे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।

ह्रीवे धैर्ये मद्यपे तत्त्वचिन्ता

राजा मिषं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥११०॥

अपरम् । मयास्य भूपतेर् अन्यस्य वा कस्यचित् स्वप्ने ऽपि वा-
ङ्मात्रेणापि न कृतम् अहितम् । तत् किम् इति पराङ्मुखो मां
प्रति भूपतिः । इति ।

एकदा च कदाचिद् दन्तिलकं राजद्वारे विष्कम्भितम् अव-
लोक्य संमार्जनकर्ता गोरभको द्वारपालान् विहस्येदम् उवाच । भो
भो द्वारपालाः । राजप्रसाददुर्लभितो ऽयं दन्तिलकः स्वयं नि-
यहानुग्रहकर्ता च । तद् अनेन निवारितेन यथाहम् । तथा यूयम्

अप् अर्धचन्द्रभागिनो भविष्य । इति । तच् छुत्वा दन्तिलकश्
चिन्तयाम् आस । नूनम् अस्य गोरभकस्य चेष्टितम् । अथवा
साध्व् इदम् उच्यते ।

अकुलीनो ऽपि मूर्खो ऽपि । भूपालं यो ऽच सेवते ।

अपि संमानहीनो ऽपि । स सर्वत्र प्रपूज्यते ॥१११॥

अपि कापुरुषो भीतः । स्याच् चेन् नृपतिसेवकः ।

तथापि न पराभूतिं । जनाद् आप्नोति मानवः ॥११२॥

एवं विलप्य स विलक्षमनाः सोढेगः स्वगृहं गत्वा गोरभम्
आहूय निशामुखे वस्त्रयुगलेन संमान्येदम् उवाच । भद्र । मया त्वं
रागवशान् न निःसारितः । यतस् त्वं पुरोहितस्य पुरो ऽनुचित-
स्थाने समुपविष्टो दृष्टो ऽसि । इत् अपमानितः । सो ऽपि
स्वर्गराज्यम् इव तद् वस्त्रयुगलम् आसाद्य परं परितोषं गत्वा तम्
उवाच । भोः श्रेष्ठिन् । क्षान्तं मया तत् । अस्य संमानस्याचिराद्
एव द्रक्ष्यसि राजप्रसादादि फलम् । एवम् उक्त्वा सपरितोषं
विनिर्गतः । साधु चेदम् उच्यते ।

स्तोकेनोन्नतिम् आयाति । स्तोकेनूयात्य् अधोगतिम् ।

अहो सुसदृशी चेष्टा । तुलायष्टेः खलस्य च ॥११३॥

ततश् चान्येद्युः स गोरभो राजकुले गत्वा योगनिद्रां गतस्य
भूपतेः संमार्जनक्रियां कुर्वन् इदम् आह । अहो विवेको ऽस्मन्नू-
पतेः । यः पुरीषोत्सर्गम् आचरंश् चिर्भिटीभक्षणं कुरुते । तच् छुत्वा
सविस्मयम् उत्थाय तम् उवाच । रे रे गोरभ । किम् अप्रस्तुतं
वदसि । गृहकर्मकरं मत्वा न त्वां व्यापादयामि । किं त्वया कदा-
चिद् अहम् एवंविधं कर्म समाचरन् दृष्टः । सो ऽब्रवीत् । देव ।
द्यूतासक्ततया राषिजागरणेन मम संमार्जनं कुर्वतो ऽपि बलान्

निद्रा समुपागता । तद् यज् जल्पितम् । तन् न वेद्मि । तत् .
प्रसादं करोतु स्वामी मम निद्रापरवशस्य ।

राजा । मया तावद् आ जन्मतो ऽय् एवंविधं कर्म कुर्वता ३
चिर्भिटिका न भक्षिता । तद् यथा ममायं व्यतिकरो ऽनेन
मूढेनासंभाष्यो व्याहृतः । तथा दन्तिलस्यापि । इति निश्चयः । तन्
मया न युक्तम् आचरितम् । यत् स वराको संमानेन वियोजितः । ४
न तादृक्पुरुषाणाम् एवंविधं संभाष्यते । तदभावेन राजकृत्यानि
पौरकृत्यानि च सर्वाणि शिथिलतां व्रजन्ति ।

एवम् अनेकधा विनिश्चित्य दन्तिलं समाहूय निजाङ्गाभर- ५
णानि वस्त्राणि च संयोज्य स्वाधिकारे नियोजयाम् आस ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । न पूजयति यो भर्ता । इति । संजीवक आह । मद्र । सत्त्वम्
एतद् भवतामिहितम् । तद् एतत् कर्तव्यम् । इति । 12

एवम् अमिहिते दमनकस् तं समादाय पिङ्गलकसकाशम् आगच्छत् । आह च । देव ।
स मया समासीतः संजीवकः । अधुना देवः प्रमाद्यम् । संजीवको ऽपि तं सादरं प्रणम्या-
द्यतः सविनयं स्तितः । पिङ्गलको ऽपि तस्मै पीनवृत्ताद्यतं नक्षकुक्षिशालं कृतं दक्षिणपाशम् 15
उपरि दत्त्वा संमानपुरःसरम् अभ्रवीत् । अपि भवतः शिवम् । कृतस् त्वम् अस्मिन् विजने
वने निवससि । इति । एवं पृष्ठे संजीवको यथावृत्तम् एवात्मनः सार्धवाहवर्धमानादिविद्योः
समाख्यातवान् । एतच् च श्रुत्वा पिङ्गलकेनामिहितः । वयस्व । न भेतव्यम् । मनुजपरि- 18
रक्षिते ऽस्मिन् वने यथेप्सितम् उद्यताम् । अन्यच् च । भवता मत्समीपविहारिणां वस्त्रं
भवितव्यम् । यत्कारणम् । बहूपायम् इदं वनम् अनेकरीद्रसत्त्वसंकुशलात् । इति । संजी-
वकेनामिहितम् । यथा देव आह्वापयति । 21

एवम् उक्त्वा स मृगाधिपो यमुनाकच्छम् अवतीर्य प्रकामम् उदकपानावगाहनं कृत्वा
स्त्रैरप्रचारं पुनर् वनं प्रविष्टः ।

एवं तयोः प्रतिदिनं परस्परप्रीतिपरयोः काको ऽतिवर्तते । संजीवकेनाप्य् अनेकशः 24
स्त्राधिगतबुद्धिप्राणकृत्वेन कोकैर् एवाहोमिर् मूढमतिर् अपि पिङ्गलको धीमान् कृतः ।
अरक्षधर्माद् वियोज्य ग्रामधर्मेषु नियोजितः । किं ब्रूना । प्रत्यहं संजीवकपिङ्गलको
केवलं रहस्यं मिषो मन्वयेति । 27

शेषः सर्वो ऽपि मृगपरिव्रजो दूरीभूतस् तिष्ठति । तौ च मृगाक्षौ प्रवेशम् अपि न

कमेति । अन्वच् च । सिंहपराक्रमाभावात् सर्वो ऽपि मृगजनस् तौ च मृगाक्षी बुधाव्याधि-
बाधिता एकां दिशम् आभित्य खिताः । उक्तं च । यतः ।

फलहीनं नृपं मृत्वाः । कुक्षीनम् अचवोन्नतम् ।

3

संखण्डान्वयं गच्छन्ति । मुखं वृषम् इवाण्डवाः ॥ ११४ ॥

तथा च । अपि संमानसंयुक्ताः । कुक्षीना मत्तितत्पराः ।

वृत्तिमङ्गान् महीपाशं । त्वजन् एव हि सेवकाः ॥ ११५ ॥

6

अनु च । कात्यातिक्रमणं वृत्तिर् । यो न कुर्वीत मूपतिः ।

कदाचित् तं न मुञ्चन्ति । मर्त्तिता अपि सेवकाः ॥ ११६ ॥

यावत् समकम् अप्य् एतत् परस्परं मन्त्रार्थं सामादिभिर् उपायैस् तिष्ठति । तद् यथा । 9

देशानाम् उपरि च्चापा । आतुराणां चिकित्सकाः ।

वणिजो ग्राहकाणां च । मूढानाम् अपि पण्डिताः ॥ ११७ ॥

प्रमादिनां तथा चौरा । मिथुका गृहमेधिनाम् ।

12

*मलिकाः कामिनां चैव । सर्वलोकाश्च शिष्यिनः ॥ ११८ ॥

सामाक्षीः सञ्चितैः पाशैः । प्रतीचक्षी दिवानिशम् ।

उपजीवन्ति शतधा हि । जलजा जलजान् इव ॥ ११९ ॥

15

तौ च करटकदमनक्षी स्वामिप्रसादरहितौ चुत्वाभकण्डौ परस्परं मन्त्रयते । तच्च
दमनक्षी ऽब्रवीत् । आर्यं करटक । आवां तावद् अभ्रधानतां नतौ । एव पिङ्गलकः संवी-
यकवचनाशुरक्तः स्वभापारपराक्षुषः संजातः । सर्वो ऽपि परिव्रजः को ऽपि कुक्षूपि 18
मतः । तस्मात् किं श्रियति । करटक आह । यच्च अपि स्वदीयवचनं न करोति स्वामी ।
तद् अपि स्वदीयनाशाय वाच्य एव । उक्तं च । यतः ।

अमृत्स्वम् अपि बोद्धव्यो । मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः ।

21

यथा स्वदीयनाशाय । विदुरेवाभिकासुतः ॥ १२० ॥

तथा च । मदीयन्तस्त्र मूपस्त्र । कुक्षरस्त्र च गच्छतः ।

उत्थार्नवाच्यतां यान्ति । महामायाः समीपनाः ॥ १२१ ॥

24

यत् तु लघ्वैव श्रय्यमोक्षी स्वामिना सह संयोजितः । तत् स्वहस्तेनूङ्गाराः कर्षिताः । दमनक्ष
आह । सत्यम् एतत् । ममायं होयः । न स्वामिनः । उक्तं च । यतः ।

जम्बुको ऊडयुजेन । वयं प्रायाडभूतिना ।

27

दूतिका परकार्येण । यद्यो होषाः स्वयंकृताः ॥ १२२ ॥

करटक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ४ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् देशे विविक्तप्रदेशे मठायतनम् । तत्र परिम्राजको ^a
 देवशर्मा नाम प्रतिवसति स्म । तस्यानेकयजमानप्रदत्तसूक्ष्मवस्त्र- ³
 विक्रयवशात् कालेन महती वित्तमात्रा संजाता । ततः स न
 कस्यचिद् विश्वसति । नक्तं दिनं कक्षान्तरात् तां न मुञ्चति ।
 अथवा साधु चेदम् उच्यते । ⁶

अर्थानाम् अर्जने दुःखम् । अर्जितानां च रक्षणे ।

नाशे दुःखं व्यये दुःखं । धिग् अर्थाः कष्टसंश्रयाः ॥१२३॥

अष्टाषाढभूतिनामा परविज्ञापहारी धूर्तो ऽर्थमात्रां तस्य कक्षा- ⁹
 न्तर्गतां लक्षयित्वा व्यचिन्तयत् । कथं मयास्त्यैषा मात्रा हर्तव्या ।
 इति । तद् अत्र मठे तावद् दृढशिलासंचयवशाद् भित्तिभेदो
 नास्ति । उच्चैस्तरत्वाच्च च द्वारे प्रवेशो नास्ति । तद् एनं वचनैर् ¹²
 विश्वास्याहं छात्रतां व्रजामीति । येन विश्वस्तो मम हस्तगतो
 भवति । उक्तं च । यतः ।

निःस्पृहो नाधिकारी स्यान् । नाकामी मण्डनप्रियः । ¹⁵

नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात् । स्फुटवक्ता न वञ्चकः ॥१२४॥

एवं विनिश्चित्य तस्यान्तिकम् उपगम्य । ओं नमः शिवाय । इति
 ब्रुवाणः साष्टाङ्गं प्रणम्य सप्रश्रयम् उवाच । भगवन् । असारो ¹⁸
 ऽयं संसारः । गिरिनदीवेगोपमं यौवनम् । तृणामिसमं जीवित-
 यम् । अभञ्ज्यासदृश भोगाः । स्वप्नसदृशः पुत्रमित्रभृत्यकलत्र-
 वर्गसंबन्धः । एतन् मया ज्ञातं सम्यक् । तत् किं कुर्वतो मे संसा- ²¹
 रसमुद्रोत्तरणं भविष्यति । तच्च कृत्वा देवशर्मा सादरम् आह ।

वत्स । धन्यो ऽसि त्वम् । यत् प्रथमे वयस्य एवं विरक्तिभावः ।
उक्तं च । यतः ।

प्रथमे वयसि यः शान्तः । स शान्त इति मे मतिः ।

धातुषु क्षीयमाणेषु । शमः कस्य न जायते ॥ १२५ ॥

तथा च ।

आदौ चित्ते ततः काये । सतां संजायते जरा ।

असतां च पुनः काये । नैव चित्ते कदाचन ॥ १२६ ॥

यच् च त्वं संसारसागरोत्तरणायोपायं पृच्छसि । तच् छूयताम् ।

शूद्रो वा यदि वान्यो ऽपि । चाण्डालो वा जटाधरः ।

दीक्षितः शिवमन्त्रेण । स भस्माङ्गो द्विजो भवेत् ॥ १२७ ॥

षडक्षरेण मन्त्रेण । पुष्पम् एकम् अपि स्वयम् ।

लिङ्गस्य मूर्ध्नि यो दद्यात् । न स भूयो ऽपि जायते ॥ १२८ ॥

तच् छुत्वाषाढभूतिस् तत्पादौ गृहीत्वा सप्रश्रयम् इदम् आह ।

भगवन् । व्रतदानेन । तर्हि । मम प्रसादः क्रियताम् । इति ।

देवशर्मा प्राह । वत्स । अनुग्रहं ते करिष्यामि । परं रात्रौ मठमध्ये

न प्रवेष्टव्यम् । इति । यत्कारणम् । निःसङ्गता यतीनां प्रशस्यते ।

तव ममापि च । उक्तं च । यतः ।

दुर्मन्त्रान् नृपतिर् विनश्यति यतिः सङ्गात् सुतो लालनाद्

विप्रो ऽनध्ययनात् कुलं कुतनयाच् छीलं खलोपासनात् ।

मैत्री चाप्रणयात् समृद्धिर् अनयात् ज्ञेहः प्रवासाश्रयात्

स्त्री मद्याद् अनवेक्षणाद् अपि कृषिस् त्यागात् प्रमादाद्

धनम् ॥ १२९ ॥

तत् त्वया व्रतग्रहणाद् ऊर्ध्वं मठद्वारे नृणकुटीरके शयितव्यम् ।

इति । स आह । भगवन् । आदेशः प्रमाणम् । परञ्च हि तेन मे

प्रयोजनम् । अथ तं शयनसमये देवशर्मा दीक्षानुग्रहं दत्त्वा शिष्य-
ताम् अनयत् । सो ऽपि हस्तपादावमर्दनेन पन्निकानयनादिकया
च परिचर्यया तं परं परितोषम् अनयत् । तथापि कक्षान्तरान् ३
माचां न मुञ्चति ।

अथैवं गच्छति काल आषाढभूतिश् चिन्तयाम् आस । अहो !
कथंचिद् अय एष मे विश्वासं न गच्छति । तत् किं दिवापि ६
शस्त्रेण मारयामि । किं वा विषं प्रयच्छामि । किं वा पशुधर्मेण
व्यापादयामि । इति ।

एवं चिन्तयतस् तस्य देवशर्मेशिष्यपुत्रः कश्चिद् यामाद् ९
आमन्त्रणार्थं समायातः प्राह च । भगवन् । पविचारोहणविषये
मम गृहम् आगम्यताम् । इति । तच् छुत्वा देवशर्माषाढभूतिना
सह प्रस्थितः । अथैवं तस्य गच्छतो ऽये काचिन् नदी समायाता । 12
तां दृष्ट्वा माचां कक्षान्तराद् अवतार्य कन्यामध्ये गुप्तां निधाय
देवतार्चनानन्तरम् आषाढभूतिम् इदम् आह । आषाढभूते । यावद्
अहं पुरीषोत्सर्गं कृत्वा समागच्छामि । तावद् एषा कन्या यागेश्वरश् 15
च सावधानेन रक्षणीयः । इत्य् उक्त्वा गतः । आषाढभूतिर् अपि
तस्मिन् अदर्शनीभूते माचाम् आदाय सत्वरं प्रस्थितः ।

देवशर्मापि छात्रगुणगणानुरञ्जितमनाः सुविश्रस्त उपविष्टो 18 b
यावत् तिष्ठति । तावद् धुडयूथमध्ये *हुडयुगलयुद्धम् अपश्यत् ।
अथ रोषवशाद् धुडयुगलस्यापसरणं कृत्वा भूयो ऽपि समुपेत्य
ललाटपट्टाभ्यां प्रहरतो भूरि रुधिरं पतति । तच् च दृष्ट्वा शाप्र- 21
तिबद्धचित्तः पिशितलोलुपतया गोमायुस् तयोर् अन्तरे स्थित्वा
रुधिरम् आस्वादयति । देवशर्मापि तद् आलोक्य व्यचिन्तयत् ।

अहो । मन्दमतिर् अयं जञ्चुकः । यदि कथम् अण् अनयोः संघट्टे
पतिष्यति । तन् नूनं मृत्युम् आप्स्यति । इति वितर्कयामि । अथा-
न्यस्मिन् प्रस्तावे तथैव रक्तास्वादनलौल्यान् नापसृतस् तयोः ।
शिरःसंपाते पतितो मृतश् च । ततो देवशर्मा प्राह । जञ्चुको हुड-
युधेन । इति । देवशर्मापि तं *शोचमानो माचाम् उद्दिश्य प्रस्थितः ।

शनैः शनैर् यावद् आगच्छति । तावद् आषाढभूतिं न ६
पश्यति । ततश् चौत्सुक्याच् छौचं विधाय यावत् कन्धाम् आलो-
कयति । तावन् माचां न पश्यति । ततश् च । हा हा मुषितो
ऽस्मि । इति जल्पन् भूतले मूर्ध्या निपपात । ततश् च क्षणाच् ९
चेतनां लब्ध्वा भूयो ऽपि समुत्थाय फूत्कर्तुम् आरब्धः । भो भो
आषाढभूते । क्व मां वञ्चयित्वा गतो ऽसि । देहि मे प्रतिवचनम् ।
एवं बहुविधं विलप्य तस्य पदपङ्क्तिम् अन्वेषयन् । वयं च्राषा- 12
ढभूतिना । इति प्रजल्पज् शनैः शनैः प्रस्थितः ।

अथ गच्छन् देवशर्मा सभार्ये कौलिकम् एकं मद्यपानकृते
समीपवर्तिनि नगरे प्रचलितम् अवलोक्य प्रोवाच । भो भद्र । 15
वयं सूर्योढा अतिथयस् तवान्तिकं प्राप्ताः । अत्र यामे कम् अपि
न जानीमः । तद् गृह्यताम् अतिथिधर्मः । उक्तं च । यतः ।

अप्रणाम्यो ऽतिथिः सायं । सूर्योढो गृहमेधिनाम् ।

18

पूजया तस्य देवत्वं । प्रयान्ति गृहमेधिनः ॥ १३० ॥

तथा च ।

नृणानि भूमिर् उदकं । वाक् चतुर्थी च सूनृता ।

21

सताम् एतानि हर्म्येषु । नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ १३१ ॥

तथा च ।

स्वागतेनाग्रयः प्रीता । आसनेन शतक्रतुः ।

पादशैचेन गोविन्दो । अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥१३२॥

8

कीलिको ऽपि तच्च द्रुत्वा भार्याम् आह । प्रिये । गच्छ त्वम् एनम्
अतिथिम् आदाय गृहं प्रति । चरणशैचभोजनशयनादिभिः सत्कृत्य
तच्चैव तिष्ठ । अहं तव कृते प्रभूतं मद्यमांसम् आनेष्यामि । इति । ६
एवम् उक्त्वा प्रस्थितः ।

सपि भार्या पुष्पली तम् आदाय प्रहसितवदना देवदत्तं
मनसि चिन्तयन्ती गृहं प्रति प्रतस्थे । अथवा साध्व इदम् उच्यते । ९

दुर्दिवसे ऽसितपक्षे । दुःसंचारासु नगरवीथीषु ।

पत्युर् विदेशगमने । परमसुखं जघनचपलायाः ॥१३३॥

Sr

पर्यङ्केष्व् आस्तरणं । पतिम् अनुकूलं मनोहरं शयनम् ।

12

तृणम् इव लघु मन्यन्ते । कामिन्यश्चौर्यरतलुब्धाः ॥१३४॥

Sr

तथा च ।

कुलपतनं जनगर्ही । बन्धनम् अपि जीवितव्यसंदेहम् ।

15

अङ्गीकरोति कुलटा । सततं परपुरुषसंसक्ता ॥१३५॥

Sr

अथ गृहं गत्वा देवशर्मणे भगवन् । भो भो
भगवन् । यावद् अहं स्वसखीं यामाद् अभ्यागतां संभाष्य दुतम् 18

आगच्छामि । तावत् त्वयास्मद्गृहे ऽप्रमत्तेन भाष्यम् । एवम् उक्त्वा

शृङ्गारं विधाय यावद् देवदत्तम् उद्दिश्य व्रजति । तावत् तन्नतां

संमुखो मदविह्वलाङ्गो मुक्तकेशः पदे पदे प्रस्खलन् गृहीतमद्य- 21

भाण्डः समभ्येति । तं च दृष्ट्वा सा दुततरं व्याधुष्य स्वगृहं प्रविश्य

मुक्तशृङ्गारा यथापूर्वम् अभवत् । कीलिकस् तां पलायमानां

कृतशृङ्गाराम् अवलीक्ष्य प्राग् एव कर्णपरंपरया तस्याः परवाद- 24

श्रवणात् क्षुभितहृदयः क्रोधवशतो गृहे प्रविश्य ताम् उवाच । आः
पापे । पुञ्चलि । क्व प्रस्थितासि । सा प्रोवाच । अहं त्वत्सकाशाद्
आगता न कुचचिद् अपि निर्गता । तत् कथं मद्यपानवशाद्
अप्रस्तुतं वदसि । अथवा साध्व इदम् उच्यते ।

वैकल्यं धरणीपातं । नित्यानुचितजल्पनम् ।

संनिपातस्य चिह्नानि । मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १३६ ॥ ६

तथा च । करसादो ऽश्चरत्यागस् । तेजोहानिः सरागता ।

वारुणीसङ्गजावस्था । भानुनाय् अनुभूयते ॥ १३७ ॥

सो ऽपि तच् छुत्वा प्रतिकूलवचनं वेषविपर्ययम् अवलोक्य ताम् ।
आह । पुञ्चलि । चिरकालं मे शृण्वतस् *तवापवादः । तद् अद्य
स्वयं संजातप्रत्ययः । तवापि यथोचितं नियमं करोमि । एवम्
अभिधाय लगुडप्रहारैस् तां जर्जरितदेहां विधाय स्थूण्या सह 13
दृढबन्धनेन बद्ध्वा मदविह्वलाङ्गो निद्रावशम् अगमत् ।

एतस्मिन् अन्तरे तस्याः सखी नापिती कौलिकं निद्रावशं
विज्ञायागत्य चेदम् आह । सखि । स देवदत्तस् तस्मिन् स्थाने 15
प्रतीक्षते । तच् छीघ्रं गम्यताम् । सा प्राह । पश्य ममावस्थाम् ।
तत् कथं गच्छामि । ब्रूहि गत्वा तं कामिनम् । यद् अत्रास्मिन्
अवसरे त्वया सह कथं समागमः । इति । नापिती प्राह । सखि । 18
मा मैवं वद । नायं कुलटाधर्मः । उक्तं च । यतः ।

विषमस्थस्वादुफलपहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् ।

उष्ट्राणाम् इव तेषां । तन् मन्ये शंसितं जन्म ॥ १३८ ॥ 21

तथा च ।

संदिग्धे परलोके । जनापवादे च जगति बहुचिचे ।

स्वाधीने पररमणे । धन्यास् तारुण्यफलभाजः ॥ १३९ ॥ 24

अनु च ।

यद्यपि न भवति दैवात् । पुमान् विरूपो ऽपि बन्धुकी रहसि ।

भयम् अपि तद् अपि कष्टान् । निजकान्तं सा भजत्य एव ॥१४०॥ ar 8

स्राववीत् । यद्य एवम् । तत् कथय । कथं गच्छामि दृढबन्धनबद्धा
सती । संनिहितश् चायं पापात्मा पतिः । नापिती प्रोवाच ।
सखि । मदविह्वलो ऽयं सूर्यकरस्पृष्टः प्रबोधं यास्यति । तद् अहम् ६
आत्मानं तव स्थाने निधाय त्वां मुञ्चामि । ततस् त्वं देवदत्तं
संभाष्य द्रुततरम् आगच्छ । इति । तथैव *तयानुष्ठिते कौलिकः
कस्मिंश्चित् क्षणे किञ्चिन्नतकोपः समुत्थाय मदवशात् ताम् आह । ७
हे परुषवादिनि । यद्य अद्यप्रभृति गृहान् निष्क्रमणं न करोषि
परुषं च न वदसि । तत् त्वां मुञ्चामि । ततो नापिती स्वरभेद-
भयान् न किञ्चिद् ऊचे । सो ऽपि भूयस् तां तद् एवाह । अथ 12
सा प्रत्युत्तरं यावन् न प्रयच्छति । तावत् स प्रकुपितस् तीक्ष्ण-
शस्त्रम् आदाय तस्या नासिकाम् अच्छिनत् । आह च । पुंश्चलि ।
तिष्ठेदानीम् । न त्वां भूयस् तोषयिष्यामि । इति जल्पन् पुनर् 15
निद्रावशम् उपगतः । देवशर्मापि वित्तनाशात् क्षुत्क्षामकण्ठो
नष्टनिद्रस् तत् सर्वं स्त्रीचरिषम् अपश्यत् ।

स्रापि कौलिकभार्या यथेच्छं देवदत्तेन सह सुरतसौख्यम् 18
अनुभूय कस्मिंश्चित् क्षणे स्वगृहम् अभ्येत्य तां नापितीम् इदम्
आह । अयि । शिवं भवत्याः । नायं पापात्मा मम गताया उत्थित
आसीत् । नापिती प्राह । शिवं नासिकां विना शेषशरीरस्य । 21
तद् द्रुतं मुञ्च मां बन्धनात् । यावन् नायं प्रतिबुध्यते । येन
स्वगृहं गच्छामि । अन्यथा भूयो ऽप्य एष द्रुततरं कर्णच्छेदानियहं
करिष्यति ।

अथ बन्धुकी नापितीं बन्धनान् मुक्ता यथापूर्वं भूत्वा साक्षे-
पम् इदम् आह । धिग् धिग् महामूढ । को मां महासतीं पति-
घ्नतां धर्षयितुं व्यङ्गयितुं वा समर्थः । ततः शृण्वन्तु लोकपालाः । ३

आदित्यचन्द्राद् अनिलो ऽनलश् च

द्यौर भूमिर् आपो हृदयं यमश् च ।

अहश् च रात्रिश् च उभे च संध्ये

धर्मो विजानाति नरस्य वृत्तम् ॥ १४१ ॥

ups

तद् यदि मम सतीत्वम् अस्ति । तद् एते देवा भूयो ऽपि तादृ-
यूपां नासिकां कुर्वन्तु । अथवा मनसापि यदि परपुरुषो ऽभिल-
षितः । तन् मां भस्मसान् नयन्तु । इति । एवम् उक्त्वा भूयो
ऽपि तम् आह । भो दुरात्मन् । पश्य । मे सतीत्वप्रभावेण तादृग्
एव नासिका संजाता । अथोल्मुकम् आदाय यावत् पश्यति । १२
तावत् तादृग् एव नासिका रक्तप्रवाहश् च भूतले महान् दृष्टः ।
ततः स विस्मयमनास् ताम् उन्मुच्य बन्धनाच् चादुशतैः परितो-
षितवान् ।

15

देवशर्मापि तत् सर्वम् अवलोक्य विस्मितमना इदम् आह ।

उशना वेद यच् छास्त्रं । यच् च वेद बृहस्पतिः ।

स्त्रीबुद्ध्या न विशिष्येत । तस्माद् रक्ष्याः कथं हि ताः ॥ १४२ ॥

18

अनृतं साहसं माया । मूर्खत्वम् अतिलोभता ।

अशौचं निर्दयत्वं च । स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ १४३ ॥

नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो

21

नेच्छेद् बलं स्त्रीषु विवर्धमानम् ।

अतिप्रसक्तैः पुरुषैर् यतस् ताः

क्रीडन्ति काकैर् इव लूनपक्षैः ॥ १४४ ॥

ups 24

मधु तिष्ठति वाचि योषितां

हृदये हालहलं महद् विषम् ।

अत एव निपीयते ऽधरो

8

हृदयं मुष्टिभिर् एव ताड्यते ॥१४५॥

viyo

आवर्तः संशयानाम् अविनयभवनं पत्तनं साहसानां

दोषाणां संनिधानं कपटशतगृहं श्लेषम् अप्रत्ययानाम् ।

6

दुर्याद्यं यन् महन्निर् नरवरवृषभैः सर्वमायाकरणं

स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषम् अमृतयुतं धर्मनाशाय सृष्टम् ॥१४६॥

arag

कार्कश्यं स्तनयोर् दृशोस् तरलतालीकं मुखे स्थाप्यते

9

कौटिल्यं कचसंचये च वचने मान्द्यं चिके स्थूलता ।

भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगः प्रिये

यासां दोषगणो गुणो मृगदृशां ताः स्युः पशूनां प्रियाः ॥१४७॥

śārṅgū 12

एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्

विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।

तस्मान् नरेण कुलशीलसमन्वितेन

15

नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥१४८॥

vāsa

व्याकीर्णकेसरकरालमुखा मृगेन्द्रा

नागाश् च भूरिमदराजिविराजमानाः ।

18

मेधाविनश् च पुरुषाः समरेषु शूराः

स्त्रीसंनिधौ परमकापुरुषा भवन्ति ॥१४९॥

vāsa

तथा च ।

21

अन्तर् विषमया ह्य एता । बहिश् चैव मनोरमाः ।

गुञ्जाफलसमाकारा । योषितः केन निर्मिताः ॥१५०॥

एवं तस्य परिव्राजकस्य चिन्तयतो निशा महता कृच्छ्रेणातिच-

24

क्राम । सा च दूतिका छिन्ननासिका स्वगृहं गत्वा चिन्तयाम्
आस । किम् इदानीं कर्तव्यम् । कथम् एतन् महच्च छिद्रम्
आवरणीयम् ।

अथैवं चिन्तयन्त्यास् तस्या भर्ता राजकुले कार्यवशात् पर्यु-
षितः । प्रत्यूषे च गृहम् अभ्येत्य द्वारि स्थितो ऽपि विविधपौरकृ-
त्योत्सुकतया ताम् आह । भद्रे । शीघ्रम् आनीयतां क्षुरभाण्डम् ।
येन पौरकर्मकरणाय गच्छामि । सःपि छिन्ननासिका प्रत्युत्पन्न-
मतिर् गृहाभ्यन्तरस्थितैव तदभिमुखं क्षुरम् एकं प्रेषयाम् आस ।
नापितो ऽपि समस्तक्षुरभाण्डासमर्पणात् क्रोधाविष्टस् तस्याः
संमुखम् एव क्षुरं प्रक्षिप्तवान् । अथास्मिन् व्यतिकरे सा दुष्टोर्ध्वी
बाहू विधाय *फूल्कर्तुमना गृहान् निश्चक्राम । अहो । पापेनानेन
मम सदाचारवर्तिन्याः । पश्यत । नासिकाछेदो विहितः । तत्
परिचायध्वम् ।

एतस्मिन् अन्तरे राजपुरुषाः समभ्येत्य तं नापितं दृढप्रहारैर्
जर्जरीकृत्य दृढबन्धनेन बद्ध्वा तया छिन्ननासिकया सह धर्माधिक-
रणस्थानं नीतवन्तः । ततः स पृष्टश्च चाधिकरणिकैः । किम् इदं
वैशसं स्वदारेषु कृतम् । अथासौ विस्मयमूढमतिर् यदा नोत्तरं
प्रयच्छति । तदा ते सभासदः शास्त्रानुगतम् ऊचुः ।

भिन्नस्वरमुखवर्णः । शङ्कितदृष्टिः समुत्पतिततेजाः ।
भवति हि पापं कृत्वा । स्वकर्मसंचासितः पुरुषः ॥१५१॥
तथा च । आयाति स्खलितैः पादैर् । मुखवैवर्ण्यसंयुतः ।

ललाटस्वेदभाग् भूरिगद्गदं भाषते वचः ॥१५२॥

*कम्पमानम् अधो ऽवेक्षी । पापं प्राप्तः सदा नरः ।

तस्माद् यत्नात् परिज्ञेयश्चिह्नैर् एतैर् विचक्षणैः ॥१५३॥

अनु च ।

प्रसन्नवदनो हृष्टः । स्पष्टो वाचा सरोषदृक् ।

सभायां वक्ति सामर्थः । सावष्टम्भो नरः शुचिः ॥ १५४ ॥ 8

तद् एष दुष्टचारिणो दृश्यते । स्त्रीधर्षणाद् वध्य इति श्रूलायाम्
आरोप्यताम् । इति ।

अथ तं वध्यस्थानं नीयमानम् आलोक्य देवशर्मा तान् ०
धर्माधिकृतान् गत्वा प्रोवाच । भोः । अन्यायेनैष वराको नापितो
वध्यते साधुसमाचारः । तच्च ह्युयतां मम वाक्यम् ।

जम्बुको हुडयुजेन । वयं च्चाषाढभूतिना । 9

दूतिका परकार्येण । जयो दोषाः स्वयंकृताः ॥ १५५ ॥

अथ ते सभ्यास् तम् ऊचुः । भो भगवन् । कथम् एतत् । ततश्च
देवशर्मा तेषां *वृत्तान्तत्रयम् अपि सविस्तरं न्यवेदयत् । अथ 12
तच्च श्रुत्वा ते सर्वे विस्मितमनसो नापितं विमुञ्च्यैव प्रोचुः ।

अवध्यो ब्राह्मणो बालः । स्त्री तपस्वी *च रोगभाक् ।

*विहिता व्यङ्गिता तेषाम् । अपराधे गरीयसि ॥ १५६ ॥ 15

तद् अस्याः स्वकर्मवशाद् एव नासिकाच्छेदः संवृत्तः । ततो राज-
नियहः कर्णच्छेदः कार्यः । तथाऽनुष्ठिते देवशर्मापि दृष्टान्तद्वयेन
स्वहृदयं संस्थाप्य स्वकीयमठायतनम् अगमत् ॥ 18

अतो ऽहं ब्रवीमि । जम्बुको ऊडयुजेन । इत्यादि । करटक आह । अथैवंविधि व्यतिकरे किं
कर्तव्यम् आवयोः । दमनको ऽब्रवीत् । एवंविधि ऽपि समये मम बुद्धिस्फुरणं भविष्यति ।
येन संजीवकं प्रमोर् विक्षेपयिष्यामि । अपरं च । अस्मात्स्वामी महति व्यसने वर्तते 21
*पिङ्गलकः । यतः ।

व्यसनं हि महाराष्ट्रो । मोहात् संप्रतिपद्यते ।

विधिना शास्त्रदृष्टेन । मृत्विर् चार्थः प्रयत्नतः ॥ १५७ ॥ 24

करटक आह । कस्मिन् व्यसने वर्तते स्वामी पिङ्गलकः । दमनक आह । इह हि सप्त
व्यसनानि भवन्ति । तथा हि ।

स्त्रियो ऽचा मृगया पानम् । चाक्याख्यं च पञ्चमम् ।

महत् च दण्डपाख्यम् । अर्थदूषणम् एव च ॥ १५८ ॥

एकम् एवेदं व्यसनं प्रसङ्गाख्यं सप्ताङ्गम् । इति । करटकः पृच्छति । किम् एकम् एवेदं १ व्यसनम् । आहो *स्त्रिद् अन्वाब् अपि भवति ।

दमनकः कथयति । नन्व् इह पक्ष मूलव्यसनानि । करटक आह । कस् तेषां विशेषः । सो ऽब्रवीत् । अभावः प्रदोषः प्रसङ्गः पीडनं गुणप्रतिषेधोमकं चैति । तत्र प्रथमं तावत् ६ स्वान्व्यमात्वजनपददुर्गकोशदण्डमिषायाम् एकतमस्त्रापि अभावे ऽभावाख्यम् अवगन्तव्यम् । यदा तु बाह्यप्रकृतयो ऽन्तःप्रकृतयो वा प्रत्येकयो युगपद् वा प्रकुप्यन्ति । तद् व्यसनं प्रदोष इति । प्रसङ्गः पूर्वम् उक्त एव । स्त्रियो ऽचा मृगया पानम् । इत्यादि । तत्र । स्त्रियो १ ऽचा मृगया पानम् । इति कामजो वर्गः । चाक्याख्यादिः कोपजो वर्गः । तत्र कामजैर् व्यवहितः कोपेषु प्रवर्तते । सुबोध एव कामजो वर्गः । कोपजस् तु चिविधो ऽपि विशेषवचनेनोच्यते । परामिद्रीहपुष्टिर् असमीक्षितम् असहोषत्रावर्णं चाक्याख्यम् । 12 निर्दयो *वधवन्धक्छेदविधिर् अनुषितो दण्डपाख्यम् । निरगुकोशतो वित्तलोभो ऽर्षपाख्यम् । एवं सप्तधा प्रसङ्गव्यसनं भवति । पीडनं पुनर् अष्टधा दैर्वाग्वुदङ्गबाधिमरकविद्रवदुर्मिषासुरीवृष्टिभिर् भवति । अतिवृष्टिर् एवासुरीवृष्टिर् उच्यते । तद् एतद् 15 व्यसनं पीडनं नाम मन्तव्यम् । अत्र गुणप्रतिषेधोमकम् उच्यते । यदा संधिविग्रहधानी-सनसंश्रयद्विधीमावाणां यथा गुणानां प्रातिषेधोऽपि वर्तते । संधौ प्राप्ति विग्रहम् । विग्रहे च संधिं करोति । एवं श्रेष्ठे अपि गुणेषु प्रातिषेधोऽपि वर्तते । तद् व्यसनं प्रतिषेधो- 18 मकम् इति ।

तद् अयम् अस्मात्स्वामी पिङ्गलको मुख्यतमे ऽभावव्यसने वर्तते । यतः संजीवकेन वशीकृतः सन् अमात्यादिषु षट्सु गुणेषु चैकतमस्त्रापि चिन्तां न करोति । शृण्वमोक्ष- 21 धर्मकर्मस् एव प्रायेण वर्तते । तत् किं बहूना प्रकल्पितेन । सर्वथा पिङ्गलकः संजीवकाद् वियोज्य एव । इति । यतः प्रदीपामावात् प्रकाशभावः ।

करटक आह । असमर्थो भवान् । तत् कथं वियोजयिष्यति । सो ऽब्रवीत् । मद् । 24 युक्तम् इदम् ।

उपायेन हि तत् कुर्याद् । यन् न शक्यं पराक्रमैः ।

चाक्या कनकसूत्रेण । कृष्णसर्पो निपातितः ॥ १५९ ॥

करटक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ५ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित् प्रदेशे महान् न्ययोधपादपः । तत्र वायसदंपती
कृताश्रयौ प्रतिवसतः । तदपत्यानि च जातानि तद्वृक्षविवरानु- ३
सारी कृष्णसर्पो ऽसंजार्तक्रियाण्य एव भक्षयति । अथासौ वायसो
ऽपि तेनापकार*निर्वेदिनापि चिरपरिचितं न्ययोधतहं परित्यज्य
वृक्षान्तरं गन्तुं न शक्नोति । कुतः । ६

चयः स्थानं न मुञ्चन्ति । काकाः कापुरुषा मृगाः ।

अपमाने चयो यान्ति । सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥१६०॥

अथान्यदा सा काकी भर्तुः पादयोर् निपत्याब्रवीत् । स्वामिन् । ९
बहून् अपत्यानि ममानेन दुष्टसर्पेण भक्षितानि । तद् इदानीम्
अपत्यदुःखेन पीडिता जानाम्य एव । कापि गच्छामि । तद्
अन्यवृक्षान्तरम् आश्रयावः । कुतः । 12

नास्त्य आरोग्यसमं मित्रं । नास्ति व्याधिसमो रिपुः ।

न चापत्यसमः स्नेहो । न च दुःखं क्षुधासमम् ॥१६१॥

अन्यच्च । 15

यस्य क्षेपं नदीतीरे । भार्या च परसंगता ।

गृहे सर्पाश्रयस् तस्य । कथं स्याच्च चित्तनिर्वृतिः ॥१६२॥

तद् आवां प्राणसंशये वर्तावहे । अथ काको भृशं *दुःखपरीताङ्गो 18
ऽवदत् । भद्रे । चिरोषिता वयम् अस्मिन् वृक्षे । तन् न शक्नुमः
परित्यक्तुम् । यतः ।

ऋ गतो मृगो न जीवति । पाथशुलुकेन घासमुच्छ्रा वा । 21

मुञ्चति चिरोषितत्वाज् । जन्मवनं नापमाने ऽपि ॥१६३॥ 22

किं पुनर् अस्य दुरात्मनो महाशयोर् उपायेन वधं करिष्यामि ।

काक्याभिहितम् । महाविषो ऽयं सर्पः । तत् कथम् अस्यापकरि-
ष्यसि । सो ऽब्रवीत् । भद्रे । यद्य् अय् अहम् असमर्थो ऽस्यापका-
रकरणे । तथापि मम सुहृदो विद्वांसो नीतिशास्त्रकुशला विद्यन्ते ।
तेषां सकाशं गत्वोपायम् उपलभ्य तथा करिष्ये । यथाचिराद्
एव दुष्टबुद्धिर् असौ विनश्यति । इति सामर्षम् अभिधाय ततो
वृक्षान्तरं गतः । तदधो निवासिनं प्रियसुहृदं गोमायुं संविनयम् ।
आहूय सर्वं तद् आत्मदुःखं न्यवेदयत् । उक्तवांश् च । भद्र । किम्
एवं सति प्राप्तकालं मन्यसे । अपत्यघाताद् आवयोर् दंपत्योर्
विघात एव । शृगाल आह । भद्र । परिभाषितं मया । अत्र
नासुखं त्वया कार्यम् । आसन्नमृत्युर् दुरात्मा नृशंसत्वात् स खलु
कृष्णसर्पः । यतः ।

अपकारिषु मा पापं । चिन्तय त्वं कदाचन ।

12

स्वयम् एव पतिष्यन्ति । कूलजाता इव दुमाः ॥ १६४ ॥

श्रूयते च ।

भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् । उक्तमाधर्ममध्यमान् ।

15

अतिलौल्याद् बकः कश्चिन् । मृतः कर्कटकपहात् ॥ १६५ ॥

वायसः पृच्छति । कथम् एतत् । शृगालः कथयति ।

॥ कथा ६ ॥

18

अस्ति कस्मिंश्चित् सरस्तीरेकदेशे बकः । स वृद्धभावात् सुखोपायं
मत्स्यभक्षणवृत्तिम् आकाङ्क्षन् तस्यैव *सरसस् तीरे ऽधृतिपरीतम्
आत्मानं दर्शयन् समीपतरान् अपि मत्स्यान् अभक्षयन् अवस्थितः ।
तत्र च मत्स्यानां मध्य एकः कुलीरकः प्रतिवसति । स आसन्नो
भूत्वाब्रवीत् । माम् । किम् अद्याहारविहारक्रिया न क्रियते । यथा

21

प्रथमम् । इति । सो ऽब्रवीत् । यावद् अहं मत्स्यादनेन पुष्टः
 सुहितश्च । इयान् कालो मया युष्मान् आस्वादयता सुखेन
 नीतः । अतः परं युष्माकम् अत्याहितम् एष्यति । इति कारणान् ४
 मम वृद्धभावे सुखजीवनवृत्तेर् अस्याश् छेदो भविष्यति । इत् अहं
 विमनाः । सो ऽब्रवीत् । माम् । कीदृशम् *अत्याहितं तत् । इति ।
 बक आह । अद्य मया बहूनां मत्स्यबन्धानां सरःसमीपेनातिक्रमतां ६
 व्याहारः श्रुतः । यथा । बहुमत्स्यम् इदं महासरः । तच्च ऋः परंशो
 वा जालं प्रक्षिप्यते । अद्य पुनर् नगरसमीपे *यो हृदः । तस्मिन्
 एव गच्छामः । एवम् अवस्थिते युष्मासु विनष्टेषु वृत्तिच्छेदाद् ९
 अहम् अपि विनष्ट एवेति शोकेनाद्याहारनिवृत्तो ऽस्मि । तच्च
 च दुष्टभाषितं श्रुत्वा सर्वैस् तैर् जलचरैः प्राणभीतैर् विज्ञप्तो
 बकः । यथा । माम् । तात । भ्रातः । सखे । परिणतबुद्धे । यत् १२
 एवोपायः श्रूयते । तत् एवोपायो ऽपि लभ्यते । तद् अहस्य
 अस्मान् अस्मान् मृत्युमुखात् चातुम् । बक आह । अण्डजो ऽहम्
 असमर्थो मानुषैः सह विरोधं कर्तुम् । किं पुनर् मम शक्तिर् १५
 अस्य अस्माज् जलाशयाद् अन्यम् अगाधं जलाशयं संक्रम-
 यितुम् । ततस् तैः कृतकवचनध्यामोहितचित्तैर् अभिहितः । माम् ।
 सखे । निष्कारणबन्धो । माम् । मां प्रथमतः नय । इति । किम् १८
 इह न श्रुतं भवता ।

स्थिरहृदयनिहितरागाः । सुजनतया संस्मरन्त इह सुकृतम् ।

स्वं जीवितम् अपि सन्तो । न गतं गणयन्ति मिथार्थे ॥ १६६ ॥ २१

अथासौ *दुष्टमतिर् अन्तर्लीनम् अवहस्य स्वचित्तेन सह सम-
 र्थितवान् एवम् । यद् एते मया मत्स्या बुद्धिपूर्वकं वश्याः कृताः
 सुखेनैव भक्षणीयाः । इति विचिन्त्य मत्स्यगणविज्ञप्तं प्रतिज्ञाय २४

चञ्चा समुद्रत्यान्यत्र प्रदेशे शिलातलस्यैकदेशोपरि नीत्वाभक्षयत् ।
 प्रत्यहं परमहर्षसौहित्यं च गच्छति । समेत्य च तान् भूयो ऽपि
 मिथ्यासंदेशैर् विश्वासयति । एकदा कुलीरको मृत्युभयेनोद्विग्नमनाः
 मुहुर् मुहुस् तम् अभ्यर्थितवान् । माम् । माम् अपि मृत्युमुखात्
 चातुम् अर्हसि । ततो बकश् चिन्तयाम् आस । निर्विण्णो ऽस्य
 अनेनैकेन मत्स्यपिशितेन । एतदीयपिशितविशेषम् अपूर्वम् आस्वा- ६
 दयामि । इति विचिन्त्य कुलीरम् उत्क्षिप्य वियति गतः । सर्वाण्य
 अम्भःस्थानानि परिहृत्य यावत् तस्यां तप्तशिलायाम् अवतार-
 यितुकामः । तावत् कुलीरेण पृष्टः । माम् । क्व तत् सरो ऽगाधम् । ९
 ततस् तेन विहस्योक्तम् । पश्येमां विस्तीर्णां तप्तशिलाम् । अस्यां
 सर्वे जलचराः स्वस्थाः संजाताः । तत् त्वम् अपि सांप्रतं स्वस्थो
 भव । ततः कुलीरेणाधो ऽवलोकयता यावद् दृष्ट्वा मत्स्यास्थिकू- १२
 टकराला महती वध्यशिला । अथाचिन्तयत् । अहो ।

शत्रुरूपाणि मित्राणि । मित्ररूपाश् च शत्रवः ।

जायन्ते कार्यसिद्धयर्थे । केचिन् लोकं विचक्षणाः ॥ १६७ ॥ १५

तथा । वरं विहारः सह पन्नगैः कृतः

शठात्मभिर् वा रिपुभिः सहोषितम् ।

अधर्मयुक्तैश् चपलैर् अपरिणितैर्

न पापमित्रैः सह वर्तितुं क्षमम् ॥ १६८ ॥

varṇa

तद् भक्षिता अनेन पूर्वं खल्व् एते मत्स्याः । येषाम् इमे परितो
 ऽस्थिकूटाः । तत् किं प्राप्तकालं मयाधुना कर्तव्यम् । अथवा किम् २१
 अत्र चिन्त्यते ।

गुरोर् अप्य् अवलिप्तस्य । कार्यकार्यम् अजानतः ।

उत्पथप्रतिपन्नस्य । दण्डो भवति शासनम् ॥ १६९ ॥ २४

तथा । तावद् भयस्य भेतथ्यं । यावद् भयम् अनागतम् ।

आगतं तु भयं दृष्ट्वा । प्रहर्तव्यम् अशङ्कितैः ॥ ११० ॥

अतो यावद् एष माम् अच न क्षिपति । तावद् एव चतुर्भिर् ८
अपि विषाणयैर् यीवायां गृह्णामि । अथ तथापि कृते गन्तुम्
आरब्धो बकः । तथापि मौख्यात् कुलीरसंदंश्यहणप्रतिविधानम्
अजानञ् *शिरश्छेदम् अवाप्तवान् । ६

कुलीरो ऽपि मृणालसदृशीं बकयीवां गृहीत्वा शनैः शनैर्
मत्स्यान्तिकम् एव तत्रैव सरस्य आगतः । तैश् चाभिहितः । भ्रातः ।
कस्मात् समागतः । इति । अथासौ तच्छिरश्छिह्नं दर्शयन् आह । ९
सर्वतो ऽये नीतजलचरास् तेन मिथ्यावादेन वञ्चयित्वा नातिदूरे
शिलातले प्रक्षिप्य भक्षिताः । तन् मयायुःशेषतया । विश्वस्तघा-
तको ऽयम् । इति ज्ञात्वा तस्य यीवा समानीता । तद् अलं १२
संभमेण । सर्वजलचराणां क्षेमं भविष्यति । इति ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् । इति ।
वायसः प्राह । भद्र । कथय । कथं स दुष्टसर्पो वधम् एष्यति । १५
इति । शृगाल आह । गच्छतु भवान् किञ्चित् स्थानं महेश्वराधि-
ष्ठितम् । तस्मात् कस्यापि धनिनः कनकसूचं हारं वा प्रमादिनो
गृहीत्वा तत्र प्रक्षिपतु । यथा सर्पसु तद्गृहणेन वध्यते । १८

अथ काकः काकी च तत्क्षणाद् आत्मेच्छयोत्पतितौ । ततश्च
काकी किञ्चित् सरः प्राप्य यावत् पश्यति । तन्मध्ये कस्यचिद् राज्ञो
ऽन्तःपुरं जलासन्नन्यस्तकनकसूचमुक्ताहारवस्त्राभरणं जलक्रीडां २१
करोति । अथ सा वायसी कनकसूचम् एकम् आदाय स्ववृक्षाभि-
मुखी प्रतस्थे । ततश्च कञ्चुकिनो वर्षधराश्च तं नीयमानम्
अवलोक्य गृहीतलगुडाः सत्वरम् अनुययुः । काक् अपि सर्प- २४

कोटरे तत् कनकसूत्रं निक्षिप्य सुदूरतरम् अवस्थिता । अथ राजपु-
रुषा यावत् तं वृक्षम् आरोहन्ति । तावत् कोटरगतः कृष्णसर्पः
प्रसारितभोग आस्ते । अथ तं लगुडप्रहारैर् हत्वा कनकसूत्रम्
आदाय यथाभिलषितं स्थानं गताः । वायसदंपती च ततः परं
सुखेन वसतः ॥

अतो ऽहं प्रवीमि । उपायेन हि तत् कुर्यात् । इति । तथा च ।

6

उपेक्षितः चीयवको ऽपि शत्रुः

प्रमाददोषात् पुष्टिर् मदाब्धिः ।

साध्यो ऽपि मूखा प्रथमं ततो ऽसाव्

9

असाध्यतां व्याधिर् इव प्रयाति ॥ १७१ ॥

upa

तन् न किञ्चिद् इह बुद्धिमताम् असाध्यम् अस्ति । इति । उक्तं च । यतः ।

यस्य बुद्धिर् बलं तस्य । निर्द्वेषिस् तु कुतो बलम् ।

12

वने सिंहो मदोन्नतः । शशकेन निपातितः ॥ १७२ ॥

वरटव आह । कथम् एतत् । दमनकः कथयति ।

॥ कथा ७ ॥

15

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे मदोन्मत्तो मन्दमतिनामा सिंहः । स
चाजस्रम् एव *मृगोत्सादनं कुरुते । मृगस्य *दृष्टस्य न सहते ।
अथ तद्वनजाः सर्वे सारङ्गवराहमहिषगवयशशकादयो मिलित्वा 18
दीनानना महीतलावसक्तजानवः प्रणतशिरसः सविनयास् तं
मृगपतिं विज्ञपयितुम् आरब्धाः । अलम् । देव । परलोकविरुद्धेना-
तिनृशंसेन *निष्कारणसर्वसत्त्वोत्सादनकर्मणा कृतेन । श्रूयते च । 21

एकस्य जन्मनो ऽर्थे । मूढाः कुर्वन्ति यानि पापानि ।

जनयन्ति तानि दुःखं । तेषां जन्मान्तरसहस्रम् ॥ १७३ ॥

22

तथा । अपवादो भवेद् येन । येन विप्रत्ययो भवेत् ।

24

नरके गम्यते येन । तद् बुधः कथम् आचरेत् ॥ १७४ ॥

पुनश् च ।

सर्वाशुचिनिधानस्य । कृतघ्नस्य विनाशिनः ।

शरीरकस्यापि कृते । मूढाः पापानि कुर्वते ॥१७५॥

8

तद् एतज् ज्ञात्वा *मास्मत्कुलोत्सादनं कर्तुम् अर्हसि । यत्कारणम् ।
वयम् एव स्वामिन एकैकं वनचरं वारकेण स्थानस्थितस्यैवाहा-
रार्थं प्रत्यहं प्रेषयिष्यामः । एवं सति देवकीयवृत्तेर् अस्मज्जातेश् ॥
च विच्छेदो न भवति । तद् एष राजधर्मो ऽनुष्ठीयताम् । उक्तं च ।

शनैः शनैश् च यो राष्ट्रम् । उपभुङ्क्ते यथाबलम् ।

रसायनम् इव क्ष्मापः । स पुष्टिं परमां व्रजेत् ॥१७६॥

9

अजा इव प्रजा मोहाद् । यो हन्यात् पृथिवीपतिः ।

तस्यैका जायते तृप्तिर् । न द्वितीया कथंचन ॥१७७॥

फलार्थी नृपतिर् लोकान् । पालयेद् यत्नम् आस्थितः ।

12

दानमानादितोयेन । मालाकारो ऽङ्कुरान् इव ॥१७८॥

यथा गौर दुह्यते काले । पाल्यते च तथा प्रजाः ।

सिध्यते चीयते चैव । लता पुष्पफलप्रदा ॥१७९॥

15

नृपदीपो धनस्नेहं । प्रजाभ्यः संगृहन् अपि ।

अन्तरस्थैर् गुणैः शुभैर् । लक्ष्यते नैव केनचित् ॥१८०॥

यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः । प्रयत्नेनाभिरक्षितः ।

18

फलप्रदो भवेत् काले । तद्वल् लोकः सुरक्षितः ॥१८१॥

हिरण्यं धान्यरत्नानि । पानानि विविधानि च ।

तथान्यद् अपि यत् किञ्चित् । प्रजाभ्यः स्यान् महीपतेः ॥१८२॥

21

लोकानुपहर्तारः । प्रवर्धन्ते महेश्वराः ।

लोकानां संक्षयाच् चैव । क्षयं यान्ति न संशयः ॥१८३॥

अथ तद्वचः समाकर्ण्य मन्दमतिर् आह । अहो । सत्यम् अभिहितं ॥

भवद्भिः । परं यदि ममाङ्गोपविष्टस्य नैकैको मृगः समेष्यति । तन् नूनं सर्वान् अपि भक्षयिष्यामि । इति । अथ । तथा । इति प्रतिज्ञाय *निर्वृतिभाजस् तच्च वने निर्भयास् ते पर्यटन्ति । एकश्च जातिक्रमेण वृद्धो वा वैराग्ययुक्तो वा शोकपस्तो वा पुष्कल-चनाशभीतो वा तस्याहारार्थं मध्याह्नसमये प्रतिदिनम् उपतिष्ठते । इति ।

अथ कदाचिज् जातिक्रमाच्च छशकस्यावसरः संजातः । स च सर्वैर् मृगगणैर् *आज्ञापित इति चिन्तयाम् आस । कथम् एष दुष्टसिंहो वध्यो भविष्यति । अथवा ।

किम् अशक्यं बुद्धिमतां । किम् असाध्यं निश्चयं दृढं दधताम् ।

किम् अवश्यं प्रियवचसां । किम् अलभ्यम् *इहोद्यमस्था-

नाम् ॥१८४॥ १२

तत् सिंहम् एव व्यापादयामि । अथ मन्दं मन्दं गत्वा कालातिक्रमं विधाय व्याकुलहृदयस् तस्य वधोपायं चिन्तयन् दिनशेषे सिंहसमीपं प्रयातः । सिंहो ऽपि वेलातिक्रमेण क्षुत्क्षामकण्ठः कोपाविष्टः १५ सृङ्गिणी परिलिहन् अचिन्तयत् । अहो । मया प्रातः समस्तमृगवधः कर्तव्यः । एवं तस्य चिन्तयतः शशको ऽपि मन्दं मन्दं गत्वा प्रणम्याये स्थितः । अथ तं चिरायातम् अन्यच्च लघुतरम् १७ अवलोक्य कोपज्वलितात्मा भर्त्सयमानः प्राह । रे अधम । एकस् तावत् त्वं लघुः । अपरं वेलातिक्रमेणैह प्राप्तः । तस्माद् एतस्माद् अपराधात् त्वां व्यापाद्य प्रातः सकलान्य अपि मृगकुलान्य उच्छे- २१ दयिष्यामि । इति । अथ प्रणम्य सविनयं शशकः प्रोवाच । स्वामिन् । अपराधो नास्माकं न चान्यमृगाणाम् । यत् कारणम् । तच्च छूयताम् । सिंह आह । तत् सत्वरं निवेदय । यावन् मम २४

दंष्ट्रागतो न भवसि । शशक आह । स्वामिन् । अद्य समस्तमृगैर्
जातिक्रमेण प्रस्तावं विज्ञाय लघुतरस्य मम । ततः पञ्चशशकैः
सह्राहं प्रेषितः । ततश्च चान्नराले महतः क्षितिर्विवरान् निर्गच्छितेन
सिंहेनाभिहितः । ॥ प्रस्थिता यूयम् । अभीष्टदेवतां *स्मरत । ततो
मयाभिहितम् । वयं स्वामिनो मन्दमतेः सिंहस्य भोजनार्थं सम-
यधर्मेण गच्छामः । ततस् तेनाभिहितम् । यद्य् एवम् । तन्
मदीयम् एतद् वनम् । ततो मया सह समयधर्मेण समस्तैर् अपि
मृगैर् वर्तितव्यम् । स चौररूपी मन्दमतिः । ततस् तम् आहूय
दुतम् आगच्छ । येन यः कश्चिद् आवयोर् मध्यात् पराक्रमेण
राजा भविष्यति । स सर्वान् एवैतान् मृगान् भक्षयिष्यति । ततो
ऽहं तेनादिष्टः स्वामिसकाशम् अभ्यागतः । एतन् मम वेलाति-
क्रमकारणम् । तद् अत्र स्वामी प्रमाणम् । इति । तच्च श्रुत्वा 12
मन्दमतिः प्राह । भद्र । यद्य् एवम् । तर्हि सत्वरं दर्शय मम तं
चौरसिंहम् । *येनैतं मृगकोपं तस्योपरि क्षिप्त्वा स्वस्थो भवामि ।
उक्तं च ।

15

भूमिर् मित्रं हिरण्यं वा । वियहस्य फलचयम् ।

नास्त्य एकम् अपि यद्य् एषां । तन् न कुर्यात् कथंचन ॥ १८५ ॥

यच्च न स्यात् फलं भूरि । यच्च च स्यात् पराभवः ।

18

न तच्च मतिमान् युञ्जं । समुत्पाद्य समाचरेत् ॥ १८६ ॥

शशक आह । स्वामिन् । सत्यम् इदम् । स्वभूमिहेतोः परिभवाद्
युध्यन्ते क्षत्रियाः । स परं दुर्गाश्रयः । ततो दुर्गान् निष्क्रम्य तेन वयं 21
विष्कम्भिताः । तद् दुर्गस्थो दुःखसाध्यो रिपुर् भवति । उक्तं च ।

न गजानां सहस्रेण । न च लक्षेण वाजिनाम् ।

तत् कृत्यं साध्यते राज्ञां । दुर्गेणैकेन यद् भवेत् ॥ १८७ ॥

24

शतम् एको ऽपि संधत्ते । प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
 तस्माद् दुर्गे प्रशंसन्ति । नीतिशास्त्रविचक्षणाः ॥ १८८ ॥
 पुरा गुरोः समादेशाद् । *धिरण्यकशिपोर् भयात् ।
 शक्रेण विहितं दुर्गे । प्रभावाद् विश्वकर्मणः ॥ १८९ ॥
 तेनापि च वरो दत्तो । यस्य दुर्गे स भूपतिः ।
 विजयी स्यात् ततो *भूमौ । दुर्गाणि सुबहून् अपि ॥ १९० ॥
 तच् छुत्वा मन्दमतिः प्राह । भद्र । दुर्गस्थम् अपि दर्शय मे तं
 चौरम् । येन व्यापादयामि । उक्तं च ।
 जातमात्रं न यः शत्रुं । रोगं च प्रशमं नयेत् ।
 महाबलो ऽपि तेनैव । वृद्धिं प्राप्य स हन्यते ॥ १९१ ॥
 तथा च ।
 आत्मनः शक्तिम् उद्धीक्ष्य । मानोत्साहौ तु यो व्रजेत् ।
 शत्रून् एको ऽपि हन्याच् च । क्षत्रियान् भार्गवो यथा ॥ १९२ ॥
 शशक आह । अस्त्य् एवम् । किं तु तथापि बलवान् असौ मया
 दृष्टः । तन् न युज्यते स्वामिनस् तत्सामर्थ्यम् अविदित्वैव गन्तुम् ।
 इति । उक्तं च ।
 अविदित्वात्मनः शक्तिं । परस्य च समुत्सुकः ।
 गच्छन् अभिमुखो वह्नी । नाशं याति पतङ्गवत् ॥ १९३ ॥
 तथा च ।
 यो ऽबलः प्रोक्षतं याति । विहन्तुं सबलं रिपुम् ।
 विमदः स निवर्तेत । शीर्णदन्तो यथा गजः ॥ १९४ ॥
 मन्दमतिर् आह । किं तवानेन व्यापारेण । दर्शय मे तं दुर्गस्थम्
 अपि । शशक आह । यद्य् एवम् । तद् आगच्छतु स्वामी । एवम्
 उक्ताये व्यवस्थितः । ततः कंचित् कूपम् आसाद्य सिंहं प्रप्य आह ।

मिन् । कस् ते प्रतापं सोढुं समर्थः । येन त्वां दृष्ट्वा दूरतो ऽपि
 ते ऽयं तद् दुर्गम् अनुप्रविष्टः । तद् आगच्छ । येन दर्शया-
 । इति । तच् कृत्वा मन्दमतिर् आह । भद्र । सत्वरं दर्शय । सो
 । तस्य तं कूपम् अदर्शयत् । स च सिंहो ऽतिमूर्खतयात्मनः
 विषं जलमध्यगतं दृष्ट्वा सिंहादं मुमोच । ततस् तत्प्रतिशब्देन
 णतरो नादः कूपात् समुत्थितः । अथासौ तं नादम् आकर्ण्य ।
 तरो ऽयम् । इति मत्वात्मानं तस्योपरि क्षिप्त्वा प्राणान्
 च । शशको ऽपि हृष्टमनाः सर्वान् मृगान् आनन्द्य तैः
 त्यमानो यथासुखं तत्र वने वसति स्म ॥ 9

ऽहं ब्रवीमि । यस्त्र बुद्धिर् बलं तस्त्र । इति । करटक आह । काकताक्षीयम् इहम् ।
 अपि शशकस्य विधिः संवाता । तद् अपि शक्तिहीनेन पुत्रवेद्य महता सह च्छेदना
 महर्तव्यम् । इममक आह । शक्तिमताशक्तिमता चोक्तने निश्चयः कर्तव्यः । उक्तं च । 12

निष्पद्यतस्त्र पुत्रवत्त्र मवेद् धि बक्षीर्

देवं हि देवम् इति कापुत्रवा वदन्ति ।

देवं निहत्य कुत्र पीरवन् आत्मशक्त्या

15

यन्नि कृते यदि न सिध्यति को ऽत्र दोषः ॥ १९५ ॥

Vasa

च । सहोचतानां देवा अपि सहायिनी भवन्ति । उक्तं च ।

कृते विनिश्चये पुंसां । देवा यानि सहायताम् ।

18

विष्णुश्च चक्रं नक्षत्रांश्च । वीर्यवत्त्र यथाह्वि ॥ १९६ ॥

च । सुप्रयुक्तस्य दम्बस्य । ब्रह्माण्य अनां न वच्छति ।

वीर्यवो विष्णुर्दम्बः । राजकन्यां निधेयते ॥ १९७ ॥

21

आह । यद्यम् एतत् । दक्षिणापि निश्चयपूर्वं सुप्रयुक्तेन कार्यविधिः । इति । सो
 र् ।

॥ कथा ८ ॥

अस्ति गौडेषु जनपदेषु पुराद्वर्धनं नाम नगरम् । तत्र कौलिको
 रथकारश्च च द्वौ सुहृदौ स्वस्वशिल्पे परं *पारम् आगतौ स्वकर्म-
 बलोपार्जितवित्तत्वाद् अगणितव्ययक्रियौ मृदुविचित्रबहुमूल्यनि-
 वसनौ पुष्पतामूलालंकृतौ कर्पूरांगरुमृगनाभिपरिमलसुगन्धी
 प्रतिवसतः । तौ च प्रहरचयं कर्म कृत्वा पाश्चात्यप्रहरे दिवसस्य
 *शरीरशुश्रूषां च प्रत्यहं चत्वारयतनादिस्थानेषु मिलितौ विचरतः ।
 प्रेक्षणकगोष्ठीवर्धापनकोत्सवादिलोकमेलकेषु पर्यटनं कृत्वा संध्या-
 यां स्वगृहे गच्छतः । एवं च तयोः कालो ऽतिवर्तते । अथ
 कदाचित् कस्मिंश्चित् संजातमहोत्सवे सर्व एव पौरजनो यथावि-
 भवभूतालंकारो देवतायतनादिषु स्थानेषु परिभ्रमितुं प्रवृत्तः । ताव्
 अपि कौलिकरथकारौ कृतालंकारौ स्थानस्थानकेषु मिलितशृ-
 ङ्गारजनमुखान् अवलोकयन्तौ महति धवलगृहवातायने समुप-
 विष्टां प्रथमयौवनोन्निबन्धकेशस्तनयुगलतिलकितहृदयदेशाम् उप-
 चीयमाननितम्बविष्टां क्षामीभवन्मध्यां सजलजलदनीलमृदुस्नि-
 ग्धतरङ्गितशिरसिजां स्मरविलासदोलसंवादिश्रवणनिवेशितत-
 रलंकनकपचां नवविकसितकोमलकमलकान्तमुखीं निद्राम् इव
 सकललोकलोचनयाहिणीं सखीजनपरिवृतां राजदुहितरं दृष्ट-
 वन्तौ ।

तां चाप्रतिरूपरूपां निरूपयन् कौलिकः पञ्चभिर् बाणैर्
 मनसि मनसिजेन *समन्तात् ताडितः कथं कथम् अपि धैर्यावष्ट-
 म्भाद् आकारसंवरणं कृत्वा गृहं संप्राप्तः सर्वा दिशो राजदुहि-

नृमयीर् अपश्यत् । दीर्घान् उष्णांश् च निःश्वासान् मुञ्चमानो
ऽनास्तीर्णायाम् एव खट्वायां निपत्य स्थितः । ताम् एव यथा-
दृष्टां निरूपयंश् चिन्तयंश् चावतिष्ठते स्म । श्लोकं चापठत् । 8

यत्राकृतिस् तत्र गुणा वसन्ति

नैतद् धि सम्यक् कविभिः प्रणीतम् ।

येनातिचार्वङ्ग्य अपि मे हृदिस्था

दुनोति गात्रं विरहे प्रियासौ ॥१९८॥

6

upa

अथवा ।

एकम् उक्तखट्वा व्याप्तम् । अन्यद् दयितया हृतम् ।

9

चैतन्यम् अपरं धत्ते । कियन्ति हृदयानि मे ॥१९९॥

अथवा ।

यदि सर्वस्य लोकस्य । गुणाः कल्याणकारिणः ।

12

तत् कथं मृगशावाह्या । गुणयोगो दुनोति माम् ॥२००॥

यो यत्र नाम निवसति । करोति परिरक्षणं स किल तस्य ।

मुग्धे निवससि हृदये । दहसि च सततं नृशंसासि ॥२०१॥ 15

रागी बिम्बाधरो ऽसौ स्तनकलशयुगं यौवनारूढगर्वे

नीचा नाभिः प्रकृत्या कुटिलकम् अलकं स्वल्पकश् चापि मध्यः ।

कुर्वन् एतानि नाम प्रसभम् इह मनश्चिन्तितान् आशु खेदं 18

यन् मां तस्याः कपोलौ दहत इति मुहुः स्वच्छकौ तन् न

युक्तम् ॥२०२॥ 20ag

मत्सेभकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कुमार्द्रं

21

तस्याः पयोधरयुगे रतखेदखिन्नः ।

वक्षो निधाय भुजपञ्जरमध्यवर्ती

स्वप्स्यामि किं क्षणम् अहं क्षणलब्धनिद्रः ॥२०३॥

24

हन्तव्यपक्षे निर्दिष्टा । यदि नाम विधेर् वयम् ।

किम् उपाया न सन्त्य अन्ये । दर्शिता यन् मृगेक्षणा ॥२०४॥

दूरस्थाम् अपि येन पश्यसि मनः कान्तां पुरःस्थायिनीं

तं योगं मम चक्षुषो ऽप्य् उपदिश आन्तं यदि प्रेक्षणे ।

संतापाय च संगमो ऽपि नितराम् एकाकिनस् ते ध्रुवं

न ह्य् आत्मभरयो भवन्ति सुखिनो भद्रं परार्थेष्णिगाम् ॥२०५॥ ६

एकं नाम जडात्मकस्य मुषितं लावण्यम् इन्दोस् तथा

नेषाभ्याम् असितोत्पलस्य च रुचिः प्रायेण तन् नो मृषा ।

नो जानाति हताम् असौ पदगतिं मत्तो वराकः करी

तन्वक्त्रा विदतो ऽपि यन् मम हतं चेतस् तद् अत्यद्भुतम् ॥२०६॥ ७

दिक्षु भूमौ तथाकाशे । सर्वेषु च विभाव्यते ।

स्मर्यते प्राणसंदेहे । तन्वी नारायणायते ॥२०७॥

क्षणिकाः सर्वसंस्कारा । बुद्धेनोक्तं मृषा वचः ।

चिन्तयन्तो यतः कान्तां । नित्यम् अक्षयिका वयम् ॥२०८॥

एवं तस्य विलपतो बहुप्रकारम् उद्भ्रान्तचित्तस्य कथम् अपि १५

निशा जगाम । अन्येद्युश् च तथैवोचितवेलायां रथकारः कृतशृ-

ङ्गारः कौलिकभवनम् अगमत् । पश्यति च कौलिकम् अना-

स्तृतखदायां प्रसारितबाहुपादं दीर्घोष्णनिःश्वासम् आपाण्डुगल्लम् १६

उन्नताश्रुजलम् । तं च तदूषं दृष्ट्वाब्रवीत् । *अयि सखे । किम्

एवंविधाद्य ते शरीरावस्था । अथासौ पुनः पुनः पृच्छमानो

ऽपि घ्रीडया यावन् न किञ्चित् कथयति । तावद् रथकारः १७

खेदपरवशः श्लोकम् अपठत् ।

नैतन् मित्रं यस्य कोपाद् विभेति

यद् वा मित्रं शङ्कितेनोपचर्यम् ।

यस्मिन् मिषे विश्वसेन् मातरीव

तद् वै मिषं संगतानीतराणि ॥२०९॥

śali

पुनश्च तेनेङ्गितज्ञेन हस्तेन हृदयादि परामृश्योक्तम् । वयस्य । यथा :
तर्कयामि । तथा न ते ज्वरकृता किं तु स्मरकृतेयम् अवस्था । इति ।

यदा च तस्यानेन स्वयम् एव वाक्पावसरः कृतः । तदासाव्
उपविष्टो भूत्वा श्लोकम् अपठत् ।

6

स्वामिनि गुणान्तरज्ञे । गुणवति भृत्ये ऽनुवर्तिनि कलचे ।

मिषे चानुपचर्ये । निवेद्य दुःखं सुखी भवति ॥२१०॥

Śr

इत्य् उक्त्वा सर्वे राजपुत्रीदर्शनात् प्रभृति स्ववृत्तान्तम् आख्या-
तवान् । ततश्च रथकारेण संचिन्याभिहितम् । क्षत्रियो ऽसौ
राजा । त्वं च वैश्यः सच् अधर्माद् अपि न विभेषि । ततो ऽसौ
प्राह । क्षत्रियस्य तिस्रो भार्या धर्मतो भवन्त्येव । तद् एषा
कदाचिद् *वैश्यासुता भविष्यति । तद् अनुरागो ममास्याम् ।
उक्तं च ।

असंशयं क्षत्रपरियहक्षमा

15

यद् *आर्यम् अस्याम् अभिलाषि मे मनः ।

सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु

प्रमाणम् अन्तःकरणप्रवृत्तयः ॥२११॥

vamsā 18

ततो रथकारस् तस्य निश्चयं विज्ञायाम्बुदत् । वयस्य । किम् अधुना
कर्तव्यम् । कौलिक आह । किम् अहं जानामि । त्वयि मिषे यद्
अभिहितं मया । इत्य् उक्त्वा तूष्णीम् अभूत् । ततो रथकारस् तम्
आह । उत्तिष्ठ । स्नात्वा भुङ्क्ते । त्यज नैराश्रयम् । अहं ते तम् उपायं
करिष्यामि । येन तया *सह्राहीनकालं त्वं संभोगसुखम् अनुभवि-
ष्यसि । इति ।

24

H

अथ कौलिकः सुहृदङ्गीकारप्रत्युज्जीविताश् उत्थाय सर्वे यथा-
कृत्यम् अनुष्ठितवान् । अन्येद्युश्च च रथकारः काष्ठमयम् अनेकवर्ण-
कचिचितं कीलिकाप्रयोगोत्पन्नं नवतरघटितं गरुडयन्त्रम् आदा- ३
योपस्थितः कौलिकम् आह । वयस्य ' एनम् आरुह्य कीलिकां
दत्त्वा यत्नेष्यते । तच्च गम्यते । यच्च च कीलिकापनीयते । तच्च
यन्त्रम् इदम् अवतरति । तस्माद् गृहाणैतत् । अद्यैव निशि ६
सुप्ते जने कृतशरीरशुश्रूषो *मद्विज्ञानप्रयोगसंघटितनारायणरूपम्
आस्थायैनं गरुडम् आरुह्य कन्यान्तःपुरहर्म्यतले ऽवतीर्य तथा
राजपुत्र्या सह यथासमीहितं निष्पादयस्व । मयैवं निश्चितम् । ९
असौ राजदुहिता हर्म्यतले एकाकिनी स्वपिति । इति ।

एवम् अभिधाय गते रथकारे मनोरथशतैर् दिवसशेषम्
अतिवाह्य प्रसन्नायां रजन्यां स्नानधूपचूर्णविलेपनतामूलमुखवास- १२
कुसुमादिभिर् अतिसुरभिविचित्रमाल्याम्बरो मुकुटाद्याभरणालं-
कृतः कौलिकस् तथैवानुष्ठितवान् । यावद् असौ *राजकन्या
सुधांशुकरावदाते हर्म्यतले शयनतलावस्थितैकाकिनी चन्द्रमसम् १५
*अवलोकयन्ती मनाग् मदनेन *स्पृश्यमानमानसा सहस्रैव तं
वैनतेयाधिरूढं नारायणाकारं कौलिकम् अवलोकितवती । दृष्ट्वा
च शय्यायाः ससंभ्रमम् उत्थाय पादाभिवन्दनं कृत्वा पृथ्वापयत् । १८
देव । किंनिमित्तम् इहागमनेनानुगृहीतास्मि । तस्मात् समादि-
श्यताम् । किं कर्तव्यम् । एवं वादिन्यां राजदुहितरि कौलिको
गम्भीरस्वद्वयगिरा शनैर् इदम् उवाच । भद्रे । त्वदर्थम् एवेदम् २१
इहागमनम् । साब्रवीत् । मानुषी कन्या *वाहम् । तेनाभिहितम् ।
शापभ्रष्टा त्वं ममैव पूर्वपत्नी । मया चैतावन्तं कालं मा-
नुषसंपर्काद् रक्षिता । तस्मात् त्वाम् अहं गान्धर्वेण विवाहेन २४

विवाहयामि । ततस् तथा । मनोरथानाम् अण् अगम्यम् ।
इति मत्वा । तथा । इति प्रतिपन्नम् । तेनासौ गान्धर्वेण विवाहेन
परिणीता ।

8

ततस् तयोः प्रतिदिवसं वर्धमानानुरागयोः सुरतसुखान्य्
अनुभवतोर् गच्छन्ति दिवसाः । कौलिको ऽपि रात्रिशेषसमये
यन्त्रगरुडम् आरुह्य । *वैकुण्ठस्वर्गं यास्यामि । इति *ताम् उत्कला-
पयित्वा स्वगृहम् अलक्षितो नित्यम् एवागच्छति ।

अथ कदाचिच् चान्तःपुररक्षिभिः पुरुषोपभोगचिह्नान्य् आल-
स्य राजदुहितुः प्राणविनाशभयभीतैः स्वामिने निवेदितम् । देव ।
अभयेन प्रसादः क्रियताम् । किञ्चिद् विज्ञप्यम् अस्ति । राज्ञा ।
तथा । इति प्रतिपन्ने ऽन्तःपुरपालैर् विज्ञप्तम् । देव । प्रयत्नेनापि
रक्ष्यमाणे पुरुषप्रवेशे राजदुहितुः सुदर्शनायाः पुरुषेणोपभुज्यमा-
नाया इवाकारः संलक्ष्यते । नात्रास्माकं गतिविषयः । देव एवात्र
प्रमाणम् ।

एवम् आवेदितो राजा समाकुलेन मनसा व्यचिन्तयत् ।

15

जातेति कन्या महतीह चिन्ता

कस्मै प्रदेयेति महान् वितर्कः ।

दत्ता सुखं प्राप्स्यति वा न वेति

18

कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टम् ॥ २१२ ॥

indra

तथा ।

जननीमनो हरति जातवती

21

परिवर्धते सह शुचा सुहृदाम् ।

परसात् कृतापि कुरुते मलिनं

दुरतिक्रमा दुहितरो विपदः ॥ २१३ ॥

prami 24

तथा ।

यास्यति सज्जनहस्तं । रमयिष्यति तं भवेच्च च निर्दोषा ।

उत्पादितयापि कविस् । ताम्यति कथया दुहित्रेव ॥२१४॥ १२

एवं बहुविधं विचिन्त्य देवीपार्श्वे गत्वा प्रोवाच । देवि । विज्ञायतां
सम्यक् । यद् एते कञ्चुकिनो वदन्ति । कस्याद्य कुपितः कृतान्तः ।
येनैतद्गोहः कृतः । इति । अथ तैर् यथास्थिते कथिते देवी व्याकु-
लितमनाः सत्वरं कन्यान्तःपुरे गत्वा खण्डिताधरां नखविलिखि-
तशरीरावयवां दुहितरम् अपश्यत् । प्रोवाच *च । आः पापे ।
कुलकलङ्ककारिणि । किम् एवं शीलखण्डनं कृतम् । को ऽयं
कृतान्तावलोकितस् त्वत्सकाशम् अभ्येति । तत् कथ्यताम् एवं
गते ऽपि सत्यम् । इति । सापि चपाधोमुखी जगाद सकलं *विष्णु-
रूपकौलिकवृत्तान्तम् । इति । १३

तच्च कृत्वा सा प्रहसितवदना । *पुलकितसर्वाङ्गी सत्वरं गत्वा
राजानम् ऊचे । देव । दिष्ट्या वर्धसे । निशीथे नित्यम् एव भगवान्
नारायणः कन्यकापार्श्वे स्वयं समभ्येति । तेन गान्धर्वविवाहेन १५
परिणीता सा । तद् अद्य राक्षी मया त्वया च वातायनगताभ्यां
स निशीथे द्रष्टव्यः । यतो मानुषैः सह वचनालापं न करोति ।
इति श्रुत्वा राजा प्रहृष्टहृदयस् तद् दिनं वर्षशतम् इव कथंचिद् १६
अतिचक्राम । ततस् तु राक्षी निभृती भूत्वा राजा सकलञ्चो
वातायनस्थो गगननिवेशितदृष्टिर् यावत् तिष्ठति । तावद् गरुडा-
रूढं शङ्खचक्रगदाहस्तं यथोचितचिह्नम् आकाशाद् अवतरन्तम् २१
अपश्यत् । ततः सुधास्रावितम् इवात्मानं मन्यमानो देवीम् उवाच ।
नारस्य् अन्यो *धन्यतरो लोके मया त्वया च समः । ययोः प्रसूतिं
भगवान् नारायणः स्वयम् एत्य भजते । तत् सिद्धा अस्माकं सर्वे २४

हृदयस्था मनोरथाः । अधुना *जामातृप्रभावेण सकलाम् अपि वसुमतीं वशे करिष्यामि ।

अचान्तरे नवनवतियामलक्ष्णाम् अधिपतेर् दाक्षिणात्यस्य ३ श्रीविक्रमसेनस्य दूताः प्रतिवर्षदीयमानकरहेतोः संप्राप्ताः । तेषां नारायण*जामातृगर्वाद् यथापूर्वम् आदरं नासौ भूपतिः कृतवान् । ततस् तैर् जातमन्युभिर् अभिहितम् । भो राजन् ' दातव्यदिनान्य् ६ अतिक्रान्तानि । तत् किं भवता यथादीयमानकरो न प्रहृतः । अथ सांप्रतं भवतो ऽलौकिकं किञ्चिद् अकस्मात् कस्माद् अपि सकाशाद् बलं संपन्नम् ' येनाग्निमारुताशीविषकृतान्तोपमं श्रीवि- ९ क्रमसेनं कोपयसि । एवम् उक्ते तेषां राज्ञा देवमार्गो दर्शितः । तैश् च स्वविषयम् अनुप्राप्तेः शतसहस्रगुणं तत् कथयित्वा कोपितः स्वस्वामी । अथासौ सबलपरिवारश् चतुरङ्गसेनासनाथस् तदुपरि १२ प्रचलितः । सक्रोधम् उक्तवांश् च ।

यदि विशन्ति तोयराशिं । रोहति वा शक्ररक्षितं मेरुम् ।

स तथापि नृपः पापो । हन्तव्यो मे प्रतिज्ञैषा ॥ २१५ ॥

Kr 15

ततो ऽनवरतप्रयाणकैर् विक्रमसेनस् तद्देशम् अनुप्राप्य विध्वंस-याम् आस । अथ हतशेषा जनपदाः पुण्ड्रवर्धनराज्ञो द्वारदेशम् आस्थायाक्रोष्टुम् आरब्धाः । तच् छुत्वापि न तस्य स्वल्पो ऽपि १८ क्षोभः समभवत् ।

तथान्येद्युर् विक्रमसेनबलैर् आगत्योपरुद्धे पुण्ड्रवर्धनपुरे स राजा मन्त्रिपुरोहितमहाजनैर् विज्ञप्तः । देव । समर्थेन शत्रुणा २१ समागत्य पुररोधः कृतः । देवश् च कथं निराकुलस् तिष्ठति । इति । ततो राजाब्रवीत् । तिष्ठत यूयं यथासुखम् । चिन्तितो ऽस्ति मयास्य रिपोर् वधोपायः । यद् एतदीयबलस्याहं करिष्यामि । २४

तत् प्रातर् भवन्तो ऽपि ज्ञास्यन्ति । इति भणित्वा प्राकारद्वाराणि
सुरक्षितानि कारयां चक्रे । ततः सुदर्शनाम् आहूय मधुराक्षरैः
सबहुमानम् अब्रवीत् । वत्से । त्वदीयभर्तुर् बलाद् अस्माभिः
शत्रुणा सह विग्रहः प्रारब्धः । तद् उच्यताम् अद्य निशायाम्
आगतो भगवान् नारायणः । यथा प्रातर् एनम् अस्मच्छत्रुं
व्यापादयति । 6

सुदर्शनापि पितुर् वाक्यं सर्वं सविशेषं रात्रौ तस्मै निवेदि-
तवती । तच्च कृत्वा विहस्य कौलिको ऽब्रवीत् । भद्रे । कियन्मात्रम्
एतन् मानुषवियहप्रयोजनम् । मया हि पूर्वं हिरण्यकशिपुकंसम्- 9
धुकैटभप्रभृतयो मायाविनो लीलयैव महादानवाः सहस्रशो
निहताः । तद् गत्वा ब्रूहि राजानम् । यथा । निराकुलस् तिष्ठ ।
प्रातः स्वचक्रेण नारायणो भवच्छत्रुसैन्यं व्यापादयिष्यति । अथ 12
तया गत्वा सर्वं सगर्वया राज्ञे निवेदितम् । तेनाप्य अतितोषात्
प्रतीहारम् आदिश्य नगरे पटहो दापितः । यथा । प्रातः संयामे
निहर्तविक्रमसेनावासस्थितधनधान्यहिरण्यहस्तिपुरङ्गायुधादिकं यो 15
यद् गृह्णाति । तत् तस्यैव । इति । पटहघोषणां श्रुत्वा तुष्टाः
पौरजनाः परस्परं मन्त्रयमाणा ऊचुः । यथा । अतिमहासत्त्वो
ऽयम् अस्मत्स्वामी । यो रिपुबले ऽधिष्ठिते ऽपि न क्षुभितः । 18
अवश्यं प्रातर् व्यापादयिष्यति प्रतिपक्षम् ।

इतश्च च कौलिको मुक्तसुरतारम्भो ऽत्याकुलः स्वमनसा
पर्यालोचितवान् । किम् अधुना मया विधेयम् । यदि तावद् 21
यन्त्रम् आरुह्यान्यत्र गच्छामि । तदानेन स्त्रीरत्नेन सह भूयः समा-
गमो न भवति । विक्रमसेन एव व्यापाद्यास्मच्छत्रुरकम् अन्तःपु-
रमध्याद् एनां गृह्णाति । अथ युद्धम् अङ्गीकरोमि । तदा संहता- 24

खिलमनोरथो मे मृत्युः । ताम् अपि विना मे मृत्युः । किं बहुना ।
उभयथापि मृत्युर् एव । इति । तद् वरं सस्वम् आलक्षितम् ।
इति । किं च । युद्धम् अङ्गीकृतवन्तं कदाचिद् गरुडारूढं मां ३
पश्यन्तो वासुदेवं मत्वा शचवः प्रपलायन्ते । उक्तं च ।

धैर्यं हि कार्यं सततं महद्भिः

कृच्छ्रे ऽपि कष्टे ऽप्य् अतिसंकटे ऽपि ।

6

कृच्छ्राणि कृच्छ्रेण समुत्तरन्ति

धैर्योच्छ्रिता ये प्रतिपत्तिदक्षाः ॥ २१६ ॥ इति ।

indra

एवं कृतयुद्धनिश्चये कौलिके विष्णुं *वैकुण्ठस्वर्गे वैनतेयो व्यज्ञ- १
पयत् । यथा । देव । पृथिव्यां *पुण्ड्रवर्धनाभिधाने नगरे देवाकारम्
उपधारी कौलिको राजदुहितरम् उपभुङ्क्ते । ततः पुण्ड्रवर्धनाधि-
पतेर् नृपतेर् *दाक्षिणात्यः समर्थतरो नृपतिर् मूलोच्छेदं कर्तुम् 12
आयातः । कौलिकश् च श्वशुरसाहाय्ये कृतनिश्चयो ऽद्य वर्तते । तद्
विज्ञाप्यम् इदम् । यदि तस्य संयामे मृत्युर् भविष्यति । तदा ।
दाक्षिणात्येन राज्ञा भगवान् नारायणो व्यापादितः । इति मर्त्य- 15
लोके संजातप्रवादे यज्ञादिक्रियाणाम् अत ऊर्ध्वं लोपो भविष्यति ।
यानि च भट्टारकायतनानि । तानि नास्तिका विनाशयिष्यन्ति ।
*भगवद्भक्ताश् च चिदशिङ्गः प्रव्रज्यां त्यक्ष्यन्ति । इति समुपस्थिते 18
देवः प्रमाणम् । ततो भगवता वासुदेवेन सम्यग् विभाष्य तं प्रत्य्
अभिहितम् । पतंगराज । युक्तम् एवेदम् । देवांशकः कौलिको
ऽयम् । अनेन तस्य राज्ञो घातकेन भवितव्यम् । ततो ऽयम् 21
एवाभ्युपायः । यद् अस्य मया त्वया च साहाय्यं कार्यम् । तद्
अहं तस्य शरीरम् अनुप्रविशामि । त्वं च गरुडम् अनुप्रविश ।
चक्रं च चक्रे प्रविशतु । एवम् अस्तु । इति प्रतिपन्नं गरुडेन । 24

अचान्तरे कौलिको नारायणाधिष्ठितः सुदर्शनाम् आदिदेश ।
 भद्रे । मम युद्धायोन्मिषितस्य सर्वं मङ्गलादि सज्जं क्रियताम् । इत्य्
 उक्ते कृतमङ्गल*विधिः सांयामिकालंकरणविभूषितो गोरोचना- ३
 सितसिद्धार्थककुसुमादिकृत*वन्दनो ऽभ्युदिते भगवति कमलाकर-
 बान्धवे प्राचीदिग्वधूमुखतिलके सहस्रकिरणे वैजयिकेषु संयाम-
 तूर्येष्व् आहतेषु नगरान् निर्गत्य संयामभूमिं प्राप्ते राजनि यथा- ६
 स्थानम् उभयबलेषु व्यूहितेषु वृक्षे च पादातसंप्रहारे कौलिको
 गण्डम् आरुह्य वितीर्णसुवर्णरत्नादिदानविधिर् धवलगृहाद्
 उत्पत्य विहायस्तलं कुतूहलाविष्टैर् नगरजनैर् निरीक्ष्यमाणो ९
 ऽभिवन्द्यमानश्च च नगराद् बहिः स्वसैन्यस्योपरि प्रौढनादं
 पाञ्चजन्यं शङ्खम् अपूरयत् ।

श्रुत्वा च शङ्खशब्दं गजतुरगरथपदातयः क्षुभिताः सकृन्मू- १२
 चम् असकृत् कुर्वाणाः केचिद् विरसम् आरसन्तः प्रपलायिताः ।
 केचिन् मूर्च्छाविह्वलतनवो भूमौ लुठिताः । केचिच् च भीता
 गगनतलनिहितस्तम्बदृष्टयः स्थिताः । १५

ततश्च कुतूहलाद् युद्धदर्शनाय समुपागतेषु सकलदेवेषु
 देवराजेन ब्रह्माभिहितः । ब्रह्मन् । किम् अत्र कश्चिद् दैत्यो दानवो
 वा हन्तव्यः । येन स्वयं भगवान् नारायणो नागारिम् आरुह्य १८
 युद्धायोपस्थितः । एवं चाभिहिते ब्रह्मणा चिन्तितम् ।

सुरारिसंघातनिपीतशोणितं

न चक्रम् उन्मुञ्चति मानुषे हरिः । २१

करेण येन प्रपिनष्टि कुञ्जरान्

न तेन सिंहो मशकान् प्रबाधते ॥ २११ ॥

तत् किम् इदम् आश्चर्यम् । इति सविस्मयो ब्रह्मापि बभूव । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

सुप्रयुक्तस्य दम्भस्य । ब्रह्माप्य् अन्तं न गच्छति । 8

कौलिको विष्णुरूपेण । राजकन्यां निषेवते ॥ २१८ ॥ इति ।

एवं देवानां जातकौतुकानां विचिन्तयताम् एव कौलिकश्चक्रं विक्रमसेने प्राहिणोत् । तच्च च तं राजानं द्विधा विधाय 6 पुनस् तस्यैव हस्तम् अनुप्राप्तम् । तच्च च दृष्ट्वा सर्वे ऽपि राजानः स्वस्ववाहनेभ्यो ऽवतीर्य प्रणिपातबन्धुरपाणिपादशिरसस् तं नारायणरूपं व्यञ्जयन् । देव । 9

हतं सैन्यम् अनायकम् ।

इत्थं अवधार्य परिरक्ष्वास्मदीयप्राणान् । समादिश्यताम् । किम् अस्माभिः कर्तव्यम् । इति । एवं वादिनि सकलनरपाललोके स 12 नारायणरूपो ऽब्रवीत् । अभयं भवताम् अतः परम् । यद् अयं सुप्रतिवर्मा समादिशति । तद् अविचारं सर्ववारं भवन्निर् अनु-हेयम् । ततः । यथाज्ञापयति स्वामी । इत्थं एवम् उक्त्वा सर्वे रा- 15 जानस् तदाज्ञाम् अङ्गीचक्रुः । ततो ऽपि नरकरिरथतुरगभाराङ्गारादि सर्वे प्रतिपक्षधनं सुप्रतिवर्मणो वशीकृत्य स्वयं कौलिको लब्धविजयमाहात्म्यो राजदुहित्रा सह सकलमुखान् अनुबभूव ॥ 18

अतो ऽहं ब्रवीमि । इति विनिश्चये पुंस्त्वाम् । इति । एतद् आकर्ष्य करटक आह । यच्च एवं मवान् अपि हतनिश्चयः । ततो मच्छतु मवान् अभिमतसिद्धये । शिवास् ते सन्तु पन्थानः ।

इत्थं उक्त्वा ऽस्याम् अपि सिंहसङ्काशं गतः । प्रबन्धोपविष्टश्च सिंहिनूभिहितः । कुतो 21 मवांश्च चिराद् दृष्टः । सो ऽब्रवीत् । देव । आत्तयिकम् अब किम् अपि स्वामिनः । तेनूभिचन् अपि मद्राय निवेदितुम् आगतः । न चायं मनोरथः संभितानाम् । किं तु समन्तारकिचाकाचातिपातभीतिर् हि निवेदति । उक्तं च । 24

- अनुयुक्ता हि साचिवे । यद् बद्धिं हितेविषयः ।
 अनुरागद्रवक्षिताः । प्रणयस्त्रातिमूमयः ॥ २१९ ॥
- तथा च । सुखमाः पुष्पा राखन् । सततं प्रियवादिनः । 8
 अमित्रस्य तु पश्यन् । वक्ता श्रोता च दुर्जनः ॥ २२० ॥
- अथ पिङ्गवकः श्रेयवाक्यत्वात् तं सादरम् अपृच्छत् । किं भवान् विवशुः । इति । सो
 ऽब्रवीत् । देव । संजीवकस्य तपोपरि दुष्टबुद्ध्या विज्ञासम् उपगतो मत्संगिधौ रहसि 6
 विज्ञासात् प्रसादिष्व आह । दृष्ट्वा मया तत्स्वामिनः शक्तिपथे ऽपि सारासारता ।
 तद् एषं हत्वा स्वयम् एवाहं सुखेन राज्यं *ग्रहीष्यामि । अश्विपूयं संजीवक एवम् अर्थं
 चिकीर्षुर् अस्मि । अतो ऽहं कुलस्वामिनं त्वां ज्ञापयितुं समायातः । 9
- तच्च च वक्षपातदुःसहतरं वचनम् उपश्रुत्वातीव चुमितहृदयः पिङ्गवको मोहम्
 उपगतो न किञ्चिद् उवाच । दमनकस्य तु तदाकारं परिज्ञायाब्रवीत् । अयम् एव मन्त्रि-
 प्राधान्ये महान् दोषः । साधु चेदम् उच्यते । 12
- अलुप्सिते मन्त्रिणि पार्थिवे वृ-
 षट्श्व पादाव् अवतिष्ठते श्रीः ।
 सा स्त्रीस्वमावाद् असहा *मरस्व 15
 द्वयोस् तयोर् एकतरं जहाति ॥ २२१ ॥ upa
- *तेन हि । कष्टकस्य च मपस्य । दन्तस्य चक्षितस्य च ।
 अमात्यस्य च दुष्टस्य । भूलाद् उद्धरणं सुखम् ॥ २२२ ॥ 18
- किं च । एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रमाणां यदा
 तं मोहाच् छयति मदः स च मदाद् दाक्षेण निर्विच्यते ।
 निर्विच्यस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्युहा 21
 स्वातन्त्र्यस्युहया ततः स भूपतिः प्रायेष् अमिदुह्यते ॥ २२३ ॥ ārdā
- सो ऽयम् अधुना संजीवको निरवयवः सर्वकार्येषु स्वेच्छया प्रवर्तते । तद् एतद् एवाप
 युक्तम् । यद् उत्तमम् । 24
- कार्यान् अर्चयिष्ये । स्वगुरुरतो ऽपि साधयन् ।
 नृपिण्यः सचिवो राज्ञा । वाञ्छता भूतिम् आचरति ॥ २२४ ॥
- स्वभावश् चायं प्रभूषाम् । यथा । 27
 मावशिग्धिर् उपकृतम् अपि द्वेष्यताम् एति किञ्चिच्
 ज्ञायाद् अश्विर् अपकृतम् अपि प्रीतिम् एवोपयाति ।
 दुर्गाह्यत्वात् भूपतिमनसां नैकमावाञ्छयाणां 30
 सेवाधर्मः परममहानो योविनाम् अप्य् अवश्यः ॥ २२५ ॥ mandā
- तच्च कृत्वा पिङ्गवको ऽब्रवीत् । अयं तावन् मम मृत्युः । कथं ममोपरि विपर्ययं करिष्यति ।
 दमनक आह । मृत्यो न मृत्यु इति । नैतद् एकात्मिकम् । उत्तं च । 33

- न सो ऽसि पुद्गो राक्षां । यो न कामयति त्रियम् ।
न शक्तिर् यावद् अन्वापि । तावत् संसेवते परम् ॥ २२६ ॥
- सिंह आह । मद्र । तच्चापि मम तस्मिन्परि चित्तं न *परिकुष्यति । यतः । 8
अनेकदोषदुष्टो ऽपि । कायः कस्य न वल्लभः ।
कुर्वन् अपि बलीकानि । यः प्रियः प्रिय एव सः ॥ २२७ ॥
- किं च । अप्रियास्तु अपि कुर्वाणो । निहुरास्तु अपि च भुवन् । 6
धेतः प्रह्लादयत् एव । सर्वावस्थासु वल्लभः ॥ २२८ ॥
- इममक आह । अत एव नृपं दोषो ऽभ्युदयस्तु । यत् सर्वभूतजनं परिहृत्य स्वामिना
यस्मिन्पर्य आस्ता प्रतिवन्ता । सो ऽयम् अधुना स्वयं स्वामित्वम् अभिवाञ्छति । उक्तं च । 9
यस्मिन् अपि अधिपं चतुर् । आरोपयति पार्थिवः ।
अस्मिन् सकुलीनि वा । स वक्ष्या हरते मनः ॥ २२९ ॥
- तत् । अकम् अनीष्टो ऽपि दुष्टत्वाद् अनिष्टः । इति त्वत्तुं युक्तः । सुष्ठु वक्ष्य इदम् 12
उच्यते ।
- पूज्यो बन्धुर् अपि प्रियो ऽपि तनयो धाता वयस्को ऽपि वा
यो मोहाद् अनवबुद्ध्या विमुक्तो हेयः स कार्यार्थिना । 15
लोके हि प्रथिता ननु युतिर् इयं नारी ऽपि नायन्ति चां
किं कार्यं कनकेन तेन भवति केदाय कर्मास्तु यत् ॥ २३० ॥
- चक्षुः । महाकायो ऽयम् । इत् उपकाराय चिन्तते । तद् अपि विपरीतम् एव । यतः । 18
किं नयेन प्रमिद्वेन । रावकर्मास्तु अकुर्वता ।
ब्रूयते वा यदि ब्रूयते । श्रेयान् कृतकरः पुमान् ॥ २३१ ॥
- अथवा देवपादानाम् अस्मिन्पर्य अनुकम्पा । तद् अपि अयुक्तम् । यतः । 21
सतां मतिम् अतिक्रम्य । यो ऽसतां वर्तते मति ।
कालेन वसनं प्राप्य । पश्चात्तापं स गच्छति ॥ २३२ ॥
- यो न निःश्रेयसं ज्ञानं । सुहृदां प्रतिपद्यते । 24
अपिरात् स *युतः स्नाताद् । द्विषतां वर्तते वधे ॥ २३३ ॥
- तथा च । कार्यार्थम् अनार्यैर् । उन्मार्गनिर्गन्तैर् गन्तव्यमिति ।
नृकच्छते विकर्षैर् । नद्योक्तिमिर् युक्तम् उक्तम् अपि ॥ २३४ ॥
- अपि च । अप्रियस्त्वापि वचसः । *परिग्रामाविरोधिनिः । 27
वक्ता श्रोता च यच्चास्ति । रमणी तत्र संपदः ॥ २३५ ॥
- तथा च । क्रियासु युक्तिर् नृप चारचतुषो 80
न वक्ष्यनीयाः प्रमवो ऽनुजीविनिः ।
अतो ऽहं चक्षुम् असाधु साधु वा
हितं मनोहारि च दुर्धनं वचः ॥ २३६ ॥

- मूषमूषोपरोधिन् । न ह्य आगन्तुं प्रपूजयेत् ।
 गतः परतरो ऽवो ऽसि । राज्यमिदं करो नदः ॥ २३७ ॥
- सिंह आह । मद्र । मा मैवं वोचः । यतः । 8
 उक्तो भवति यः पूर्वं । नुबवान् इति संसदि ।
 न तस्मै वाच्यं मैत्रेयं । प्रतिज्ञामङ्गमीदृशा ॥ २३८ ॥
- तथा तस्मै मया । शरणागतो ऽयम् । इति पूर्वम् अमघप्रदानं दत्तम् । तत् कथम् अखी 6
 कृतघ्नो भविष्यति । दमनक आह ।
 न दुर्वर्णो वैरम् इति प्रकुप्यति
 न साधुर् एवं सुकृतेन तुष्यति । 9
 स्वभावमाविन हि मावितात् उभौ
 यथेष्टुनिम्नौ स्वरसेन तौ तथा ॥ २३९ ॥ varṇa
- अपि च । दुर्वर्णः प्रकृतिं याति । सेवमानो ऽपि यत्नतः । 12
 स्वेदनाभ्यङ्गनोपायैः । नृपुच्छम् इव नामितम् ॥ २४० ॥
- तथा च । स्वस्थे ऽपि गुणाः स्तोतीभवन्ति गुणसमुदितेषु पुद्गेषु ।
 शशिनः खलु तुहिननिरेः । शिखरप्राप्ता इव मधुखाः ॥ २४१ ॥ Sr 15
- तथा । नम्रानि गुणा गुणिनां । पुद्गवाद्याम् अनुपपत्तु पुद्गेषु ।
 अञ्जनगिरिशिखरेष्व् इव । निशासु चन्द्रांशवः पतिताः ॥ २४२ ॥ Sr
 कृतशतम् असत्सु नष्टं । सुमावितशतं च नष्टम् अनुधिषु । 18
 वचनशतम् अवचनकरे । बुद्धिशतम् अचितने नष्टम् ॥ २४३ ॥ Sr
 नष्टम् अपाचे दानं । नष्टं हितम् अक्षयबुद्धिविज्ञानि ।
 नष्टं कृतम् अकृतञ्चि । नष्टं दाक्षिण्यम् अभिमिञ्चि ॥ २४४ ॥ Sr 21
- अपि च । अरक्षदितं कृतं श्वशरीरम् उद्धर्तितं
 खल्वे कमखरोपयं सुधिरम् खरिर्वयम् ।
 नृपुच्छम् अवनामितं बधिरवर्षापापः कृतस् 24
 तद् अन्धमुखमच्छनं यद् अनुधि वने मावितम् ॥ २४५ ॥ Pr
- किं च । धिरं दुग्धो ऽनङ्गान् खनमरगता नीर् इति वृषा
 परिप्लवतः बळो युवतिर् इति कावकावसिता । 27
 कृता वैदूर्याशा विततकिरये कावशकले
 यद् अज्ञानासङ्गाद् अविबुधवने सेवनरतिः ॥ २४६ ॥ śikha
- तत् सर्वथा स्वामिगुणदीयं हितवचनं नोक्तङ्गनीयम् । किं *च । सूचताम् । 20
 व्याघ्रवानरसर्पाणां । यन् मया न कृतं वचः ।
 तेनार्हं दुर्विनीतिम् । मानुषेण निपातितः ॥ २४७ ॥
- पिङ्गलक आह । कथम् एतत् । दमनकः कथयति । 23

॥ कथा ९ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने यज्ञदत्तो नाम ब्राह्मणः । तस्य ब्राह्मणी दारिद्र्याभिभूता प्रतिदिनम् एवं वदति । भो ब्राह्मण ! ३ निरुत्साह ! कठोरहृदय ! किं न पश्यसि क्षुधया पीड्यमानान्य अपत्यानि । येन निश्चिन्तस् तिष्ठसि । कियन्तम् अय् अध्वानं गत्वा यथाशक्ति कम अय् अशनोपायं कृत्वा द्रुततरं पुनर् ६ आगच्छ । अथ ब्राह्मणस् तच्चचननिर्वेदेन महाध्वानं गन्तुम् आरब्धः । कतिभिर् दिवसैर् महाटवीं प्रविष्टः । तस्यां चारुण्यां व्रजता तेन क्षुत्क्षामेणोदकम् अन्वेष्टुम् आरब्धम् । तावत् तस्याश् ९ चैकप्रदेशे तृणैर् आवृतो महान् कूपो दृष्टः । यावद् विलोकयति । तावद् व्याघ्रवानरसर्पमानुषास् तन्मध्ये दृष्टाः । तैर् अय् असौ दृष्ट इति । ततः । मानुषो ऽयम् । इति मत्वोक्तवान् व्याघ्रः । भो १२ भो महासत्त्व ! प्राणिरक्षणे महान् धर्मः । इति मत्वा माम् उत्तारय । येनाहं *प्रियमिषकलचपुषस्त्वजनैः संगतस् तिष्ठामि । ब्राह्मण आह । भवतो नामयहणेनापि सर्वेषां प्राणिनां भयम् १५ उत्पद्यते । नन्व अहम् अतस् त्वत्तो विभेमि । पुनर् अपि व्याघ्रेणाभिहितम् ।

ब्रह्मणे च सुरापे च । क्लीबे भग्नघते शठे ।

18

निष्कृतिर् विहिता सन्निः । कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥२४८॥

पुनर् अय् आह । चिसत्येनाहम् आत्मानं शपामि । न भयं तवास्मत्सकाशाद् विद्यते । अतो ऽनुकम्पयोत्तारय । ततो द्विजेन २१ स्वचिन्तेनावधारितम् । प्राणिनां प्राणरक्षणे यदि विपत्तिर् भवति । तथापि श्रेयस्करी । इति । एवं मत्वोत्तारितः । वानरो ऽय् एवं

*ब्रवीति । भोः साधो । माम् अण् उत्तारय । एवं श्रुत्वा द्विजेन सो ऽण् उत्तारितः । सर्पो ऽब्रवीत् । भो द्विज । माम् अण् उत्तारय । तच्च श्रुत्वा ब्राह्मणो ऽब्रवीत् । युष्मन्नामयहणेनापि चस्यते । किं पुनः स्पर्शनेन । सर्प आह । अस्माकं स्वातन्त्र्यं नास्ति । अनादिष्टा न दशमः । चिसत्येनात्मानं शपामि । अस्मत्सकाशान् न भयं कर्तव्यम् । तेनैवम् आकर्ण्योत्तारितः सो ऽपि । ६ अथ ते ब्रुवन्ति । सर्वेषां पापानाम् आयतनं कश्चिन् मनुष्यो भवति । एतन् मत्वा नोत्तारयितव्यो ऽयम् । न चास्य विश्वासम् अनुगन्तव्यम् । पुनर् अपि व्याघ्रेणोक्तम् । य एष पर्वतो बहुशिखरो दृश्यते । तस्योत्तरे पार्श्वे दरीगहने मदीयगुहा । तत्र त्वया ममानुपहणायैकवारम् आगन्तव्यम् । येनाहं भवतः प्रत्युपकारं करोमि । येनैवसंबन्धो ऽन्यजन्मन् अपि न भवति । एवम् १२ उक्त्वा गुहाभिमुखं प्रायात् । अथ वानरो ऽब्रवीत् । तत्रैव गुहासन्निधौ ममावासो निर्भरसमीपे । तस्मिन् त्वया मत्सकाशम् आगन्तव्यम् । इति । एवम् उक्त्वा प्रायात् । सर्पेणोक्तम् । यदा १५ भवत आत्ययिकं भवति । तदाहं स्मर्तव्यः । इति । एवम् उक्त्वा यथागतम् एव प्रायात् ।

अथ स कूपस्थः पुरुषो मुहुर् मुहुः शब्दं करोति । भो १८ ब्राह्मण । माम् अण् उत्तारय । अथ द्विजेन जातानुकम्पेन स्वपक्ष इति सो ऽण् उत्तारितः । तेन चाभिहितम् । यथा । अहं सुवर्णकारः । भृगुकच्छे वसामि । यदि सुवर्णं किञ्चिद् घटनीयं भवति । २१ तदा त्वया मम सकाशम् आनेतव्यम् । इति । एवम् उक्त्वा यथागतम् एव प्रायात् ।

अथ ब्राह्मणेन भ्रमतापि न किञ्चिद् आसादितम् । गृहम् २४

आगच्छता तेन स्मृतं वानरोक्तम् । आगतश्च तत्सकाशं दृष्ट्वा
 च वानरः । तेनामृतस्वादुफलानि निवेदितानि । आश्वासितश्च
 स तैः । वानरः पुनर् अब्रवीत् । यदि फलैर् भवतः कार्यम् ।
 तन् नित्यम् एवागन्तव्यम् । द्विजेनाभिहितम् । भवता सर्वे
 कृतम् । परं व्याघ्रं मे दर्शय । तेन च नीत्वा व्याघ्रो दर्शितः ।
 व्याघ्रेण च ज्ञात्वा प्रत्युपकारार्थं घटितयैवेयादिकं निवेदितम् । उक्तं
 च । कश्चिद् राजपुत्रो ऽश्वेनापहृत एकाकी मत्क्रमे पतितो व्यापा-
 दितश्च । तत्सक्तम् एतत् सर्वं मया सुप्रयुक्तं स्थापितं तव
 निमित्तम् । एतद् गृहीत्वा गच्छतु भवान् यथाभिप्रेतम् । इति ।
 ब्राह्मणश्च तद् गृहीत्वा सुवर्णकारं स्मृत्वा । स ममोपकारी
 विक्रापयिष्यति । एवं मत्वा तत्सकाशं गतः । सुवर्णकारेणापि
 सादरेण *पाद्यार्घासनखादनपानभोजनादिसत्क्रियां कृत्वोक्तम् ।
 यथा । भवान् आदिशतु । किं करोमि । द्विजेनोक्तम् । मया
 सुवर्णम् आनीतम् अस्ति । तत् त्वया विक्रेतव्यम् । सुवर्णकारो
 ऽब्रवीत् । दर्शय सुवर्णम् । इति । दर्शितम् अनेन । सुवर्णकारस्
 तद् दृष्ट्वा चिन्तितवान् । मयैवेदं घटितं राजपुत्रस्य निमित्ते ।
 एवं च चित्तेनावधार्याब्रवीत् । तिष्ठतु भवान् अथैव । यावद् अहं
 कस्यचिद् दर्शयामि । एवम् उक्त्वा राजकुले गत्वा दर्शितं राज्ञः ।
 तद् दृष्ट्वा राजाब्रवीत् । कुत्र त्वयेदं प्राप्तम् । इति । सो ऽब्रवीत् ।
 मम वेश्मनि ब्राह्मणस् तिष्ठति । तेनेदम् आनीतम् । ततश्च
 चिन्तितं राज्ञा । नूनं तेन दुरात्मनैव सुतो मे व्यापादितः । इति
 दर्शयामि तस्य तत्फलम् । इति । ततः समादिष्टा आरक्षक-
 पुरुषाः । तं ब्राह्मणापसदं बन्धयित्वा अतीतायां रजन्यां शूलाम्
 आरोपयत ।

तैश् च बद्धेन ब्राह्मणेन भुजगः स्मृतः । स्मृतमात्र एव च तदन्तिकम् आगतः । अब्रवीच्च । किं तवोपकारं करोमि । द्विजेनोक्तम् । माम् *अस्माद् बन्धनान् मोचय । सो ऽब्रवीत् । ४
अहं राजवल्लभां पत्नीं दंस्यामि । ततः कस्यापि महामान्त्रिकस्याभिमन्त्रणाद् अन्यभिषजां च विषनाशनैर् अगदैः प्रलिप्तान् अपि न निर्विषीकरिष्यामि । तवैव हस्तस्पर्शनान् निर्विषीभविष्यति । ६
ततस् त्वं मुच्यसे । इति प्रतिज्ञाय सर्पेण राजमहिषी दष्टा । ततो राजकुले हाहाशब्दः समुत्थितः । सर्वतः पुरम् आकुलीभूतम् । अथ गारुडिकमान्त्रिकतान्त्रिकभैषजिकान्यदेशनिवासिनः समाहूताः । ९
समस्तैर् अपि स्वशक्त्या समुपचरितम् । न कस्यचिद् उपचारेण निर्विषीभूता । ततो भूमितो डिण्डिमः । तम् आकर्ण्य द्विजेनाभिहितम् । अहम् एनां निर्विषीकरोमि । इति वचनसमम् एव १२
बन्धनाद् उन्मोच्य समानीय ब्राह्मणो राज्ञे निवेदितः । ततो राजाब्रवीत् । भवान् एनां निर्विषीकरोतु । सो ऽपि गत्वा राज्ञीसकाशं हस्तस्पर्शमावात् तां निर्विषीकृतवान् । १५

तां च प्रत्युज्जीवितां दृष्ट्वा राजा तस्य पूजां गौरवं च कृत्वा सबहुमानम् अमुं पृष्टवान् । सत्यं कथयतु भवान् । केन प्रकारेणोदं सुवर्णं लब्धम् । इति । द्विजेनादितः प्रभृति यथावृत्तम् अनुभूतं १८
सर्वम् आख्यातम् । अवगतार्थेन च राज्ञा तं सुवर्णकारं निगृह्यास्मै यामसहस्रं दत्त्वात्मनो मन्त्रित्वे नियोजितः । तेन च स्वकीयकुटुम्बम् आनीय *सुहृत्स्वजनसमेतेन भोजनादिक्रियापरितुष्टेनानेकमस्त्र- २१
करणार्जितपुण्यप्राग्भारेण सकलराज्यचिन्तासंभृताधिपत्येन सुखम् अनुभूयते स्म ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । व्याघ्रवानरसर्पाकाम् । इति । दमनकः पुनर् अभ्रवीत् ।

स्वजनो ऽयं सुहृद् गुहर् नृपो वा

पुष्टिबोत्पन्नो निवारणीयः ।

8

विनिवर्तयितुं स चेन् न शक्यः

परतस् तस्य मनोगुणं विधेयम् ॥ २४९ ॥

aupa

देव । स तावद् ब्रूही । किं तु ।

6

हितकृद्भिर् अकार्यम् ईदृशानां

सुहृदः क्लेशपरिग्रहान् *निवार्याः ।

परिपूर्वम् इदं हि साधुवृत्तं

9

कथितं सन्निर् असाधुवृत्तम् अन्वत् ॥ २५० ॥

aupa

तथा ।

स क्षिप्रो ब्रह्मणो निवारयति यस् तत् कर्म यन् निर्मलं

सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सन्निर् अभ्रूयते ।

12

सा श्रीर् वा न मदं करोति स सुखी यस् तुष्यया नोद्यति

तन् मित्रं यद् अयन्त्यं स पुष्टो यः क्षिप्रं नृपदि ॥ २५१ ॥

śārdū

किं च ।

सुप्तं वद्री शिरः कृत्वा । सुवन्तस्यारे ऽपि वा ।

15

अप् उपेक्षितं सन्निभं । न पुनर् ब्रह्मणोऽनुसृतम् ॥ २५२ ॥

तद् यद् इदं संजीवकसंसर्गब्रह्मणम् । तद् देवपादानां चिद्वर्गहानिकरम् । अथ बुद्धप्रकारं
विज्ञप्स्यमाना देवपादा अस्मद्वचनम् अनादृत्य कामतः प्रवर्तन्ते । तद् आद्यती दुःखापाति 18
मृत्तदोषो न साध्यः । उक्तं च ।

नृपः कामासक्तो नश्यति न कार्यं न च हितं

यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रचरति हि मत्तो नय इव ।

21

ततो मानाध्मातः पतति स यदा शोकमहमे

तदा मृष्टि दोषान् क्षिपति न मित्रं वेत्ति अविनयम् ॥ २५३ ॥

śikha

किंह आह । मद्र । एवं क्षिति किम् असी प्रत्यादेक्षः । दमनक आह । किम् इति प्रत्यादिक्षति । 24
कतर एव नयः । यतः ।

प्रत्यादिष्टः पुष्टयस् । स्वरति विवर्तुं मयात् प्रहर्तुं वा ।

तस्मात् प्रत्यादेष्टुं । व्याख्यो ऽरिः कर्मणा न निरा ॥ २५४ ॥

Ar 27

पिष्टयक आह । स तावच्च हृष्यमोक्ता । यत् तु पिशितमुजः । तत् कथम् असी ममूपाकर्तुं

समर्थः । दमनको ऽब्रवीत् । एषम् एतत् । स *शृणुमृक् । देवपादाः पिशितमुजः । सो

ऽन्नमृतः । देवपादा *मोक्तमृताः । तच्चाप् असी यदि स्वयम् अनर्थं *न करिष्यति । ततो 30

अन्वसाद् उत्पादयिष्यति । उक्तं च ।

प्रेरयति परम् अनर्थः । शक्तिदरिद्रो ऽपि जगदभिद्रोहि ।

तेजयति सङ्गधारां । स्वयम् असमर्था शिवा क्षिप्तम् ॥ २५५ ॥

Ar 33

सिंह आह । कथम् । सो ऽब्रवीत् । *त्वं तावद् अवस्रम् अनेकमन्तर्गम्यवयमहिषवराह-
शार्दूलविषकयुक्तेषु नखदन्तसंनिपातकृतप्रणशवस्तनुः । अयं पुनः सदा स्वत्समीपवासी
प्रकीर्णविषमूषः । तदनुवन्नाच्च क्लमयो भविष्यति । ते युष्मच्छरीरसामीप्यात् कृतवि- 8
वराणुसारिणो ऽन्तः प्रवेक्ष्यन्ति । तच्चापि त्वं विनष्ट एव । इति । उक्तं च ।

न ह्य् अविज्ञातश्रीलाय । प्रदातव्यः परित्रयः ।

कुण्डुकस्त हि दोषेण । इता मन्विसर्पिणी ॥ २५६ ॥

6

सो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । इममकः कथयति ।

॥ कथा १० ॥

अस्ति कस्यचिद् राज्ञो वासगृहे सर्वगुणोपेतम् अनन्यसदृशं शय- 9
नीयम् । तत्प्रच्छादनपटैकदेशे मन्दविसर्पिणी नाम यूका प्रतिव-
सति स्म । पुष्पौचदुहितृदौहिचादिमहाप्रसवसंततिपरिवृता राजानं
सुप्तम् अन्तर् भक्षयति । तच्छोणितेन *पुष्टा दर्शनीया च सा 12
संवृता । एवं च तस्यास् तच्च वसन्या दुग्दुको नाम मत्कुणो
वायुप्रेरितस् तस्मिन् शयने पतितः । स तु तच्च छयनम् अति-
सूक्ष्मोत्तरप्रच्छादनपटम् *उभयोपधानं जाह्नवीविपुलपुलिनसदृशं 15
परममृदु सुरभिगन्धि दृष्ट्वा परं परितोषम् अगमत् । तत्स्पर्शकृष्ट-
मना इतश्चेतश्च परिभ्रमन् कथम् अपि दैववशान् मन्दवि-
सर्पिण्या मिलितः । तया चाभिहितः । कुतस् त्वम् अस्मिन् 18
प्रभुयोग्ये ऽधिवासस्थाने समायातः । गम्यताम् अस्मात् त्वरितम् ।
इति । ततः सो ऽब्रवीत् । आर्ये । मा मैवं वद । कुतः । *

गुरुर् अग्निर् द्विजातीनां । वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।

21

पतिर् एको गुरुः स्त्रीणां । सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ २५७ ॥

इति । अतिथिस् तवाग्रहम् । मया तावद् अनेकप्रकाराणि ब्रा-
ह्मणक्षत्रियविद्वद्भूदाणां रुधिराण्य् आस्वादितानि । तानि च 24
क्षाराणि पिच्छिलान्य् अपुष्टिकराणि च । यः पुनर् अस्य शयन-

स्याधिष्ठाता । तस्यासंशयं मनोरमम् अमृतोपमं चासृग् भविष्यति ।
 अजस्रं भिषग्भिः क्रियमाणौषधाद्युपक्रमप्रयत्नवशाद् वातपित्तस्त्रे-
 षणाम् अविरोधाद् अनामयतया क्षिग्धद्रवपेशलैः संखण्डादि- ३
 मंचिकटुकपटुभिः स्थलजजलजस्त्रेचरप्रधानपिशितोपस्कृतैर् आहा-
 रैर् उपबृंहणाद् उपचरितं रुधिरं रसायनम् इव मन्ये । ततस्
 तत् सुरभि तुष्टिपुष्टिकरं स्वादु च तव प्रसादाद् आस्वादयितुम् ६
 इच्छामि । स ब्रवीत् । असंभाष्यम् एतत् त्वद्विधानाम् अग्निमुखानां
 दंशवृत्तीनाम् । अतो ऽपगम्यताम् अस्माच् छयनात् । इति ।
 उक्तं च । ९

देशं कालं कार्यं । परम् आत्मानं च यो न जानाति ।

अविमृश्य यः करोति च । न स फलम् आप्नोति वै मूर्खः ॥ २५८ ॥ &

ततः सो ऽस्याः पादयोर् निपत्य पुनस् तद् एव प्रार्थितवान् । १२
 सा तु दाक्षिण्यपरतया तत् । तथा । इति प्रतिपन्नवती । यतो
 राज्ञः कर्णसुतकथानके कथ्यमाने प्रच्छादनैकदेशावस्थितया तया
 श्रुतम् । यन् मूलदेवेन देवदत्तायाः पृच्छन्त्याः कथितम् । तथा हि । १५

यः पादयोर् निपतितं । कुपितो ऽपि न मन्यते ।

तेन ब्रह्मा हरिः शम्भुस् । जयो ऽपि स्युर् विमानिताः ॥ २५९ ॥

तच्च च स्मृत्वा तच्चनं प्रतिपद्याभिहितवती । परं नादेशे नाकाले १८
 त्वयास्य भक्षणायोपस्थातव्यम् । सो ऽब्रवीत् । को देशः । को वा
 कालः । अनभिज्ञो ऽहं नवसमागमत्वात् । स ब्रवीत् । मदश्चम-
 निद्रापरीतकायो यदा नृपतिर् भवति । तदा निभृतं पादयोस् २१
 त्वया दंष्ट्र्यः । एतौ देशकालौ । तथैव च तेन प्रतिपन्नम् । एवं
 वर्तमाने प्रदोष एव तेन कालानभिज्ञेन बुभुक्षया चार्तेन सुप्तमात्र
 एव पृष्ठप्रदेशे दष्टो राजा । असाव् अण् उल्कादग्ध इव । वृश्चिक- २४

दष्ट इव । उल्मुकस्पृष्ट इव त्वरिततरम् उत्थाय पृष्ठप्रदेशं संस्पृशन्
परिवर्तकम् आह । अरे । दष्टो ऽस्मि केनूपि । अस्मिञ् शयने
सुनिपुणं किञ्चित्स्वेदजजातिम् *अन्वेषयत । इति राजवचनं श्रुत्वा ।
डुण्डुको भयात् प्रणश्य खट्वाविवरम् एकम् आश्रितः । अथ तैर्
नृपादेशकारिभिर् आगत्य स्वाम्यादेशाद् दीपिकां गृहीत्वा सुनि-
पुणम् अन्वेषयन्निर् वस्त्ररोमान्तर्लीना मन्दविसर्पिणी विधिनि-
योगाद् आसादिता सपरिजना व्यापादिता च ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । न ह्य् अविज्ञातशीलाय । इति । अन्यच्च च । देवपादैर् यत् क्रमानता
मृत्वास्य त्वक्ताः । तद् अद्युक्तम् । यतः ।

त्वक्ताश् चाभ्यन्तरा येन । बाह्याश् चाभ्यन्तरीकृताः ।

स एव मृत्तुम् आप्नोति । मूर्च्छश् चण्डरवो यथा ॥ २६० ॥

पिङ्गलक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ११ ॥

अस्ति कश्चिन् नगरपरिसरसंनिकृष्टविवरान्तरशायी जम्बुकश्
*चण्डरवो नाम । स कदाचिद् आहारम् अन्वेषयन् क्षपाम् 15
आसाद्य क्षुत्क्षामकण्ठः परिभ्रमन् नगरम् अनुप्रविष्टः । ततो
नगरावासिभिः सारमेयैस् तीक्ष्णदशनकोटिभिर् विलुप्यमाना-
वयवो भयङ्करारवचस्तद्दय इतस् ततः प्रस्खलन् पलायमानः 18
किम् अपि शिल्पिगृहम् अनुप्रविष्टः । तत्र बृहन्नीलिकाभाण्ड-
मध्ये पतितः । श्वगणश् च यथागतं गतः । असाव् अपि कथम्
अप्य् आयुःशेषतया तस्मान् नीलिकाभाण्डात् समुत्पत्य वनं प्रति 21
गतः । अथ तस्य शरीरं नीलीरसरञ्जितं दृष्ट्वा समीपवर्तिनः सर्वे
मृगगणाः । किम् इदम् अपूर्ववर्णाढ्यं सत्त्वम् । इति ब्रुवाणा
भयतरलितदृशः पलायन्ते स्म । कथयन्ति च । अहो । अपूर्वम् एतत् 24

सत्त्वं कुतो ऽप्य् *आगतम् । तन् न विज्ञायते । कीदृग् अस्य
चेष्टितं पौरुषं च । तद् दूरतरं गच्छामः । उक्तं च ।

न यस्य चेष्टितं विद्यान् । न कुलं न पराक्रमम् ।

न तस्य विश्वसेत् प्राज्ञो । यदीच्छेच्च *छियम् आत्मनः ॥ २६१ ॥
चण्डरवो ऽपि तान् भयव्याकुलान् विज्ञायेदम् आह । भो भोः
श्यापदाः । किं मां दृष्ट्वा यूयं चस्ता *व्रजथ । यतः । श्यापदानां ६
न को ऽपि स्वामी । इत्य् अवगम्यास्त्रण्डलेनूहं चण्डरवो नाम
प्रभुत्वे ऽभिषिक्त इति मञ्जुवज्रपञ्जरान्तरस्थाः सुखेन तिष्ठत ।
इति । तद्वचनम् आकर्ण्य सिंहव्याघ्रचिचकवानरशशकहरिणज- ९
शुकादयः श्यापदगणास् तं प्रणमुः । प्रोचुश् च । स्वामिन् । समा-
दिश । यद् अस्माभिः कर्तव्यम् । अथ तेन सिंहस्यामात्यपदवी ।
व्याघ्रस्य शय्यापालत्वम् । द्वीपिनः स्थगिका । करिणः प्रतीहा- १२
रत्वम् । वानरस्य च्छत्रधारत्वं दत्तम् । ये पुनर् आत्मीयाः शृगाला
आसन् । ते सर्वे ऽप्य् अर्धचन्द्रं दत्त्वा निःसारिताः । एवं च तस्य
राज्ये श्रियम् अनुभवतस् ते सिंहादयो मृगान् श्यापाद्य तस्य १५
पुरतः प्रक्षिपन्ति । सो ऽपि प्रभुधर्मेण सर्वेषां संविभज्य तान्
प्रयच्छति ।

एवं गच्छति काले कदाचित् तेनास्थानगतेन ताम्रदेशासन्न- १८
शब्दायमानशृगालवृन्दशब्दम् आकर्ण्य पुलकितवपुषानन्दाश्रु-
पूर्णनयनयुगलेनोत्थाय तारतरस्वरेण शब्दायितुम् आरब्धम् । अथ
ते सिंहादयस् तद् आकर्ण्य । शृगालो ऽयम् । इति मत्वा सलज्जा २१
अधोमुखाः क्षणम् एकं तस्युर् उक्तवन्तश् च । भोः । बाहिता
वयम् अनेन शृगालेन । तद् वध्यताम् असौ । सो ऽपि तद्
आकर्ण्य पलायितुम् ईहमानो व्याघ्रेण खण्डशः कृतो मृतश् च ॥ २४

अतो ऽहं ब्रवीमि । त्वत्ताशं चाभ्यन्तरा येन । इति । पिङ्गसक आह । कथं श्रेयो ऽसौ मया दुष्टबुद्धिर् इति । कश् चास्य पुत्रमार्गः । इति । सो ऽब्रवीत् । अन्वदासी *सखाङ्गो देवपादान्तिकम् आनच्छति । अब यदि शुक्लायप्रहरणामियुक्तचित्तः सचक्षितश् चोपसि- 8
ष्यति । तद् देवपादिर् अवगन्तव्यम् । दुष्टबुद्धिर् इति ।

एवम् उत्क्रोत्वाय दमनकः संजीवकसकाशं प्रायात् । तस्मापि मन्वतिर् अघृतिप-
रीतम् हृषात्मानम् अदर्शयत् । ततस् तेनाभिहितः । मद्र । मयतः कुशलम् । सो ऽब्रवीत् । 6
कृतः कुशलम् अनुवीचिनाम् । कक्षात् ।

संपत्तयः परायत्ताः । सदा चित्तम् अनिर्वृतम् ।

स्वकीयिनि ऽप्य् अविद्यासस् । तेषां ये राजसेवकाः ॥ २६२ ॥

9

तथा ।

तावत् तस्मापि दुःखाय । ततो दुर्मतता परा ।

तस्मापि सेवया वृत्तिर् । अहो कष्टपरंपरा ॥ २६३ ॥

जीवको ऽपि मृताः पक्ष । व्यासेन परिकीर्तिताः ।

12

हरिद्रो व्याधितो मूर्खः । प्रवासी निवसेवकः ॥ २६४ ॥

आहरम् अपि न स्वको । विनिद्रो न प्रबुध्यति ।

वक्ति न स्खिच्छया किंचित् । सेवको ऽपीह जीवति ॥ २६५ ॥

15

सेवा सवृत्तिर् आख्याता । यैस् तेर् मिच्छा प्रवक्षितम् ।

स्वच्छन्दं चरति सा हि । सेवको राजशासनात् ॥ २६६ ॥

मृशब्दा ब्रह्मचर्यं च । कृशत्वं कष्टमोजनम् ।

18

सेवकस्य यतिर् यद्वद् । विशेषः पापधर्मकः ॥ २६७ ॥

स्वामिप्रायपरोक्षस्य । परचित्तानुवर्तिनः ।

स्वयंविहीतदेहस्य । सेवकस्य कृतः सुखम् ॥ २६८ ॥

21

प्रत्यासत्तिं प्रवति पुत्रयो यावतीं सेवमानः

कुर्यात् स्वामिन् अवहितमनास् तावतीम् एव भीतिम् ।

राजा बह्विः सङ्ग्रहम् उभयं केवलं नामनिर्ण

24

सङ्ग्रहो दूराद् भवति दहनो दुःसहः संनिकर्षात् ॥ २६९ ॥

mandā

मृदुनापि सुमन्धेन । *सुमृष्टेनापि हारिणा ।

मोदकेनापि किं तेन । निष्पन्नो यस्य तु सेवया ॥ २७० ॥

27

तत् सर्वथा ।

कः कासः कानि निषाधि । को देशः को व्यापनमी ।

कश् चाहं का च मे शक्तिर् । इति चित्तं मुञ्चर् मुञ्चः ॥ २७१ ॥

हृदयान्निहितभावस्य दमनकस्य वचनं सुत्वा संजीवको ऽब्रवीत् । मद्र । कथम् । किं 30
वक्तव्यम् त्वम् । सो ऽब्रवीत् । मयांस तावत् मम सुहृत् । अवज्ञं च मया तव हितम्
आच्छेद्यम् । अयं हि तावत् स्वामी पिङ्गसकस्य तवोपरि कुशबुद्धिः । अनेन चास्माभिहितम् ।
संजीवकं हत्वा सर्वकर्ममपायां तुष्टिम् उत्पादयिष्यामि । इति । तच्च कृत्वाहं परं विवाहम् 33

आवमम् । तद् घट् अवन्तरं करणीयम् । तत् क्रियताम् । इति । तच्च च तद्वचनं वक्ष्यता-
तसद्वचनम् आकर्ष्य संजीवकः परं विवाहम् अवमत् । सर्वकालमवैद्यवचनत्वाच्च च दमनकस्त
सुतराम् आविप्रहृदयः परं मयम् उपागतः संजीवक आह । साध्व इदम् उच्यते । 8

दुर्जनगम्या नार्थः । प्राथिष्यापाचमृद् भवति रात्रौ ।

ऊपशानुसारि च धनं । देवो निरिजलधिवर्षी च ॥ २७२ ॥

ār

कष्टं भोः कष्टम् । किम् इदम् आपतितं ममूति ।

6

आराध्यमानो गुपतिः प्रयत्नाद्

आराध्यते नाम किम् अथ विचमम् ।

9

अयं त्व् अपूर्वः प्रतिमाविशेषो

*यः सेवमानो रिपुताम् उपैति ॥ २७३ ॥

upa

किं च ।

निमित्तम् उद्दिष्टं हि यः प्रकुप्यति

ध्रुवं स तस्मात्पगमे प्रसीदति ।

12

अकारणहेवि मनो हि यस्तु वै

कथं नरस्य तं परितोषयिष्यति ॥ २७४ ॥

vampśa

अकारणविष्कृतविरदायणाद्

15

असंजनात् कस्तु मयं न जायते ।

विषं महाहेरु इव यस्तु दुर्वचः

*मुहुःसहं संनिहितं सदा सुखे ॥ २७५ ॥

vampśa 18

सरसि वज्रशस् ताराक्षायां दशनं परिवर्धितः

कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशास् अविचक्षणः ।

न दशति पुनस् ताराशङ्को दिवापि सितोत्पलं

21

कुहकचकितो लोभः सत्ये ऽप्य् अपायम् अपेक्षते ॥ २७६ ॥

hari

तद् अहो । किं मयापकृतं स्वामिनः पिङ्गलकस्तु । दमनक आह । वयस्तु । निर्निमित्ता-
पकारपराः पररन्त्रान्वेषिणश् च राजानो भवन्ति । सो ऽप्रवीत । एवम् एतत् । साधु 24
चैदम् उच्यते ।

चन्दनतत्त्वसु सुवर्णा । जलेषु कमलानि तच्च च साहाः ।

गुणघातिनः खल्व् इति । भवन्ति न सुखान् अविघ्नानि ॥ २७७ ॥

ār 27

न शैलशृङ्गे कमलं प्ररोहति

न दुर्जनात् क्षत्रपि शुभं प्रवर्तते ।

न साधवो यान्ति कदापि विक्रियां

30

यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शाक्यः ॥ २७८ ॥

vampśa

न क्षरन् अपराधानां । क्षरन्ति सुकृतान् अथ ।

*असंमित्रार्थमर्यादाः । साधवः पुद्गलोत्तमाः ॥ २७९ ॥

33

अथवा ममैवायं दीवः । यत् न मया कुमिषसेवा कृता । इति । उक्तं च ।

अकावचर्या विषमा च गोष्ठी

कुमिषसेवा न कदापि कार्या ।

पद्माच्छब्दं पद्मवने प्रसृतं

धनुर्विमुक्तिन श्रेष्ठ मित्रम् ॥ २८० ॥

8

upa

दमनक आह । कथम् एतत् । संजीवकः कथयति ।

6

॥ कथा १२ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे महाप्रमाणं सरः । तत्र च मदरक्तो नाम हंसः प्रतिवसति स्म । तस्य च तत्रानेककालं बहुप्रकारं क्रीडतः समयो ऽतिवर्तते । अथ कदाचित् तस्यान्तकरो मृत्युर् उत्लूकरूपेणायातः । तं च दृष्ट्वा हंसो ऽब्रवीत् । कुतस् त्वम् अस्मिन् विजने वने । सो ऽब्रवीत् । तव गुणश्रवणाद् अहम् आयातः । अपि च ।

पर्यटन् पृथिवीं सर्वो । गुणान्वेषणतत्परः ।

गुणैस् त्वदधिको नान्यस् । तेनायातस् तवान्तिकम् ॥ २८१ ॥

15

त्वया सह मयावश्यं । सख्यं कार्यम् इहादरात् ।

अपविचम् अपि प्राप्य । गङ्गां याति पविचताम् ॥ २८२ ॥

तथा च ।

18

हरिहस्तगतः शङ्खः । पविचः प्रथितो ऽस्थि अपि ।

महानुभावसंसर्गः । कस्य नोन्नतिकारकः ॥ २८३ ॥

एवम् उक्तेन हंसेन । तथैव । इति प्रतिपन्नम् । हे सुमित्र ।

21

यथेष्टम् उष्यताम् अस्मिन् महासरसि सुखसेष्ये ऽत्र वने मया

समम् । एवं च तयोर् विहरमाणयोः प्रीतिपूर्वं कालो ऽतिवर्तते ।

अथान्यदोत्लूक आह । यास्याम्य् अहम् आत्मीयावासं पद्मवनं ।

नाम । यदि मया किञ्चित् प्रयोजनं ममोपरि च स्नेहानुभावः ।

तद् अवश्यं त्वया मम प्राघूर्णकेनागन्तव्यम् । एवम् उक्त्वा
स्वकीयावासं गतः ।

अथ कालेन गच्छता हंसश्च चिन्तितवान् । तिष्ठन् अहम् ४
इहावासे वृद्धीभूतः । न चान्याम् अहं कांचिद् अपि दिशं जा-
नामि । तद् अधुना गच्छामि तस्य प्रियसुहृद् उलूकस्य सकाशम् ।
तच्च मे नवनव विनोदस्थानं भक्ष्यभोज्यं च भविष्यति । एवं ६
विचिन्त्योऽलूकसकाशं गतः । अथ तच्च पश्यवने तं न पश्यति ।
अतिसुनिपुणम् अन्वेषयन् यावत् पश्यति । तावद् अमुं दिवान्धं
विषमविवरम् आश्रितं दृष्ट्वाभिहितवान् । भद्र । एष एहि । ९
प्रियसुहृत् ते हंसो ऽहम् उपागतः । इति श्रुत्वा तेनोच्यते । नाहं
दिवसचरः । तव मम चास्त्रं गते रवौ समागमो भविष्यति । इति
श्रुत्वा सुचिरं प्रतीक्ष्य रात्राव् उलूकेन सह संगतः । स्वकुशल- १२
वार्त्तादि विधाय मार्गपरिश्रान्तस् तथैव प्रसुप्तः ।

अथ तस्मिन् एव सरसि महान् *वणिजारकसार्थ आवा-
सितः । अथ सार्थपतिः प्रत्यूषकाल उत्थाय प्रयाणशङ्कं दापि- १५
तवान् । अचान्तर उलूको महान्तं विस्वरशब्दं कृत्वा नदीविवरम्
अनुप्रविष्टः । हंसस् तु तथैव स्थितः । ततश्च दुर्निमित्तचकि-
र्तचित्तसार्थपतिप्रेरितेन केनापि शब्दवेधिना धनुर्धरेण सुदृढं धनुर् १८
आरोप्याकर्णपूर्णं बाणम् आकृष्य चोऽलूकनीडनिकटावासी हंसो
व्यापादितः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अकाशचर्या विषमा च *गोष्ठी । इत्यादि । पुनः संजीवकं आह । अथ २१
तावत् स्वामी पिङ्गलक आदी वागमधुरः । परिणामे विषप्रतिमचित्तः । तत् सर्वथा ।

परोक्षे गुणहकारं । प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।

वर्जयेत् तादृशं मित्रं । विषकुलं पयोमुखम् ॥ २८४ ॥

मया चैतद् अनुभूतम् । यथा ।

दूराद् उच्छ्रितपायिर् आर्द्रनयनः संप्रोक्षितार्धासनो

नाडाक्षिपुनतत्परः प्रियवचनप्रक्षिप्त् अश्लिष्टोत्तरः ।

8

अन्तर् गूढविषो बहिर् मधुमयश् चातीव मायापटुः

को नामाधम अपूर्वनाटकविधिर् यं शिथिलो दुर्जनः ॥ २८५ ॥

śārdū

आदाब् अक्षुपचारचातुविनयाचकारशोभान्वितं

6

मध्वे चापि विविचवाक्कुमुदीर् अभ्यर्चितं निष्कषीः ।

*धैरुव्याविनयापमानमखिनं बीमत्सम् अनी च यद्

धिष् केनाप्य अकुलीनसंनतम् असह्यमार्चम् उत्पादितम् ॥ २८६ ॥

śārdū 9

तथा च ।

नमति विधिवत् प्रत्युत्थानं करोत् अनुवन्दति

प्रचयति वृडां मत्तिं क्षेहात् परिष्वजति ऽधिकम् ।

वदति मधुरं चित्तयाहि प्रशंसति सज्जुवाब्

12

न हि च कुचति यत् कर्तव्यं सद्गैव हि दुर्जनः ॥ २८७ ॥

hari

कष्टं नोः कष्टम् । क्लृप्तं *शय्यमयः । क्लृप्तम् आमिषमयसिंहसंसर्गः । साधु चैवम् उच्यते ।

यद्योर् एव समं चित्तं । यद्योर् एव समं कुलम् ।

15

तद्योर् विवाहः सख्यं च । न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ २८८ ॥

उक्तं च ।

ऊताग्रज्वालाग्निं क्षितयति रसाब् *असन्नश्चरि

पिपासुः क्षिप्तस्तं प्रविशति सरोजं मधुकरः ।

18

तद्वन्तः संरोधं न नययति संध्यासमयं

जपो ऽर्चो नृपायं विमुञ्चति फलीकान्तनुचितः ॥ २८९ ॥

śikha

कमलमधुनस् त्वत्का पानं विहाय नवीत्यथं

21

प्रकृतिसुरमिं नन्दोद्दामान् अपास्य च मासतीम् ।

जलमधुकराः क्षिप्तकीर्मे षट्पामुपु दन्तिनां

मुलमम् अपहास्यैवं खोकः खलैव् अनुरज्यते ॥ २९० ॥

hari 24

महोपास्ये सुधिरनिमृत्तं वारि वन्द्यद्विपानां

ये क्षेपन्ते नवमधुरसास्त्रादनुब्धा द्विरेफाः ।

ते तत्कार्यव्यजनपवनप्रक्षितिः चित्तदेहा

27

*भूमिं प्राप्ताः कमलविवरकीर्तितानि स्मरन्ति ॥ २९१ ॥

mandā

अथवा गुणानाम् एवायं दोषः । यतः ।

स्वफलनिचयो जलां शाखां करोति वनसतिर्

30

नमनम् अखसं वर्धाटोपः करोति शिखच्छिनाम् ।

चतुरनमनो जालो यो ऽसः स नीर् इव बाह्यति

गुहयति जने प्राथेक्ष्यं गुहाः खलु वैरिभ्यः ॥ २९२ ॥

hari 33

काशिन्वाः पुष्पिनेश्वनीसशकसामासो ऽन्तर्वक्षे	
मपक्षान्नपुष्पमेवकनिमखाहिः कुतो ऽन्तर्वक्षम् ।	
तारामाः पक्षपक्षवासमययो न खुर् पदि खीतिनो	8
खैर् एवोन्नतिम् आमुवन्ति मुखिणस् तैर् एव चाक् अपहम् ॥ २९३ ॥	sārdū
नरेन्द्रा मूषिष्ठं मुखवति वने ऽन्तर्वक्षिमुखाः	
त्रिषः प्रायो खीके वसन्ति च मूर्खेषु च रताः ।	6
नराणां माहात्म्यं मुखत इति मिथ्या खुतिर् इयं	
जनः प्राथिदैवं न हि पुत्रवकारं नखयति ॥ २९४ ॥	sikha
सिंहैः पक्षरथकवापरिमवप्रव्यानदीनाननैर्	9
ननैर् अकुशमिन्नमकषपुटेर् मन्त्रासिः पन्नवैः ।	
विद्वन्निश् च निरामयवसनिभिः मुरैश् च माग्वषतिः	
काकः क्रीडनकैर् *इवात्मवपितिः प्रेङ्गुसयन् क्रीडति ॥ २९५ ॥	sārdū 12
सरःपक्षं तत्का विवक्षितम् अपाथैर् विरहितं	
महं नानेन्द्राखान् अमिषवति खीमान् मधुकरः ।	
न मूढस् तत्कार्यवचनपरिचातं नखयति	15
समावात् सर्वो ऽर्षो न हि खलु निदानं विमुचति ॥ २९६ ॥	sikha
तत् सर्वथा मम बुद्धमखक्षानाः प्रविष्टका खीषितं नृक्षि । उत्तं च ।	
बहवः पण्डिताः बुद्धाः । सर्वे मायोपखीविनः ।	18
कुर्वुः कृतम् अकृतं वा । उद्रे काकादयो वषा ॥ २९७ ॥	
इमनक आह । कथं पैतत् । खी ऽप्रवीत् ।	

॥ कथा १३ ॥

21

अस्मि कस्मिंश्चिन् नगरे वणिक् सागरदत्तो नाम । स उष्ट्रशतं बहुमूल्यचेलकस्य भृत्वा कस्यांश्चिद् दिशि प्रस्थितः । अथ तस्य विकटनामोष्ट्रो ऽतिभारेण निपीडितो विस्रस्तसर्वाङ्गो निष्प्रेष्टः 24 पतितः । ततो वणिक् चेलकभरम् अन्येषूष्ट्रेषु विभज्य क्षिप्त्वा । अरण्यभूमिर् इयं विषमा । अस्मिन् स्थाने न शक्यते स्थातुम् । इति विकटं विहाय प्रस्थितः । तस्मिंश्च सार्धवाहे गते विकटः 27 शनैः शनैः संचरज् *शष्यं भक्षयितुम् आरब्धः । एवम् असौ

कतिपयैर् एवाहोभिर् बलवान् संवृत्तः । तस्मिंश्च वने मदोत्कटो
 नाम सिंहः प्रतिवसति स्म । तस्यानुचरा द्वीपिवायसगोमायवः ।
 अथ तैस् तद् वनं भ्रमन्निर् दृष्टः सार्थवाहपरिधृष्टः स उष्ट्रः ।
 तं चाविज्ञातपूर्व*रूपं हास्यजनकं दृष्ट्वा सिंहः पृष्टवान् । इदम्
 अपूर्वं सख्यम् इह वने पृच्छ्यताम् । कस् त्वम् असि । ततो
 ऽवगततस्त्वार्थो वायसो ऽब्रवीत् । उष्ट्रो ऽयं लोके प्रख्यातनामा ।
 ततः सिंहेन पृष्टः । भोः । कुतस् त्वम् इह । तेन चात्मनो यथा-
 वृत्तवियोगः सार्थवाहात् समाख्यातः । अवगताभ्युपपत्तिना च
 तस्य सिंहेनाभयं दत्तम् । एवं वर्तमाने कदाचित् सिंहो गजयुद्ध-
 रदनक्षतशरीरो गुहावासी संवृत्तः । अथ पञ्चषेषु दिनेष्व् अति-
 क्रान्तेषु सर्व एव त आहारवैकल्याद् आत्ययिकापदि पतिताः ।
 अथ तान् *सीदतो ऽवलोक्य सिंहो ऽभिहितवान् । अहम् अनया
 क्षतरुजा न क्षमः पूर्ववद् भवताम् आहारम् उत्पादयितुम् । तद्
 यूयम् आत्मार्षे तावद् अभ्युद्यमं कुरुध्वम् । इति । ततस् ते प्रोचुः ।
 एवं स्थितेषु देवपादेषु किम् अस्माकं पुच्छ्यर्थेन । इति । सिंह
 आह । तर्हि । साध्व् अनुजीविवृत्तं भक्तिश्च च भवताम् । तद्
 एवमवस्थस्य ममोपानयध्वम् आहारम् । इति । ततो यदा न
 किञ्चिद् ऊचुस् ते । तदानीनाभिहिताः । भोः । अलम् अनया
 घ्रीडया । गवेयतां किञ्चित् सख्यम् । अहम् एतदवस्थो ऽपि
 भवताम् आत्मनश्चाहारम् उत्पादयिष्ये ।

अथ ते चत्वारो ऽपि भ्रमितुम् आरब्धाः । यावत् सख्यं किञ्चिन्
 न पश्यन्ति । तावद् वायसशृगालौ मन्त्रयेते । तच्च शृगालो
 ऽब्रवीत् । भो वायस । किं प्रभूतभ्रमणेन । अयम् अस्माकं प्रभोर्
 विकटो विश्रब्धस् तिष्ठति । तद् एनं हत्वा प्राणयाचां कुर्मः ।

वायसः प्राह । युक्तम् उक्तं भवता । परं किं तु स्वामिनाभयप्रदानं दत्तम् अस्ति । तेनावध्यः स्याद् अयम् । ऋगाल आह । युक्तम् उक्तम् । स्वामिनं विज्ञाय यथास्य वधं मन्यते । तथा करिष्यामि । ४ इति । तत् तिष्ठन्तु भवन्तो ऽप्येव । यावद् अहं गृहं गत्वा स्वामि-वचनम् आनयामि । एवम् अभिधाय स्वामिनम् उद्दिश्य सत्वरं प्रस्थितः । अथ सिंहम् आसाद्येदम् आह । स्वामिन् । समस्तम् ६ अपि भ्रान्ता वनं सांप्रतं बुभुक्षाक्रान्ताः पदम् एकम् अपि चलितुं न शक्ताः । देवो ऽपि पथ्याहारी वर्तते । तद् यदि देवादेशो भवति । तदा विकटपिशितेनाद्य पथ्यक्रिया क्रियते । अथ सिंहस् ७ तस्य दारुणवाक्यम् आकर्ण्य सकोपम् इदम् आह । धिग् धिक् पापाधम । यद्य् एवं भूयो वदसि । तत् त्वां तत्क्षणाद् एव हनिष्यामि । यतो मया तस्याभयप्रदानं दत्तम् । तत् कथं स्वयम् एव १२ व्यापादयामि । उक्तं च ।

न गोप्रदानं न महीप्रदानं

नान्नप्रदानं हि तथा प्रधानम् ।

15

यथा वदन्तीह बुधाः प्रधानं

सर्वप्रदानेष्व् अभयप्रदानम् ॥ २९८ ॥

upa

तच्च कृत्वा ऋगाल आह । स्वामिन् । यद्य् अभयप्रदानं दत्त्वा १८ वधः क्रियते । तदा ते दोषो भवति । यदि पुनः स देवपादानां स्वयम् एव भक्त्यात्मनो जीवितव्यं प्रयच्छति । ततो न दोषः । तद् यदि स्वयम् एव स्वं वधाय नियोजयति । तदा वध्यः । २१ अन्यथास्माकं मध्याद् एकतमो भक्षणीयः । यत्कारणम् । देवः पथ्याहारी वर्तते । क्षुधानिरोधाद् अन्यादृशीं दशां यास्यति । तत् किम् एतैः प्राणैर् अस्माकम् । ये स्वाम्यर्थे न यास्यन्ति । यदि २४

स्वामिपादानां किञ्चिद् अनिष्टं भविष्यति । तदास्माभिः पृष्ठतो
बहिःप्रवेशः कार्यः । उक्तं च ।

यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः

8

सदैव यत्नेन स रक्षणीयः ।

तस्मिन् विनष्टे हि कुलं विनष्टं

न नाभिभङ्गे ह्य अरका वहन्ति ॥२९९॥

upa 6

तच्च श्रुत्वा मदोत्कटः प्राह । यद्य एवम् । तत् कुरु । यद् रोचते ।

इति श्रुत्वा सत्वरं गत्वा तान् उवाच । अहो । स्वामिनो
महत् अवस्था वर्तते । नासिकान्तप्राप्तजीवितस् तिष्ठति । तत्
तेन विना को ऽस्माकम् अत्र कानने रक्षिता । तद् अस्य क्षुद्रो-
गात् परलोकप्रस्थितस्य स्वयं गत्वा स्वशरीरदानं कुर्मः । येन
स्वामिप्रसादस्यानृणतां गच्छामः । उक्तं च ।

12

आपदं प्राप्नुयात् स्वामी । यस्य भृत्यस्य पश्यतः ।

प्राणेषु विद्यमानेषु । स भृत्यो नरकं व्रजेत् ॥३००॥

ततस् ते सर्वे बाष्पपूरितदृशो गत्वा मदोत्कटं प्रणम्योपविष्टाः ।

15

अथ तान् दृष्ट्वा मदोत्कटः प्राह । भो भोः । प्राप्तं दृष्टं वा
किम् अपि सख्यम् । अथ काकः प्रोवाच । स्वामिन् । वयं तावत्
सर्वत्रैव पर्यटिताः । परं न किञ्चित् सत्त्वं प्राप्तं दृष्टं वा । तद् अद्य
माम् एव भक्षयित्वा प्राणान् धारयतु स्वामी । येन देवस्याप्या-
यना । मम पुनः स्वर्गप्राप्तिर् भवति । उक्तं च ।

18

स्वाम्यर्थे यस् त्यजेत् प्राणान् । मर्त्यो भक्तिसमन्वितः ।

21

स परं पदम् आप्नोति । जरामरणवर्जितम् ॥३०१॥

तच्च श्रुत्वा शृगालः प्राह । अल्पकायो भवान् । तव भक्षणात्

स्वामिनः प्राण्याचापि तावन् न भवति । अपरं दोषश्च समुत्पद्यते । उक्तं च । यतः ।

क्वाकमांसं तथोच्छिष्टं । स्तोकं तद् अपि दुर्बलम् ।

8

भक्षितेनापि किं तेन । येन तृप्तिर् न जायते ॥३०२॥

तद् दर्शिता भवता स्वामिभक्तिः । प्राप्ता लोकद्वये ऽपि साधुता ।

तद् अपसर । येनाहम् अपि स्वामिनं विज्ञपयामि । तथानुष्ठिते ।

शृगालः सादरं प्रणम्य प्रोवाच । स्वामिन् । अद्य मम कायेन प्राणधारणां कृत्वा मम लोकद्वयप्राप्तिं कुरु । उक्तं च ।

स्वाम्यायत्ता यतः प्राणा । भृत्यानाम् अर्जिता धनैः ।

9

यतस् तेन न दोषो ऽस्ति । तेषां ग्रहणसंभवे ॥३०३॥

तद् आकर्ण्य शीपी प्राह । भोः । सार्धं भवता । परं भवान् अपि

स्वल्पकायः । स्वजातीयश्च न स्वायुधत्वाद् अभक्ष्य एव । उक्तं च ।

12

नाभक्ष्यं भक्षयेत् प्राज्ञः । प्राणैः कण्ठगतैर् अपि ।

विशेषात् तद् अपि स्तोकं । लोकद्वयविनाशि च ॥३०४॥

तद् दर्शितं भवतात्मभृत्यत्वम् । साधु चेदम् उच्यते ।

15

एतदर्थं कुलीनानां । नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् ।

आदिमध्यावसानेषु । न ते गच्छन्ति विक्रियाम् ॥३०५॥

तद् अपसरतु भवान् अयतः । येनाहम् अपि स्वप्रभुं प्रसाद-

18

यामि । तथानुष्ठिते शीपी प्रणम्योवाच । स्वामिन् । क्रियताम्

अद्य मम प्राणैः प्राण्याचा । दीयतां ममाक्षयः स्वर्गवासः ।

विस्तार्यतां क्षितितले प्रभूतं यशः । तन् नात्र विकल्पः कार्यः ।

21

उक्तं च ।

स्थितानां स्वामिनः कार्ये । भृत्यानाम् अनुवर्तिनाम् ।

भवेत् स्वर्गे ऽक्षयो वासः । कीर्तिश्च धरणीतले ॥३०६॥

24

तच्च कृत्वा विकटकश्च चिन्तयाम् आस । एतैस् तावच्च ह्योभाव-
चनान्य् अभिहितानि । न चैको ऽपि स्वामिना विनाशितः ।
तद् अहम् अपि प्राप्तकालं विज्ञपयामि । येन ममापि वचनम् :
एते च यो ऽपि विघटयन्ति । इति निश्चित्य प्रोवाच । भोः । युक्तम्
उक्तं भवता । परं भवान् अपि *नस्त्रायुधः । तत् कथं स्वामी
भवन्तं भक्षयति । उक्तं च । यतः ।

मनसापि स्वजात्यानां । यो ऽनिष्टानि विचिन्तयेत् ।

तस्य लोकद्वयं नास्ति । भवेच्च चाशुचिकीटकः ॥३०७॥

तद् अपसराम्यतः । येनाहं स्वामिनं विज्ञपयामि । तथानुष्ठिते ।
विकटकः पुरः स्थित्वा प्रणम्योवाच । स्वामिन् । एते तावद्
अभक्ष्या भवताम् । तन् मम प्राणैः प्राणयाचा विधीयताम् ।
येन ममोभयलोकप्राप्तिर् भवति । उक्तं च ।

न यज्जानो ऽपि गच्छन्ति । तां गतिं नैव योगिनः ।

स्वाम्यर्थे प्रोज्झितप्राणा । यां गतिं यान्ति सेवकाः ॥३०८॥

एवम् अभिहिते सिंहानुज्ञातचिचकभृगालाभ्यां विदारितकुक्षिः 15
काकेन चोत्पाटितनयनो विकटकः प्राणांस् तत्याज । तैश्च च
क्षुन्नारपीडितैः सर्वैर् अपि भक्षितः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । बहवः पण्डिताः बुद्धाः । इति । आख्याति च्चाख्यानके पुनर् दमनकं 18
संजीवको ऽब्रवीत् । मद्र । बुद्धपरिवारो ऽयं राजा न शिवायुष्मितानाम् । वरं गृध्रो
ऽपि राजा हंसपरिवारः । न हंसो ऽपि राजा गृध्रपरिवारः । इति । यतो गृध्रपरिवाराद्
धि स्वामिनो बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्ति । ते च्चाखं विनाशाय । तस्मात् तयोः पूर्वम् एव 21
राजानं क्षिप्यत । असद्वचनप्रचारितस् तु राजा विचाराचमो भवति । श्रूयते श्रूयत ।

येन ते जम्बुकः पार्श्वे । तीक्ष्णतुण्डश्च वायव्यः ।

तेनहं वृषम् आच्छः । परिवारो न शोभनः ॥३०९॥

दमनक आह । कथम् एतत् । संजीवकः कथयति ।

॥ कथा १४ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिन् नगरे रथकारो देवगुप्तो नाम । स चाजस्रं
 पथ्यदनं गृहीत्वा सभार्यो ऽरण्ये महाञ्जनस्तम्भाज् छिनत्ति । अथ ४
 तत्र वने विमलो नाम सिंहः प्रतिवसति स्म । तस्यानुचरो द्वौ
 पिशिताशनौ गोमायुवायसौ । अथ कदाचित् सिंह एकाकी वने
 परिभ्रमंस् तं रथकारम् अपश्यत् । रथकारो ऽपि तम् अतिभ- ६
 यानकं सिंहं दृष्ट्वा गतासुम् इवात्मानं मन्यमानः प्रत्युत्पन्नमति-
 तया वा । बलवदुपसर्पणम् एव श्रेयः । इति तदभिमुखं गत्वा
 प्रणम्य प्रोवाच । एह्य एहि । सखे । अद्य मदीयम् एव भक्ष्यं
 त्वया भक्षयितव्यं तव भ्रातृजाययोपनीतम् । इति । तेन चाभिहितम् ।
 भद्र । न ममाज्ञेन प्राण्याचा भवति । यतः पिशिताशनो ऽहम् ।
 परं तथापि त्वदीयप्रीत्या किञ्चिद् आस्वादयामि । कीदृशो ऽयं १२
 भक्ष्यविशेष इति । एवम् उक्तवति सिंहे रथकारेण संखण्डघृतद्रा-
 क्षाचतुर्जातकवासितलङ्गुकाशोकवर्तिस्त्राद्यकप्रभृतिभिर् विविधभ-
 क्ष्यविशेषैः सिंहस् तर्पितः । सिंहेनापि कृतज्ञतया तस्याभयं १५
 प्रदत्तम् । वने ऽस्खलितप्रचारः कृतः । ततो रथकारो ऽब्रवीत् ।
 वयस्य । त्वया प्रत्यहम् अत्रागन्तव्यम् । परम् एकाकिनैव । न
 कश्चिद् अन्यो ममान्तिकम् आनेतव्यः । एवं च तयोः प्रीतिपूर्वकं १८
 कालो ऽतिवर्तते । एवं च प्रतिदिनं तथाविधविविधाहारविहित-
 सौहित्यः सिंहो ऽपि न मृगयाविहारं चकार । अथ परभाग्योप-
 जीवितया क्षुधा बाध्यमानाभ्यां गोमायुवायसाभ्यां सिंहो विज्ञप्तः । २१
 स्वामिन् । क्व भवान् प्रत्यहं गच्छति । गत्वा च प्रीतमनाः प्रत्याग-
 च्छति । इत्य् आवयोः कथय । सो ऽब्रवीत् । न कश्चिद् अहं

गच्छामि । अथ ताभ्याम् अत्यादरेण पृष्टेन सिंहेनोक्तम् । अस्मिन्
वने ऽस्मात्सखा प्रतिदिनम् आगच्छति । तस्य च जाया महाभ-
क्ष्यविशेषान् संपादयति । तान् अहं प्रीतिपूर्वकम् उपभुञ्जे । ततस्
ताभ्याम् उच्यते । तच्च गत्वा रथकारं व्यापाद्य तदीयशोणितमांसेन
प्रभूतकालम् आत्मपुष्टिं करिष्यावः । तच्च श्रुत्वा सिंहो ऽब्रवीत् ।
अहो । मया तस्याभयं प्रदत्तम् । कथं मनसापि तस्योपरीदृशम्
अशोभनं चिन्त्यते । किं तु भवतोर् अपि विशिष्टं भक्ष्यविशेषं
तस्मात् संपादयिष्यामि । तथैव ताभ्यां प्रतिपन्नम् । ततो रथकारस्य
सकाशं ते गन्तुम् आरब्धाः । अथ दूराद् एव रथकारः सिंहं दुष्टपरि-
वारसमेतं दृष्ट्वा चिन्तितवान् । न शोभनम् आपतितं मम । इति
त्वरिततरं सकलघो वनस्पतिम् आरूढः । अथागत्य सिंहो ऽब्रवीत् ।
भद्र । किंनिमित्तं माम् आयातं दृष्ट्वा वनस्पतिम् आरूढः । स
एवाहं तव सुहृद् विमलो नाम सिंहः । मा भैषीः । इति । तच्चस्थेन
रथकारेणोच्यते । येन ते जम्बुकः पार्श्वे । इत्यादि ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । बुद्धपरिवारो राजा न शिवायाम्रितानाम् । कश्चित् प्राञ्जल्ये पुनर् 15
अपि संजीवक आह । सो ऽयं केनपि ममोपरि पिङ्गलको विप्रकृतः । अपि च ।

मृदुना सखिणि खन्वमानात्

अवपुष्पति निरेर् अपि खलानि ।

18

उपवापयिद्वां च कर्कजापिः

किम् उ चेतांसि मृदूनि मानवानाम् ॥ ३१० ॥

aupa

तद् एवं गते किम् अधुना प्राप्तवानाम् । अथवा किम् अन्वद् युष्मात् । उक्तं च ।

21

यान् यक्षसंघैस् तपसा च लोकान्

स्वर्गेष्विषो दानवधैश् च यान्ति ।

प्रायांश् च युद्धेषु परित्वज्जाः

24

चक्षेन तान् एव हि यान्ति मूराः ॥ ३११ ॥

upa

तथा च ।

मृतः प्राप्स्यति वा स्वर्गं । शत्रून् जित्वापि वा सुखम् ।

उभाव् अपि हि मूराणां । मुखाद् एतौ मुखावही ॥ ३१२ ॥

27

तथा च । मखिगणकविमूषया युवती
 *द्विपतुरगासनचामराः श्रियश् च ।
 अविक्लवश्रिशिक्तात्म आतपचं 8
 न भवति मातृमुखस्य युवमीरोः ॥ ३१३ ॥ puspi
 तद्वचः श्रुत्वा ह्मनकश् चिन्तितवान् । तीक्ष्णमुक्त्वो ऽयं पुष्टतरवपुः । कदाचिद् देववशात्
 स्वामिनः ग्रहरेत् । *तद् अण् अयुक्तम् । उक्तं च । 6
 संदिग्धो विजयो युद्धे । जायते महताम् अपि ।
 उपायचितयाद् ऊर्ध्वं । तस्माद् युधेत पण्डितः ॥ ३१४ ॥
 तद् एनं स्वकुञ्जा युद्धपराश्रुखं करोमि । इति । आह च । मद्र । अनुपाय एषः । 9
 चत्कारणम् ।
 ग्रधोर् वक्षन् अविज्ञाय । धैरम् आरमते तु यः ।
 स परामवम् आप्नोति । समुद्रश् चिट्टिमाद् इव ॥ ३१५ ॥ 12
 संजीवक आह । कचम् एतत् । ह्मनकः कचयति ।

॥ कथा १५ ॥

अस्ति । कस्मिंश्चिज् *ऋषभकरकूर्मपाहंशिशुमारशुक्तिशङ्खैर् अन्यैश् 15
 च प्राणिगणैर् आवृतस्य महोदधेस् तीरेकदेशे टिट्ठिभदंपती प्रति-
 वसतः । तच्चोत्तानपादो नाम टिट्ठिभः । पतिव्रता नाम टिट्ठिभी ।
 सा कदाचिद् चतुर्कालावबद्धफला प्रत्यासन्नप्रसवा संवृता । तत्र 18
 तया टिट्ठिभो ऽभिहितः । किञ्चित् स्थानम् अन्विष्यताम् । यच्चाहं
 प्रसुवे । टिट्ठिभो ऽब्रवीत् । नन् एतद् एव स्थानं पूर्वपुरुषोपाजितं
 वृद्धिकरम् । अत्रैव प्रसूष्व । इति । साब्रवीत् । अलम् अनेन 21
 सापायेन स्थानेन । अचायम् अभ्यर्णः समुद्रः । कदाचित् सुदूरम्
 उल्लसता वेलाजलेन ममपत्यान् अपहरेत् । असाव् आह । भद्रे ।
 जानात् एष माम् उत्तानपादम् । न खलु शक्ती महोदधिर् मया 24
 सार्धम् ईदृशं वैरानुबन्धं विधातुम् । किं न श्रुतं भवत्या ।

को गृह्णाति फणमणिं । ज्वलन्तम् अतितेजसा भुजंगस्य ।
 यो दृष्ट्वैव प्रहरति । दुरासदं कोपयति कस् तम् ॥३१६॥ ६
 यीष्मातपतप्तो ऽपि हि । वृक्षादिनिराश्रये ऽपि कान्तारे ।
 गात्रच्छायां कः किल । मदान्धनागस्य सेवेत ॥३१७॥ ७

किं च ।

प्रालेयलेशमिश्रे । मरुति प्राभातिके च वाति जडे ।
 गुणदोषज्ञः पुरुषो । जलेन कः शीतम् अपनयति ॥३१८॥ ८
 मत्सेभकुम्भविदलनकृतश्रमं सुप्तम् अन्तकप्रतिमम् ।
 यमलोकदर्शनेच्छुः । सिंहं बोधयति को नाम ॥३१९॥ ९
 को गत्वा यमसदनं । स्वयम् अन्तकम् आदिशत्य् अजातभयः ।
 प्राणान् अपहर मत्तो । यदि शक्तिः काचिद् अस्ति तव ॥३२०॥ १०
 ज्वालाशतरुद्धाश्वरम् । अपगतधूमं सदा महाभयदम् ।
 मन्दमतिः कः प्रविशति । हुताशनं स्वेच्छया मनुजः ॥३२१॥ ११
 इति । एवं वदति खगे विहस्य सा टिट्टिभी विदिततत्त्वा तच्छक्तेर्
 उक्तवती । साध्व् इदम् । एवं च बहुसदृशम् ।
 किं भाषितेन गुरुणा । लोके हास्यो भविष्यसि खगेन्द्र ।
 हृदते तद् इहाश्चर्यं । यच् छशको हस्तिलिखणानि ॥३२२॥ १२
 कथं चात्मनो स्वयं न ज्ञायते सारासारता । इति । उक्तं च ।
 दुःखम् आत्मा परिच्छेत्तुम् । इति योग्यो न वेत्ति वा ।
 इदं यस्यास्ति विज्ञानं । न स कृच्छ्रेषु सीदति ॥३२३॥ १३
 अनेन सिध्यति ह्य एतन् । ममाप्य एष पराक्रमः ।
 एवं ज्ञात्वा चरेद् यस्य तु । सफलास्तस्य बुद्धयः ॥३२४॥ १४
 सुष्ठु चेदम् उच्यते ।

मिषाणां हितकामानां । न करोतीह यो वचः ।
 स कूर्म इव दुर्बुद्धिः । काष्ठाद् भट्टो विनश्यति ॥३२५॥
 टिट्ठिभ आह । कथम् एतत् । संप्रवीत् ।

8

॥ कथा १६ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित् सरसि कबुयीवो नाम कच्छपः । तस्य च
 सुहृदौ संकटविकटनामानौ द्वौ हंसौ । अथ कालपर्यायाद् द्वादश-
 वार्षिक्यं अवृष्टिर् आपतिता । ततस् तयोर् ईदृशं चित्ते संजातम् ।
 क्षीणतोयं जातम् इदं सरः । अन्यं जलाशयं गच्छावः । इति । किं
 पुनश् चिरपरिचितम् इदं प्रियमिदं कबुयीवम् आमन्त्रयावहे ।
 तथानुष्ठिते कच्छपेनाभिहितम् । कस्मान् ममामन्त्रणं क्रियते ।
 अहं हि जलचरः । इहाद्य स्वल्पजलत्वाद् युवयोर् वियोगदुःखाच्
 च विनष्ट एवाचिराद् अस्मि । तद् यदि मयि कश्चित् स्नेहो 12
 ऽस्ति । ततो माम् अस्मान् मृत्युमुखात् चातुम् अर्हथः । किं तु
 युवयोस् तावद् आहारवैकल्यम् एव केवलम् अस्मिन् स्वल्पोदके
 सरसि । सद्य एव ममात्र मरणम् । तच् चिन्त्यताम् आहारप्रा- 15
 णवियोगयोः किं गरीयः । इति । ततस् ताभ्याम् अभिहितम् ।
 असमर्थाव आवाम् अपक्षिणं जलचरं त्वां सह नेतुम् । कच्छपो
 ऽब्रवीत् । *अस्त्य् उपायः । समानीयतां यष्टिकाष्टखण्डम् एकम् । 18
 तथानुष्ठिते यष्टिखण्डं मध्ये *दन्तसंदंशेन धृत्वोवाच । एनं चञ्चु
 सुदृढम् उभयपार्श्वयोर् गृहीत्वोद्गीय गम्यतां व्योममार्गेण समग-
 तिभ्यां युवाभ्याम् । यावद् अन्यो विशिष्टजलाशयः । इति । अथ 21
 ताव ऊचतुः । अपायलक्षणो ऽयम् उपायः । यदि कथम् अपि

स्वल्पालापम् अपि करोषि । तदा यद्विषयाच् च्युतः सुदूरात्
पतितः खण्डशो भविष्यसि । कच्छप आह । मम खलु मौनव्रतम्
अद्यप्रभृति । यावद् आकाशगमनम् । अथ तथानुष्ठिते कथं कथम् ॥
अपि ताभ्यां हंसाभ्यां जलाशयाद् आसन्ननगरोपरिभागेन तथा
नीयमानं कच्छपं दृष्ट्वा । किम् इदं शकटसदृशं वियता पक्षिभ्यां
नीयते । इत्य् अधस्ताज् जनकलकलारवः समुत्थितः । तं च
कच्छपः श्रुत्वासन्नमृत्युश् चापलाद् अब्रवीत् । एष लोकः किं
प्रलपति । इति ब्रुवन् वाक्समम् एव चाश्रयान् मूर्खः परिभ्रष्टो
भूमौ निपतितः । तत्कालम् एव मांसार्थिना लोकेन तीक्ष्णशस्त्रैः
खण्डशो विभक्तः । इति ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । मिषाणां हितकामानाम् । *इति ।
पुनश्चाब्रवीत् ।

12

अनागतविधाता च । प्रत्युत्पन्नमतिश् च यः ।

इवा एतौ सुखम् एधेते । यज्ञविषो विनश्यति ॥३२६॥

टिट्ठिभ आह । कथं चैतत् । सा कथयति ।

15

॥ कथा १७ ॥

कस्मिंश्चिन् महाहृदे महाकायास् चयो मत्स्याः प्रतिवसन्ति स्म ।
तद् यथा । अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिर् यज्ञविषः । इति । १७
तच्च यो ऽसाव् अनागतविधाता । तेनोदकतीरान्ते कदाचिद्
अतिक्रमतां मत्स्यबन्धिनां च वचनम् अनुश्रुतम् । यथा । बहु-
मत्स्यो ऽयं हृदः । अत्र चो मत्स्यबन्धनं कुर्मः । तच्च च श्रुत्वा नाग- १८
तविधाया चिन्तितम् । न शोभनम् आपतितम् । अवश्यम् एते

यः परश्चो वाचागन्तारः । तद् अहं प्रत्युत्पन्नमतिरयन्नविष्यौ गृही-
त्वा न्यम् अविच्छिन्नस्रोतसं हृदं संश्रयामि । ततस् ताव् आहूय
पृष्टवान् । तत्र प्रत्युत्पन्नमतिर् अब्रवीत् । चिरसेवितो ऽयं हृदो ३
न शक्यत एकपद एव परित्यक्तुम् । यद्य् अपि मत्स्यजीविनः
समागमिष्यन्ति । तदाहं तत्समयोचितकर्मणा केनाप्य् आत्मानं
रक्षयिष्यामि । यन्नविष्यस् त्व् आसन्नमृत्युर् आह । सन्य् अन्ये ऽपि ६
विपुलतरा हृदाः । को जानाति । यद् अत्रागमिष्यन्ति वा न *वेति ।
तन् न युक्तम् एतावच्छ्रवणमात्रेणापि जन्महृदं परित्यक्तुम् ।
उक्तं च । यतः । ९

सर्पाणां दुर्जनानां च । परच्छिद्रानुजीविनाम् ।

अभिप्राया न सिध्यन्ति । तेनेदं वर्तते जगत् ॥ ३२७ ॥

तस्मान् मया न गन्तव्यम् । *एष निश्चयः । इति । एवं तौ तत्र १२
स्थिरौ मत्नानागतविधातान्यजलाशयं गतः । अन्येद्युश् च आपयाते
तस्मिन् *परिजनसमेतैर् मत्स्यबन्धैर् अन्तःस्रोतो निरुध्य जालं
प्रक्षिप्य निःशेषमत्स्यानां बन्धः कृतः । एवं स्थिते प्रत्युत्पन्नमतिर् १५
मृतरूपं *जालस्यान्तर् आत्मानं दर्शितवान् । तैश् च । स्वयम्
एव मृतो ऽसौ महामत्स्यः । इति मत्वा जालाद् आकृष्य तटे
स्थापितः । ततो ऽसौ भूयो जलाशयं प्रविष्टः । यन्नविष्यस् तु १८
जालविवरविनिहितमुखः समुल्ललन् अनेकलगुडप्रहारजर्जरित-
शरीरः पञ्चत्वम् उपनीतस् तैः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अनागतविधाता च । इति । टिट्ठिभ २१
आह । भद्रे । किं मां यन्नविष्यवन् मन्यसे ।

वाजिवारणलोहानां । काष्ठपाषाणवाससाम् ।

नारीपुरुषतोयानां । दृश्यते महद् अन्तरम् ॥ ३२८ ॥

तन् न भीः कार्या । मञ्जुपरिरक्षितायाः कस् ते पराभवं कर्तुं
समर्थः । अथ प्रसूतायां टिट्ठिभ्यां श्रुतपूर्वतदालापः समुद्रश्च
चिन्तयाम् आस । अहो । साध्व् इदम् उच्यते ।

उत्क्षिप्य टिट्ठिभः पादौ । शेते भङ्गभयाद् दिवः ।

स्वचित्तकल्पितो गर्वः । कस्य नाम न विद्यते ॥३२९॥

तद् अहम् एतदीयशक्तिं ज्ञास्यामि । अन्येद्युः प्राणयात्रां गतयोस् ।
तयोर् अण्डकानि सविशेषप्रसारितकल्लोलहस्तैः कौतुकेनापहत-
वान् । अथायाता टिट्ठिभी शून्यम् अपत्यस्थानं दृष्ट्वा भर्तारम्
आह । पश्य मे यद् आपतितं मन्दभाग्यायाः । समुद्रेणाण्डकान्य्
अद्यापहतानि । उक्तस् त्वम् असकृन् मया । यद् अन्यत्र गच्छावः ।
परं यज्ञविषयवद् अल्पमतिर् न गतः । अहम् अधुना स्वापत्य-
नाशदुःखिता वह्नी प्रवेक्ष्यामि । इति मे निश्चयः । टिट्ठिभ आह । 12
भद्रे । दृश्यतां तावन् मम सामर्थ्यम् । यावद् एनं दुष्टम् अक्षु-
निधिं स्वचञ्चा शोषयामि । टिट्ठिभी प्राह । आर्यपुत्र । कस् ते
समुद्रेण सह वियहः । तथा च । 15

अविदित्वात्मनः शक्तिं । परस्य च समुत्सुकः ।

गच्छच्च अभिमुखो मोहान् । नश्येद् वह्नी पतङ्गवत् ॥३३०॥

टिट्ठिभ आह । प्रिये । मा मैवं वद । 18

बालस्यापि रवेः पादाः । पतन्त्य उपरि भूभृताम् ।

तेजसा सह जातानां । वयः कुक्षोपयुज्यते ॥३३१॥

तद् अनया चञ्चा सकलम् अपि तोयं शोषयित्वा जलधिं 21
स्थलीकरिष्यामि । टिट्ठिभी प्राह । भोः कान्त । यत्र जाह्नवी
सिन्धुश्च नवनवनदीशतानि गृहीत्वा निरन्तरम् एव प्रविशतः ।

तं कथं विप्रुद्धाहिन्या चञ्चु शोषयिष्यसि । तत् किम् अश्रजेयप्र-
जल्पितेन । टिट्ठिभ आह ।

अनिर्वेदः श्रियो मूलं । चञ्चुर् मे लोहसंनिभा ।

8

अहोराचाणि दीर्घाणि । समुद्रः किं न शुष्यति ॥३३२॥

यतः ।

दुरधिगमः परभागो । यावत् पुरुषेण पौरुषं न कृतम् ।

6

जयति तुलाम् अधिरूढो । भास्वान् अपि जलदपट-
लानि ॥३३३॥ &r

टिट्ठिभी प्राह । यदि त्वयावश्यम् एव समुद्रेण सह वैरयितव्यम् ।
तद् अन्यान् अपि विहगान् समाहूय तद् एव समाचर । उक्तं च ।
यतः ।

बहूनाम् अपि असाराणां । समुदायो जयावहः ।

12

तृणैर् आवेष्ट्यते रज्जुस् । तथा नागो ऽपि बध्यते ॥३३४॥

तथा च ।

*चटिका काष्ठकूटेन । मक्षिका सह दर्दुरैः ।

15

महाजनविरोधेन । कुक्षरः प्रलयं गतः ॥३३५॥

टिट्ठिभ आह । कथम् एतत् । स्राववीत् ।

॥ कथा १८ ॥

18

कस्मिंश्चिद् वनगहनप्रदेशे चटकदंपती तमालशाखाकृतनीडौ प्रति-
वसतः । अथ तयोर् गच्छति काले संततिर् अभवत् । अथान्य-
स्मिन् अहनि तत्र मत्तः कश्चिद् वनगजो घर्मातस् तं तमालवृक्षं²¹
छायार्थी समाश्रितः । ततो मदान्धत्वात् तां चटकयुग्मसमाश्रितां

N

शाखां पुष्करायेणाकृष्य बभञ्ज । तद्गङ्गे चटकाण्डकानि विशीर्णानि ।
 आयुःशेषतया कथंचिच् चटकयुगलं न मृत्युम् आससाद् । अथ
 चटिका स्वापत्यमृत्युशोकविधुरा प्रलपितवती । एतस्मिन् अन्तरे =
 तस्याः प्रलापान् समाकर्ण्य काष्ठकूटो नाम पक्षी तस्याः परम-
 सुहृत् तद्दुःखदुःखित आगत्य ताम् उवाच । भद्रे । किं वृथाप्रल-
 पितेन । उक्तं च । यतः ।

नष्टं मृतम् अतिक्रान्तं । नानुशोचन्ति पण्डिताः ।

पण्डितानां *च मूर्खाणां । विशेषो ऽयं यतः स्मृतः ॥ ३३६ ॥

तथा च ।

अशोच्यानीह भूतानि । यो मूढस् तानि शोचति ।

तद्दुःखाल् लभते दुःखं । द्वाव् अनर्थौ निवेवते ॥ ३३७ ॥

अन्यच् च ।

छेशमाश्रु बान्धवैर् मुक्तं । पितृणाम् उपतिष्ठते ।

तस्मान् न रोदितव्यं स्यात् । क्रिया कार्या स्वशक्तिः ॥ ३३८ ॥

चटिका प्राह । अस्त्य् एतत् । परं किम् । अनेन दुष्टगजेन मदान् 15
 मे संतानक्षयः कृतः । तद् यदि त्वं मम सुहृत् । तद् अस्य
 महागजस्य *कंचिद् वधोपायं चिन्तय । तदनुष्ठानेन संततिवि-
 नाशजं दुःखं निवर्तते । उक्तं च ।

आपदि येनोपकृतं । येन च हसितं दशासु विषमासु ।

उपकृत्य तयोर् उभयोः । पुनर् अपि जातं नरं मन्ये ॥ ३३९ ॥

काष्ठकूट आह । भवत्या सत्यम् अभिहितम् । उक्तं च । यतः । 21

स सुहृद् व्यसने यः स्याद् । अन्यजात्युज्जवो ऽपि सन् ।

वृद्धौ सर्वो ऽपि मित्रं स्यात् । सर्वेषाम् एव देहिनाम् ॥ ३४० ॥

तथा च ।

स सुहृद् व्यसने यः स्यात् । स पिता यस् तु पोषकः ।

तन् मित्रं यच्च विश्वासः । सा भार्या यच्च निर्वृतिः ॥ ३४१ ॥ ३

तत् पश्य मे बुद्धिप्रभावम् । परं किं तु ममापि सुहृद्भूता वीणारवा
नाम मक्षिकास्ति । तां समाहूया गच्छामि । येन स दुरात्मा
दुष्टगजो बध्यते । अथासौ *चटिकया सह मक्षिकाम् आसाद्य ४
प्रोवाच । भद्रे । इयं मम सुहृच् *चटिका दुष्टगजेन गण्डकविस्फोटेन
पराभूता । तत् तस्य वधोपायम् अनुतिष्ठतो मे साहाय्यं कर्तुम्
अर्हसि त्वम् । मक्षिकाह । भद्र । किम् उच्यते ऽच विषये । परं ५
ममापि परमसुहृन् मेघदूतो नाम मण्डको ऽस्ति । तम् अपि
समाहूय यथोचितं कुर्मः । उक्तं च । यतः ।

हितैः साधुसमाचारैः । शास्त्रज्ञैर् मतिशालिभिः ।

12

कथंचिन् न विकल्पन्ते । विद्वद्भिश्च चिन्तिता नयाः ॥ ३४२ ॥

अथ च यो ऽपि गत्वा मेघदूतस्य समस्तम् अपि वृत्तान्तं निवेद-
याम् आसुः । अथ स प्रोवाच । कियन्माचो ऽसौ वराकः करी 15
महाजनस्य कुपितस्य । तत् । मक्षिके । त्वं गत्वा तस्य मदोद्धतस्य
कर्णे शब्दं कुरु । येन त्वच्छब्दश्रवणसुखान् निमीलिताक्षो भवति ।
ततश्च काष्ठकूटचञ्चुस्फोटितनयनः पिपासार्तो गर्तातटसंश्रितस्य 18
मम शब्दम् आकर्ण्य जलाशयं *मत्वा समागच्छन् गर्ताम्
आसाद्य पतित्वा पञ्चत्वं याति । अथ तथानुष्ठिते स मत्तगजो
मक्षिकागेयसुखान् निमीलितनेत्रः काष्ठकूटापहतचक्षुर् मध्या- 21
ह्नसमये तृषार्तो भ्रमन् मण्डूकशब्दानुसारी गच्छन् महतीं गर्ताम्
आसाद्य पतितो मृतश्च च ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । *चटिका काष्ठकूटेन । इति । टिट्ठिभः
 प्राह । एवं भवतु । सुहृत्समुदायेन समुद्रं शोषयिष्यामि । इति
 निश्चित्य सर्वान् पक्षिणः समाहूय स्वापत्यापहारदुःखं निवेदि-
 तम् । ते ऽपि तद्दुःखप्रतीकारनिमित्तं समुद्रं पक्षैस् ताडयितुम्
 आरब्धाः । तत्रैकेन पक्षिणाभिहितम् । नैवम् अस्मन्मनोरथाः
 सिध्यन्ति । किं तु समुद्रम् एव लोष्टैः पांसुभिश्च च पूरयामः ।
 इत्युक्ते सर्वे ऽपि चञ्चुपुटसंगृहीतपांसुलोष्टनिचयाः समुद्रं पूर-
 यितुम् आरेभिरे । अथान्यो ऽब्रवीत् । सर्वथाशक्ता वयं महोद-
 धिविषहस्य । तद् अथ यत् प्राप्तकालम् । तद् उपदिशामि ।
 अस्त्य एको वृद्धहंसो न्ययोधपादपवासी । स चास्माकं समयो-
 चितहितबुद्धिं दास्यति । अतस् तं गत्वा पृच्छामः । उक्तं च ।

अथं वाक्यं हि वृद्धानां । ते वृद्धा ये बहुश्रुताः ।

19

हंसयूथं वने बद्धं । वृद्धबुद्ध्या विमोचितम् ॥ ३४३ ॥

पक्षिण ऊचुः । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा १९ ॥

15

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे महाशाखो वटवृक्षः । तत्र च हंसकुलं
 प्रतिवसति स्म । अथ तस्य वटस्याधस्तात् कोशाक्षी नाम वल्ली
 प्रादुर्भूता । अथ तेन वृद्धहंसेनोक्तम् । येयं बल्यम् अमुं वटवृक्षम्
 आरोहति । सास्माकम् अतिविषमा । अनेनाश्रयेण कश्चिद्
 इहार्हस्य कदाचिद् अस्मान् हन्याद् इति । यावद् इयं लघ्वी
 सुखच्छेद्या । तावद् अपनीयताम् । इति । अथ तस्य वचनम्
 अवगणय्य ते न च तां वल्लीं छिन्नवन्तः । अथ कालक्रमात् सा

वल्ली तं वृक्षं समन्ताद् आरूढवती । अथ कदाचित् कश्चिद्
 व्याधस् तेषां हंसानाम् आहारार्थं विनिर्गतानां लतानुसारेण
 वटवृक्षे समारूढ्य हंसावासेषु पाशान् आसज्य स्वकीयावासं ययौ ।
 अथ ते हंसाः कृताहारविहारा निशायां यावद् आगताः । तावत्
 सर्वे ऽपि पाशैर् बद्धाः । अथ वृद्धहंसो ऽब्रवीत् । इदं तद्
 आपतितं पाशबन्धनव्यसनम् । यन् मम वचनम् अनादृत्य
 युष्माभिश्च चेष्टितम् । इति । तद् इदानीं सर्वे विनष्टाः *स्मः ।
 ततस् ते हंसास् तम् ऊचुः । आर्य । एवम् अवस्थिते किम्
 अधुना कर्तव्यम् । अथासाव् आह । यदि मम वचनं *कुरुष्व ।
 तदा यावद् असौ व्याधः समभ्येति । तावद् भवन्निर मृतकरूपे-
 णासितव्यम् । व्याधस् तु । मृता एवैते । इति मत्वा यावत् सर्वान्
 अपि भूमौ प्रक्षिपति । ततः सर्वैः पतितैस् तस्योत्तरत एककालम्¹²
 उत्पतितव्यम् । अथ वृक्षे सुप्रभाते व्याधः समायातो यावत्
 पश्यति । तावत् ते सर्वे ऽपि मृतप्रायाः । ततस् तेन विश्व-
 स्तमतिना पाशाद् अवमुच्य क्रमेण सर्वे भूमौ प्रक्षिप्ताः । तं च¹⁵
 ते ऽवतरणाय कृतोद्यमं दृष्ट्वा वृद्धहंसदत्तमतिप्रमाणेन सर्वे ऽपि
 समकालम् उत्पतिताः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । श्रव्यं वाक्यं हि वृद्धानाम् । इति । आ-¹⁸
 ख्याते च्छाण्डानके सर्वे ते पक्षिणो वृद्धहंसान्तिकं गत्वापत्यहरण-
 दुःखं निवेदितवन्तः । अथ वृद्धहंसेनोच्यते । अस्माकं सकलपक्षिणां
 गरुडो राजा । तद् अत्र समयोचितम् । सर्वे एव भवन्त एककालम्²¹
 आक्रन्दारवेण गरुडम् उद्बेजयन्तु । एवं च स नो दुःखम् अपने-
 षति । इति संप्रधार्य गरुडसकाशं गताः । गरुडो ऽपि देवासुरसं-
 यामनिमित्तं समाहूतो भगवता नारायणेन । ततस् तस्मिन् एव²⁴

समये तैः पक्षिभिर् निवेदितं समुद्रकृतम् अपत्यहरणवियोगदुःखं
स्वामिने पक्षिराजाय । यथा । देव । त्वयि नाथे प्रतपति चञ्चुभ-
रणमात्रजीविनो भोजनदौर्बल्याद् अस्मान् परिभूय समुद्रः शिशूनः
अपहतवान् । श्रूयते च ।

प्रच्छन्नं किल भोक्तव्यं । दरिद्रेण विशेषतः ।

पश्य भोजनदौर्बल्याद् । धुडः केसरिणा हतः ॥३४४॥

गरुडः पृच्छति । कथम् एतत् । वृद्धपक्षी कथयति ।

॥ कथा २० ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे स्वयूथच्युतो हुडः । स च बृहत्केसर-
मृङ्गपञ्जरः कठिनगात्रो वनं परिभ्रमति । अथ कदाचित् तत्र
वने सकलमृगपरिवृतः सिंहस् तम् अपश्यत् । दृष्ट्वा च तम्
अदृष्टपूर्वं सर्वतः सततोद्बुधितगात्रम् अथ्यक्ततनुं स्तुभितहृदयो¹²
भयम् उपागतो । नूनम् अयं मत्तो ऽतिबलवान् । इति मन्यते ।
अत एवात्र विशङ्कः परिभ्रमति । इति विचिन्त्य शनैः शनैर्
अपससार । अथान्येद्युस् तम् एव हुडं वनभुवि तृणानि चरन्तं¹⁵
दृष्ट्वा सिंहो व्यचिन्तयत् । कथम् असौ तृणाशी । तन् नूनम्
अनेन्राहारानुरूपबलेन भवितव्यम् । इति विचिन्त्य सहस्रोपसृत्य
हुडो व्यापादितः ॥

18

अतो ऽहं ब्रवीमि । प्रच्छन्नं किल भोक्तव्यम् । इति । इत्थं
एवं कथयतां तेषां पुनर् विष्णुदूतः समागत्य प्राह । भो गरुत्मन् ।
स्वामी नारायणस् त्वाम् आज्ञापयति । अमरावतीगमनाय शीघ्रम्²
आगम्यताम् । इति । तद् आकर्ण्य गरुडः साभिमानं तम् आह ।

भो दूत । किं मया कुभृत्येन स्वामी करिष्यति । दूत आह । भो
गरुड । कदाचिद् भगवता भवन्तं प्रति विरूपम् अभिहितम् ।
तत् कथं भगवन्तं प्रत्य् अभिमानं करोषि । गरुड आह । भगवतः ३
समाश्रयभूतेन समुद्रेणास्मन्नृत्यस्य टिट्ठिभस्यागडकान्य् अपहृतानि ।
तद् यदि तस्य नियहं न करोमि । ततो भगवतो ऽहं न भृत्यः ।
इति त्वया स्वामिने निवेदनीयम् । अथ दूतमुखेन विष्णुः प्रणय- ४
कुपितं गरुत्मन्तं विज्ञाय चिन्तयाम् आस । अहो । अतिकोपो
वैनतेयस्य । तत् स्वयम् एनं गत्वा संबोध्य संमानपुरःसरम्
आनयामि । उक्तं च । ९

शक्तं भक्तं कुलीनं च । न भृत्यम् अपमानयेत् ।

पुत्रवल् लालयेन् नित्यं । यदीच्छेच्च *क्षियम् आत्मनः ॥३४५॥
किं च । १२

स्वामी तुष्टो ऽपि भृत्यानां । मानमात्रं प्रयच्छति ।

ते तु संमानितास् तस्य । प्राणैर् अण् उपकुर्वन्ते ॥३४६॥

इति संप्रधार्य सत्वरं गरुडसकाशम् अगमत् । सो ऽपि स्वस्वामिनं १६
गृहागतम् अवलोक्य अपाधोमुखः प्रणम्योवाच । भगवन् । त्वदा-
श्रयवशोन्मत्तेन समुद्रेण । पश्य । मे भृत्यस्यागडकान्य् अपहृत्य
ममापमानं विहितम् । भगवत्सज्जया मया विलिखितम् । नो १८
चेत् । एनम् अहं स्थलताम् अद्यैव नयामि । उक्तं च ।

येन स्याल् लघुता लोके । पीडा च प्रभुचेतसि ।

प्राणत्यागे ऽपि तत् कर्म । न कुर्यात् कुलसेवकः ॥३४७॥ २१

इत् उक्ते भगवान् आह । भो वैनतेय । सत्यम् उक्तं भवता । यतः ।

सदा भृत्यापराधेन । स्वामिनं दाडयेत् किल ।

यदि क्रूरं च दुष्टं च । स्वामी भृत्यं न मुञ्चति ॥३४८॥ २४

तद् आगच्छ । येन समुद्राद् अण्डकान्य आदाय टिट्ठिभं च संतोष
सुरकार्यायामरावतीं गच्छावः । तथेति प्रतिपन्ने समुद्रं निर्भर्त्स्य
भगवता धनुष् आग्नेयं शरं संधायामिहितम् । भो दुरात्मन् ।
दीयताम् अस्य टिट्ठिभस्याण्डकानि । नो चेत् । त्वां स्थलतां
नेष्यामि । इति श्रुत्वा समुद्रो ऽपि भयचकितसकलपरिवारो
वेपमानस् तान्य् अण्डकानि गृहीत्वा भगवद्विदितं टिट्ठिभस्य
समर्पयाम् आस ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । शचीर् वक्ष्ये अविज्ञाय । इति । अवगततत्त्वार्थश् च संवीचकस् तम्
अपुच्छत् । वक्ष्ये । वक्ष्ये । कस् तस् युद्धमार्गः । इति । सो ऽब्रवीत् । अन्वदासौ ।
*सखाङ्गः शिवातवक्षितो यथा तथैवासीत् । अब यदि प्रथमम् एष संगृहीतखाङ्गः
संहितचतुश्चरणसन्धकसौ दूराद् एष त्वत्संमुखम् ईक्षमायस् तिष्ठति । ततस् त्वयाम्ब-
नव्यः । मनोपरि द्रोहबुद्धिः । इति । 12

एषम् उक्त्वा दमनवः करटकसकाशं गतः । तेन चामिहितम् । किम् अनुष्ठितं भवता ।
सो ऽब्रवीत् । *भेदितौ तौ तावत् परस्परं मया । करटक आह । किं सत्वम् । दमनको
ऽब्रवीत् । फलेन ज्ञास्यति भवान् । करटक आह । को ऽच विषयः । उक्तं च । 15

मिगन्ति सम्यक् प्रहितो । भेदः स्त्रिरमतीन् अपि ।

मूधरान् संहितशिवान् । महापूर इवात्मसाम् ॥ ३४९ ॥

दमनव आह । भेदम् उत्पाद्य सर्वथा पुष्टयेष्टात्महितं कार्यम् । उक्तं च । 18

यो ऽधीत्य शास्त्रम् अक्षिप्तं । शास्त्रार्थं तत्त्वतश् च विज्ञाय ।

आत्महितं न हि कुर्वते । अमावसिस् तस् किं शास्त्रीः ॥ ३५० ॥ 19

करटक आह । तत्त्वतो न किंचिद् आत्महितम् । यतः । 20

क्रमयो मय विष्टा वा । विष्टा यक्ष्मिन् ईदृशी ।

स कायः परपीडामिः । पोष्यति यत् स को नयः ॥ ३५१ ॥

दमनव आह । अगमिष्यो ऽसि मन्त्रिकुलमूलवेतनस्य प्रकृतिकुटिलस्य नीतिमार्गस्य ।
तथैव उक्तम् ।

मिस्त्रिंशं हृदयं कृत्वा । वाक्मीं चैशुरसोपमाम् ।

विकस्यो ऽच न कर्तव्यो । इत्यात् पूर्वापकारिणम् ॥ ३५२ ॥ 21

अन्वच् च । मिह तो ऽय एष संवीचको ऽस्माकम् उपमोम्बो मविष्यति । यतः ।

परस्व पीडनं कुर्वन् । स्वार्थसिद्धिं च पच्छितः ।

गूढबुद्धिर् न वक्ष्येत । वने चतुरको यथा ॥ ३५३ ॥ 22

करटक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् । 30

॥ कथा २१ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे क्रथमुखचतुरकशङ्कुकर्णौख्यैर् वृकज-
 चुककरभैर् मन्त्रिभिः सहितो वज्रदंष्ट्रो नाम सिंहः । स कदाचिन् ४
 मत्तगजेन सह युध्यमानस् तदीयदन्तकोटिपाटितवपुर् एकान्तम्
 आस्थितः । ततः सप्तदिनोपवासपीडितः क्षुत्क्षामतनुस् तान् क्षुधा
 बाध्यमानान् सचिवान् आह । किञ्चिद् अन्विष्यतां वने सखम् । ६
 येनाहम् एतदवस्थो ऽपि भवतां तृप्तिम् उत्पादयामि । इति ।
 अथ तदाज्ञासमकालम् एव ते वने पर्यटिताः । परं न किञ्चिद्
 आसादितम् । अथ चतुरकश् चिन्तयाम् आस । यदि शङ्कुकर्णौ ७
 ऽयं व्यापाद्यते । तदा सर्वेषां कतिचिद् दिनानि तृप्तिर् भवति ।
 परं नैनं स्वामी मिषत्वाद् व्यापादयिष्यति । अथवा बुद्धिप्रभावेण
 स्वस्वामिनं तथा प्रबोधयिष्यामि । यथा व्यापादयति । तथा च । १२

अवध्यं वायव्यागम्यम् । *अकृत्यं नास्ति किञ्चन ।

लोके बुद्धिमताम् अथ । तस्मात् तां योजयाम्य अहम् ॥३५४॥
 एवं संचिन्त्य शङ्कुकर्णम् इदम् आह । भोः शङ्कुकर्ण । स्वामी पथ्यं १५
 विना क्षुधया परिपीड्यते । स्वाम्यभावाद् अस्माकं चैव ध्रुवं
 मृत्युः । तत् त्वदर्थं स्वाम्यर्थं च किञ्चिद् वदिष्यामि । तच् छूय-
 ताम् । शङ्कुकर्ण आह । भो भद्र । शीघ्रतरं निवेदय । येन त्वच्च- १८
 चनम् अविकल्पः करोमि । अपरं स्वामिनो हिते कृते सुकृतशतं
 कृतम् । चतुरक आह । भो भद्र । आत्मशरीरं द्विगुणलाभेन
 प्रयच्छ । येन ते द्विगुणं शरीरं भवति । स्वामिनः प्राणयाचा २१
 भवति । तच् छुत्वा शङ्कुकर्ण आह । भद्र । यद्य एवम् । तन्
 मदीयम् एवेदं प्रयोजनम् । तद् उच्यतां स्वामी । एतद् एव

क्रियताम् । इति । परम् अथ विषये धर्मराजः प्रतिभूर याचनीयः ।

एवं निश्चित्य सर्वे ते सिंहसकाशम् आजग्मुः । ततश्च चतुरक आह । देव । न किञ्चिद् अद्य सख्यम् आसादितम् । भगवान् आदित्यो ऽयम् आसन्नास्त्रमयः । तच्च कृत्वा सिंहः परं विषादम् अगमत् । अथ चतुरक आह । देव । एवम् असौ शङ्कुकर्णो ऽभिधत्ते । यदि धर्मराजं प्रतिभुवं दत्त्वा द्विगुणवृद्धा पुनः प्रयच्छति । तदाहं स्वशरीरं प्रयच्छामि । इति । सिंह आह । भद्र । सुन्दरम् इदम् । एवं क्रियताम् । तथा । इति प्रतिपन्ने सिंहतलाहतो, वृक्षशृगालाभ्यां विदारितकुक्षिः शङ्कुकर्णः पञ्चत्वम् उपगतः । अथ चतुरकश्च चिन्तयाम् आस । कथम् अयम् एकाकिनो मे भक्ष्यः स्यात् । इति मनसा संप्रधार्य सिंहं रुधिरसिक्ताङ्गं दृष्ट्वा ब्रवीत् । गच्छतु स्वामी नद्यां स्नानदेवतार्चननिमित्तम् । अहं च क्रव्यमुखसहितो भक्ष्यम् इदं रक्षंस् तिष्ठामि । इति श्रुत्वा सिंहो नद्यां जगाम । गते च सिंहे चतुरकः क्रव्यमुखम् आह । भोः १५ क्रव्यमुख । क्षुधालुर् भवान् । तद् यावद् असौ स्वामी नागच्छति । तावत् त्वम् अस्योष्टस्य मांसं भक्ष्य । अहं स्वामिनो ऽये त्वां निर्दोषं करिष्यामि । तस्य वचनेन किञ्चिन् मांसं यावद् १६ आस्वादयति । तावच् चतुरकेणाभिहितम् । भोः क्रव्यमुख । दूरम् अपसर । आगच्छति स्वामी । तथानुष्ठिते सिंहः समागत्योष्टं रिक्तीकृतहृदयं दृष्ट्वा सकोपम् इदम् आह । भोः । केनायम् उष्ट्रः १७ उच्छिष्टतां नीतः । येन तम् अपि व्यापादयामि । इत्य् अभिहिते क्रव्यमुखश्च चतुरकमुखम् अवलोकयति । किल वद किञ्चित् । येनायम् उपशाम्यति । इति । अथ चतुरको विहस्य ब्रवीत् । भोः १८

क्रमेलकहृदयम् आत्मना भक्षयित्वा कथं मे मुखम् अवलोकयसि ।
तच्छ्रुत्वा क्रथ्यमुखः प्राणभयात् प्रपलाय्य देशान्तरं गतः । सिंहश्च
किञ्चित् तम् अनुसृत्य । नखायुधो ऽवध्यो मे । इति विचिन्त्य ३
निवृत्तः ।

एतस्मिन् अन्तरे देवयोगात् तेनैव मार्गेण महान् *दासेर-
कसार्थो भाराक्रान्तो यीवावबद्धबृहद्वयदा*रणत्कारकारी समाग- ६
च्छति । तस्य च महान्तं घटानादं दूराद् एव श्रुत्वा सिंहो
जञ्चुकम् उवाच । भद्र । ज्ञायताम् । क एष रौद्रो नादः । तच्छ्रुत्वा
चतुरकः किञ्चिद् वनान्तरं गत्वा सत्वरम् अभ्येत्य सावेगम् ७
उवाच । स्वामिन् । गम्यतां गम्यताम् । यदि शक्नोषि गन्तुम् ।
सो ऽब्रवीत् । भद्र । किम् एवं *मां व्याकुलयसि । तत् कथय ।
किम् एतत् । चतुरक आह । स्वामिन् । एष धर्मराजस् तवोपरि 12
कुपितो ऽभ्येति । यत् किलानेन मदीयदासेरको मां प्रतिभुवं
दस्त्राकाल एव व्यापादितः । तत् सहस्रगुणम् आत्मीयम् उष्ट्रम्
अस्माद् अहं *यहीषामि । इति निश्चित्य बृहदुष्टमानम् आदायै- 15
तदीयपितृपितामहान् अपि गवेषयितुकाम इत एव संनिहितो
ऽभ्युपैति । तच्छ्रुत्वा सिंहो ऽपि मृतम् उष्ट्रं परित्यज्य स्वप्रा-
णभयात् प्रनष्टः । चतुरको ऽपि शनैः शनैस् तस्योष्ट्रस्य मांसं 18
चिरं भक्षयाम् आस ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । परस्व पीडनं कुर्वन् । इति । अथ गते इमण्ये संजीवकश् चिन्तयाम्
आस । किं करोमि । यदि तावद् अन्वयं गच्छामि । तद् अन्वेष्टुं कूरसत्त्विन मे वधः 21
किञ्चित् । यतो निर्जनं वनम् एतत् । वृष्टेषु च स्वामिषु गन्तुम् अपि न शक्यते । उक्तं हि ।

कृत्वापराधं नष्टः सन् । दूरस्थो ऽस्मीति ग्रास्यसेत् ।

दीर्घं बुद्धिमतां बाह्व । कर्षतो हि प्रमादिनम् ॥ ३५५ ॥

24

तद् वरं सिंहम् एवागुचरामि । कदाचित् । शरणागतो ऽयम् । इति मत्वा मां त्वष्टु
अपि ।

एवं स्वचेतसि निश्चितोद्दिप्तमना मन्दं मन्दं गत्वा दमनकाख्यातानुकारक्यं सिंहं
दृष्ट्वा ख्यानात्तर उपविश्याचिन्तयत् । अहो । विषमता प्रभूयाम् । उक्तं च ।

अन्तर्गूढमुज्ज्वलं गृहम् इव व्यासाकुलं वा वनं 8

याहाकीर्णम् इवाग्निरामकमलच्छायासनाथं सरः ।

निधं दुष्टवनेर् असत्त्ववचनेः पुत्रैर् अगार्थीकृतं

दुःखेनेह विनाशते सुचकिते राज्ञां मनः सेवकैः ॥ ३५६ ॥ sārdu 6

पिङ्गलको ऽपि दमनकवस्थिताकारं तम् अवलोक्य सहसा तस्योपरि पपात । अथ संवी-
चकस् तन्नखकुशिशाय*विकर्तितशरीरः स्वशृङ्गाभावां सिंहस्योदरप्रदेशम् उल्लिख्य कचम्
अपि तस्माद् अपेत्य पुनर् अपि शृङ्गाभावां हन्तुम् इच्छन् योजुम् अवस्थितः । 9

अद्योमाव् अपि ती पुष्पितपलाशप्रतिमौ परस्परं वधकाङ्क्षितौ दृष्ट्वा करटकः साधेयं
दमनकम् उवाच । मो भूढमते । यद् अगद्योर् विरोधस् त्वया कृतः । तन् न साधु
विहितम् । यतः सकचम् अपि वनम् इदम् आकुलीकृतं भवता । ततस् त्वं न नीतितत्त्वं 12
वेत्सि । उक्तं च ।

कार्यान् उक्तमदृष्टसाहसकत्वात् आयाससाध्यानि ये
प्रीत्या संश्रमयन्ति नीतिकृशन्ताः साक्षीव ते मन्त्रिणः । 15

निःसाराख्यफलानि ये स् अविधिना वाञ्छन्ति दण्डोन्मेष

तेषां दुर्गन्धवेष्टितैर् नरपतेर् आरोप्यते शीस् तुलाम् ॥ ३५७ ॥ sārdu

तत् । मूर्ख । 18

साक्षीवादी प्रयोक्तव्यं । कार्याकार्यविचषधीः ।

सामसिद्धा हि विधधी । न प्रयान्ति परामवम् ॥ ३५८ ॥

तत् । भूढ । मन्त्रिपदम् अनिच्छयसि । न च सामनामापि जानासि । तद् वृथा मनोरथो 21
ऽयं ते । यद् दण्डविधिर् इति । उक्तं च ।

सामादिर् दण्डपर्यन्तो । नयः प्रोक्तः स्वयंभुवा ।

तेषां दण्डस् तु पापीयांस् । तस्माद् दण्डं विवर्जयेत् ॥ ३५९ ॥ 2 -

नोन्मयूखेन रत्नेन । नृपतेन न वद्विना ।

साक्षीव प्रत्ययं याति । विद्वेर्विप्रमयं तमः ॥ ३६० ॥

किं च ।

साक्षीव यच्च सिद्धिः स्नात् । तच्च दण्डं न योजयेत् ।

यदि शर्करया पित्तं । श्लाघेत् तत् किं पटोत्तया ॥ ३६१ ॥

अव्यक् च ।

ये सामदानमेदास् । ते किञ्च बुद्धेर् अपावृतं द्वारम् ।

यस् तु चतुर्थोपायस् । तम् आजर् आर्याः पुण्यकारम् ॥ ३६२ ॥ 3 -

बुद्धिर् या सत्त्वरहिता । स्त्रीत्वं तत् केवलं मतम् ।

शौर्यं चाग्नयसंपन्नं । तत् पशुत्वं न संशयः ॥ ३६३ ॥

- किं च । पश्ये हितम् अन्विष्यं । तच्च न ग्रासि विषं हि तत् ।
 मधुरे श्राद्धम् अन्विष्यं । तच्च न ग्रास्य अमृतं हि तत् ॥ ३७२ ॥
- यद् अपि च परमुखविमूढोर् दृग्गन्तुः दुःखितो ऽसि । तद् अपि असाधु । खल्वसमावेष्टुः
 मिथेष् एवं न वर्तितुम् उचितम् । यतः ।
 श्रादीन मिषं कपटिन धर्मं
 परोपतापिन समृद्धिमावम् । 6
 सुखेन विद्यां पश्येत् नारीं
 वाञ्छन्ति ये वाञ्छन् अपङ्किततास् ते ॥ ३७३ ॥ upa
- तथा । धैर्यं मृत्त्वन्ता संपद् । विमृतिः शैव मूपतिः । 9
 रत्नोन्नासिनिर् उन्नूतिः । कस् तरङ्गिर् *विनोदधिः ॥ ३७४ ॥
- तथा च । यः स्वामिन्प्रसादो भवति । सुतरां स विनीतः स्यात् । उक्तं च ।
 यथा यथा प्रसादेन । मर्ता मृत्वि प्रवर्तते । 12
 तथा तथा सशङ्कस्य । नतिर् निष्कास्य शोभते ॥ ३७५ ॥
- त्वं तु कञ्चुप्रकृतिर् असि । उक्तं च ।
 महान् प्रकुम्भो न जहाति धीरतां 15
 न कूचपतिः कञ्चुको महोदधिः ।
 सघोर् विचारस् तनुनापि हेतुना
 यजन्ति दर्माः शिषिषे ऽपि मावते ॥ ३७६ ॥ vamsa 18
- अथवा स्वामिन एवायं दोषः । यद् युष्मद्विधि मन्त्रिमाचक्षपदेशजीविनि बाणुकोपाया-
 लनावाद्ये चिचर्षप्राप्त्यर्थम् असमीक्ष्य मन्त्रयते । साधु वैदम् उच्यते ।
 चिचर्षादुक्तेर् मृत्विर् । अनायासितकार्मुकैः । 21
 ये रमन्ते नृपास् तेषां । रमन्ते रिपवः शत्रवन् ॥ ३७७ ॥
- सुष्ठु खल्व् इदम् आख्यानकम् आख्यायते । उक्तं च ।
 नमः अवलम्बो दग्धः । पार्थिवो ऽनिसुखीकृतः । 22
 आत्मा वैभोन्नतिं गीतो । वलमद्वेष मन्त्रिणा ॥ ३७८ ॥
- इमन्त आह । कथम् एतत् । करटकः कथयति ।

॥ कथा २२ ॥

27

अस्ति कोशलेषु जनपदेष्व् अयोध्या नाम नगरी । तस्यां चान्ने-
 कप्रणतसामन्तमुकुटालीढपादपीठः सुरयो नाम राजा । तस्य
 कदाचिद् वनपालकेन्रागत्य निवेदितम् । स्वामिन् । सर्वे वि- 20

प्रतिपत्ता आटविका राजानः । तेषां च मध्ये विन्ध्यको नाम्ना-
टविकः । तस्य विनयोपदेशे देव एव प्रमाणम् । एवं च श्रुत्वा
राजा बलभद्रसचिवम् आहूय तेषां नियहार्थं प्रेषितवान् । अथ ३
गतवति तस्मिन् नमश्चरणकस् तां पुरीम् उष्णकालावसाने
प्रविष्टः । कतिपयैश्च च दिवसैः प्रस्रव्याकरणहोराशकुनज्ञानल
मद्रेक्षाणनवांशद्वादशांशचिंशांशच्छायानष्टमुष्टिधातुमूलजीवचि - ६
न्नाचुलुकमाषकादिज्योतिष्कप्रकारैर् असौ सर्वम् एव जनपदं
क्रीतम् इवात्मीकृतवान् । अन्यदा जनपरंपरया तत् स्वरूपं श्रुत्वा
राज्ञा कौतुकेन स्वकीयावासम् आनीतः कृतासनपरियहश्च ९
पृष्टः । सत्यम् । किल्लाचार्याः परचित्तवेत्तारः । ततः सो ऽब्रवीत् ।
फलैर् ज्ञास्यति भवान् । एवम् उचितकथाभिः परं कौतुकम्
उपनीतो ऽसौ राजा । एकदा च समुचितागमनकालम् अतिक्र- 12
म्यापराहसमये राजभुवनम् अनुप्रविश्याह । भो राजन् । प्रियं
प्रियम् आवेदयामि । अहम् अद्य प्रभाते मठिकाभ्यन्तर एव
कायम् इमं निक्षिप्याम्येन सुरलोकयोग्येन शरीरेण । सर्वामरजनी 15
माम् अनुस्मरतीति । अतो ऽहं स्वर्गं गतः पुनर् आगतश्च च ।
तच्च सुरैर् उक्तम् । यथा । अस्मद्वचनाद् असौ पार्थिवः कुशलं
प्रष्टव्यः । इति श्रुत्वा परमकौतुकजनितविस्मयो राजाब्रवीत् । 18
कथम् । आचार्य । स्वर्गं गच्छति भवान् । असाव् आह । महा-
राज । सर्वदिनेषु स्वर्गं गच्छामि । इति श्रद्धानः स राजा
जडमतिः सर्वाण्यपि राज्यप्रयोजनान्य अन्तःपुरकृत्यानि च 21
शिथिलीकृत्य तत्परः संवृत्तः । अचान्तरे हतकण्ठकम् अटवीराज्यं
कृत्वा राजपादान्तिकम् अनुप्रविष्टो बलभद्रः । पश्यति च स्वामि-
तम् एकान्तोज्झितमन्त्रिमण्डलं तेनैव नमश्चरणेन सहैकान्तम् 24

उपगतं विकसितवदनकमलं किम् अप् आश्चर्यम् इव मन्त्रय-
माणम् । विदिततत्त्वश्च च प्रणम्योक्तवान् । जयतु देवो देवानां
प्रियः । इति । ततो राज्ञा मन्त्री कुशलं पृष्ट उक्तश्च च । जानातिः
भवान् अमुम् आचार्यम् । असाव् आह । बहूनाम् आचार्याणां
प्रजापतिभूतः कथं न ज्ञायते । श्रूयते चास्याचार्यस्य सुरलोके
गमनम् । तत् किं सत्यम् । राजाह । सर्वम् अवितथम् । यद् भवता
श्रुतम् । इति । ततः क्षपणको ऽब्रवीत् । यद् अस्य मन्त्रिणः
कौतुकम् । ततः पश्यत् एषः । एवम् उक्त्वा मठिकाभ्यन्तरम्
अनुप्रविश्य सार्गलं द्वारं कृत्वा स्थितः । ततो मुहूर्तमात्रापगमे
मन्त्रिणोक्तम् । देव । कस्यां वेलायाम् अयम् आगमिष्यति ।
पार्थिवः प्राह । किम् इति त्वरसे । यतो ऽसौ स्वकलेवरं मठि-
काभ्यन्तरस्थं कृत्वान्येन दिव्यशरीरेणागच्छति । असाव् आह । यदि
सत्यम् एवेदम् । तदानीयताम् अग्निकाष्ठनिचयः । येनेमां मठि-
काम् आदीपयामि । भूपतिर् आह । किंनिमित्तम् । इति । सचिवे-
नोच्यते । देव । अस्मिन् कलेवरे दग्धे तेनैव सुरलोकयायिना
शरीरेण यथासौ युष्मात्पार्श्ववर्ती भवति । श्रूयते चैतत् ।

॥ कथा २३ ॥

अस्ति राजगृहे नगरे देवशर्मा नाम ब्राह्मणः । तस्य ब्राह्मणी
निरपत्यतया प्रातिवेशमकार्भकान् दृष्ट्वा भृशं रुरोद । अथैकस्मिन्
दिने ब्राह्मणेनाभिहितम् । भद्रे । अलं संतापेन । पश्य । अहं । अहं
पुष्कामाम् इष्टिं कुर्वाणः केनाप्य् अदृष्टेन स्पष्टाक्षरम् अभिहितः ।
यथा । ब्राह्मण । सर्वमनुष्योत्तररूपसत्त्वसौभाग्यान्वितः पुष्पस् ते
भविष्यति । इति श्रुत्वा परमप्रमोदापूर्वमाणहृदया ब्राह्मणी ।

अवितथास् तस्य व्याहारा भवन्तु । इति जगाद । क्रमेण संजा-
तगर्भा प्रसवकाले सर्पे सुषुवे । तं दृष्ट्वा । त्वज्यताम् अयम् । इत्य्
अशेषपरिजनवचनान् अनादृत्य प्रगृह्य कपयित्वा पुत्रवात्सल्याद् ॥
विपुलशुचिभाण्डे ऽवस्थाप्य क्षीरनवनीतादिभिर् उपबृंहितशरीरः
कतिपयैर् एव दिवसैर् असौ प्रौढीकृतः । एकदा तु ब्राह्मणी
बाष्पावरुद्धवदना प्रातिवेश्मकपुत्रविवाहोत्सवम् अवलोक्य ॥
भर्तारम् अब्रवीत् । सर्वथैव ममोपरि तवावज्ञा । येन मम
दारकस्य विवाहोत्सवाय न यतसे । तच्च ह्रुत्वा ब्राह्मणः प्राह ।
आर्ये । यदि परं पातालम् अनुप्रविश्य वासुकिम् अभ्यर्थये । १
मूढे । को ऽन्यो ऽस्य सर्पस्य स्वदारिकां प्रयच्छति । इति । एवम्
उक्ते सविशेषं दीनवदनां ब्राह्मणीम् अवलोक्य तदुपरोधाद् बहु
पाथेयं गृहीत्वा प्रियकलचतया देशान्तरं पर्यटन् कतिपयैर् मासैर् १२
दूरदेशावस्थितं कुत्कुटनगरनामाधिष्ठानं प्राप्तः । तच्च च परस्पर-
परिज्ञातसन्नावसुखसंश्रयणीयसंबन्धिकगृहे स्नानभोजनादिभिर्
उपचर्यमाणस् तां निशाम् अतिवाह्य प्रभातसमये तं ब्राह्मणम् १५
अभिवाद्य यावत् प्रस्थितः । तावत् तेनाभिहितः । किमर्थं भवान्
इहागतः । कुत्र वा यास्यति । इत्य् उक्ते ऽसाव् आह । पुत्रयोग्यां
दारिकाम् अन्वेष्टुम् अहम् आगतः । इति श्रुत्वा ब्राह्मणो ऽब्रवीत् । १८
यद्य् एवम् । ततो ममेयम् अतिसुरूपा दारिका । भवांश्च च
ममापि प्रभविष्णुः । तद् गृह्यताम् इयं स्वपुत्राय । इत्य् अभिहिते
ब्राह्मणस् तद्दारिकां सपरिजनां गृहीत्वा स्वाधिष्ठानं प्रत्यागतः । २१
अथ तस्याः परमलावण्याद्भुतगुणोपेताम् असाधारणां रूपसं-
पदम् अभिवीक्ष्य प्रीतिविस्फारितनयना जनपदास् तत्परिजनम्
अब्रुवन् । कथं सन्निर ईदृशं कन्यारत्नं सर्पस्योपपादितम् । इति २४

अतो ऽहं ब्रवीमि । कृतान्तविहितं कर्म । इति । अन्यच् च ।
 कन्यानृतवचनीयता मे पितुर् मा भूत् । इति । एवम् अभिहिते
 परिवारानुमता सा सर्पेण परिणीता । अथासौ भक्तिपूर्वे दुग्ध- ३
 पानादिक्रियाभिः सर्पम् उपचरितुम् आरब्धा । अन्यदा राचाव्
 अयं सर्पो ऽपवरकस्थापितविपुलपेटाभ्यन्तरान् निर्गत्य तस्याः
 शयनम् आरूढः । ततस् तयोक्तः । को ऽयं पुरुषाकृतिः । परपुरुष ६
 इति मत्वीक्ष्याय प्रवेपितसर्वाङ्गी द्वारम् उद्घाट्य प्रस्थानाभिमुखी
 तेनोक्ता । भद्रे । स्थीयताम् । अहं तव भर्ता । अथ तत्प्रत्ययार्थं
 पेटाभ्यन्तरस्थं शरीरम् अनुप्रविश्य पुनस् तस्मान् निर्गत्यागतः । ९
 सा च दूरोच्छ्रितमुकुटकुण्डलकटककेयूराङ्गदविभूषितस्यास्य पाद-
 योर् अपतत् । पश्चात् तौ सुरतसुखम् *अन्वभूताम् । तच् च दृष्ट्वा
 पूर्वोत्थितस् तस्य पिता ब्राह्मणः पेटाभ्यन्तरस्थं तत् सर्पकोशं १२
 गृहीत्वा । मायम् अच पुनः प्रवेक्ष्यति । इत्य् असौ वह्निना संस्का-
 रितवान् । प्रभाते च परमहर्षात् पत्न्या सह स्नेहवार्त्तापरायणं
 प्रधानपुत्रायमाणं स्वपुत्रं सर्वजनस्य दर्शितवान् ॥ १५

एतन् निदर्शनं राज्ञे निवेद्य नम्रश्रवणकगर्भो मठिकां बल-
 भद्रः प्रज्वालितवान् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । नमः श्रवणको *दग्धः । इति । तत् । मूर्च्छ । ईदृशा मन्त्रियो मयन्ति । १८
 न मयद्विधाः केवलमन्त्रिमात्रपदेशोपवीचिनो नीतिमार्गानभिज्ञाः । सर्वथा प्रकटीकृतं
 त्वयान्वयानतम् अनेन दुश्चरितेन दुर्मन्त्रित्वम् । नूनं तव पितृष्व् एवंलक्ष्य आसीत् ।
 यतः । यो ऽवशं पितुर् आचारः । पुत्रस् तम् अनुवर्तते । २१

न हि *केतकिपुत्रस्य । मयत् आमलकीफलम् ॥ ३८१ ॥

न च स्वभावगन्धीराणां विदुषां वज्रगुपि काशिनग्नयं रन्ध्रान्तरं लभति । यदि न स्वयम्
 एव नास्तीर्यम् अपहाद्यात्ममतिच्छिद्रं दर्शयेयुः । यतः । २४

यत्नाद् अपि कः पश्येत् । क्षिणिनाम् आहारनिर्ममस्त्राणम् ।

यदि जलदध्मनिमुहितास् । त एव मूढा न गृक्षिणुः ॥ ३८२ ॥

तत् सर्वथा किं तवापसहस्रोपदेशेन । उक्तं च ।

नानाम्यं नान्यते दाह । न शस्त्रं क्रमति ऽरमणि ।

सूचीमुख्या इवाग्निषे । नोपदेशः सुखावहः ॥ ३८३ ॥

3

इममक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा २५ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे वानरयूथम् । तच्च च हेमन्तकाले 6
ऽतिविह्वलं निशामुखे खद्योतम् अपश्यत् । तच्च च तं दृष्ट्वा ।
अग्निर अयम् । इति मत्वा यत्नाद् आहृत्य शुष्कतृणपर्णैर्
अवच्छाद्य प्रसारितभुजकक्षाकुक्षिवक्षःप्रदेशान् कण्डूयमानं तापम- 9
नोरथमुखं किलानुभवति स्म । अथ तत्रैकः शाखामृगो विशेषतः
शीतार्तस् तद्गतमना मुहुर् मुहुस् तम् एवोपाधमत् । अथ सूची-
मुखी नाम पक्षिणी वृक्षाद् अवतीर्य दैवाहतात्मोपघाताय तम् 12
उवाच । भद्र । मा क्लिश्यताम् । नायं वह्निः । खद्योतो ऽयम् ।
इति । अथासौ तच्चचनम् अनादृत्य पुनर् धमति । ततस् तया-
सकृन् निवार्यमाणो ऽपि नोपशम्यति । अथ किं बहुना । तावत् 15
तया कर्णाभ्यर्णम् आगत्य प्रबलम् उद्वेजितः । यावत् तेन सा
गृहीत्वा शिलायाम् आस्फालिता पिष्टवक्त्रनेत्रशिरोयीवा पञ्चत्वम्
आप ॥

18

अतो ऽहं ब्रवीमि । नानाम्यं नान्यते दाह । इति । अथवा ।

किं करिष्यति पाण्डित्यम् । अपात्रे प्रतिपादितम् ।

सपिधानघटान्तःस्थाः । प्रदीप इव चैरमणि ॥ ३८४ ॥

21

तन् नूनम् अपवातस् त्वम् । उक्तं च ।

जातः पुत्रो ऽनुजातश् च । अभिजातस् तत्रैव च ।

अपवातश् च लोके ऽस्मिन् । मन्त्राः शास्त्रदर्शिभिः ॥ ३८५ ॥

24

मातृगुणगुणो जातस् । त्व् अनुजातः पितुः समः ।

अभिजातो ऽधिकस् तस्माद् । अपवातो ऽधमाधमः ॥ ३८६ ॥

साधु वैदम् उच्यते ।

प्रज्ञयातिविसारिण्या । यो धनेन वसेन वा ।

धुरं वहति गोचरम् । जगती तेन पुचिषी ॥ ३८७ ॥

8

अपि च । आपातमाचसौर्ध्वं । कुच नाम न विद्यते ।

अत्यन्ताप्रतिपत्त्या तु । दुर्बलो ऽसंछतो जगः ॥ ३८८ ॥

अथवा साधु वैदम् उच्यते ।

6

धर्मबुद्धिर् अबुद्धिश्च । द्वाव एतौ विदितौ मम ।

तनयेनातिपाश्विन्वात् । पिता ऽधूमेन मारितः ॥ ३८९ ॥

दमनक आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

9

॥ कथा २६ ॥

अस्ति । कस्मिंश्चिन् नगरे वणिक्पुत्रौ धर्मबुद्धिदुष्टबुद्धिनामानौ
सुहृदाव् आस्ताम् । तौ चार्थोपार्जननिमित्तं विप्रकृष्टं देशान्तरं¹²
गतौ । अथ यो धर्मबुद्धिनामा । तेन स्वभाग्योदयवशात् कस्यापि
साधोः पूर्वस्थापितं कलशगतं दीनारसहस्रं प्राप्तम् । स तु दुष्टबु-
द्धिना सह संप्रधार्य । कृतार्थाव् आवाम् । स्वदेशं गच्छावः । इति¹⁵
निश्चित्य द्वाव अपि प्रत्यागतौ । स्वाधिष्ठानसमीपे च धर्मबुद्धि-
नाभिहितम् । भद्र । अर्धविभागस् त्वय्य आगच्छति । तद् गृहाण ।
येनाधुना स्वगृहं प्राप्य मित्रामित्रसमक्षम् उज्ज्वलं व्यवहरि-¹⁸
ष्यामः । अथ दुष्टबुद्धिः कुटिलहृदयतया स्वार्थपुष्टये तम् आह ।
भद्र । यावद् आवयोर् अयम् अर्थः सामान्यः । तावद् अव्यव-
च्छिन्नः स्नेहसन्नाहवः । तत् एकैकं शतं गृहीत्वा शेषं भूमौ निक्षिप्य²¹
स्वगृहं प्रविशावः । यतो ऽस्यार्थस्य ह्रासवृद्धिभ्यां पुण्यपरीक्षा
कृता भवति । ततो धर्मबुद्धिना स्वभावार्थतया तदन्तर्गतदुष्टाभि-
प्रायम् अविज्ञाय तथेति प्रतिपन्ने तौ द्वाव अपि किञ्चिद् आदाय²⁴
शेषं भूमौ सुगुप्तं कृत्वा नगरान्तः प्रविष्टौ । अथ दुष्टबुद्धिर् असद्व्य-

यथ्यसनसेवितया सच्छिद्रभाग्यतया च क्षीणप्रत्यंशः पुनर् अपि धर्मबुद्धिना सहापरं शतं शतं विभक्तवान् । अथ तस्य तद् अपि वर्षस्यान्तरे तथैव परिक्षीणम् । एवं च दुष्टबुद्धिश् चिन्तयाम् : आस । यदि पुनस् तेन सह शतं विभजामि । ततः शेषैश् चतुर्भिः शतैर् अपहृतैर् अपि किम् अल्पैः । तस्मात् षट् शतान् एवापहरामि । इति विचिन्त्यैकाकीभूय ताम् अर्थमाचाम् अपनीय तं भूप्रदेशं समीकृतवान् । अतिक्रान्ते च मासमात्रे स्वयं गत्वा धर्मबुद्धिम् अभिहितवान् । भद्र । शेषद्रव्यं समविभागं कुर्वः । इत्य उक्त्वा धर्मबुद्धिना सह तम् उद्देशं गत्वा खातकर्म कर्तुम् आरब्धौ । खन्यमाने च भूभागे यदासाव् अर्थो न दृश्यते । तदा धृष्टतया दुष्टबुद्धिः प्रथमत एव तेनैव रिक्तभारादेनात्मनः शिरस् ताडयन् अब्रवीत् । क्व तद् ब्रह्महृदयम् । नूनम् । धर्मबुद्धे । त्वयैवापहृतम् । तद् अर्पय तस्यार्धम् । नो चेत् । अहं राजकुले निवेदयिष्यामि । स आह । भो दुरात्मन् । मैवं वद । धर्मबुद्धिः खल्व् अहम् । नैतच् चौर्यकर्माचरामि । उक्तं च ।

15

मातृवत् परदाराणि । परद्रव्याणि लोष्टवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि । वीक्षन्ते धर्मबुद्धयः ॥३९०॥

ततस् तौ द्वाव् अपि विवदन्तौ धर्माधिकरणं गत्वा द्रव्यापहरण- वृत्तान्तं कथयतः । तच् क्लृत्वा धर्माधिकरणिकैस् तयोर् दिव्यम् आदिष्टम् । अथ पापबुद्धिः प्राह । अहो । न सम्यग् दृष्टो न्यायः । उक्तं च । यतः ।

21

विवादे दृश्यते पञ्च । तदभावे तु साक्षिणः ।

साक्ष्यभावात् ततो दिव्यं । प्रवदन्ति मनीषिणः ॥३९१॥

तद् अत्र विषये मम वनदेवता साक्षिभूता तिष्ठति । सापि भवताम्

24

आवयोः साधुम् असाधुं वा कथयिष्यति । अथ तैर् अभिहितम् ।
युक्तम् उक्तं भवता । उक्तं च । यतः ।

अन्यजो ऽपि यदा साक्षी । विवादे संप्रजायते ।

3

न तच्च युज्यते दिव्यं । किं पुनर् वनदेवताः ॥३९२॥

तद् अस्माकम् अण् अत्र विषये महत् कौतुकम् अस्ति । प्रत्यूषे
युवाभ्याम् अण् अस्माभिः सह तच्च वनोद्देशे गन्तव्यम् । ततस् 6
तैर् द्वाव् अपि प्रतिभुवं गृहीत्वा गृहं प्रति विसर्जितौ । अथ
दुष्टबुद्धिना स्वगृहं गतेन पिता प्रार्थितः । तात । मत्पाणिगतास्
ते दीनाराः । किं तु त्वच्चनमात्रापेक्षिणस् तिष्ठन्ति । अतो ऽहम् 9
अद्य रात्राव् अदृश्यम् एष पूर्वोत्थातनिधानसंनिधानप्रदेशस्थ-
मीतिरुकोटरान्तरे त्वां स्थापयिष्यामि । प्रातस् त्वया धर्माधिकरणि-
कप्रत्यक्षं साक्षित्वं विधेयम् । ततः पित्राभिहितम् । पुत्र । विनष्टाव् 12
आवाम् । यत्कारणम् । अनुपाय एषः । साधु चेदम् उच्यते ।

उपायं चिन्तयेद् विद्वान् । अपायम् अपि चिन्तयेत् ।

पश्यतो बकमूर्खस्य । नकुलैर् भक्षिता बकाः ॥३९३॥

15

दुष्टबुद्धिर् अब्रवीत् । कथम् एतत् । पिता कथयति ।

॥ कथा २७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे बककदम्बकसनाथो वटपादपः । तस्य 18
कोटरे कृष्णसर्पः प्रतिवसति स्म । स च बकबालकान् अजातप-
क्षाण्य् एव सदैव भक्षयन् कालं नयति । अथैको बकः सर्पभक्षि-
तशिशुवैराग्यात् सरस्तीरम् आसाद्य बाष्पभरम् उत्सृजन् अधो- 21
मुखस् तिष्ठति । तं च तथाविधम् अवलोक्ष्यैकः कुलीरकः
प्रोवाच । माम् । किम् एवम् अद्य रुद्यते । बक आह । भद्र । किं

करोमि । मन्दभाग्यो ऽहम् । मम बालकानि स्वजनापत्यानि
च वटकोटरनिवासिना सर्पेण भक्षितानि । तद्दुःखदुःखितो ऽहं
रोदनं करोमि । तत् कथय मे । कश्चिद् उपायो ऽस्ति तद्विनाशे ।
तत् छुत्वा कुलीरकश्च चिन्तयाम् आस । अयं तावद् अस्मज्जा-
तिसहजवैरी । तत् तथाविधं सत्यानृतम् उपदेशं प्रयच्छामि ।
यथान्ये ऽपि वक्ताः क्षयं यान्ति । उक्तं च ।

नवनीतसमां वाणीं । कृत्वा चित्तं सुनिर्देयम् ।

तथा प्रबोध्यते शत्रुः । सान्वयो क्षियते यथा ॥३९४॥

आह च । माम् । यद्य् एवम् । तन् मत्स्यमांस*खण्डानि नकुल-
बिलद्वारात् सर्पकोटरं यावत् प्रक्षिप । येन तन्मार्गेण गत्वा स तं
दुष्टसर्पं विनाशयति । तथानुष्ठिते नकुलेन मत्स्यमांस*खण्डानुसा-
रिणा तं दुष्टसर्पं व्यापाद्य ते ऽपि च तद्वृक्षाश्रयाः सर्वे वक्ताः शनैः
शनैर् भक्षिताः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । उपायं चिन्तयेद् विद्वान् । इति । अथ
दुष्टबुद्धिना तत् पितृवचनम् अवगणयता तस्मिन् वृक्षविवरे
राचाव् अदृश्य एव पिता स्थापितः । अथ प्रातर् एव स्नात्वा
पापबुद्धिर् धीतप्रावरणो धर्मबुद्धिपुरःसरो धर्माधिकारणिकैः सह
तां शमीं समभ्येत्य तारस्वरेण प्रोवाच ।

आदित्यचन्द्राव् अनिलो ऽनलश्च

द्यौर् भूमिर् आपो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये

धर्मो विजानाति नरस्य वृत्तम् ॥३९५॥

भगवति वनदेवते । आवयोर् मध्ये यश्च चीरः । तं कथय । अथ
शमीकोटरस्थः पापबुद्धिपिता प्रोवाच । भोः । धर्मबुद्धिनापहतम्

एतद् द्रव्यम् । तच् कृत्वा सर्वे ते राजपुरुषा विस्मयोत्फुल्लनयना
यावद् विस्रहरणोचितं शास्त्रदृष्ट्या धर्मबुद्धेर् नियमं विचारयन्ति ।
तावद् धर्मबुद्धिना वह्निभोज्यद्रव्यैर् आवेष्ट्य तच् छमीकोटरं ३
वह्निना संदीपितम् । अथ ज्वलति तस्मिन् अर्धदग्धशरीरः
स्फुटितदृष्टिः करुणम् आक्रन्दन् पापबुद्धिपिता शमीकोटरान्
निश्चक्राम । ततश् च तैः सर्वैः पृष्टः । भोः । किम् इदम् । इत्य् ६
उक्ते स । पापबुद्धिविचेष्टितं सर्वम् इदम् । इति कथयाम् आस ।
अथ ते राजपुरुषास् तं दुष्टबुद्धिं तस्याम् एव शमीशाखायां
प्रविलम्ब्य धर्मबुद्धिं प्रशस्य राजप्रसादादिना संतोषयाम् आसुः ॥ १

अतो ऽहं ब्रवीमि । धर्मबुद्धिर् अनुबुद्धिश् च । इति । आख्याति प्राख्यानके पुनः करटवो
ऽब्रवीत् । धिन् मूर्ख । अतिशयपाण्डित्येन त्वया दग्धः स्ववंशः । साधु वैदम् उच्यते ।

खलवखलान्ता नखः । स्त्रीमिदान्तानि बन्धुहृदयानि ।

12

पिमुनज्जनानां मुह्यं । दुःपुत्रान्तानि च कुत्रानि ॥ ३९६ ॥

ār

अपि च । यस्मात् तावन् मनुष्यस्त्राण्य एकस्मिन् मुखे विद्वाद्भयं भवति । कस् तस्मै विद्यासम्
उपैति । उक्तं च ।

16

द्विविद्धम् उद्वेगकरं । क्रूरम् अत्यन्तनिष्ठुरम् ।

खलवखलहेश् च वदनम् । अपकाराय केवलम् ॥ ३९७ ॥

तन् ममूष्य अनेन तव चरितेन मयम् उत्पन्नम् । कस्मात् ।

18

मा माः खलेषु विद्यासं । ममैति पूर्वसंयुताः ।

चिरकालोपचीर्णो ऽपि । दशत् एव मुजंगमः ॥ ३९८ ॥

अपि च । चन्दनाद् अपि संयुतो । दहत् एव ऊताशनः ।

21

विशिष्टकुलजातो ऽपि । यः खलः खल एव सः ॥ ३९९ ॥

अथवा स्वभाव एव खलानाम् । उक्तं च ।

परदोषकषाविषयः

24

स्वगुणस्त्रापननिवृत्ततत्परः ।

स्वयम् एव हि दैवदण्डितः

पिमुनो विद्वद्विनाशपण्डितः ॥ ४०० ॥

viyo 27

मूढं तस्मात्सपुटे । विद्वा वसोपमा मनुष्यस्य ।

यस्मात् परदोषकषणे । सखो न विशीर्यते शतधा ॥ ४०१ ॥

ār

मा भवतु तस्मै पापं । परहितनिरतस्मै पुण्यसिंहस्य ।
 यस्य परदोषकचने । विद्धा मौनव्रतं चरति ॥ ४०२ ॥ Ar
 तत् सर्वथा परीक्ष्य संगतं कार्यम् । उक्तं च । 8
 विद्वान् ऋष्युर् अमिगन्धो । विदुषि शठे *चाप्रमादिना भाव्यम् ।
 ऋष्युमूर्खस्य त्वं अनुकम्प्यो । मूर्खशठः सर्वथा त्याज्यः ॥ ४०३ ॥ Ar
 तन् न केवचं त्वद्यात्मीयवंशविनाशाय यतितम् । किं पुनर् अधुना स्वामिनो ऽपि । यस्य ६
 त्वं स्वामिनम् अप्य एनाम् अवस्थां प्रापयसि । तस्मै तवाग्नौ जगो जीर्णतृणभूत एव ।
 उक्तं च । गुहां क्षोहसहस्रस्य । यत्र खादन्ति मूषकाः ।
 श्रेणः कुञ्जरहत् तत्र । किं चित्रं यदि पुचहत् ॥ ४०४ ॥ 9
 इमनक आह । कचम् एतत् । करटकः कचयति ।

॥ कथा २८ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने नाडुको नाम वणिक्पुत्रः । स च 12
 विभवक्षयाद् देशान्तरगमनम् अचिन्तयत् । यतः ।
 यत्र देशे ऽथवा स्थाने । भोगा भुक्ताः स्ववीर्यतः ।
 तस्मिन् विभवहीनो यो । वसेत् स पुरुषाधमः ॥ ४०५ ॥ 15
 तथा च ।

यथाहंकारयुक्तेन । चिरं विलसितं पुरा ।
 दीनं चरति तत्रैव । यः परेषां स निन्दितः ॥ ४०६ ॥ 18
 तस्य च गृहे पूर्वपुरुषोपार्जिता लोहपलसहस्रघटिता तुल्यस्ति ।
 तां च श्रेष्ठिलक्ष्मणस्य निक्षेपभूतां कृत्वा देशान्तरं प्रस्थितः ।
 ततश्च च सुचिरं यदृच्छया देशान्तरेषु भ्रमिन्वा पुनस् तद् एव 21
 नगरं समागत्य तं लक्ष्मणश्रेष्ठिनं जगाद । भो लक्ष्मण । समर्पय
 मे निक्षेपतुलाम् । ततो लक्ष्मणः प्राह । भो नाडुक । त्वदीयतुला
 मूषकैर् भक्षिता । तच् छुत्वा नाडुकः प्राह । लक्ष्मण । नास्ति 24
 ते दोषः । यदि सा मूषकैर् भक्षिता । *यत ईदृग् एवायं संसारः ।
 न किञ्चिद् अत्र शाश्वतम् अस्ति । परम् अहं नद्यां ज्ञानार्थं

गमिष्यामि । ततस् त्वं धनदेवनामानम् आत्मीयपुत्रं ज्ञानोपकर-
णग्रहणाय मया सह संप्रेषय । सो ऽपि लक्ष्मणो निजचौर्यशङ्कितः
पुत्रं धनदेवम् उवाच । वत्स । पितृष्यो ऽयं ते नाडुकः ज्ञानार्थं ४
नद्यां यास्यति । तद् गम्यताम् अनेन सह ज्ञानोपकरणम्
आदाय । इति । अहो । साध्व् इदम् उच्यते ।

न भक्त्या कस्यचित् को ऽपि । प्रियं प्रकुरुते नरः । ६

मुक्ता भयं प्रलोभं वा । कार्यकारणम् एव वा ॥४०७॥

तथा च ।

अत्यादरो भवेद् यच्च । कार्यकारणवर्जितः । ९

तच्च शङ्का प्रकर्तव्या । परिणामे ऽभयावहा ॥४०८॥

अथासौ लक्ष्मणपुत्रः ज्ञानोपकरणम् आदाय प्रहृष्टमना नाडुकेन
सह नद्यां गतः । अथ नाडुको नद्यां ज्ञात्वा तं लक्ष्मणपुत्रं १२
धनदेवं गिरिगुहायां प्रक्षिप्य तद्वारे बृहच्छिलां दत्त्वा लक्ष्मण-
गृहम् आयातो लक्ष्मणेन पृष्टः । भो नाडुक । कथ्यताम् । क
मे पुत्रो धनदेवस् त्वया सह गतः स्थितवान् । नाडुक आह । १५
भो लक्ष्मण । नदीतटाच् छ्येनेनापहतः । लक्ष्मण आह । भो
नाडुक । अतथ्यवादिन् । महाकायं धनदेवं कथम् इव श्येनो
ऽपहरति । नाडुको ऽब्रवीत् । भो लक्ष्मण । मूषकाः पुनर् १८
लोहमयीं तुलां भक्षयन्ति । तद् अर्पय मे तुलाम् । यदि पुत्रेण
प्रयोजनम् । एवं विवदन्तौ तौ द्वाव् अपि राजद्वारम् उपगतौ ।
ततो लक्ष्मणस् तारस्वरेण प्रोवाच । भोः । अब्रह्मण्यम् अब्रह्मण्यं २१
वर्तते । मम पुत्रो धनदेवनामानेन नाडुकेनापहतः । अथ
धर्माधिकारिणस् तं नाडुकम् ऊचुः । भोः । समर्पय लक्ष्मण-
पुत्रम् । नाडुको जगाद । किं करोमि । पश्यतो मे नदीतटाच् २४

छयेनेन नीतः । ते प्रोचुः । भो नाडुक । न सत्यम् उक्तं त्वया ।
किं श्येनः पञ्चदशवार्षिकं पुत्रम् *अपहर्तुं शक्नोति । ततो नाडुको
विहस्य प्रोवाच । भोः । श्रूयतां मम्वचनम् ।

तुलां लोहसहस्रस्य । यच्च खादन्ति मूषकाः ।

श्येनः कुञ्जरहृत् तच्च । किं चिच्च यदि पुत्रहृत् ॥४०९॥

ते प्रोचुः । कथम् एतत् । नाडुको ऽपि तेषां तुलावृत्तान्तम् ।
अकथयत् । तं श्रुत्वा विहस्यैकस्य तुलाम् । अपरस्य पुत्रं समर्पयाम्
आसुः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । तुलां लोहसहस्रस्य । इति । करटकः पुनर् अब्रवीत् । तत् । मूर्ख ।
पिङ्गलकृतं संजीवकप्रसादम् असहमानेन त्यजेत कृतम् । यद् वा साध् रदम् उच्यते ।

प्रायेणान् कुक्षान्वितं कुकुत्वाः स्त्रीवक्त्रं दुर्मगा
दातारं कपला च्छून् अनुववस् तिजस्त्रिं कातराः ।

*वैष्णोपहृताश् च कान्तवपुषं सौख्यस्थितं दुःखिता

नानाशास्त्रविशारदं च पुष्यं निन्दन्ति मूर्खाः सदा ॥४१०॥

तथा । मूर्खाणां पण्डिता द्वेषा । निर्धनानां महाधनाः ।

व्रतिनः पापशीलानां । *दुस्वारिखाः कुक्षस्त्रियः ॥४११॥

अथवा । सद्गुणं *चेष्टते स्वस्वाः । प्रकृतेर् ज्ञानवान् अपि ।

प्रकृतिं यान्ति मूतानि । निग्रहः किं करिष्यति ॥४१२॥

तस्मैव पुत्रम् उपदेष्टुम् । यः सकृद् उक्तं गृह्णाति । त्वं तु पाषाण इव मूखहृदयो निश्चितः ।

किं तत्रोपदिष्टेन । किं च । मूर्ख । त्वया सह संवास एव न युज्यते । कदाचित् स्वतःपक्षाद्
अस्माकम् अप्य् अनर्थः ज्ञात् । उक्तं च ।

मूर्खेण सह वासो ऽपि । देशे यामि पुरे गृहे ।

अनर्चायैव संमाजो । व्यवहरिर् विनैव हि ॥४१३॥

वरं वसधिपातालाज्जसनावटपातनम् ।

न विवेकविहीनेन । मूर्खेण सह संगतम् ॥४१४॥

समति पुत्रवत् तांस् तान् । गुणदोषान् साध्वसाधुसंपर्कात् ।

नानादेशविचारी । पवन इव गुमागुमान् गन्धान् ॥४१५॥

साधु चेदम् उच्यते ।

माताप्य एका पिताप्य एको । मम तस्मै च पक्षिणः ।
 अहं मुनिमिदं आनीतः । स च नीतो गवाश्वनिः ॥ ४१६ ॥
 गवाश्वानां स वचः शृणोति
 राजन् अहं चाविरतं मुनीनाम् ।
 प्रत्यक्षम् एतद् भवतापि दृष्टं
 संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ ४१७ ॥ युग्मम् ॥

8

upa 6

सो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । करटकः कथयति ।

॥ कथा २९ ॥

कस्मिंश्चित् पर्वतैकदेशे शुकी प्रसूता । तस्या द्वौ शुको समुत्पन्नौ । १
 अथाहारार्थं निर्गतायाः शुक्यास् तौ पुनौ व्याधेन गृहीतौ ।
 तयोर् एकः कथम् अपि दैववशाद् अपेतः । द्वितीयं पञ्जरके
 संस्थाप्य पाठयितुम् आरब्धः । अपरश्च च शुकः परिभ्रमत्पुर्विणा 12
 दृष्टः । ततस् तेन संगृह्य स्वम् आश्रमपदम् आनीय पोषितः ।
 एवं च काले ऽतिवर्तमाने कश्चिद् राजा स्वसैन्याद् अश्वेना-
 पहतस् तं वनीद्देशम् आगतः । यच्च ते व्याधा निवसन्ति । तत 15
 आगतं राजानम् अवलोक्य सहस्रैव पञ्जरस्थः शुकः कलकल-
 शब्दम् अकरोत् । भो भो मदीयस्वामिनः । एष को ऽपि हयारूढ
 आगच्छति । तद् एनं बन्ध बन्ध । व्यापादयत व्यापादयत । इति । 18
 अथ तद् राजा शुकवचनं श्रुत्वा न्यतो दुततरं वाजिनं प्रेरितवान् ।
 अथ यावद् राजान्यद् दूरवनान्तरं गच्छति । तावत् पश्यति
 मुनीनाम् आश्रमम् । तत्रापि पञ्जरस्थः शुको ऽब्रवीत् । एह्य 21
 एहि । राजन् । विश्राम्यताम् । शीतलान् उदकानि स्वादूनि
 च फलानि भक्षय । भो भो क्षुषयः । अस्यार्घ्यपाद्येन पूजा
 क्रियताम् अस्मिन् सुशीतले दुमतले । एवं श्रुत्वा राजा ती- 24
 वोत्फुल्लनयनो विस्मितमनाः । किम् इदम् । इति चिन्तितवान् ।

शुकं चापृच्छत् । मयेतो ऽन्यो ऽपि वनोद्देशे त्वत्सदृशः शुको दृष्टः ।
स क्रूररूपः । बन्ध बन्ध । घातयत घातयत । इत्य् एवम् अवदत् ।
अथ राज्ञो वचनम् आकर्ण्य शुकेन यथावृत्तम् आत्मनो वृत्तं
निवेदितम् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । संसर्गवा दोषगुणा भवन्ति । अतः संसर्ग एव त्वया सह न श्रेयात् ।
उक्तं च । यतः ।

6

पण्डितो ऽपि वरं शत्रुर् । न तु मित्रम् अपण्डितम् ।

स्ववधार्थं मृतश्च चौरः । वागरेण हतो गुपः ॥ ४१८ ॥

इमं न क आह । कथम् एतत् । करटकः कथयति ।

9

॥ कथा ३० ॥

अस्ति कस्यचिद् राज्ञः पुत्रो वणिक्पुत्रभट्टपुत्राभ्यां सह मैत्रीम्
उपगतः । प्रत्यहं चत्वरारामविहारविनोदविलासक्रीडाभिर् एव 1=
सुखम् अनुभवन्ति । धनुर्वेदगजाश्वारोहणवाहनमृगयाक्रीडाविमुखः
प्रतिदिनम् आस्ते । अथान्यदा । *राजनीतिविमुखस् त्वम् । इति
पित्रा तिरस्कृतो निजम् अभिमानदुःखं मित्रयोर् आवेदितवान् । 1. ५
*ताव् आहतुः । आवयोर् अपि स्वकर्मविमुखयोः संमुखं पितरौ
नित्यम् एवासंबन्धं जल्पतः । तच् च दुःखं भवन्मैत्रीसुखेनैता-
वहिनान् आवाभ्यां न ज्ञातम् । इदानीं च त्वाम् अपि अनेनैव 18
दुःखेन दुःखितं दृष्ट्वातिदुःखिताव् आवां संवृत्तौ । अथ राजपुत्रो
ऽब्रवीत् । न खल्व् अपमानितानाम् इह स्थातुं युक्तम् । अतः
सर्व एवैकदुःखदुःखिता निःसृत्य क्वाप् अन्यत्र यास्यामः । यतः । 21

वीरव्रतस्य विद्यायाः । पुण्यानां शक्तिशीलयोः ।

परीक्षा मानिनां ज्ञेया । स्वदेशत्यागतः फलैः ॥ ४१९ ॥

अथ तथानुष्ठिते । क्व गन्तुं युक्तम् । इति चिन्तयन्ति स्म । ततो 24

वणिक्पुत्रेणाभिहितम् । न खल्व् अर्थे विना *काण्ड् अभिम-
 त्सिद्धिर् भवति । इति रोहणाचलं गच्छामः । तत्र रत्नान्य्
 आसाद्य समस्तमनोरथान् अनुभविष्यामः । इति समीचीनम् ३
 अर्थम् एनं सर्वे प्रतिपद्य रोहणाचलं गताः । तत्र च भाग्यवशाद्
 एकैकम् अमूल्यम् उत्तमरत्नम् आसादितम् । अथ ते पर्यालो-
 चितवन्तः । कथम् अस्माभिर् इतो बहूपायेनाटवीमार्गेण ६
 प्रस्थितैर् एतानि रत्नानि रक्षणीयानि । अथ भट्टपुत्रो ऽब्रवीत् ।
 ननु मन्त्रिपुत्रो ऽहम् । तन् मयाचूपायश् चिन्तितः । यथा ।
 एतानि स्वस्वोदरान्तः प्रक्षिप्य नीयन्ते । यथा सार्थिकस्य चौरा- ९
 दिकस्य च योग्या न भवामः । इति निर्णीय भोजनवेलायाम्
 अन्नकवलान्तर् निधाय तैस् तानि कवलितानि । एवं चानु-
 ष्ठीयमाने तत्र पर्वतोपत्यकायाम् अलक्षितविश्रान्तः को ऽपि १२
 पुरुषस् तान् दृष्ट्वा चिन्तयाम् आस । अहो । मया च रोहणाचले
 रत्नार्थिना बहुदिनानि पर्यटितानि । क्षीणभाग्यतया न किञ्चिल्
 लब्धम् । तद् एभिः सह गच्छामि । यतो यत्रैव मार्गे जातश्चमा १५
 निद्रां यास्यन्ति । तत्रैवामीषाम् उदराणि विदार्य चीर्य अपि
 रत्नान्य् अपहरिष्यामि । इति कृतनिश्चयः पर्वताद् अवतीर्य तेषां
 गच्छतां पृष्ठतो लग्नः । अब्रवीच् च । भो भो महापुरुषाः । १८
 न शक्नोम्य् अहम् एकाकी भीषणां महाटवीम् उल्लङ्घ्य स्वदेशं
 गन्तुम् । अतो भवतां सार्थे मिलितः समेष्यामि । ते ऽपि
 *साहाय्यवृद्धिम् इच्छन्तः । तथा । इति प्रतिपद्य सहैव गन्तुम् २१
 आरब्धाः ।

अथ तस्याम् अटव्यां गिरिगहनप्रदेशाश्रिता मार्गासन्नभि-
 ल्लपत्नी तिष्ठति । तात्परिसरेण गच्छतां तेषां पत्नीपतिगृहे कौतु- २४

कवशाद् विधृतनानाविधपक्षिणां मध्याद् एकः पञ्जरस्थो वृद्धपक्षी शब्दं चकार । स च पक्षीपतिः समस्तपक्षिरुतभाषाकुशलः पक्षिरुतार्थं विचार्य प्रहृष्टमनाः स्वभृत्यान् अब्रवीत् । यत् किल्लैषः पक्षी खल्व् एवं कथयति । मार्गेण गच्छताम् अमीषाम् अध्वन्यानां पार्श्वे महामूल्यानि रत्नानि सन्ति । ततो गृह्णीत गृह्णीत । इति । तद् एतान् विधृत्यानयत । अथ तैस् तथानुष्ठिते पक्षीपतिना स्वयम् *उल्लुगितनानाम् अपि तेषां पार्श्वे न किञ्चित् प्राप्नम् । ततो मुक्तास् ते कक्षापटमात्रपरिच्छदा गन्तुम् आरब्धाः । ततः स पक्षी तथैव पुनर् विरौति । तच्च च श्रुत्वा पक्षीपतिना पुनर् आनायितास् ते सविशेषं सम्यक् संशोध्य मुक्ताः सन्तो यावद् गच्छन्ति । तावत् तथैव तारतरं तस्मिन् पक्षिणि व्याहरति पुनर् अय् आकार्य पक्षीपतिना ते पृष्टाः । यथा । किल्लैष पक्षी सर्वदा दृष्टप्रत्ययो न कदाचिद् अलीकं ब्रूते । ततो भवतां पार्श्वे रत्नानि कथयति । तत् क्व तानि । इति । अथ ते ऽब्रुवन् । यद्य् अस्माकं पार्श्वे रत्नानि भवेयुः । तत् कथं विलोकनपरा अपि भवन्तो न पश्येयुः । पक्षीपतिर् आह । यद् एष पक्षी पुनः पुनः कथयति । तद् अवश्यं भवदीयजठरान्तरे रत्नानि विद्यन्ते । संप्रति च संध्या संजाता । प्रभाते रत्नकारणाद् अवश्यं युष्माकम् उदराणि विदारयिष्यामि । इत्य् आक्षिप्य कारापवरके क्षेपिताः । ततश्च चौरश्च चिन्तयाम् आस । प्रातः खल्व् अमीषाम् उदरेषु विदार्यमाणेषु यदा तादृशरत्नानि पक्षीपतिः प्राप्स्यति । तदा निश्चितं दुरात्मा मदीयम् अपि जठरं लोभाविष्टः पाटयिष्यति । ततो यथाकथम् अपि मम मृत्युर् एव । तद् अत्र किम् अहं करोमि । उक्तं च ।

अवश्यगत्वरैः प्राणैर् । मृत्युकाले महात्मनाम् ।

परोपकारश्चेत् कश्चित् । सिध्येत् तद् अमृतं मृतम् ॥४२०॥

तद् वरम् आत्मोदरं प्रथमम् एवास्य विदारणाय दत्त्वा स्ववधान् ३
अप् एतान् रक्षामि । यत आदाव् एव विदारितमदीयोदरे
सुनिपुणम् अपि *वीक्षमाणो दुरात्मा स यदा न किञ्चिद्
आसादयिष्यति । तदा *छिन्नरत्नसत्तासंशयः स्वत एवामीषां ६
जठरविदारणकर्म *निस्त्रिंशो ऽपि कास्थयान् न करिष्यति । एवं
च सति तेषां प्राणदानाद् धनदानाच् च ममोपकारकीर्तिर्
इहलोके ऽन्यलोके च जन्मशुद्धिश्च भविष्यति । स्वतः प्राप्त- ९
कालम् अप् एतद् एव किञ्चित् परिणतमरणम् । इति ।
अथातिक्रान्तायां रजन्यां प्रातर् एव पल्लीपतिना तेषां जठरवि-
दारणे प्रारब्धे चौरो योजिताञ्जलिर् भूत्वा तं विज्ञप्त्रवान् । न १२
शक्नोम्य् अमीषां स्वभ्रातृणां जठरविदारणं द्रष्टुम् । अतः प्रसीद ।
प्रथमम् एव मदीयोदरविदारणं कार्यताम् । ततः पल्लीपतिना
दयावशात् तथा प्रतिपन्ने विदारिते ऽपि सति तस्योदरे न १५
किञ्चिद् रत्नम् आसादितम् । ततो ऽसाव् अनुशुशोच । कष्टं भोः
कष्टम् । मया हि पक्षिरुतविचारमाचोपबृंहितलोभेन महद्
वैशसं कृतम् । यथास्य जठरे । तथा शेषाणाम् अपि न किञ्चित् १८
संभावयामि । इत् उक्त्वा त्रयो ऽप् अक्षतशरीरा मुक्तास् ते
सत्वरम् अटवीम् उल्लङ्घ्य प्राप्ताः किञ्चिद् अधिष्ठानम् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । स्ववधानैर् मृतश्च चौरः । तद् वरं पण्डितशत्रुः । इति ।

21

अथ तैस् तच्चाधिष्ठाने वणिक्पुत्रम् अये कृत्वा त्रयाणाम् अपि b
रत्नानां विक्रयः कृतः । अथ प्रभूतं मूल्यधनम् आनीय राजपुत्राये
मुक्तम् । अनेन च भट्टपुत्रं मन्त्रित्वे स्थाप्य तद्विषयाधिपतिराज्यम् २४

R

आच्छेत्तुं पर्यालोच्य वणिक्पुत्रो भाण्डागारिकत्वे नियोजितः ।
 अथ प्रचुरं वरकरितुरंगपद्मदलं द्विगुणार्थदानतो मेलयित्वा तस्य
 च मन्त्रिणः षाङ्गुण्यबुद्धिबलेन वियहम् आरब्ध संयामेण व्या- ३
 पाद्य राजानं स राजपुत्रस् तद्राज्यम् एव गृहीत्वा राजा बभूव ।
 मिचद्वये ऽप्य् आरोपितसर्वाङ्गराज्यचिन्ताभारः स्वच्छन्दवृत्तिर्
 विलाससौख्यान्य् अनुबभूव । अन्यदा च तेनान्तःपुरसमाश्रितेन ६
 प्रत्यासन्नमन्दुरावानर एकः कौतुकात् सद्रात्मसंनिहितः कृतः ।
 यतः शुक्चकोरपारापतमेषवानरादयः प्रकृत्यैव राज्ञां प्रिया
 भवन्ति । क्रमयोगाच् च वानरो नृपतिदत्तविविधभक्ष्योपचीय- ९
 मानो वृद्धिम् उपगतः । सकलराजलोकमान्यश् च संजातः ।
 राजापि तं वानरम् *अतिविश्वासाद् वात्सल्याच् च स्वस्वङ्गधरं
 चकार । अथ तस्य राज्ञो गृहाभ्याशे *नानातरुखण्डमण्डितं १२
 प्रमदवनम् अस्ति । तच् च तेन राज्ञा वसन्तागमे मधुकरकुलो-
 पगीयमानमदनकीर्तिप्रसरं बहुकुसुमपरिमलसुगन्धि रमणीयम्
 अवलोक्य मन्मथाविष्टेनयमहिष्या सह तच् प्रविशति स्म । सर्वो १५
 ऽपि परिजनो द्वार एव स्थापितः । अथ कौतुकात् प्रमदवनं
 परिभ्रम्यावलोकयता श्रान्तेन राज्ञा वानरो ऽभिहितः । अहम्
 अस्मिन् पुष्पगृहे क्षणं स्वपिमि लग्नः । मम को ऽप्य् उपद्रवं १८
 कुर्वाणस् त्वयाप्रमत्तेन प्रयत्नेन रक्षणीयः । इत्य् उक्त्वा राजा
 प्रसुप्तः । तस्य चोपरि पुष्पगन्धकस्तूरिकादिपरिमललुब्धो मधुकरः
 समागत्य शिरसि निलीनः । तं दृष्ट्वा सरोषो वानरश् चिन्तयाम् २१
 आस । कथं मम पश्यतो ऽपि क्षुद्रजन्तुनानेन राजा दृश्यते ।
 इति निवारयितुम् आरब्धः । अथ यदा निवार्यमाणो ऽपि भ्रमरः
 पुनः पुना राजानम् उपैति । तावत् कोपान्धो वानरः खङ्गम् २४

आकृष्य भ्रमरम् अनु प्रहारं पातितवान् । तेन च प्रहारेण राज्ञः
शिरश् छिन्नम् । अथ सहसुप्ता राजमहिषी चासाद् उन्मिता ।
तादृशं चासमञ्जसम् आलोक्य क्रन्दितवती । आह च । रे रे
मूर्खवानर । विश्वस्ते राजनि किम् इदम् एवम् अनुष्ठितं त्वया ।
इति । वानरो ऽपि यथावृत्तम् आख्यातवान् । ततो मिलितसर्व-
लोकेनाक्रुश्य परिहृतः ॥

6

अत एवोचति । न तु मित्रम् अपण्डितं कार्यम् । यतो वानरेण हतो गृध्रः । इति । अतो
ऽहं प्रवीमि ।

पण्डितो ऽपि वरं शत्रुर् । न तु मित्रम् अपण्डितम् ।
स्ववधार्थं मृतश्च चोरो । वानरेण हतो गृध्रः ॥ ४२१ ॥

9

पुनः कण्टक आह ।

*प्रेमुन्मत्ताचक्रुश्रवः । सौहार्दस्त्र विनाशकः ।

12

प्रमाणं त्वादृशो यश्च । तत् कार्यं न मुमं भवेत् ॥ ४२२ ॥

तथा च । क्षितो ऽप्य् अन्वास् अवन्तासु । *नैवाकार्यं व्यवस्यति ।

*साधुस् तत् कुर्वति येन । न कोवि दूष्यति यशः ॥ ४२३ ॥

15

तथा । अन्वावन्तो ऽपि बुधो । न गुणान् विवहाति चातिमुखासी ।

न श्वेतमायम् उज्जति । शङ्कः शिखिसुक्तसुक्तो ऽपि ॥ ४२४ ॥

Ar

उक्तं च । यद् अकार्यम् अकार्यम् एव तन्

18

न बुधस् तच्च मतिं प्रयोजयेत् ।

परयापि तुषा प्रवाधितेर्

न हि रथ्यागतम् अम्बु पीयते ॥ ४२५ ॥

viyo 21

किं च । कर्तव्यम् एव कर्तव्यं । प्राणैः कष्टगतैर् अपि ।

अकर्तव्यं न कर्तव्यं । प्राणैः कष्टगतैर् अपि ॥ ४२६ ॥

इत्थं उक्तस् तदीयनीतिमार्गानुगं वचनं कूटबुद्धित्वाद् विषम् इव मन्वमानो दमनको
ऽपकृतः ।

अचान्तरि ती पितृव्यसंजीवकी क्रोधाग्निधियो युद्धाय पुनर् उच्यते । ततः
पितृव्यः संजीवकं व्यापाद्य प्रशान्तकोपो ऽकृदिग्धपाणिना स्मृतपूर्वस्त्रिहवशात् कष्टतया 27
वाप्यार्द्रं नयने प्रमृज्य सपञ्चान्तापम् इदम् अभवीत् । अहो कष्टम् । महद् इदम् अकृत्यम् ।
मया हि द्वितीयम् इवात्मशरीरं संजीवकं व्यापाद्यतृतात्मन एवापकृतम् ।

- उक्तं च । मूर्ख्यकदेशस्य गुणान्वितस्य
मृत्त्वस्य वा बुद्धिमत्तः प्रयागे ।
मृत्त्वप्रयागे मरणं नृपाणां
नष्टापि भूमिः सुखमा न मृत्वाः ॥ ४२७ ॥ indra 8
- तं चैवं पिङ्गलकम् अभूतिपरीतं वृद्धातिधुष्टतया शनैः शनैर् उपकृत्य दमनको ऽब्रवीत् ।
स्वामिन् । क एव न्यायः । यत् सपत्नं हत्वाभूतिः क्षियति । उक्तं च ।
पिता वा यदि वा धाता । पुत्रो वा यदि वा सुहृत् ।
प्राणद्रोहि प्रवृत्तः सन् । हन्तव्यो मूर्तिम् इच्छता ॥ ४२८ ॥
- किं च । राजा धृषी *ब्राह्मणः सर्वमधी
स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः ।
प्रेष्यः प्रतीपो ऽधिकृतः प्रमादी
त्वाभ्याः सर्वे यश् च कृत्यं न वेत्ति ॥ ४२९ ॥ upa 12
- गच्छ दूरम् अपि यच्च नन्दसि
पृच्छ बाणम् अपि पण्डितं जनम् ।
देहि देहम् अपि याचितो ऽर्चये
क्षिप्ति बाणम् अपि दुष्टम् आत्मनः ॥ ४३० ॥ rath 15
- न चार्थं धर्मो राज्ञाम् । यः क्षिप्तं प्राकृतपुरुषाणां साधारणः । उक्तं च ।
न मनुष्यप्रकृतिना । शक्यं राज्यं प्रश्नासितुम् ।
ये हि दोषा मनुष्याणां । त एव नृपतिर् गुणाः ॥ ४३१ ॥ 18
- अपि च । सत्त्वानुता च पदवा प्रियवादिनी च
हिंसा दद्यात्तुर् अपि चार्थपरा वदान्ता ।
नित्यव्यथा प्रचुरवित्तसमागमा च
वेष्माङ्गमेव नृपनीतिर् अनेकरूपा ॥ ४३२ ॥ vasa 21
- अचानागतम् एव समागत्य सिंहसक्ताग्ने समुपविष्टः करटको दमनकं प्रत्य् अब्रवीत् । 24
मवांस तावन् मन्त्रित्वम् एव न *जानाति । यतो द्वयोः परस्परप्रीत्युपभोगयोर् बुद्धि-
नितिकारणं मेदः । न च नीतिर् एवा मन्त्रित्वम् । यत् सामदानमेदसाधेयु कृतेषु
विद्यमानेष्व् आत्मीयमृत्त्वस्त्रोपरि स्वामी शुचोपदेशेन संग्रहम् आरोप्यति । उक्तं च । 27
धनदस्त तपैव वस्त्रिणः
पवनस्त्राद्य वसेन्नरस्त च ।
कसहिः सक्तु खण्डिताः श्रियः 30
कसहो नित्यजयो न कस्तचित् ॥ ४३३ ॥ viyo
- किं च । नयाद् अपेतं प्रवदन्ति युधं
युधं व्यवस्यन्ति हि बुद्धिहीनाः । 38

- नयं च *धीराः प्रवदन्ति शास्त्रे
शास्त्राच्च च सामादिगुणप्रबोधनः ॥ ४३४ ॥ upa
- तस्मान् मन्त्रिणा कदाचिद् अपि स्वामिनो युवं नोपदेष्टव्यम् । उक्तं च । यतः । 8
- मुच्यो हितकारिणो विनीताः
प्रतिपक्षयकारिणो ह्य अनुव्याः ।
निवसन्ति नरा गृहेषु येषां 6
- वयम् आयास्मि न ते नृपा रिपूयाम् ॥ ४३५ ॥ aupa
- तस्मात् । हितम् एव हि वक्तव्यम् । अक्षयम् अपि सर्वथा ।
एकान्तप्रियवादित्वं । विद्वज्जम् अनुजीविनाम् ॥ ४३६ ॥ 9
- किं च । पुष्टापुष्टा नरेभ्यः । प्रियाणि यदि मन्त्रिणः ।
प्रभूयुर् अहिताद्यानि । प्रधीयन् नृपमित्रः ॥ ४३७ ॥
- किं च । स्वामिनापि मन्त्रिणः प्रलेक्यः प्रष्टव्याः । पुष्टेषु च तेषु किं केनात्मनो हिताहितं 12
श्रेयो चाभिहितम् । तत् सर्वं स्वयं विचारणीयम् । यतः कदाचिद् अन्यथा स्थापितम्
अपि वस्तु मतिधानान्मया वृज्यते । उक्तं च ।
- तत्त्वद् वृज्यते व्योम । स्वयोतो ह्यववाह इव । 15
न तसं विद्यते व्योमि । न स्वयोतो ज्ञताशनः ॥ ४३८ ॥
- अपि च । असत्याः सत्यसंकाशाः । सत्याश् चासत्यरूपिणः ।
वृज्यन्ते विविधा भावाश्च । तस्माद् युक्तं परीक्षयम् ॥ ४३९ ॥ 18
- तस्माद् अपनयनयेन मृत्विज यद् अभिहितम् । स्वामिना तत् तथैव न प्रवितव्यम् । यतः
कारणाद् धूर्तमृत्वा हि स्वार्थसिद्धये विविचयाक्षीः कार्यम् अन्यथा क्षितम् अन्यथैव
स्वामिनो निविदयन्ति । तस्माद् आलोच्य स्वामिना कार्यम् अनुष्ठेयम् । उक्तं च । 21
- बुद्धिर् आग्नेर् असङ्गद् विचारितं
स्वयं च बुद्ध्या प्रविधिमिताचरम् ।
करोति कार्यं खलु यः स बुद्धिमान् 24
- स एव सत्त्वा यशसां च भाजनम् ॥ ४४० ॥ vapaa
- तस्मात् *परवचनप्रत्याहार्यबुद्धिना स्वामिना स्वयम् एव न भाव्यम् । यत् सर्वथैव पुत्रपा-
नरम् अवधार्य हिताहितवचनोत्तरकाव्यपरिख्यानं च विषाद्यानाहार्यबुद्धिना स्वामिना 27
स्वयम् एव बुद्धिमता सर्वं कार्यजातं सदैव प्रवितव्यम् । इति ॥

समाप्तं चेदं मित्रमेदं नाम प्रथमं तन्त्रम् । यस्माद्यम् आद्यः श्लोको भवति ।

वर्धमानो महान् श्लोहः *सिंहगोपुत्रयोर् वने ।

80

जम्बुकेनातिसुम्बेन पिशुनेन विनाशितः ॥ १ ॥

॥ अहम् ॥

अष्टौदम् आरभ्यति निषसंप्राप्तिर् नाम द्वितीयं तन्त्रम् । यस्मात्प्रथमं आदिमः श्लोकः ।

असाधना वित्तहीना । बुद्धिमन्तो बह्व्युताः ।

3

साधयन् आशु कार्याणि । काकाखुमृगकूर्मवत् ॥ १ ॥

राजपुत्राः पुच्छन्ति । कथम् एतत् । विष्णुशर्मा कथयति ।

अस्ति दाक्षिणात्ये जगपदे प्रमदारोप्यं नाम नगरम् । तस्य नातिदूरे महोच्छ्रायो 6
महास्त्रान्धशाखोपचितो व्ययोधपादपः सर्वाश्रयो ऽस्ति । उल्लं च ।

छायासुप्तमृगः शकुन्तानिवहेर् आसीननीलच्छदः

कीटैर् आवृतकीटारः कपिकुलीः स्तब्धे कृतप्रश्रयः ।

9

विश्रब्धं मधुपैर् निपीतकुसुमः स्नाय्यः स एव द्रुमः

सर्वाङ्गैर् बहुसत्त्वसंचसुखदो भूमारभूतो ऽपरः ॥ २ ॥

sārdū

तत्र च लघुपतनको नाम वायसः प्रतिवसति स्म । स कदाचित् प्रातः प्राणयाचार्थं 12
पुरम् उद्दिष्टं प्रचक्षितः । तदधिष्ठानवासिनं पश्चिबन्धननिमित्तम् आयातम् उद्यक्ष्यं
स्तुडितकरचरणम् उद्वज्जपिच्छिकम् अतिपद्मशरीरच्छविं रक्तान्तनयनं शमिर् अनुम-
न्यमानम् ऊर्ध्ववक्षशिरोरुहं चासन्नगुडपाणिम् । किं बह्वना । द्वितीयम् इव *काचं 15
पाशहस्यम् । अवतारम् इव पापस्य । हृदयम् इवाधर्मस्य । उपदेष्टारम् इव सर्वपात-
कानाम् । सुहृदम् इव मृत्योर् वृषाभ्याशम् आगतं व्याधम् एकम् अपञ्चत् । अत्र तं
बुद्ध्या शङ्कितमना व्यचिन्तयत् । किम् अयं पापशः चिकीर्षति । किं ममैवागर्वाय । आहो 18
*स्वित् कश्चिद् अन्धो ऽस्माध्ववसायः । इति कौतुकपरस् तम् एव पृष्ठतो ऽनुगम्यावस्थितः ।
अत्र व्याधो ऽपि तथैकदेशे चासं वितत्य धान्यकणान् अवकीर्य ततो नातिदूरे निमृत्तः
स्थितः । अत्र धे तत्र पश्चिणः सन्ति । ते लघुपतनकवाक्कार्गलया नियन्त्रितास् तांस् 21
तच्छुक्वान् हासाहस्यम् इव मन्यमानास् तूष्णीं तस्युः ।

अचान्तरे कपोतशतैः परिवृतशः चिचयीवो नाम कपोतराजः प्राणयाचार्थं परिध्वंसं
तांस् तच्छुक्वान् दूरतो ऽप्य् अपञ्चत् । अत्र लघुपतनकेन निवार्यमाख्यो ऽपि जिह्वासौकात् 24

तद्गच्छार्थं तन् महाबाहून् अपतत् । संनिपातसमकाशम् एव सपरिवारः कायुपाशैर्
बद्धश्च । अथवा दैवप्रतिकूलतया भवत् एवम् । न कश्चिद् अस्मद् दोषः । उक्तं च ।

यौक्तस्यः कथम् अन्वदारहरणे दोषं न विज्ञातवान् 3

रामेष्वापि कथं न हेमहरिबद्धासंभवो कथितः ।

अथैवापि युधिष्ठिरेण सुमहान् प्राप्तो ह्य् अनर्थः कथं

प्रत्वासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः कीयति ॥ ३ ॥

śārdū 6

तथा च । कृतान्तपाशबन्धानां । दैवेनूविष्टचेतसाम् ।

बुद्धयः कुम्भवामिन्वो । भवन्ति महताम् अपि ॥ ४ ॥

अथ कुम्भवो ऽपि प्रहृष्टमना समुद्रम् उद्यम्य प्रधावितः । चित्रग्रीवो ऽपि सागुचरः 9
पाशबन्धवसनाकुसलं तम् आयातं बृहद्वा प्रलुप्तमनसितया तान् कपोतान् अभवीत् ।
अहो न मेतद्व्यम् । न मेतद्व्यम् । यतः ।

व्यसनेष्व् अपि सर्वेषु । यस्तु बुद्धिर् न हीयति । 12

स तेषां पारम् अभ्येत । प्राप्नोति परमं सुखम् ॥ ५ ॥

तत् सर्वैर् अप्य् एकचित्तेर् भूत्वा संघातिनोत्पन्नं बाहून् अपहर्तव्यम् । अन्वया संघातं
विना न शक्यते बाहून् अपहर्तुम् । यतो ऽसंहतचित्तानां मृत्युर् एव भवति । उक्तं च । 15

एकोदराः पुच्छग्रीवाः । अन्वान्फलमचिन्तः ।

असंहता विगच्छन्ति । मादृष्टा इव पक्षिणः ॥ ६ ॥

कपोताः पुच्छन्ति । कथम् एतत् । चित्रग्रीवः कथयति । 18

॥ कथा १ ॥

इह हि कस्मिंश्चित् सरसि भारुण्डा नाम पक्षिणः प्रतिवसन्ति
स्म । तेषाम् उदरम् एकं ग्रीवे च द्वे पृथक् पृथक् भवतः । अथ 21
तेषां मध्यात् कस्यापि पक्षिणः स्वेच्छया विचरत एकया ग्रीवया
क्रूण्य् अमृतं प्राप्तम् । अथ द्वितीययाभिहितम् । ममाप्य् अर्धं
देहि । अथ यदा तथा न दत्तम् । तदा द्वितीयग्रीवया कोपात् कुतो 24
ऽप्य् अन्विष्य भक्षिते विष एकोदरत्वान् मृत्युर् अभवत् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । एकोदराः पुच्छग्रीवाः । इति । एवं संघात एव समर्थः । इति भूत्वा
ते कपोता जीवितार्थिनः संघातेन बाहून् अपहृष्टेपुष्पिमाचमं कर्धम् उड्डीय विचरति 27

वितानवन्धं कृत्वा निर्मयं प्रक्षिताः । कुम्भको ऽपि पश्चिमिर् वासम् अपश्चिमाशं बृहद्
विक्षितमना ऊर्ध्वाननः । अदृष्टपूर्वम् इदम् । इति चिन्तयन् शोकम् अपठत् ।

संहतास् तु हरन्तीनि । मम वाशं विह्वलाः ।

यदा तु विवदिष्यन्ति । वयम् एष्यन्ति मे तदा ॥ ७ ॥

इति विचार्यानुसर्पितुम् आरब्धः । चिचयीवो ऽपि तं क्रूरम् अनुवच्छन् बृहद् तदनि-
प्रायं च ज्ञात्वा नानुसमना निरितविविधमभूमानानाम् उपरि गन्तुम् आरब्धः । सपु- ८
तनकश् च चिचयीवस् सुनयचरितेन व्याधस् च दुरध्ववसाधेन विक्षितमना ऊर्ध्वम्
अधश् च मुञ्चर् मुञ्चर् निरीचमाश आहारचिन्ताम् उत्सृज्य कौतुकपरस् तद् एव
कपोतबुद्धम् अनुगतश् चिन्तयति । किम् एष महात्मा । किम् अयं दुरात्मा च करि- ९
ष्यति । इति । अथ कुम्भको ऽपि विषममार्गव्यवहितं कपोतचक्रं ज्ञात्वा विहताशः प्रतिनि-
वृत्तो ऽब्रवीत् ।

न हि भवति यत्र न मायं । भवति च मायं विनापि यत्रिन ।

करतलगतम् अपि नञ्जति । यस् च भवितव्यता नास्ति ॥ ८ ॥

किं च । पराङ्मुखे विधौ पुंसां । यदि चेत् स्नाद् धनानमः ।

तत् सो ऽन्यद् अपि संगृह्य । याति शङ्कानिधिर् यथा ॥ ९ ॥

तद् आस्तां तावद् विह्वलामिषकामः । कुटम्बजीवनीपाथभूतं तज् वासम् अपि नष्टम् ।

अचूकानरे चिचयीवस् तं निराशं प्रतिनिवृत्तं बृहद् तान् कपोतान् उवाच । भोः ।
विमयं गम्यताम् । निवृत्तो दुरात्मा कुम्भकः । तद् अचूकानां प्रमदारोधि नगरे वमचं ॥
श्रेयः । यतस् तत्र प्रागुत्तरदिग्भागे हिरण्यो नाम मूषको मम प्रियसुहृत् प्रतिवसति ।
स चूकानाम् अविवक्षितं पाशच्छेदं करिष्यति । समर्थश् चायम् आपद्निमोचकाय । इति ।
अथ तथैवानुष्ठितिं हिरण्यमूषकदिदृचवस् ते सर्वे तद्विषयदुर्गेन आसाद्य भूमाय् अवतीरः ।
अथ च । अनागतं मयं बृहद् । नीतिशास्त्रविशारदः ।

अवसन् मूषकस् तत्र । कृत्वा शतमुखं निखम् ॥ १० ॥

अथैवं सति पश्चिपाताशङ्कितहृदयो हिरण्यो ऽपि विहासपदमात्रं निवविषदुर्गमार्गम्
अनुकम्ब । किम् इदम् । इति वीक्षितुम् आरब्धः । चिचयीवो ऽपि विहासपदमात्रं हवन्
आह । मद् हिरण्य । इतः सत्वरम् एहि । पञ्च मनीषान् अवस्थान् ।

तज् च मुत्वा दुर्गमार्गं एव हिरण्यो ऽब्रवीत् । मद् । को भवान् । किमर्थम् आयातः ॥
कीदृक् च ते व्यसनम् । तत् कथ्यताम् । इति । तज् कृत्वा चिचयीव आह । भोः ॥
चिचयीवो नाम कपोतपतिस् तव सुहृत् । सत्वरम् आगच्छ । तद् आकर्ष्य पुनश्चिततनुः
प्रहृष्टात्मा त्वरमावो निष्क्रामन् अभ्रवीत् ।

सुहृदः क्षेप्तुम् आपन्ना । शोचनानन्ददायिनः ।

गृहे गृह्यतां नित्यम् । आगच्छन्ति कृतात्मनाम् ॥ ११ ॥

अथ चिचयीवं सपरिवारं पाशवत्तं ब्रूया सविवादम् अत्रवीत् । मद्र । किम् इदम् ।
कुतो वा । कथय । इति । सो ऽत्रवीत् । मद्र । जानन्नपि किं मां पृच्छसि । उक्तं च ।

यस्मात् च येन च यथा च यदा च यच्च च

8

यावच्च च यच्च च मुमामुमम् आत्मकर्म ।

तस्माच्च च तेन च तथा च तदा च तच्च च

तावच्च च तच्च च कृतान्तवशाद् उपैति ॥ १२ ॥

vasa 6

किं च ।

विद्योषणानां विद्योत्पत्त्यस्त्रिषां

जगत् सहस्रेषु किञ्चेति हरिः ।

यदास्त मृत्युः पुरतो विद्युमति

9

तदा स आत्मन्ध इवावसीदति ॥ १३ ॥

vampās

सपादाद् योजनशताद् । आमिषं प्रीयते खयः ।

सो ऽपि पार्श्वस्त्रितं द्वैवाद् । बन्धनं नैव पश्यति ॥ १४ ॥

12

अपि च ।

शशिदिवाकरयोर् सहपीडनं

नक्षत्रजं विहंगमबन्धनम् ।

मतिमतां च समीप्य दरिद्रतां

15

विधिर् अहो वलवान् इति मे मतिः ॥ १५ ॥

druta

किं च ।

ओमीकान्तविहारियो ऽपि विहगाः संप्राप्तवन्त् आपदं

बन्धने निपुणैर् अगाधसन्निकान् मीनाः समुद्राद् अपि ।

18

कुर्वीत किम् इहृषि किं सुचरितं कः खानजामि गुणः

कासो हि जलप्रसारितमुष्णो गृह्णाति दूराद् अपि ॥ १६ ॥

s'ardū

अथ हिरण्य एवम् उक्तवतश् चिचयीवस्त पाशं जेतुम् आरब्धश् चिचयीवश् निवृत्तः । 21

उक्तं च । मद्र । विवृणुम् एतत् । मा तावत् प्रथमं मम पाशश् छिद्यताम् । किं तु मत्परि-

वणस्त । तच्च कृत्वा हिरण्यः प्रकुपितः प्राह । भोः । न युक्तम् उक्तं भवता । यतः स्वामिनो

ऽनन्तरं मृत्वाः । स आह । मद्र । मा भूवं वद । अन्धान् अपि परित्यज्य ममून्निता एते 24

सर्वे वराकाः । तत् कथम् अयं एतावन्नाचं संमानं न करोमि । उक्तं च ।

यः संमानं सदा धत्ते । मृत्वाणां पितृपो ऽधिकम् ।

वित्तामावे ऽपि ते हृष्टास् । तं त्यजन्ति न कर्हिचित् ॥ १७ ॥

27

तथा च ।

विन्वासः संपदो मूर्खं । तेन दूषयतिर् नृमः ।

सिंहो मृगाधिपतिः ऽपि । न मृगैर् उपसृज्यते ॥ १८ ॥

अपरं मन कदाचित् पाशे छिन्ने तव दन्तवेदना भवति । अथ स पापात्मा मुञ्चकः 80

समन्वेति । तन् नूनं मम नरकपातः । उक्तं च ।

सदाचारेषु मृषिषु । सीदत्स्व अपि हि यः प्रभुः ।

मुखी खान् नरकं याति । स परैर्ह सीदति ॥ १९ ॥

83

तच्च कृत्वा हिरण्यः प्राह । मोः । वेद्य अहम् इमं स्वामिधर्मम् । परं तव परीक्षाकृते मयैतद् अमिहितम् । ततः सर्वेषां पाशच्छिदं करिष्यामि । मवान् अप्य् एतैर् बन्धुपरिवारो भविष्यति । उक्तं च । यतः ।

3

काश्यपं संविभागाय च । *यस्य मृत्विषु सर्वदा ।

संभावः स महीपासस् । वैशोक्यस्त्रापि रचये ॥ २० ॥

एवम् उक्त्वा सर्वेषां पाशच्छिदं कृत्वा हिरण्यश्च चित्रग्रीवं प्राह । सखे । नक्षत्रधुना स्वाश्रयम् । चित्रग्रीवो ऽपि सपरिवारः स्वाश्रयम् अनमत । साधु चेदम् उच्यते ।

मित्रवान् साधयेत् कार्यं । दुःसाध्यम् अपि वै यतः ।

तस्मान् मित्राणि कुर्वीत । समान् *एव मित्रात्मनः ॥ २१ ॥

3

नक्षत्रपतनको ऽपि सर्वं चित्रग्रीवस्य *बन्धनं मोक्षं च विशोक्य विस्मितमना व्यचिन्तयत् । अहो बुद्धिर् अस्मै हिरण्यस्य । शक्तिश्च । दुर्गसामग्री च । तस्मान् ममापि युक्तं हिरण्येन सह मीचीकरणम् । यच्च अप्य् अहं चक्षत्रप्रकृतिः कक्षत्रापि न विश्वासं ब्रवामि । न च केनपि वञ्चितुं शक्यः । तच्चापि मित्रं कार्यम् एव । उक्तं च ।

संपूर्णेनपि कर्तव्यं । मित्रम् अभ्युदयार्थिना ।

उदधिः परिपूर्णो ऽपि । स्वातिर् जलम् अपिचते ॥ २२ ॥

15

एवं मत्वा पादपाद् अवतीर्य विशद्वारम् आश्रित्य पूर्वोपलब्धनामानं हिरण्यम् आहृतवान् । मद्र हिरण्य । इतस् तावत् । इति ।

तच्च कृत्वा हिरण्यो व्यचिन्तयत् । किम् अन्यो ऽपि कश्चित् सावश्रीवबन्धनः कथीतस् तिष्ठति । यो मां व्याहरति । इति । आह च । मोः । को मवान् । वाचस आह । अहं नक्षत्रपतनको नाम वाचसः । तच्च कृत्वा हिरण्यो विशेषाद् अन्तर् बीजः प्राह । मद्र । गम्यताम् अस्मात् स्नानात् । स प्रत्याह । अहं तव पार्श्वे गुरुकार्येण समायातः । तत् क्रियतां मया सह दर्शनम् । इति । हिरण्य आह । न मे ऽस्ति स्वत्संगमेन प्रयोजनम् । इति । स आह ॥ मोः । चित्रग्रीवबन्धनमोक्षयं स्वत्सकाशाद् बृह्ना मे महती प्रतीतिः संजाता । तन् ममापि कदाचिद् बन्धने संजाति तव पार्श्वान् मुक्तिर् भविष्यति । इति । तत् क्रियतां मया सह मीची । हिरण्यः प्राह । मोः । त्वं परिभोक्ता । अहं भोज्यभूतः । का स्वया सह मम मीची । उक्तं च । *यो मित्रं कुर्वते मूढ । आत्मनो ऽसदृशं कुधीः ।

हीनं वाप्य् अधिकं वापि । हास्यतां यात् असी जने ॥ २३ ॥

27

तद् गम्यताम् । इति । वाचस आह । मोः । एषो ऽहं तव दुर्गद्वार उपविष्टः । यदि त्वं मीचीं न करोषि । ततः प्राणयाचां न करिष्यामि । हिरण्य आह । मोः । कथं स्वया वैरिण्य सह मीचीं करोमि । उक्तं च ।

20

शत्रुया न हि संदध्यात् । सुखिष्ठेनपि संधिना ।

सुतप्तम् अपि पानीयं । श्रमयत् एव पावकम् ॥ २४ ॥

वाचस आह । मोः । भवता सह मम दर्शनम् अपि नास्ति । कुतो वैरम् । तत् किम्
धेतुं वदसि । हिरण्य आह । मोः । वैरं *द्विविधं भवति । सहजं कृषिमं च । तत् सह-
जं त्वम् अस्माकम् । ततः ।

8

कृषिमं वाशम् आयाति । वैरं द्वाब् कृषिमेर् गुणैः ।

प्रायदानं विना नैव । सहजं याति संशयम् ॥ २५ ॥

स आह । मोः । द्विविधस्यापि वैरस्य लक्षणं श्रोतुम् इच्छामि । स आह । मोः । 6
क्षिण निष्पादितं कृषिमम् । तत् तद् अर्होपकारकरणाद् गच्छति । स्वामाधिकं पुनः
र अपि नृपगच्छति । तच्च च नकुलसर्पाणाम् । शम्भुसुपखायुधानाम् । वज्रानस्योः ।
त्वानाम् । सारमेयमार्जारानाम् । सपत्न्योः । सिंहगजानाम् । बुध्नकहरिणानाम् । 9
लोखुकानाम् । पक्षितमूर्खानाम् । पतिव्रताकुलटानाम् । सज्जनदुर्वज्रानां च नित्यवैरं
त । न च कस्यचित् केनपि कोऽपि व्यापादितः । तथापि प्राणान्ताय यतन्ते ।
स आह । अकारणम् एतत् । श्रूयतां मे वचनम् ।

12

कारणान् मिचताम् एति । कारणाद् याति प्रचुताम् ।

तस्मान् मिचत्वम् एवात्र । द्योष्यं वैरं न भीमता ॥ २६ ॥

स आह । त्वया सह मम कः समागमः । श्रूयतां नीतिसर्वस्वम् ।

15

सकृद् दुष्टं च यो मिचं । पुनः संधातुम् इच्छति ।

स मृत्तुम् एव गृह्णाति । गर्माद् अन्तरी यथा ॥ २७ ॥

च । सिंहो व्याकरणस्य कर्तुर् अहरत् प्राणान् प्रियान् *पाणिनेर्

18

मीमांसाकृतम् उक्तमाद्य सहसा हृत्वा मुनिं *वैमिनिम् ।

छन्दोज्ञाननिधिं जघान मकरो वेलातटे पिङ्गलम्

अज्ञानावृतचेतसाम् अतिदृषां को ऽर्थस् तिरस्त्रां गुणैः ॥ २८ ॥

sārdū 21

स आह । अस्तु एतत् । परं श्रूयताम् ।

उपकाराद् धि लोकाणां । निमित्तान् मृगपक्षिणाम् ।

भयलोभाच्च च मूर्खाणां । मैत्री ख्याद् दर्शनात् सताम् ॥ २९ ॥

24

३ । मृष्ट इव सुखमेवो । दुःसंधानश् च दुर्वजो भवति ।

सुखस्य तु कनकवट इव । दुर्मेवः सुकरसंधिश् च ॥ ३० ॥

ār

च । ह्योर् अयात् क्रमशः । पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः ।

27

तद्वत् सज्जनमैत्री । विपरीतानां तु विपरीता ॥ ३१ ॥

ār

सर्वथा साधुर् एवाहम् । अपरं त्वां शपथेर् निर्मथं करोमि । हिरण्य आह । न मे
। तदीयशपथैः प्रत्ययः । उक्तं च ।

30

शपथैः संहितस्यापि । न विश्वासं रिपोर् व्रजेत् ।

अत्यर्थं शपथं कृत्वा । वृषः शक्रेण सूदितः ॥ ३२ ॥

तथा च । न विश्वासं विना शत्रुर् । देवानाम् अपि सिध्यति ।
 विश्वास्व चिदश्रेष्ठ । दितेर् नमो विदारितः ॥ ३३ ॥
 सुसूक्ष्मापि रन्ध्रिण । प्रविशत्य् अन्तरं रिपुः ।
 नाशयेच्च शत्रुः पश्चात् । भवं सखिसंपूरवत् ॥ ३४ ॥
 महताम् अर्धसारेण । यो विश्वासं रिपोर् नतः ।
 भार्यासु च विरक्तासु । तदन्तं तस्मै जीवितम् ॥ ३५ ॥

तच्च कृत्वा क्षुपतनको ऽपि निरुत्तरीकृतश्च चिन्तयाम् आस । अहो बुद्धिप्रावर्धनम्
 अस्मै नीतिविषये । अचक्षात् एवास्त्रोपरि मे मैत्रीपक्षपातः । आह च ।

सख्यं साप्तपदीनं मे । इत् आहर् विमुखा जनाः ।
 वक्ष्यात् त्वं मित्रतां प्राप्तो । वचनं मम तच्च कृत्यु ॥ ३६ ॥

इदानीं मैत्रीं प्रतिपद्यस्व । अन्यथाहम् अप्रैव स्थाने प्राप्तत्वायं करिष्यामि । इति । एवम्
 उत्तो हिरण्यो ऽचिन्तयत् । नृत्यम् *अनुधिर् वचनाद् एव ज्ञायति ।

नृविदग्धः प्रियं ब्रूयान् । नृक्षामी मण्डनप्रियः ।
 निःस्पृहो नृधिकारी स्यात् । स्फुटवक्ता न वक्षकः ॥ ३७ ॥

तद् अवश्यम् अनेन सह मया मैत्री प्रतिपत्तव्या । एवं मनसा संप्रधायं वाचसम् अभ्रवीत् ।
 मद्र । *प्रत्ययितो ऽहं भवता । परं मया त्वदुत्तिपरीक्षणार्थम् एतद् अभिहितम् । अधुना
 त्वदङ्गुलं मे शिरः । इति । एवम् उत्ता निर्गन्तुम् आरब्धः । इदम् अर्धनिर्गतश्च
 पुनर् एवावस्थितः । ततो क्षुपतनकेनानुमिहितम् । किम् अद्यापि मनोपरि किञ्चिद्
 अविश्वासकारणम् । यद् दुर्गात् न निर्गच्छसि । सो ऽब्रवीत् । नृहम् उपसम्बन्धितस्य
 त्वन्तो विभेमि । किं तु त्वदीयान्विमित्रपार्श्वे कदाचिन् मम विश्वस्वस्य विनाशः स्यात् ।
 इति । अचक्षात् आह ।

मुखवन्धिवनाशिन । यन् मित्रम् उपवाचति ।
 शाखिसम्बन्धिमिवनं । श्लामाकाद् इव तत् त्वजेत् ॥ ३८ ॥

तच्च च मृत्वा सत्वरं निर्गत्य सादरं परस्परं समागतौ । मुहूर्तं कृत्वा क्षुपतनको
 हिरण्यम् आह । प्रविशतु मयान् स्वमवनम् । अहम् आहारम् अन्विष्यामि । एवम् उत्ता
 तस्मै सखायाद् अपक्वान्तः किञ्चिद् वनगहनम् अनुप्रविश्य शार्दूलव्यापादितम् एकं
 वनमहिषं ब्रूयात् तच्च *प्रकामम् आहारं कृत्वा किमुक्तुमुमनुक्तां मांसपित्रीम् आदाय
 *हिरण्यान्तिकम् एवायातः । तं चारुतवान् । एष एहि । मद्र हिरण्य । मत्सताम् इदं
 मयोपनीतं मांसम् । इति । तस्मापि च कृते तेनूदाय एवावृतेन मृत्वा श्लामाकतस्तुलानां
 महान् पुञः कृतः । आह च । मद्र । मया *स्वसामर्षेणोपनीता मत्सतां तस्तुलाः ।
 इति । ततस्तौ परस्परं सुनुताव् अपि प्रीतिप्रकटनाय मञ्चितवन्तौ । यतो मैत्रीबीजम्
 एतत् । उत्तं च ।

ददाति प्रतिगृह्णाति । गृह्णन् आख्याति पृच्छति ।
 मुक्ते मोक्षयति शैव । वक्षिष्यं प्रीतिवचनम् ॥ ३९ ॥
 गोपकारं विना प्रीतिः । कश्चित् कस्यचिद् भवेत् । 8
 उपयाचितदानेन । यतो देवो ऽपि तुष्यति ॥ ४० ॥
 तावत् प्रीतिर् भवेत् शोके । यावद् दानं प्रदीयति ।
 वत्सः शीरषयं ब्रूहा । स्वयं त्वजति मातरम् ॥ ४१ ॥ 6
 किं वञ्चना । प्रीतिं निरन्तरां कृत्वा । कुर्मेदां नखमांसवत् ।
 मूषको वायसश् शैव । गताव् एकान्तमिषताम् ॥ ४२ ॥
 एवं स मूषकस् तदुपकाररक्षितमनास् तथा विचक्षः । यथा तत्पक्षतिमध्ये प्रविष्टः सदा 9
 तिष्ठति ।
 अचान्वक्षिन् अहनि वायसो ऽमुपुरितनयनः समागत्य सगद्गदम् उवाच । मद्र
 हिरण्य । मम विरक्तिः संजातास्त्र देशस्त्रोपरि । तद् यास्मान् अन्वच्छाहम् । हिरण्य 12
 आह । मद्र । किं कारणं विरक्तिः । सो ऽब्रवीत् । मद्र । श्रूयताम् । अस्मिन् देशे महत्
 अवुष्टिः संजाता । सर्वो ऽपि नगरजनो वृषुषापीडितो वणिमाचम् अपि न प्रयच्छति ।
 अपरं गृहे गृहे विहंगमवन्धनार्थं पाशाः प्रगुणीकृताः । अहम् अप् आयुःशेषतया पाशे 15
 न पतितः । तेनाहं विदेशवर्जितो बाष्पमोक्षयं करोमि । इति । तेनाहं देशान्तरे
 यास्मामि । हिरण्य आह । तर्हि । क्व यास्वसि । इति वचय । स आह ।
 अस्मि दक्षिणापथे वनगहनमध्ये महान् वृक्षः । तत्रास्मि त्वत्तो ऽप्य अधिकः 18
 परमसुहृन् मन्दरको नाम कूर्मः । स मे लघुमत्स्यमांसशकलानि दास्यति । इति । तेन
 सह सुमाचितनोठीमुखम् अनुभवन् सुखेन काशं नेष्यामि । यतो गृहम् ईदृक्पक्षिचयं
 ब्रूयुं शक्नोमि । उक्तं च । यतः । 21
 धन्यास् तात न पश्यन्ति । देशमङ्गं कुलचयम् ।
 परहृत्वनतां मार्थी । मिषं च विषमस्थितम् ॥ ४३ ॥
 हिरण्य आह । यच्च एवम् । तर्हि । अहम् अप्य आगमिष्यामि । यतो ममापि महद् 24
 दुःखम् अस्मि । स आह । किं दुःखम् । हिरण्य आह । मोः । वञ्च वत्तव्यम् अस्मि ।
 तत्रैव नतस् ते सर्वे निवेदयिष्यामि । वायस आह । अहं तावद् आकाशगतिः । मवान्
 मूषरः । तत् कश्चं मया सह तत्र नमिष्यति । स आह । यदि मत्प्राणी रक्षितैः प्रयोजनम् । 27
 तद्वात्मपुष्टम् आरोप्य शनैः शनैर् माम् उद्वहस्व । इति । तच्च कृत्वा सानन्दो वायसः
 ग्राह । यच्च एवम् । तद् धन्यो ऽहम् । न मत्तः समस्तम् अन्यो धन्यतरः । तद् एवं
 क्रियताम् । अहं हि संपातादिकान् अष्टाव् उज्जयनानि वेष्टि । तत् त्वां सुखेन नेष्यामि । 30
 हिरण्य आह । मोः । उज्जयननानामानि श्रोतुम् इच्छामि । वायस आह ।
 संपातं च विपातं च । महापातं निपातनम् ।
 वक्त्रं तिर्यक् तथा चोर्ध्वम् । अष्टमं लघुसंज्ञकम् ॥ ४४ ॥ 33

तद् एवं श्रुत्वा हिरण्यको ऽपि *तत्पृष्ठोपरि समाकूटः । सो ऽपि संपातोद्भुयनेन प्रस्थितः । ततः शनैः शनैस् तेन स तं ब्रह्म प्रापितः ।

अचान्नरे मूषकाधिष्ठितं वायसम् अवलोक्य देशकाक्षवित् । को ऽयम् । इति । विचिन्त्य मन्वरकः सत्वरं वक्षे प्रविष्टः । कञ्चुपतनको ऽपि तत्तीरस्ततश्चकोटरे हिरण्यं मुक्त्वा शाखायाम् आबद्ध्य तारस्वरेखोवाच । भो मन्वरक । आगच्छ । तव मित्रम् अहं वायसश्च चिरात् सोत्कण्ठहृदयः समाधातः । तद् आनृत्यासिङ्ग माम् । इति । उक्तं च । १० यतः । किं चन्दनेः सकर्पूरेस् । तुषारिः किम् उ शीतलीः ।

सर्वे ते मित्रगात्रस्य । कक्षां गार्हृति षोडशीम् ॥ ४५ ॥

तच्च कृत्वा निपुणतरं परिज्ञाय पुनश्चिततनुर् आबन्धाभ्युपतनयनः सत्वरं सखिलान् निष्क्रम्य । न मया परिज्ञातो ऽसि । इति ममापराधः क्षम्यताम् । इति श्रुत्वा मन्वरको वृषोत्तीर्णं कञ्चुपतनकम् आसिङ्कितवान् ।

एवं तौ द्वाव अपि विहितासिङ्गनौ पुनश्चितशरीरौ वृषाधस्ताद् उपविष्टाव् आत्मनि- १३ रत्नानवृत्तानां परस्परं प्रोचतुः । हिरण्यो ऽपि मन्वरकं प्रणम्य तत्प्रेषयिष्टः । अथ तं समावलोक्य मन्वरको कञ्चुपतनकम् आह । भोः । को ऽयं मूषकः । कक्षाच्च च मन्त्रमुतो ऽयं पृष्ठम् आरोप्य च समासीतः । तच्च कृत्वा कञ्चुपतनक आह । भोः । हिरण्यनामा १५ मूषको ऽयं मम सुहृद् द्वितीयम् इव जीवितम् । तत् किं वञ्चना ।

पर्यन्तस्य यथा धारा । यथा च दिवि तारकाः ।

भूतक्षेत्रेणो यद्वत् । संख्याया परिवर्जिताः ॥ ४६ ॥

गुणाः संख्यापरित्यक्तास् । तद्वद् अस्मि महात्मनः ।

परं निर्वेदम् आपन्नः । संप्राप्तो ऽयं तवान्तिकम् ॥ ४७ ॥

मन्वरक आह । किम् अस्मि वैराग्यकारणम् । वायस आह । पृष्ठो मथैतत् तत्रैव । परम् ॥ १६ वञ्च वक्तव्यम् । एतत् तत्रैव गतः कथयिष्यामि । इत्थं उक्त्वा ममाग्नेन न कथितम् । तत् । मद् हिरण्य । इदानीम् आवयोर् वैराग्यकारणं निवेदय । हिरण्यः कथयति ।

॥ कथा २ ॥

अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे प्रमदारोप्यं नाम नगरम् । तस्य नातिदूरे महेश्वरायतनम् । तत्प्रत्यासन्ने मठे परित्राइ बूटकणों नाम प्रतिवसति स्म । स च भिक्षावेलायां तस्मान् नगरात् १७ सखराङ्गुडाडिमगर्भाणां स्निग्धद्रवपेशलानां भक्ष्यविशेषाणां भिक्षाभाजनं संपूर्णं कृत्वा मठम् आगत्य यथाविधि प्राण्यानां कृत्वा

तदुद्धरितशेषम् अन्नं भिक्षापात्रे गुप्तं कृत्वा प्रात्यूषिकपरिचारकार्थं
 नागदन्ते स्थापयति । अहं तु सपरिजनस् तेन जीवामि । एवं
 च कालो ऽतिवर्तते । सुप्रयत्नम् अवस्थापिते ऽपि तस्मिन् ३
 मया भक्ष्यमाणे स परित्राड् निर्विषो मत् प्रति भयात् स्थानात्
 स्थानम् उच्चैस्तरं प्रतिसंक्रमयति । तथापि तद् अहम् अनाया-
 सेनैव प्राप्नोमि भक्षयामि च । अथ कदाचित् तत्र बृहत्स्फिग्नामा ४
 तापसः प्राघूर्णकः समायातः । बूटकर्णो ऽपि तस्य स्वागताद्यु-
 पचारं कृत्वा *श्रमम् अपनीतवान् । ततश्च रात्राव् एकत्र
 सस्तरे द्वाव् अपि सुप्तौ धर्मकथां कर्तुम् आरब्धौ । अथ बूटकर्णो ५
 मूषकरक्षाक्षिप्तमना जर्जरवंशेन भिक्षापात्रं ताडयन् *बृहत्स्फिगो
 धर्मकथां कथयतः शून्यं प्रतिवचनं प्रयच्छति । अथासाव् अभ्या-
 गतः परं कोपम् उपागतस् तम् उवाच । भो बूटकर्ण १ परिज्ञातस् १२
 त्वं सम्यग् मया गतसौहृदः । तेन मया सह साह्यादं न जल्पसि ।
 तद् रात्राव् अपि त्वदीयमटं त्यक्तान्यत्र यास्यामि । इति । उक्तं
 च । यतः ।

15

एह्य् आगच्छ समाविश्रासनम् इदं कस्माच्च चिराद् दृश्यसे
 का वार्त्तेति सुदुर्बलो ऽसि कुशलं प्रीतो ऽस्मि ते दर्शनात् ।
 एवं ये समुपागतान् प्रणयिन्ः प्रत्यालपन्त्य् आदरात् १८
 तेषां युक्तम् अशङ्कितेन मनसा हर्म्याणि गन्तुं सदा ॥४८॥ śārdū

अन्यच्च च ।

यश्च चागते *प्राघुणके । दिशो वीक्षेत वाय् अथः । २१
 ये यान्ति सदने तस्य । ते शृङ्गरहिता वृषाः ॥४९॥
 नाभ्युत्थानक्रिया यत्र । नालापमधुरा गिरः ।
 गुणदोषकथा नैव । तस्य हर्म्ये न गम्यते ॥५०॥ २४

तथैकमठप्राप्त्यापि त्वं गर्वितस् त्यक्तसुहृत्क्षेहो नैतद् वेत्ति । यन्
मठाश्रयध्याजेन नरकोपार्जना कृता । उक्तं च । यतः ।

नरकाय मतिस् ते चेत् । पौरोहित्यं समाचर ।

वर्षं यावत् किम् अन्येन । *माठपत्यं दिनचयम् ॥५१॥

तत् । मूढ । शोचितव्ये ऽप्यर्थे त्वं गर्वितः । इति । अथ तच्च
छुत्वा भयचस्तमना बूढकर्णः प्राह । भो भगवन् । मा मैवं वद ।
न त्वत्तो ममान्यसुहृत् को ऽप्यस्ति । तच्च छूयतां गोष्ठीशैथि-
ल्यकारणम् । एष दुरात्मा मूषकः प्रोक्षतस्थानस्थम् अपि भिक्षा-
पात्रम् उत्कूर्ध्वारुह्य भिक्षाशेषं भक्षयति । तदभावे कर्मकरा वृत्ति-
च्छेदान् मार्जनादिकर्म न कुर्वन्ति । तन् मूषकवासार्थेनानेन
वंशेन मुहुर् मुहुर् भिक्षापात्रं ताडयामि । नान्यत् कारणम् ।
इति । अपरम् । एतत् कुतूहलम् एतस्य दुरात्मनः । यद् उत्पतनेन
मार्जारमर्कटादयो ऽपि तिरस्कृताः । बृहत्स्फिग् आह । अथ
ज्ञायते कस्मिंश्चित् प्रदेशे तस्य बिलम् । बूढकर्ण आह । भो
भगवन् । न वेद्मि । सो ऽब्रवीत् । नूनं निधानस्योपरि तस्य
बिलम् । निधानोष्मणा निश्चितं द्राक् कूर्दते ऽसौ । उक्तं च ।

जष्मा हि विज्ञजो वृद्धिं । तेजो नयति देहिनाम् ।

किं पुनस् तस्य संभोगस् । त्यागधर्मसमन्वितः ॥५२॥

तथा च ।

नाकस्माच्च छागिडलीमाता । विक्रीणाति तिलैस् तिलान् ।

लुञ्चितान् इतरैर् यच्च । हेतुर् अच भविष्यति ॥५३॥

बूढकर्ण आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ३ ॥

कदाचिद् अहं कस्मिंश्चिद् अधिष्ठानं चतुष्टयहणनिमित्तं कम् अपि
 ब्राह्मणम् आवासार्थं प्रार्थितवान् । ततो मम ब्राह्मणेनूवासो ३
 दत्तः । तत्राहं देवतार्चनादिपरस् तिष्ठामि । अप्यान्यस्मिन् अहनि
 प्रत्यूषप्रबुद्धो ब्राह्मणब्राह्मणयोः संवादं दत्तावधानः शृणोमि ।
 ब्राह्मणः प्राह । ब्राह्मणि । प्रभाते दक्षिणायनसंक्रान्तिर् अनन्त- ४
 फलदा भविष्यति । तद् अहं यामान्तरं प्रतियहार्थं यास्यामि ।
 त्वया ब्राह्मणस्यैकस्य सूर्योद्देशेन यथाशक्ति भोजनं दातव्यम् ।
 इति । अथ तच् छुत्वा ब्राह्मणी परुषवचनैस् तं भर्त्सयमाना ५
 प्राह । कुतस् ते दरिद्रस्य ब्राह्मणस्य भोजनप्राप्तिः । तत् किं न
 लज्जस एवं ब्रुवन् । अपि च ।

न मया तव हस्तार्थं । प्राप्य लब्धं क्वचित् सुखम् । 12

नूत्वादितं च मिष्टान्नं । का कथा भूषणादिषु ॥ ५४ ॥

तच् छुत्वा भयवस्तो विजो मन्दं मन्दं प्राह । ब्राह्मणि । नूतद्
 युज्यते वक्तुम् । उक्तं च । 15

यासाद् अर्धम् अपि यासम् । अर्थिभ्यः किं न दीयते ।

इच्छानुरूपो विभवः । कदा कस्य भविष्यति ॥ ५५ ॥

तथा च । 16

ईश्वरा भूरिदानेन । यत् लभन्ते फलं किल ।

दरिद्रस् तच् च काकिण्या । प्राप्नुयाद् इति नः श्रुतिः ॥ ५६ ॥

यच्छज् जलम् अपि जलदो । वल्लभताम् एति सकललोकस्य । 21

नित्यं प्रसारितकरो । मित्रो ऽपि न वीक्षितुं शक्यः ॥ ५७ ॥ &r

एवं ज्ञात्वा दरिद्रैर् अपि स्वल्पाल्पेतरम् अपि समये पात्रे देयम् ।
उक्तं च । यतः ।

सत्पात्रं महती श्रद्धा । काले देयं यथोचितम् । ३

यद् दीयते विवेकज्ञैस् । तद् अनन्ताय कल्पते ॥ ५८ ॥

तथा च प्रोक्तं कैश्चित् ।

अतितृष्णा न कर्तव्या । *तृष्णां नैव परित्यजेत् । ६

अतितृष्णाभिभूतस्य । शिक्षा भवति मस्तके ॥ ५९ ॥

ब्राह्मण्य आह । कथम् एतत् । ब्राह्मणः कथयति ।

॥ कथा ४ ॥

९

अस्ति कस्मिंश्चित् प्रदेशे कश्चित् पुलिन्दः । स पापर्हि कर्तुं
प्रस्थितः । अथ तेन गच्छता महाञ्जनपर्वतशिखराकारः क्रोडः
समासादितः । तं चासौ दृष्ट्वा आ *कर्णान्नं बाणम् आकृष्येमं १२
श्लोकम् अपठत् ।

न मे धनुर् नापि च बाणयोजनं

दृष्ट्वापि शङ्कां समुपैति शूकरः । १५

यथा च पश्याम्य् अहम् अस्य निश्चयं

यमेन नूनं प्रहितो ममार्न्तिकम् ॥ ६० ॥

upa

अथासौ तीक्ष्णसायकेन समाहतः । शूकरेणापि कोपाविष्टेन १८
बालेन्दुद्युतिना दंष्ट्रायेण पाटितोदरः पुलिन्दो गतासुर भुवि
पपात । अथ लुब्धकं व्यापाद्य शूकरो ऽपि शरप्रहारवेदनया
पञ्चत्वम् उपागतः । एतस्मिन् अन्तरे कश्चिद् आसन्नमृत्युः २१
शृगाल इतश्चेतश्च परिभ्रमन् अमुं देशम् आजगाम । यावत्
पश्यति वराहपुलिन्दौ द्वाव अपि पञ्चत्वम् उपागता । ततः

प्रहृष्टो व्यचिन्तयत् । अनुकूलो मे विधिः । तेनैतद् अचिन्तितम्
उपस्थितं भोजनम् । अथवा साध्व् इदम् उच्यते ।

अकृते ऽप्य् उद्यमे पुंसाम् । अन्यजन्मकृतं फलम् ।

3

शुभाशुभं समभ्येति । विधिना संनियोजितम् ॥ ६१ ॥

तथा च ।

यस्मिन् देशे च काले च । वयसा यादृशेन वा ।

6

कृतं शुभाशुभं कर्म । तत् तद् एवानुभुज्यते ॥ ६२ ॥

तद् अहं तथा भक्षयामि । यथा मे बहून् अहानि प्राणयाचा
भवति । तत् तावद् एनं स्नायुपाशं धनुःकोटिगतं भक्षयामि ।
पादाभ्याम् आदाय शनैः शनैः । इति । उक्तं च । यतः ।

शनैः शनैः प्रभोक्तव्यं । स्वयं वित्तम् उपार्जितम् ।

रसायनम् इव प्राज्ञैर् । हेलया न कथंचन ॥ ६३ ॥

12

इति विचिन्त्य चापचटितकोटिं मुखमध्ये क्षिप्त्वा स्नायुं भक्षयितुम्
आरब्धः । ततश्च च चटितपाशे तालुप्रदेशं विदार्य चापकोटिर्
मस्तकमध्येन शिखावन् निष्क्रान्ता । सो ऽपि तच्चेदनया निर्गतया
परासुर अभूत् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अतितृष्णा न कर्तव्या । इति । पुनर् अप्य्
आह । ब्राह्मणि । न श्रुतं भवत्या ।

18

आयुः कर्म च वित्तं च । विद्या निधनम् एव च ।

पञ्चैतानि हि सृज्यन्ते । गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ६४ ॥

अथैवं प्रतिबोधिता ब्राह्मणी प्राह । यद्य् एवम् । तर्हि । सन्ति 21
मे गृहे स्तोकास् तिलाः । तांश् चूर्णयित्वा तिलचूर्णेन ब्राह्मणं
भोजयिष्यामि । तस्यास् तद् वचनम् आकर्ण्य ब्राह्मणो यामान्तरं
गतः । तयापि ते तिला उष्णोदकेन सह संमर्द्य लुञ्चित्वा सूर्यातपे 24

दत्ताः । एतस्मिन् अन्तरे तस्या गृहे कर्मव्ययतया तेषां तिलानां
 मध्ये कश्चित् सारमेयो मूचोत्सर्गं चकार । तद् दृष्ट्वा सा व्यचि-
 न्तयत् । अहो ! पश्य नैपुण्यं पराङ्मुखीभूतस्य विधेः । यद् एतान्
 अपि तिलान् अभोज्यान् कृतवान् । तद् अहम् एतान् समादाय
 कस्यचिद् गृहं गत्वा लुञ्चितैर् अलुञ्चितान् आनयामि । सर्वो
 ऽपि जनो ऽनेन विधिना दास्यति । इति । अथ ताञ् शूर्पे
 निधाय गृहाद् गृहं प्रविशन्तीदम् आह । अहो ! गृह्णातु कश्चिद्
 अलुञ्चितैस् तिलैर् लुञ्चितास् तिलान् । अथ यस्मिन् गृहे ऽहं
 भिक्षार्थं प्रविष्टः । तत्र सा तिलान् आदाय प्रविष्टा पूर्वोक्तम्
 एवाह । अथ तद्गृहिण्या प्रहृष्टया लुञ्चितैर् लुञ्चितास् तिला
 गृहीताः । तथा च प्रवृत्ते तस्या भर्ता समायातः । तेन सप्रभिहिता ।
 भद्रे । किम् इदम् । इति । सा कथयति । समर्घा मया तिला
 लब्धा लुञ्चिता अलुञ्चितैः । इति । ततः स वितर्क्याब्रवीत् ।
 कस्य *संबन्धिन इमे तिलाः । तत्र तत्सुतः कामन्दकिर् आह ।
 शाण्डिलीमातुः । सो ऽब्रवीत् । भद्रे । सात्तीव निपुणा व्यवहार-
 कुशला च । ततस् त्याज्या एते तिलाः । यतः । नाकस्माच्
 छाण्डिलीमाता विक्रीणाति तिलैस् तिलान् । इति ॥

*तन् निश्चितं निधानोष्मजनिताच्च कूर्दनशक्तिर् अस्य ।
 एवम् उक्त्वा स भूयो ऽप्य आह । अथ ज्ञायते तस्य क्रमणम् ।
 बूटकर्ण आह । भगवन् । ज्ञायते । यतो न स एकाकी समभ्येति ।
 किं तु यूथपरिवृतः । बृहत्स्फिग् आह । भोः । समस्ति किञ्चित्
 *खनिचकम् । सो ऽब्रवीत् । बाढम् अस्ति । एषा सुहस्तिका
 सर्वलोहमयी । अभ्यागत आह । तर्हि । प्रत्यूषे त्वया मया सह
 प्रबोद्धव्यम् । येन द्वाव अपि चरणमलितायां भूमौ तत्पादानु-

सारिणी गच्छावः । मयापि तस्य दुरात्मनस् तद् वज्रपातसदृशं
वचः समाकर्ण्य चिन्तितम् । अहो । विनष्टो ऽस्मि । इति । यतः
साभिप्रायाण्य अस्य वचांसि श्रूयन्ते । नूनं यथा निधानं
लक्षितम् । तथा दुर्गम् अपि मामकं ज्ञास्यति । इति । एतद्
अभिप्रायाद् एव ज्ञायते । उक्तं च । यतः ।

सकृद् अपि दृष्ट्वा पुरुषं । विद्वाञ् जानाति सारतां तस्य । 6

हस्ततुलयापि निपुणाः । पलपरिमाणं विगणयन्ति ॥ ६५ ॥ ६५

तथा च ।

वाञ्छैव सूचयति पूर्वतरं *भविष्यत् 9

पुंसो ऽन्यजन्मसुकृतं यदि वेतरच् च ।

विज्ञायते शिशुर् अजातकलापचिह्नः

प्रत्युत्पदैः परिसरन् सरसः कलापी ॥ ६६ ॥

vasa 12

ततो ऽहं भयचक्ष्मना दुर्गमार्गे परित्यज्य सपरिवारो ऽन्यमार्गेण
गन्तुं प्रवृत्तः ।

ततो ऽमे बृहत्कायो मार्जारः संमुखीनम् अस्मद्वृन्दम् अव- 15
लोक्य यूषमध्ये पपात । अथ ते मूषका मां कुमार्गगामिनं
गर्हन्तो हतशेषास् तद् एव दुर्गे रुधिरास्रावितवसुंधराः प्रविष्टाः ।
अथवा साध्व् इदम् उच्यते । 18

छिस्त्वा पाशम् अपास्य कूटरचनां भङ्गु बलाद् वागुरां

पर्यन्तामिशिक्षाकलापजटिलान् निर्गत्य दूरं वनात् ।

व्याधानां शरगोचराद् अतिजवेनोत्सृत्य धावन् मृगः 21

कूपान्तः पतितः करोतु विधुरे किं वा विधौ पौरुषम् ॥ ६७ ॥ ६७

sardis

अथाहम् एको ऽन्यत्र गतः । शेषा मूढतया तत्रैव दुर्गे प्रविष्टाः ।
परिघाजको ऽपि रुधिरबिन्दुचर्चितां भूमिम् अवलोक्य तेनैव 24

मार्गेण दुर्गे गतः । ततश्च सुहस्तिकया खनितुम् आरब्धः । अथ तेन खनता प्राप्तं तन् निधानम् । यस्योपरि सदैवाहं कृतवसतिर् यस्योष्मणा च दुर्गम् अपि गच्छामि । इति । ततो हृष्टमना । अभ्यागत इदम् ऊचे । भो बूढकर्ण । स्वपिहीदानीं निःशङ्कः । अस्योष्मणा मूषकस् त्वां जागरितवान् । एवम् उक्त्वा *तन् निधानम् आदाय मठाभिमुखौ प्रतस्थते । 6

अहम् अपि यावत् तत् स्थानम् आगच्छामि । तावद् अरमणीयम् उद्देगजननं वीक्षितुम् अपि न शक्नोमि । *अचिन्तयं च । अहो । किं करोमि । ॥ गच्छामि । कथं मे स्यान् मनसः । प्रशान्तिः । एवं चिन्तयतो मे महता कष्टेन स दिवसो जगाम ।

अथास्तम् इते सहस्रकिरणे सोद्देगो निरुत्साहस् तस्मिन् एव मठे सपरिवारः प्रविष्टः । अथास्तात्परिहृष्टम् आकर्ण्य 19 बूढकर्णो *भूयो भूयो ऽपि भिक्षापात्रं जर्जरवंशेन ताडयितुम् आरब्धः । अथासाव् अभ्यागतो ऽब्रवीत् । सखे । किम् अद्यापि न निःशङ्को निद्रां गच्छसि । स आह । भगवन् । आयातो नूनं सपरि- 15 जनो दुष्टमूषकः । तन्नयाद् एतत् करोमि । ततो विहस्याभ्यागतः प्रोवाच । सखे । मा भैषीः । विज्ञेन सह गतो ऽस्य कूर्दनीत्साहः । यतः सर्वेषाम् अपि जन्तूनाम् एषा गतिः । उक्तं च । 18

यद् उत्साही सदा मर्त्यः । पराभवति यज् जनान् ।

यद् उद्धतं वदेद् वाक्यं । तत् सर्वं वित्तजं बलम् ॥६८॥

अथाहं तच् छुत्वा कोपाविष्टो भिक्षापात्रम् उद्दिश्य विशेषाद् 21 उत्कूर्दितो ऽप्राप्त एव भूमौ पतितश्च च । ततो मां दृष्ट्वा स मे *शत्रुर् बूढकर्णम् उवाच । सखे । पश्य पश्य कौतूहलम् । उक्तं च । यतः । 22

मानां बिडालादिभ्यो विपक्षयः । तत् किम् अनेनाराधितेन ।
उक्तं च । यतः ।

यत्सकाशान् न लाभः स्यात् । केवलाश् च विपक्षयः । ३

स स्वामी दूरतस् त्याज्यो । विशेषाच्च छस्त्रजीविभिः ॥७७॥

एवं तेषां वचो मार्गे ऋष्यन् दुर्गे प्रविष्टः । यावन् निर्धनत्वात्
को ऽपि परिजनमध्यात् सह न प्रविष्टः । तावद् अहं वितर्क- ६
यितुम् आरब्धः । अहो धिग् इयं दरिद्रता । अथवा साधु चेदम्
उच्यते ।

दारिद्र्यात् पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते ९

मानो ह्रासम् उपैति शीलशशिनः कान्तिः परिस्त्रायति ।

निर्वेदाद् विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फीतीभवन्त्य आपदः ॥७८॥ १०

पापं यच्च च भवेत् परैर् अपि कृतं तत् तस्य संभाष्यते ॥७८॥ ११

यदा हि भाग्यक्षयपीडितां दशां

नरः कृतान्तोपहतः प्रपद्यते ।

तदास्य मित्राण्य् अपि यान्य् अमित्रतां १५

चिरानुरक्तो ऽपि जनो विरज्यते ॥७९॥

vaiśa

तथा च ।

शून्यम् अपुत्रस्य गृहं । हृच् कून्यं यस्य नास्ति सन्मित्रम् । १६

मूर्खस्य दिशः शून्याः । *सर्वे शून्यं दरिद्रस्य ॥८०॥

Er

तथा हि ।

तानीन्द्रियाण्य् अविकलानि तद् एव नाम १७

सा बुद्धिर् अप्रतिहता वचनं तद् एव ।

अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव

चान्यः क्षणेन भवतीत्य् अतिचिन्म एतत् ॥८१॥

vass 24

यद् वा मादृशानां किं धनेन । यस्येदृशः फलविपाकः । तत्
सर्वथा विभवहीनस्य ममाधुना वनवास एव श्रेयान् । यत उक्तम् ।

श्रयेन् मानाधिकं वासं । भयमानं न संश्रयेत् । 3

मानहीनं सुरैः सार्धं । विमानम् अपि वर्जयेत् ॥ ८२ ॥

मानम् उद्धृतां पुंसां । वरम् आपत् पदे पदे ।

नापमानमलच्छन्ना । विस्तारिण्यो ऽपि संपदः ॥ ८३ ॥ 6

पुनर् अण् अचिन्तयम् । याञ्चाकष्टम् अपि मरणोपमम् । यतः ।

कुञ्चस्य कीटखातस्य । *दावनिष्कुषितत्वचः ।

तरोर् अण् ऊषरस्थस्य । भद्रं जन्म न चार्थिनः ॥ ८४ ॥ 9

किं च ।

दौर्भाग्यायतनं धियो ऽपहरणं मिथ्याविकल्पास्पदं

पर्यायो मरणस्य दैन्यवसतिः शङ्कानिधानं परम् । 12

मूर्ते लाघवम् आश्रयश्च विपदां तेजोहरं मानिनाम्

अर्थित्वं हि मनस्विनां न नरकात् पश्यामि वस्त्वन्तरम् ॥ ८५ ॥ 15

तथा च ।

निर्द्रव्यो ह्रियम् एति ह्रीपरिगतः प्रोन्मुच्यते तेजसा

निस्तेजाः परिभूयते परिभवान् निर्वेदम् आगच्छति ।

निर्विस्त्रः शुचम् एति शोकविधुरो बुद्ध्या परित्यज्यते 18

निर्वेद्धिः क्षयम् एत्य् अहो निधनता सर्वापदाम् आस्पदम् ॥ ८६ ॥

śārdū

अन्यच्च च ।

वरम् अहिमुखे क्रोधाविष्टे करौ विनिवेशितौ 21

विषम् अपि वरं पीत्वा सुप्तं कृतान्तनिवेशने ।

गिरिगुरुतटान् मुक्तः कायो वरं शतधा गतो

न हि *खलजनात् प्राप्तेर् अर्थैः प्रियं कृतम् आत्मनः ॥ ८७ ॥ hari 24

अपि च ।

वरं विभवहीनेन । प्राणैः संतर्पितो ऽनलः ।

नोपकारपरिभ्रष्टः । कृपणो ऽभ्यर्थितो जनः ॥८८॥ 8

वरं पर्वतदुर्गेषु । भ्रान्तं वनचरैः सह ।

न तु दीनाक्षरं वाच्यं । देहीति कृपणं वचः ॥८९॥

अथ चैवं गते केन नामान्योपायेन जीवितं स्यात् । किं चौर्येण । 9

तद् अपि परस्वादानात् कष्टतरम् । यत्कारणम् ।

वरं मौनं नित्यं न च वचनम् उक्तं यद् अनृतं

वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलषाभिगमनम् । 9

वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्पेष्वाभिरतिर्

वरं भिक्षार्थित्वं न च परधनास्वादनमतिः ॥९०॥ 10

śikha

अथवा किं परपिण्डेनात्मानं पोषयामि । तद् अपि कष्टं भोः 12

कष्टम् । एतद् अपि द्वितीयं मृत्युद्वारम् । उक्तं च ।

रोगी चिरप्रवासी । परान्नभोजी परावसथशायी ।

यज् जीवति तन् मरणं । यन् मरणं सो ऽस्य विश्रामः ॥९१॥ 15

तत् सर्वथा तद् एव बृहत्स्फिगपहतं धनम् आत्मीकरोमि । मया

हि तयोर् दुरात्मनोर् उच्छीर्षकसंनिधाने धनपेटिका दृष्टास्ति ।

तद्विज्ञापहारं कुर्वतो मे मृत्युर् अपि श्रेयान् । यतः । 18

स्ववित्तहरणं दृष्ट्वा । कातरो यस् तितिक्षते ।

पितरो ऽपि न गृह्णन्ति । तद्वत्तम् उदकाञ्जलिम् ॥९२॥

इति । एवं संप्रधार्य रात्रौ तत्र गत्वा निद्रावशम् उपगतस्य तस्य 20

मया पेटिकायां यावच् छिद्रं कृतम् । तावत् प्रबुद्धो ऽसौ तापसः ।

ततो जर्जरवंशप्रहारेण तेनाहं शिरसि ताडितः कथंचिद् आयुःसा-

वशेषतया न मृतो ऽस्मि । इति । अथवा । 25

प्राप्तव्यम् अर्थं लभते मनुष्यो

*देवो ऽपि तं लङ्घयितुं न शक्तः ।

तस्मान् न शोचामि न विस्मयो मे

यद् अस्मदीयं न हि तत् परेषाम् ॥९३॥

काककूर्मौ पृच्छतः । कथम् एतत् । हिरण्यः कथयति ।

॥ कथा ५ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिन् नगरे सागरदत्तो नाम वणिक् । तत्सूनुना
रूपकशतेन विक्रीयमाणः पुस्तको गृहीतः । तस्मिंश्च लिखितम्
अस्ति ।

प्राप्तव्यम् अर्थं लभते मनुष्यः ।

इति । तं दृष्ट्वा सागरदत्तेन सूनुः पृष्ठः । पुत्र । कियता मूल्येनैष
पुस्तको गृहीतः । इति । सो ऽब्रवीत् । रूपकशतेन । तच् छुत्वा
सागरदत्तो ऽब्रवीत् । धिग् मूर्ख । लिखितैकस्योक्तपादं पुस्तकं
रूपकशतेन यद् गृह्णासि । एतया बुद्ध्या कथं द्रव्यस्योपार्जनं
करिष्यसि । अद्यप्रभृति त्वया मम गृहे न प्रवेष्टव्यम् । एवं निर्भर्त्स्य
गृहान् निर्वासितः ।

स च तेन निर्वेदेन विप्रकृष्टं देशान्तरं गत्वा किम् अपि
नगरम् आश्रित्यावस्थितः । अथ कतिपयदिवसैस् तन्नगरनिवा-
सिना केनचिद् असौ पृष्ठः । कुतो भवान् आगतः । किं नामधेयो
वा । इति । असाव् अब्रवीत् ।

प्राप्तव्यम् अर्थं लभते *मनुष्यः ।

इति । अथान्येनापि पृष्टस् तथैवाब्रवीत् । एवं यः कश्चित् पृच्छति ।
तस्येदम् एवोत्तरं वितरति । एवं च तस्य प्राप्तव्यमर्थम् इति
प्रसिद्धं नाम जातम् ।

अथ राजकन्या चन्द्रमती नामाभिनवयौवनरूपसंपन्ना सखी-
द्वितीयैकस्मिन् दिवसे नगरं निरीक्षमाणा तिष्ठति । तथैव कश्चिद्
राजपुत्रो ऽतीव रूपसंपन्नो मनोरमश्च तस्याः कथम् अपि
देववशाद् दृष्टिगोचरे गतः । तद्दर्शनसमकालम् एव कुसुमबाण-
बाणाहतया तया निजसख्यं अभिहिता । हले । यथा किलानेन
सह समागमो भवति । तथाद्य त्वया यतितथ्यम् । एवं श्रुत्वा
सखी शीघ्रं तत्सकाशं गत्वाब्रवीत् । यद् अहं चन्द्रमत्या त्वदन्तिकं
प्रेषिता । भणितं च त्वां प्रति तया । वन् मम त्वद्दर्शनान्
मनोभवेन पश्चिमावस्था कृता । तद् यदि शीघ्रं मदन्तिकं न
समेष्यसि । तदा मे मरणम् एव । इति श्रुत्वा तेनाभिहितम् ।
यद्य् अवश्यं मया तच्चागन्तव्यम् । तत् कथय । केनोपायेन
प्रवेष्टव्यम् । अथ सख्याभिहितम् । रात्रौ सौधोत्सङ्गावलचितया
दृढवरचया त्वया तच्चारोढव्यम् । सो ऽब्रवीत् । यद्य् एवं निश्चयो
भवत्याः । तद् अहम् एवं करिष्यामि । इति निश्चित्य सखी
चन्द्रमतीसकाशं गता । अथागतायां रजन्यां स राजपुत्रः स्वचेतसा
व्यचिन्तयत् ।

गुरोः सुतां मित्रभार्या । स्वामिसेवकगेहिनीम् ।

यो गच्छति पुमांस् लोके । तम् आहुर् ब्रह्मघातकम् ॥९४॥

अपरं च ।

अयशः प्राप्यते येन । येन चाधोगतिर् भवेत् ।

स्वार्थाच्च भश्यते येन । तत् कर्म न समाचरेत् ॥९५॥

इति सम्यग् विचार्य स न तत्सकाशं जगाम । अथ प्राप्नव्यमर्थः
 पर्यटन् धवलगृहपार्श्वे राचाव् अवलम्बितवरचां दृष्ट्वा *कौतुकाद्
 हृदयस् ताम् अवलम्ब्याधिरूढः । तथा च राजपुत्र्या ' स
 एवायम् ' इत्य् आश्चस्तचित्तया ज्ञानसाद्यपानाच्छादनादिना
 संमान्य तेन सह शयनतलम् आश्रितया तदङ्गसङ्गसंजातहर्षरो-
 माञ्चितगात्रयोक्तम् । युष्मद्दर्शनमाचानुरक्तया मयात्मा तुभ्यं
 प्रदत्तः । ममान्यो भर्ता मनसापि न भविष्यति । इति ज्ञात्वा
 किं मया सह न ब्रवीषि । सो ऽब्रवीत् ।

प्राप्नव्यम् अर्थे लभते मनुष्यः ।

इति । अथ तद् आकर्ण्य स्तम्भितहृदयया त्वरिततरं वरचयावता-
 रितः । स तु गत्वा खण्डदेवकुले प्रसुप्तः । अथ तत्र कयाचित्
 स्वरिण्या दत्तसंकेतको यावद् दण्डपाशिकः प्राप्तः । तावद् असौ
 पूर्वसुप्तस् तेन दृष्टः । रहस्यसंरक्षणार्थम् अभिहितश्च । को
 भवान् । सो ऽब्रवीत् ।

प्राप्नव्यम् अर्थे लभते मनुष्यः ।

इति श्रुत्वा दण्डपाशिकेनाभिहितम् । शून्यं देवगृहम् इदम् । तद्
 अत्र मदीयशयने गत्वा स्वपिहि । तथा प्रतिपद्य स मतिवि-
 पर्यासाद् अन्यशयने सुप्तः । अथ तस्यारक्षकस्य बृहत्कन्यकाविन-
 यवती नाम रूपयौवनसंपन्ना कस्यापि पुरुषस्यानुरक्ता संकेतकं
 दत्त्वा तत्र शयने सुप्तासीत् । अथ सा तम् आगतं दृष्ट्वा ' स
 एवायम् अस्मद्वत्सलः ' इति राची घनतरान्धकारव्यामोहितोत्थाय
 गन्धर्वविवाहेनात्मानं विवाहयित्वा तेन समं शयने स्थिता विक-
 सितनयनवदनकमला तम् आह । किम् अद्यापि मया सह
 विश्रब्धं भवान् न ब्रवीति । सो ऽब्रवीत् ।

प्राप्तव्यम् अर्थे लभते मनुष्यः ।

इति श्रुत्वा तया चिन्तितम् । यत् कार्यम् असमीक्षितं क्रियते ।
तस्यैदृक्फलपाको भवति ।

एवं विमृश्य सविषादया तया निर्भर्त्स्य निःसारितो ऽसौ
यावद् वीथीमार्गेण गच्छति । तावद् अन्यविषयवासी वरकी-
र्तिनामवरो महता वाद्यशब्देनागच्छति । प्राप्तव्यमर्थो ऽपि तैः
सह गन्तुम् आरब्धः । अथ यावत् प्रत्यासत्ते लप्समये राजमा-
र्गसन्नश्रेष्ठिगृहद्वारि रचितमण्डपवेदिकायां कृतकौतुकमङ्गलवेषा
वणिक्कन्या तिष्ठति । तावन् मदमत्तो हस्त्य आरोहकं हत्वा प्रणश्य
जनकोलाहलेन लोकम् आकुलयन्स् तम् एवोद्देशं संप्राप्तः । तं च
दृष्ट्वा सर्वे वरानुयायिनो वरेण सह प्रणश्य दिशो जग्मुः । अथा-
स्मिन् अवसरे भयतरललोचनाम् एकाकिनीं कन्याम् अवलोक्य ।
मा भैषीः । अहं ते परिचाता । इति सुधीरं स्थिरीकृत्य दक्षिण-
पाणी संगृह्य महासाहसिकतया प्राप्तव्यमर्थः परुषवाक्यैर् हस्तिनं
निर्भर्त्सितवान् । कथम् अपि दैववशाद् अपयाति हस्तिनि
यावत् समुद्भवान्धवो वरकीर्तिर् अतिक्रान्ते लप्समये समाग-
च्छति । तावद् वधूर् अन्येन हस्ते गृहीता तिष्ठति । तं दृष्ट्वा
वरकीर्तिनाभिहितम् । भोः श्वशुर । विरुद्धम् इदं त्वयानुष्ठितम् ।
यन् मह्यं प्रदाय कन्यान्यस्मै प्रदत्ता । इति । सो ऽब्रवीत् । भोः ।
अहम् अपि *हस्तिभयपलायितो भवद्भिः सहायातो न जाने ।
किम् इदं वृत्तम् । इत्थं अभिधाय दुहितरं प्रष्टुम् आरब्धः । वत्से । न
त्वया सुन्दरं कृतम् । तत् कथ्यताम् । को ऽयं वृत्तान्तः । साब्रवीत् ।
अहम् एतेन प्राणसंशयाद् रक्षिता । तद् एनं मुक्ता मम जीवन्या
नान्यः पाणिं *ग्रहीष्यति । अनेन वार्त्ताव्यतिकरेण रजनी व्युष्टा ।

तथा ।

सर्वाः संपत्तयस् तस्य । संतुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानमूढपादस्य । ननु चर्मावृतैव भूः ॥९७॥

न योजनशतं दूरं । बाह्यमानस्य तृष्ण्या ।

संतुष्टस्य करप्राप्ते । ऽप्य् अर्थे भवति नृादरः ॥९८॥

तृष्णे देवि नमस् तुभ्यं । धैर्यविस्रवकारिणि ।

विष्णुस् चैलोक्यनाथो ऽपि । यत् त्वया वामनीकृतः ॥९९॥

न ते किञ्चिद् अकर्तव्यम् । अपमानकुटञ्चिनि ।

*आस्वादयसि यत् तृष्णे । दाक्षिण्यसहितान् अपि ॥१००॥

*असह्यान् अपि सोढानि । गदितान् अप्रियाण्य् अपि ।

स्थितः परगृहद्वारि । तृष्णे निवृत्तिम् आप्नुहि ॥१०१॥

अपि च ।

पीतं दुर्गन्धि तोयं कुशलवरचिते स्रस्तरे चापि सुप्तं

सोढः कान्तावियोगो निजजठररुजा दीनम् उक्तं परेषाम् ।

पद्मां यातं पयोधेस् तरणम् अपि कृतं धारितं कर्परार्थं

तृष्णे कर्तव्यम् अन्यद् भवति यदि हते क्षिप्रम् आदिश्यतां

तत् ॥१०२॥

हेतुप्रमाणयुक्तं । वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य ।

अगुणं परुषम् अनर्थं । वाक्यं श्रुत्वा समृद्धस्य ॥१०३॥

धनवान् दुष्कुलीनो ऽपि । लोके पूज्यतमो नरः ।

शशिनस् तुल्यवंशो ऽपि । निर्धनः परिभूयते ॥१०४॥

गतवयसाम् अपि पुंसां । येषाम् अर्था भवन्ति ते तरुणाः ।

अर्थेन तु हीना ये । वृद्धास् ते यौवने ऽपि स्युः ॥१०५॥

- अथवा । उत्साहसंपन्नम् अदीर्घसूत्रं
 *क्रियाविधिज्ञं स्वसंगेष्व् असक्तम् ।
 मूरं कृतञ्च दृढसीहदं च 3
 लक्ष्मीः स्वयं मार्गति वासहेतोः ॥ ११३ ॥ upa
- अथवा । अक्षयम् अशठम् अचपलं । योगिनम् अविषादिनं बुधं मूरम् ।
 यदि नृपयति नरं श्रीः । श्रीर् एव हि वञ्चिता भवति ॥ ११४ ॥ 6
 अपि च । अन्धवसायिनम् अक्षयं । दैवपरं साहसाच्च परिहीयम् ।
 प्रमद्वैव हि वृद्धपतिं । श्रेष्ठत्वं अवगूहितुं लक्ष्मीः ॥ ११५ ॥ 9
 न स्वल्पम् अप्य् अध्यवसायमीरोः
 करोति विज्ञानविधिर् गुणं हि ।
 अन्धस्य किं ह्यस्तल्लक्षितो ऽपि
 निवर्तयेद् अर्थम् इह प्रदीपः ॥ ११६ ॥ upa 12
 दातारो ऽप्य् अथ याचको । हन्तारो ऽप्य् अवसीर् हताः ।
 याचितारो न याचको । नराः कर्मविपर्ययात् ॥ ११७ ॥
- न चैतन् मन्त्रार्थं भवता । 18
 ज्ञानधृष्टा न शोभते । दन्ताः केशा गन्ता नराः ।
 इदं हि कापुत्रव्रतम् । यत्
 स्वं ज्ञानं न परित्यजेत् ॥ ११८ ॥ 18
- इति । न हि शक्तिमतां स्वदेशपरदेशयोः कश्चिद् विशेषः । उक्तं च । यतः ।
 मूराश् च कृतविषाश् च । रूपवत्त्वश् च योषितः ।
 यच्च यच्च हि गच्छन्ति । तच्च तच्च कृतालयाः ॥ ११९ ॥ 21
 पदुर् इह पुत्र्यः पराक्रमे
 भवति सदा प्रभुर् अर्थसाधने ।
 न हि सहृदयमतिर् बृहस्पतिः 24
 शिथिलपराक्रम एव निश्चयः ॥ १२० ॥
- तद् यच्च अर्थरहितो भवान् । तच्चापि प्रक्षोत्साहसंपन्नो न सामान्यपुत्रवत्पुत्रः । यतः । apa
 विनाप्य् अर्थेर् धीरः सुश्रुति वज्रमानोज्ञतिपदं 27
 परिष्वक्तो ऽप्य् अर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।
 स्वभावाद् उन्मूतां गुणसमुदयावाप्तिविपुलां
 बुद्धिं सैर्ही न चा कृतकनयमावो ऽपि जमति ॥ १२१ ॥ 30
- किं च । उत्साहशक्तियुतविक्रमधैर्यराशिर्
 यो वेति गोप्यदम् इवाप्यतर् समुद्रम् ।
 30
 śikha

- वल्लीकमुत्सृज्यं च सदा नरेभ्यः
वल्लीः स्वयं तम् उपयाति न दीनसत्त्वम् ॥ १२२ ॥ vasa
- अपरं च । गालुक्षं मेघशिखरं । ग्रातिनीचं रसातलम् । 3
व्यवसायद्वितीयानां । गालुपारो महोदधिः ॥ १२३ ॥
- अथवा । सधन इति को मदस ते । नतविमयः किं विवादम् उपयासि ।
करकलितकङ्कुवसमाः । पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ १२४ ॥ ६
- तत् सर्वथा वल्लभुदा इवाश्विराशि जीवजानि धनानि च । यतः ।
मेघच्छाया वल्लभ्रीतिर् । *नवसखानि योषितः ।
किंचित्कासोपमोग्यानि । जीवजानि धनानि च ॥ १२५ ॥ 9
- तद् बुद्धिमता वल्लभं धनम् आसाद्य दानमोनाभ्याम् एव सफलतां नेयम् । उक्तं च ।
आयासशतसम्बन्ध । प्रायेभ्यो ऽपि गरीयसः ।
नतिर् एकैव वित्तम् । दानम् अन्वा विपत्तयः ॥ १२६ ॥ 12
- अपरं च । न ददाति यो न मुक्ते । सति विमवि भूव तस्य तद् वित्तम् ।
कन्धारलम् इव गृहे । तिष्ठत् अर्थे परस्मै च ॥ १२७ ॥ ६
- तथा च । अतिसंचयमुन्मत्तां । वित्तम् अन्वस्य कारये । 15
अन्वीः संचयीति यत्नात् । चीद्रम् अन्वीश् च पीयते ॥ १२८ ॥
- तत् सर्वथा *द्वेषम् एवात्र कारयम् । उक्तं च ।
संयामे प्रहरणसंकटे गृहे वा 18
दीप्ताग्नी विरिविवरे महोदधौ वा ।
सर्पे वा सह वसताम् उदीर्यवक्त्रि
गामाब्जं भवति न भाविनो ऽस्ति नाशः ॥ १२९ ॥ praha 21
- तद् भवान् यद् अरोगः संतुष्टश्च । स एव परमो कामः । उक्तं च ।
सप्तदीपाधिपक्ष्मापि । तृष्णा यस्य विसर्पिणी ।
हरिद्रः स तु विज्ञेयः । संतुष्टः परमेस्वरः ॥ १३० ॥ 24
- किं च । दानेन तुल्यो मिधिर अस्ति ग्राव्यः
संतोषतुल्यं धनम् अस्ति किं वा ।
विमूषणं श्रीकसमं कुतो ऽस्ति 27
कामो ऽस्ति ग्राव्यसमः पुषित्वम् ॥ १३१ ॥ upa
- न धैतन् मन्त्रकम् । अर्धश्रुतः कथम् अहं वर्तिष्ये । यतो वित्तं हि विनाशि । शिरं
वीर्यम् । उक्तं च । 30
सकृत् कङ्कुवपातं हि । पतत् आर्यः पतत् अपि ।
कातरस् तु पतत् एव । मृत्पिण्डपतनेन हि ॥ १३२ ॥

किं वज्रणा । म्रूयतां कार्यतत्त्वम् । वेदिद् अथ पुत्रया धनमोवमोविनः । वेदिष् च
धनरचितार एव भवति । तथा चोक्तम् ।

अर्घ्यस्त्रोपार्जनं कृत्वा । वैवाभ्याम्ः समस्तुति ।

अरक्षं महद् आसाथ । मूढः सोमिलको यथा ॥ १३३ ॥

हिरण्य आह । कथम् एतत् । मन्वरकः कथयति ।

॥ कथा ६ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने सोमिलको नाम तन्तुवायः । स
चान्नेकरचनारञ्जितानि पार्थिवजनोचितानि वस्त्राणि सदैव विद-
धाति । परं भोजनाच्छादनाधिका कथम् अपि नार्थमात्रा संप-
द्यते । ये चान्ये स्थूलवस्त्रसंपादकाः कौलिकाः । तान् महर्षि-
संपन्नान् अवलोक्य स्वभार्याम् आह । प्रिये । पश्यैतान् स्थूलप-
टकरान् अथ् उपार्जितधननिकरान् । तद् आधारणकं ममैतन्
नगरम् । अतो ऽहम् अन्यत्र यास्यामि । तन्नार्याब्रवीत् । भोः
प्रिय । मिथ्या प्रजल्पितम् इदम् । यद् अन्यत्र गतानां धनं
भवति । उक्तं च ।

न हि भवति यन् न भाष्यं । भवति च भाष्यं विनापि यत्नेन ।

करतलगतम् अपि नश्यति । यस्य च भवितव्यता नास्ति ॥ १३४ ॥

अपरं च ।

यथा धेनुसहस्रेषु । वत्सो विन्दति मातरम् ।

एवं पूर्वकृतं कर्म । कर्तारम् अनुगच्छति ॥ १३५ ॥

किं च ।

यथा छायातपौ नित्यं । सुसंबद्धौ परस्परम् ।

एवं कर्म च कर्ता च । संस्त्रिष्टाव् इतरेतरम् ॥ १३६ ॥

तस्माद् अचैव स्वकर्मनिष्ठस् तिष्ठ । सो ऽब्रवीत् । प्रिये । न
सम्यग् अभिहितम् । व्यवसायं विना कर्म न फलति । उक्तं च ।

यथैकेन न हस्तेन । तालिका संप्रपद्यते ।

8

तथोद्यमपरित्यक्तं । न फलं कर्मणः स्मृतम् ॥१३७॥

तथा च ।

पश्य कर्मवशात् प्राप्तं । भोज्यकाले च भोजनम् ।

6

हस्तोद्यमं विना वक्त्रे । प्रविशेन् न कथंचन ॥१३८॥

किं च ।

उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति । कार्याणि न मनोरथैः ।

9

न हि सुप्तस्य सिंहस्य । प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥१३९॥

अपरं च ।

स्वशक्त्या कुर्वतः कर्म । सिद्धिश् चेन् न भवेद् यदि ।

12

*नोपालभ्यः पुमांस तच्च । दैवान्तरितपौरुषः ॥१४०॥

तद् अवश्यं मया देशान्तरं कर्तव्यम् । इत्थं उक्त्वा वर्धमानपुरं
गतः । वर्षचयं स्थित्वा सुवर्णशतचयोपार्जनां कृत्वा भूयो ऽपि
स्वगृहं प्रति प्रस्थितः ।

अथार्धमार्गे महाटव्यां गच्छतो ऽस्य भगवान् आदित्यो
ऽस्तम् उपागतः । तद् असाव् आत्मभयाद् वटवृक्षस्य स्थूलशा- 18
खाम् आरुह्य यावत् प्रसुप्तः । तावन् निशीथे स्वप्ने द्वौ पुरुषौ
क्रोधसंरक्तलोचनौ परस्परं जल्पन्तौ शृणोति । तत्रैकः प्राह । भोः
कर्तः । त्वं बहुधा निवारितः । यथा । अस्य किल सोमिलकस्य 21
भोजनाच्छादनाधिका समृद्धिर् नास्ति । अतो भवता कदाचिद्
अपि नृधेया । तत् कथम् अस्य सुवर्णशतचयं प्रदत्तम् । स आह ।
भोः कर्मन् । अवश्यं मया व्यवसायिनां व्यवसायानुरूपं फलं 24

देयम् । तस्य च परिणतिस् त्वदायत्ता । इति । अतस् त्वम्
 एवापहर । इति । तच् छ्रुत्वा यावद् असौ प्रबुद्धः सुवर्णयन्त्रिम्
 अन्वेषयति । तावद् रिक्तां दृष्ट्वा चिन्तयाम् आस । अहो । मयै-
 तावता कष्टेनोपार्जितं द्रव्यं कथं हेलया गतम् । तद् व्यर्थं श्रमो
 निष्किंचनः कथं स्वपत्न्या मित्राणां वा मुखं दर्शयिष्यामि । इति
 निश्चित्य भूयो ऽपि वर्धमानपुरं गतः । तत्र च वर्षमात्रेणापि
 सुवर्णशतपञ्चकम् अर्जयित्वा भूयो ऽपि स्वगृहं प्रत्य अन्यमार्गेण
 प्रचलितः ।

यावद् अस्तं गच्छति भानुः । तावत् तम् एव न्ययोधम् ।
 आसादितवान् । कष्टं भोः कष्टम् । किम् एवं प्रारब्धं दैवहतकेन ।
 पुनः स एव न्ययोधरूपी राक्षसः संप्राप्तः । इति । एवं चिन्तयन्
 स्वप्नायमानस् तस्य शाखायां ताव् एव द्वौ पुरुषाव् अपश्यत् ।
 तयोर् एको ऽब्रवीत् । कर्तः । किं त्वयैतस्य सोमिलकस्य सुवर्ण-
 शतपञ्चकं दत्तम् । किं न वेत्ति भवान् । यद् भोजनाच्छादनाद्
 क्षुते ऽस्याभ्यधिकं किञ्चिद् एव नास्ति । सो ऽब्रवीत् । भोः
 *कर्मन् । मयावश्यं देयं व्यवसायिनाम् । तस्य परिणामस् त्वदा-
 यत्तः । तत् किं माम् उपालम्भयसि । तच् छ्रुत्वा यावद् असौ
 सोमिलको यन्त्रिम् अन्वेषयति । तावद् रिक्तां पश्यति । ततश्च
 च परमवैराग्यसंपन्नो व्यचिन्तयत् । अहो । किं मम धनरहितस्य
 जीवितेन । तद् अत्र वटवृक्ष आत्मानम् उद्धृष्य प्राणत्यागं करोमि ।

एतन् निश्चित्य दर्भमयीं रज्जुं विधाय मीवायां पाशं नियोज्य
 शाखाम् आसाद्य यावत् तस्यां निबध्नात्मानं निक्षिपति । तावद्
 एकः पुमान् आकाशस्थ इदम् आह । भोः सोमिलक । मा मैवं
 साहसं कार्षीः । स एवाहं वित्तापहारकः । यस् ते भोजनाच्छा-
 24

दनाभ्यधिकां वराटिकाम् अपि न सेहे । तद् गच्छ गृहम् । तथा
न मे स्याद् व्यर्थं दर्शनम् । तत् प्रार्थ्यतां वरम् अभीष्टम् । इति ।
सोमिलक आह । यद्य् एवम् । तद् देहि मे प्रभूतं धनम् । सो
ऽब्रवीत् । भद्र । किं करिष्यसि भोगत्यागरहितेन धनेन । यतो
भोजनाच्छादनाभ्यधिको नास्ति ते भोगः । सोमिलक आह ।
यद्य् अपि भोगो न भवति । तथापि तद् भवतु । उक्तं च ।

विरूपो ऽप् अकुलीनो ऽपि । सहानाश्रितमानसैः ।

सेष्यते च नरो लोके । यस्य स्याद् वित्तसंचयः ॥ १४१ ॥

तथा च ।

शिथिलौ च सुबद्धौ च । पततः पततो न वा ।

निरीक्षितौ मया भद्रे । दश वर्षाणि पञ्च च ॥ १४२ ॥

पुरुष आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ७ ॥

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने प्रलम्बवृषणो नाम षण्डः प्रतिवसति स्म ।
स च मदातिरेकात् परित्यक्तयूथो नदीतटानि शृङ्गाभ्यां विदारयन् 15
स्वेच्छया मरकतसदृशानि शष्पायाणि भक्षयन् अरण्यचरो बभूव ।
अथ तत्रैव वने प्रलोभिको नाम शृगालः प्रतिवसति स्म । स
भार्यया सह कदाचिन् नदीपुलिने सुखेनोपविष्ट आस्ते । एतस्मिन् 18
अन्तरे प्रलम्बवृषणः षण्डो जलपानार्थं तद् एव पुलिनम्
अवतीर्णः । तस्य तौ प्रलम्बवृषणाव् अवलोक्य शृगाल्या शृगालो
ऽभिहितः । स्वामिन् । पश्यास्य वृषभस्य मांसपिण्डौ लम्बमानौ 21
यथावस्थितौ । तद् एतौ क्षणेन प्रहरेण वा पतिष्यतः । एवं
ज्ञात्वा भवान् अस्य पृष्ठे यातुम् अर्हति । शृगाल आह । प्रिये ।

न ज्ञायते । कदाचिद् एतयोः पतनं भविष्यति वा । न वा । तत् किं मां वृथा श्रमाय नियोजयसि । अचस्थस् तावज् जलार्थम् आगतांस् त्वत्समेतो मूषकान् भक्षयिष्यामि । मार्गो ऽयं यतस् तेषाम् । अथवास्य पृष्ठे गमिष्यामि । तद् अचान्यः कश्चिद् एतत् स्थानं समाश्रयिष्यति । तद् एतन् न युज्यते कर्तुम् । उक्तं च ।

यो ध्रुवाणि परित्यज्य । अध्रुवाणि निषेवते । ६

ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति । अध्रुवं नष्टम् एव च ॥ १४३ ॥

साम्ब्रवीत् । भोः । कापुरुषस् त्वम् । यत् किञ्चिद् अवाप्य संतोषं करोषि । तन् न युक्तम् । पुरुषेण सदैवोद्योगवता विशेषेण भाष्यम् । उक्तं च ।

यचोत्साहसमालम्बो । यचालस्यविहीनता ।

नयविक्रमसंयोगस् । तच्च श्रीर् अखिला ध्रुवम् ॥ १४४ ॥

तथा च ।

न दैवम् इति संचिन्त्य । त्यजेन् नोद्योगम् आत्मनः ।

अनुद्योगेन नो तैलं । तिलेभ्यो ऽपि हि जायते ॥ १४५ ॥ १८

यच् च त्वं वदसि । एतौ पतिष्यतो वा न वा । इति । तद् अप्युक्तम् । उक्तं च ।

कृतनिश्चयिनो वन्धास् । तुङ्गिमा नोपयुज्यते । १९

चातकः को वराको ऽयं । यस्येन्द्रो वारिवाहकः ॥ १४६ ॥

अपरम् । तावद् अहं मूषकमांसस्यातीव निर्विणा । एतौ च मांसपिण्डौ प्रत्यासन्नपतनौ च दृश्येते । तत् सर्वथा नान्यथा कर्तव्यम् । इति । अथासौ तद् आकर्ण्य मूषकप्राप्तिस्थानं त्यक्त्वा तस्य प्रलम्बवृषणस्य पृष्ठम् अन्वगच्छत् । अथवा साध्व इदम् उच्यते । २१

कर्तः । किं त्वयास्य धनगुप्तस्याधिको व्ययो निर्मितः । यत् सोमिलकस्यानेन भोजनं प्रदत्तम् । तद् अयुक्तं कृतं त्वया । द्वितीयः प्राह । भोः कर्मन् । न ममात्र दोषः । मया लाभः क्षतिश्च च । कर्तव्या । तत्परिणतिश्च त्वदायता । अथ यावद् असाव् उत्तिष्ठति । तावद् धनगुप्तस्य विषूचिकादोषेण द्वितीये ऽहिं स्निग्धमानस्योपवासः संजातः ।

ततः सोमिलको ऽपि तम्रहान् निष्क्रम्य भुक्तधनगृहं गतः । तेनापि चाभ्युत्थानभोजनाच्छादनादिभिर् विहितबहुमानस् तस्यैव गृहे सुखशय्यायां सुष्वाप । ततश्च निशीथे यावत् पश्यति । तावत् ताव् एव द्वौ पुरुषौ मिथो मन्त्रयेते । तत्रैको ऽब्रवीत् । भोः कर्तः । अद्यानेन भुक्तधनेन सोमिलकस्योपचारं कुर्वता प्रभूतो व्ययः कृतः । ततः कुतो ऽयम् उच्चारविधिं दास्यति । यतः सर्वम् । अनेन *व्यवहारकगृहाद् आनीतम् अस्ति । स आह । भोः कर्मन् । मम कृत्यम् एतत् । परिणतिश्च त्वदायता । अथ प्रभाते को ऽपि राजपुरुषो राजप्रसादजं वित्तम् आदाय समायातो भुक्तधनाय सर्वं समर्पयाम् आस ।

तद् दृष्ट्वा सोमिलकश्च चिन्तितवान् । संचयरहितो ऽपि वरम् एष *भुक्तधनः । न पुनर् असौ कदार्यो गुप्तधनः । उक्तं च ।

अग्निहोत्रफला वेदाः । शीलवृक्षफलं श्रुतम् ।

रतिपुत्रफला दारा । दत्तभुक्तफलं धनम् ॥१५०॥

तद् भगवान् विधाता मां दत्तभुक्तधनं करोतु । न कार्यं मे *धनगुप्ततया । इत्थं उक्ते विधाता तं तथैव कृतवान् ॥

अपरं च । चाक्षितुच्छं तपो नास्ति । न संतोषसमं सुखम् ।

न मैत्रीसङ्गं दानं । न धर्मो ऽस्ति दयासमः ॥ १६२ ॥

किं बहूना प्रक्षपितेन । स्ववेरमेदं भवतः । निर्वृतेनानुद्विगेन च भूत्वा स्वया मया सह ३
प्रीतिपूर्वं काको ऽतिवाह्यः । तच्च चानेकशस्त्रार्थानुगतं मन्वरक्तं भूत्वा सञ्चुपतनको
विकसितवदनः परितोषम् उपगतो ऽब्रवीत् । मद्र मन्वरक्त । साधुर् आश्रयणीयमुको ऽस्ति
त्वम् । भवता ह्य् एवं कृतहिरस्त्राभ्युपपत्ती मम मनसः परमतुष्टिर् उत्पादिता । उक्तं च । ६

सुखस्य सारः परिसृज्यते तैर्

जीवन्ति ते सत्पुरुषास् त एव ।

दृष्टाः सुदृष्टैः सुददः सुदन्निः

*प्रियाः प्रियैर् ये सहिता रमन्ते ॥ १६३ ॥

9
upa

अपरं च । ऐश्वर्यवन्तो ऽपि हि निर्धनास् ते

वैश्वानरा जीवितमाचसाराः ।

कृता न क्षीनोपहृतात्मभिर् धैः

सुहृत्स्वयंयाहविमूषका श्रीः ॥ १६४ ॥

upa

तद् अनेन हितोपदेशेन दुःखार्थवनिमपो ऽसौ भवतीव समुद्रुतः । युक्तं चैतत् ।

सन्त एव सतां नित्यम् । आपत्तरथहेतवः ।

गवानां पङ्कमपाणां । गवा एव धुरंधराः ॥ १६५ ॥

1
upa

अन्वच् च । स्नाध्यः स एको भुवि माणवानां

सो ऽन्तं गतः सत्पुरुषव्रतस्थ ।

यस्मार्चिर्नो वा शरणागता वा

ग्राशाविमङ्गाद् विमुखाः प्रयान्ति ॥ १६६ ॥

indra 27

साध्व् इदम् उच्यते ।

किं पीरुवं रक्षति येन नृतां

किं वा धनं नार्चिर्जनाय यत् स्नात् ।

का सा क्रिया या न हितानुबन्धा

किं जीवितं यद् यज्ञसो विरोधि ॥ १६७ ॥

indra

अश्विं वक्ष्यतां तेषां विषाङ्गो नाम कुरङ्गो सुन्धवबाणपातवक्षितचित्तस् तृषार्तस् ३७
तम् उद्दिश्य आगतः । आयान्तं च तम् अवलोक्य सञ्चुपतनको वृषम् आकूटः । हिरण्यः
शरसम् प्रविष्टः । मन्वरक्तः सखिसाश्रयम् आश्रितः । विषाङ्गो ऽयं आत्मशङ्कया
तटनिकट एव स्थितः । अथ सञ्चुपतनक उत्पत्य धोवनमानं भूमण्डलम् आलोक्य ३०
पुनर् वृषम् अधिपद्य मन्वरक्तम् आहूतवान् । मद्र मन्वरक्त । एह्य एहि । न ते वक्षिह
इहावस्थितस्त्रापायो विद्यते । सुवीक्षितम् एतद् वनं मया कृतम् । केवलं मृगो ऽयम्
उदकारो ह्रदम् उपगतः । इत्थं उक्ते चयो ऽपि तथैव समागताः । अत्राभ्यागतवत्सततया ३३

24

मन्वरकस् तं मृगम् आह । मद् । पीयताम् अवनाहतां च । प्रधानम् उदकं शीतत्वं च ।
तद्वचनम् आधाय चिचाकृश चिन्तायाम् आस । न ममेतिभ्यः सकाशात् स्वल्पम् अपि
मद्यम् अस्ति । कक्षात् । कच्छपस् तावद् उदकगत एव शक्तिमान् । मूषकपायसाच् ३
अपि मृतम् एव मच्चयतः । तद् एतान् अनुसरामि । इति मत्वा तैः सह संगतः ।
मन्वरकेषु च खानताभ्युपचारपुरःसरम् अभिहितश् चिचाकृः । अपि शिवं भवतः ।
कक्षताम् अस्माकम् । कचम् इदं वनमहणम् आगतो ऽसि । इति । अच्चासाच् अग्रवीत् । ६
निर्विघ्नो ऽस्व् अनेनूकामविहारित्वेन । अचवारिः सारमेथैर् मुन्वैर् इतश् चैतश्
च संनिवृधमानो मद्यान् महता जवेनूतिम्व सवान् आगतो ऽच्चाहम् उदकारो ।
तद् इच्छामि भवन्निः सार्धं मीचीं कर्तुम् । तच् कृत्वा मन्वरक आह । अस्यकाया वयम् । ७
न युज्यते भवतो ऽस्माभिः सह सख्यं कर्तुम् । यतः प्रत्युपकारसमर्थैः सह सख्यं कर्तुम्
उचितम् । तच् कृत्वा चिचाकृो ऽग्रवीत् ।

वरं नरकपातो ऽपि । विद्वन्निः सहितो मम ।

12

न नीचवचनसंपर्कः । सुरेष्टमुवनेष्व् अपि ॥ १६८ ॥

अस्यकायो ऽनस्यकाय इति । किम् अनेनूकामिन्द्रापूर्ववेष्टानूनिहितेन । अचवा युक्तं
सत्पुष्टपाद्याम् ईदृशं वचनं वक्तुम् । तद् अच्चावन्नं भवन्निर् मद्या सह सख्यं कर्तव्यम् । 15
एवं चागुभूयति ।

कर्तव्यान् एव मिचाणि । सवसान् अवसानि च ।

इतिधूयं वने वधं । मूषकैर् यद् विमोचितम् ॥ १६९ ॥

18

मन्वरकः पुच्छति । कचम् इतत् । चिचाकृः कचयति ।

॥ कथा ८ ॥

अस्ति कश्चिद् *उत्सन्नजनपदगृहदेवतायतनो भूमिप्रदेशः । तच्च 21
पूर्वोषितमूषकाः संजातपुत्रपीतदौहिषादिभिर् भवनभूभागच्छिद्र-
वसतयो वेश्मप्रतिवेश्मपरंपरया वासं चक्रिरे । एवं च तेषां
विविधोत्सवप्रकरणविवाहसाद्यपानादिना परं सौख्यम् अनुभवतां 24
कालो ऽतिवर्तते । अचान्तरे गजपतिर् गजसहस्रपरिवृतः पूर्वो-
पलब्धोदके सरसि स्वयूथेन सहोदकग्रहणाय गन्तुम् आरब्धवान् ।
अथ गच्छता तेन गजपतिना मूषकावसथानां मध्येन यथाकालो- 27

पपन्ना मूषकाः संपिष्टवक्त्रनेत्रशिरोमीवाः कृताः । शेषभूताश्च
संग्रहणं चक्रिरे । व्यापादिता वयम् एभिर्दुष्टगजैर्गच्छन्निः ।
यदि पुनर्एवैत इहागमिष्यन्ति । ततो बीजशेषा अपि न
भविष्यामः । अपि च ।

स्मृशन् अपि गजो हन्ति । जिघ्रन् अपि भुजंगमः ।

हसन् अपि नृपो हन्ति । मानयन् अपि दुर्जनः ॥१७०॥

तद् अचान्तरे करणीयेनोपायश्च चिन्त्यताम् । अथ विचिन्त्योपायं
कतिपये ऽपि गतास् तत् सरो गजपतिं प्रणम्य सविनयम्
अब्रुवन् । देव । इतो नान्तिदूरे पारंपर्यक्रमायातो ऽस्माकम् आव-
सथः । तच्च पुत्रपौत्रपरंपरया वृद्धिम् उपागताः । तद् भवन्निर्
इहोदकप्रहणार्थम् आगच्छन्निः सहस्रशो विनाशिता वयम् । यदि
पुनस् तेनैव मार्गेण यास्यथ । ततो बीजावशेषा अपि न भवि-
ष्यामः । तद् यद्य् अस्माकम् उपरि कृपास्ति । ततो ऽन्येन पथा
गच्छत । इति । यत्कारणम् । अवश्यम् एवास्मद्विधैर् अपि
कदाचित् किञ्चित् प्रयोजनं भविष्यति । तच्च च श्रुत्वा यूथपतिः
स्वचित्तेनावधार्य । यथेमे वदन्ति मूषकाः । तथैव । नान्यथा ।
इति कृत्वा तम् अर्थे प्रतिपन्नवान् । अथ गच्छति काले केनचिद्
राज्ञा हस्तिबन्धकपुरुषा हस्तिनां बन्धनाय समादिष्टाः । तैश्च
वारिवन्धं कृत्वा समूथो यूथाधिपतिर् विधृत्य दिनचयानन्तरं
महत्या रज्ज्वादियन्त्रणया ततः समाकृष्य तस्मिन् एव वने स्थूल-
स्कन्धवृक्षेषु बद्धः । अथ गतेषु बन्धकपुरुषेषु स एवं चिन्तयति ।
केन प्रकारेण कस्य वा सकाशान् मे मोक्षो भविष्यति । स्मृत्वा ।
तान् मूषकान् विहाय नान्यो ऽस्य अस्माकं मोक्षोपायः । ततो
गजबन्धनभूमिबहिःस्थितया पूर्वोपलब्धमूषकावसथया निजप-

अज्ञानात् ज्ञानतो वापि । यद् दुःखम् उदाहृतम् ।

तत् यत्तत् युवाभ्यां मे । कृत्वा प्रीतिपरं मनः ॥ १७५ ॥

तच्च कृत्वा कञ्चुपतनव आह । मद्र । न भेतव्यम् अस्मादिधेयु मिषेषु विद्यमानेषु । तद् अहं :
हिरण्यं गृहीत्वा स्वत्पाशच्छेदनाय द्रुततरम् आगमिष्यामि । एवम् उत्स्रोक्ष्यद्दयो
मन्वरकहिरण्यमिदं गत्वा विषाङ्गबन्धनस्वरूपं निवेद्य हिरण्यं चक्षुः गृहीत्वा पुनश्च
विषाङ्गान्तिकम् आगतः । हिरण्यो ऽपि तं तदवस्थम् अवलोक्य सविषादम् आह । मद्र ।
त्वं सदा शङ्कितद्दयो ज्ञानचक्षुः चासि । तत् कथम् इदं ते बन्धनव्यसनम् । सो
ऽब्रवीत् । वयस्य । किम् अनेन पृष्ठेन । वयस्य हि देवम् । उक्तं च ।

किं शक्यं सुमतिमतपि तच्च कर्तुं

यच्चासौ व्यसनमहोदधिः कृतान्तः ।

राक्षी वा दिनसमये ऽथवा समये

यो ऽदृष्टः प्रहरति तेन को विरोधः ॥ १७६ ॥

praha :

तत् । साधो । त्वम् अमिच्छो ऽसि नियतिविश्रुतानाम् । अतो द्रुतं क्षिप्रं पाशम् ।
यावत् क्रूरकर्मा व्याधो नैष्टानच्छति । हिरण्य आह । मयि पार्श्वे न भेतव्यम् । किं च ।
मम मनसि महान् संतापो वर्तते । तम् अपनयतु मवान् वृत्तान्तकथनेन । प्रश्नाच्चतुर् ॥
असि । कथम् अस्व बन्धनस्य वयम् उपगतः । सो ऽब्रवीत् । यच्च अवश्यं त्वया श्रोतव्यम् ।
तद् आकर्षय । यच्चाहं पूर्वं अनुभूतबन्धनव्यसनो ऽपि देववशात् पुनर् वयः । सो
ऽब्रवीत् । कथय । कथम् अनुभूतपूर्वं भवता बन्धनव्यसनम् । तत् सर्वं विस्मरतः श्रोतुम्
इच्छामि । विषाङ्गो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ९ ॥

पूर्वम् अहं षण्मासजातः शिशुभावात् सर्वेषाम् अयतो विह- 21
रामि । लीलया च दूरं गत्वा स्वयूषं प्रतिपालयामि । अस्माकं
च द्वे गती । ऊर्ध्वा । अञ्जसा च । तयोर् अहम् अञ्जसां वेष्टि ।
न चोर्ध्वाम् । अथ कदाचिद् विचरन् यावन् मृगगणान् न 24
पश्यामि । तावत् सुतराम् आविप्रहृदयः । क्व ते गताः । इति
दिशो विलोकयन् अयतः स्थितान् पश्यामि । ते ह्य ऊर्ध्वगत्या
जालं व्यतिक्रम्य सर्वे ऽपि पुरतः स्थित्वा माम् एव *वीक्षमा- 27
णास् तिष्ठन्ति । अथोर्ध्वगतेर् अनभिज्ञतयाहं व्याधपाशजालेन

बद्धो यावत् स्वयूथान्तिकम् उपसर्पितुमना जालम् आकर्षामि ।
तावद् व्याधेन सर्वतो नद्धो ऽधःशिरा भूमौ निपतितः । गतं च
तन् मृगयूथं मयि निराशतया । अथ व्याधेनागत्य । शिशुर् ३
अयं क्रीडामाचयोग्यः । इति संजातमृदुहृदयेनाहं मृत्युना न संयो-
जितः । विशेषतश्च गृहं नीत्वा राजपुत्रस्य क्रीडनकार्थं प्रदत्तः ।
स राजपुत्रो ऽपि मां दृष्ट्वा परितुष्टो व्याधस्य पारितोषिकं ददौ । ६
मां चाभ्यङ्गोद्धर्तनस्नानभोजनगन्धविलेपनसत्कारैर् अपि समुचि-
तमनोहराहारैर् अतर्पयत् । सो ऽहम् अन्तःपुरिकाजनस्य कुमा-
राणां च कौतुकपराणां हस्ताद् धत्तं गच्छन् मीवानयनकरच- ९
रणकर्णाकर्षणादिभिः परिक्लेशितः । अथ कदाचिद् राजपुत्रस्य
शयनीयाधःस्थेन प्राकृटालसमये सविद्युन्मेघस्तनितं श्रुत्वोत्कण्ठि-
तहृदयेन मया स्वयूथम् अनुस्मृत्येदम् अभिहितम् । १२

यथा वातविधूतस्य । मृगयूथस्य धावतः ।

पृष्ठतो ऽनुगमिष्यामि । कदैतन् मे भविष्यति ॥ १७७ ॥

अथासौ राजपुत्रः । केनेदम् अभिहितम् । इति संब्रूय हृदयः १५
समन्ताद् अवलोकयन् माम् अपश्यत् । दृष्ट्वा च । न मानुषे-
येदम् अभिहितम् । किं तु मृगेण । अत एतद् औत्पातिकम् ।
तत् सर्वथा विनष्टो ऽस्मि । इति मत्वा यहगृहीत इव कथम् १८
अपि प्रखलितवासा राजपुत्रो गृहाद् बहिर् निष्क्राम । भूता-
धिष्ठितम् इवात्मानं मन्यमानो मान्त्रिकतान्त्रिकादिपुरुषान् मह-
त्यार्थमाचया प्रलोभ्याभिहितवान् । यो ममेमां रुजम् अपनयति । २१
तस्मात् अकृशां पूजां करोमि । अहम् अपि तच्चासमीक्ष्यकारिणा
जनेन काष्ठेष्टकालगुडप्रहारैर् हन्यमानः । अनेन किं पशुना
व्यापादितेन । इति वदन्नायुःशेषतया केनापि साधुना रक्षितः । २४

तेन च मद्भिकारोपलब्धार्थेन विज्ञप्तो राजपुत्रः । यथा । भद्र ।
अनेन प्रावृट्तालसमयोत्सुकेन स्वयूथम् अनुस्मृत्येदम् अभिहितम् ।

यथा वातविधूतस्य । मृगयूथस्य धावतः ।

पृष्ठतो ऽनुगमिष्यामि । कदैतन् मे भविष्यति ॥१७८॥

तद् भवतः किम् असंबद्धं ज्वरकारणम् । तच्च कृत्वा राजपुत्रो
ऽपगतज्वरविकारः पूर्वप्रकृतिम् आपन्नः स्वपुरुषान् एवम् आह ।
यथा । अमुं मृगं प्रभूतजलेन शिरसि सिङ्क्षा तस्मिन् एव बने
प्रतिमुञ्चध्वम् । तैश्च तथैवानुष्ठितम् ॥

एवम् अनुभूतपूर्वबन्धनो ऽप्यहं पुनर्नियतिवशाद् बन्धः । इति । अचान्तरे सुहृत्कीर्त्ता- १
चिन्तचित्तो मन्वरकस् तदनुसारेण शर*सुष्टकुशावमर्दनं कुर्वन् तेषां सखाश्रम
आगतः । तं प्रागतं ब्रूया सुतराम् आविपद्दयास् ते संवाताः । अथ हिरण्यो मन्वरकस्
आह । भद्र । न त्वया शोभनं कृतम् । यत् स्वदुर्वम् अपहाद्यागतः । यत्कारणम् । 12
अशक्तस् त्वं कुम्भकाद् आत्मानं परिचातुम् । वयं त्वं अगम्यास् तस्मै । यत्कारणम् ।
क्षिप्ते पाशे संनिष्ठे कुम्भके ऽयं चिन्तितः प्रयत्नं यावत् । लघुपतनको ऽपि वृक्षम्
आरोहति । अहम् अप्य् अल्पकायत्वाद् दूरीविवरम् *अनुप्रवेक्ष्यामि । मवांस तु 15
तन्नोचरगतः किं करिष्यति । तच्च कृत्वा मन्वरकम् तम् आह । मा भूवं वोचस् त्वम् ।
यतः । दधितवनविप्रयोगो । वित्तवियोगश्च कस्य सद्यः स्यात् ।

यदि सुमहौषधकस्यो । वयस्सजनसंगमो न भवेत् ॥१७९॥

Ar 18

तथा च । अविरक्तम् अप्य् अनुभूताः । शिष्टेष्टसमागमेषु धे दिवसाः ।

*पञ्चटनसंनिभास् ते । जीवितकान्तारशेषस् ॥१८०॥

Ar

सुहृदि निरन्तरचित्ते । मुक्तिनि कस्य प्रमो च दुःखक्षि ।

21

विश्राम्यतीव हृदयं । दुःखस्स निवेदनं कृत्वा ॥१८१॥

Ar

तत् । भद्र । औत्सुक्यगर्भा धमतीव वृष्टिः

पर्याकुलं क्वापि मनः प्रयाति ।

24

विद्युज्जमानस्स गुणान्वितेन

निरन्तरप्रेमवता जनेन ॥१८२॥

upa

अपि च । वरं प्राणपरित्यागो । न वियोगो मवाङ्क्षीः ।

27

प्राणा ज्ञान्तरे मृत्यो । न भवन्ति भवद्विधाः ॥१८३॥

अचान्तरे कुम्भकः शरासनपाणिः समायातः । तस्मै पञ्चतो ऽपि हिरण्यः पाशं
 हित्वा यथापूर्वव्याहतविवरं प्रायात् । कञ्चुपतनको विचयत् उत्पत्तिव नतः । विचाङ्गो
 ऽपि वेनेनूपक्रान्तः । कुम्भको ऽपि च्छिन्नपाशं मृगं बृहद् विक्षितमनाः प्राह । कथं च न ३
 मृगाः पाशांश्च हिनन्ति । ननु देवान् मृगः पाशच्छेदं कृतवान् । कच्छपं चारुसंभावां
 मूमिम् आगतं बृहद् साधारणचित्तम् अकरोत् । यच्च अपि दैववशान् मृग इमान्
 पाशांश्च हित्वा नतः । तच्चाप्य अयं कच्छपः प्राप्तः । उक्तं च । 6

उत्पततो ऽप्य अन्तरिक्षं । नच्छतो ऽपि महीतलम् ।

धावतः पृथिवीं सर्वा । नृदत्तम् उपतिष्ठति ॥ १८४ ॥

एवम् अवधार्य चुरिकया कुशान् आदाय बृहद् रज्जुं कृत्वा चरणात् आकृष्य कच्छपं ७
 सुबलं कृत्वा धनुवः कीलां रज्जुम् आकृष्य कुम्भको यथानतम् एव गन्तुम् आरब्धः ।
 तं च नीयमानं बृहद् हिरण्यः सविषादम् आह । कष्टं भोः कष्टम् ।

एकस्मिन् दुःखस्मिन् न यावद् अन्तं

12

नच्छाम्य अहं पारम् इवार्थवत् ।

तावद् द्वितीयं समुपस्थितं मे

क्षिद्रेष्वागर्षा बहसीमवन्ति ॥ १८५ ॥

indra 15

यति प्रहाराः प्रपतन्ति तीव्रा

अन्नचये दीव्यन्ति जाठराणि ।

आपत्सु वैराणि समुच्छ्वसन्ति

18

क्षिद्रेष्वागर्षा बहसीमवन्ति ॥ १८६ ॥

upa

यावद् अस्त्वस्थितं तावत् । सुखं याति सने पचि ।

स्वस्थिति च समुत्पन्ने । विषमं च पदे पदे ॥ १८७ ॥

21

किं च ।

यन् नमं सगुणं चापि । यच्च प्रापत्सु न सीदति ।

धनुर् मिषं कलशं च । दुर्लभं मुञ्चवंशवम् ॥ १८८ ॥

यतो ऽथ कश्चिन्मिषं । लभ्यते न स्वभाववत् ।

24

स्वभाववत् हि यन् मिषं । तद् माग्धिर् एव लभ्यते ॥ १८९ ॥

न मातरि न दारेषु । न सोदर्ये न च्छात्रये ।

विश्ववत्स तादृशः पुंसां । यादृक् मित्रे निरन्तरे ॥ १९० ॥

27

चीयते नोपमोनेन । नाप्य अगार्थैर् विजुष्यते ।

प्रियते मृत्युर्नैवेन । मिषं सन्नावबन्धुरम् ॥ १९१ ॥

तत् किं मनोपर्थं अनवरतम् एवैतद् दैवं प्रहरति । आदौ तावद् अर्चभंशः । दारिद्र्यदो- 80
 षात् स्वजनपरिमवः । तन्निर्वेदाद् देशपरित्यागः । सुहृद्विद्योगश्च चेदानीं दैवेन मे
 जयितः । उक्तं च ।

	सत्त्वं धने न मम नाश्नते ऽपि चिन्ता मात्मकमेव हि धनानि पुनर् भवन्ति । *एतत् तु मां दहति नष्टधनाशयकं यत् सीद्ददाणि सुखे निषिद्धीभवन्ति ॥ १९२ ॥	3 vass
अन्वच् च ।	स्वकर्मसंतापविषेष्टितानि लोकात्तरं प्राप्य मुमामुमाणि । इद्वैव दृष्टानि मया चक्षानि ज्ज्वात्तराशीव द्वात्तराशि ॥ १९३ ॥	6 upa
साधु वैदम् उच्यते ।	कायः संनिहितापायः । संपदः पदम् आपदम् । समानमाः सापनमाः । सर्वम् उत्पादि मङ्गुरम् ॥ १९४ ॥ तत् कष्टं मोः । मिषवियोगेन हतो ऽहम् । इति किं निषेर् अपि स्वर्गः । उक्तं च । शोकारतिमयचाक्षं । प्रीतिविश्रम्भमाजयम् । केन रत्नम् इदं कष्टं । मिषम् इत्त् अपरद्वयम् ॥ १९५ ॥	9 12
अपि च ।	स्वच्छानि सीमाभ्यनिरन्तराणि सेहिकपाशाहितयन्त्राणि । स केवलं सज्जनसंनतानि क्षिणत् असङ्ख्यो मरुतप्रवासः ॥ १९६ ॥	15 upa 18
तथा च ।	संनतानि सुवक्षानि । संपदश् च मनोरमाः । क्षिणत् एकपदे मृत्तुर् । वैराणि च मनस्विनाम् ॥ १९७ ॥	
तथा च ।	यदि ज्ज्वात्तरामरयं न भवेद् यदि चैष्टवियोगमयं न भवेत् । यदि सर्वम् अगितम् इदं न भवेद् इह ज्ज्वाणि कस्त रतिर् न भवेत् ॥ १९८ ॥	21 tota 24
	एवं शोककर्मं वदति हिरण्ये चिचाङ्गुलपुतनकात् आकम्भमानो समेत्य निषिद्धी । अथ हिरण्यस् *ताव् अप्रवीत् । यावद् अयं मन्वरको ऽस्मत्पुर्गेपरगतः । तावद् एव मो- चनीपायः । तद् मच्छ । चिचाङ्गु । त्वम् अस्मत् व्याधस्मादुद्गो ऽयतो मलोद्दकसंगिष्ठमृगदेशे 27 निपत्य मृतकम्पम् आत्मानं दर्शय । सपुतनक । त्वम् अपि *चिचाङ्गुमृगपञ्जराक्षरे वितत्य चरन्ती निषीत्पाटनच्छन्नमात्मानं दर्शय । असाव् अपि व्याधाधमो ऽवशं लोभात् । सारङ्गो ऽयं मृतः । इति तद्गृहकार्यं कूर्मं मूत्रां निषिध्य तच्च यावत्ति । अहम् अप्य् 30 अपक्रामे तस्मिन् निनेवमाचैष्टैव मन्वरम् आसन्नजसदुर्मात्रयक्षाय बन्धनान् मोचयित्वा शरसम्भे प्रवेक्षामि । अन्वच् च । पुनर् अभ्याश्नते तस्मिन् सुव्यकाधने यथा पसाचनं क्रियते । तथा यतितत्त्वम् । तद्वैवागुष्ठिनि प्रयोगे यावत् सुव्यकः पञ्चत् उदकतीरे मृतप्राचं	

रक्षम् । वायसेन मन्त्रमाणां तं च वृद्धा । मूढां सहर्षं कच्छपं निधिष्य जगुडम् उद्दिश
वितवान् । अचान्तरे पादशब्देनाभ्याशम् आगतं व्याधं ज्ञात्वा विचित्रं उत्तमं वचम्
क्याय वनमहम् अनुप्रविष्टः । सद्युपतनको ऽप्य् उड्डीय वृषम् आरुहः । कच्छपो ३
। हिरण्यसंस्थितवन्धनरज्जुः सत्सिन्धुशयम् अनुप्रविष्टः । हिरण्यको ऽपि हि शरसम्भ
मितः । अथ सुव्यको ऽपि तद् इच्छन्नात्मन् इव मन्वमानः । किम् इदम् । इति
ज्ञातः कच्छपस्त्वानम् अगच्छत् । यस्मिन् च तत्राकुलमात्रप्रमायेन शतशश्च हिमां ६
नरज्जुम् । तं च योनिगम् इव कच्छपम् अकुशतां गतम् अवगम्य स्वशरीरे ऽपि
चम् अभिवाचत् । संभुमितहृदयस् तु तस्माद् वनाद् दिशो ऽवलीक्यन् शीघ्रतरम्
स्वगृहं वनात् । अथ चत्वारो ऽपि ते कक्षावशरीराः पुनर् एकस्त्रीमूय परस्परं ७
न वर्तमानाः पुनर्वातम् इवास्मान् मन्वमानाः सुखेन तिष्ठन्ति । तस्मात् ।

तिरस्वाम अपि यत्रैवृहत् । संगतं लोकसंमतम् ।

मर्त्यानां तत्र को नाम । विस्मयो ज्ञानशास्त्रिणाम् ॥ १०९ ॥

12

समाप्तं चैहं निचसंप्राप्तिर् नाम द्वितीयं तन्मम् । यस्मात्तन् आबल्लोकः ।

असाधना विपत्तहीना । बुद्धिमन्तो बह्विभुताः ।

साधयन् आगु कार्याणि । काकाकुमुगकूर्मवत् ॥ *२ ॥

15

॥ अहम् ॥

अध्विद्म् आरभति संधिविग्रहादिसंयन्त्रं काकोलूकीयं नाम तृतीयं तन्मम् । चक्षुष्यम्
आवस्योक्तः ।

न विचक्षेत् पूर्वविरोधितस्त
श्रुचोश् च मिचत्वम् उपानतस्त ।
इग्धां गुहां पञ्चत घूकपुष्पां
काकप्रसीतिन उताशनेन ॥१॥

8

6

upa

रावपुषाः पुच्छन्ति । कथम् एतत् । विष्णुशर्मा कथयति ।

अस्मि दाक्षिणाथि वनपदे पृथ्वीप्रतिष्ठानं नाम नगरम् । तस्मै समीपस्थो महान् १
अनेकशाखासनाथो न्यग्रोधपादपस् तिष्ठति । तत्र च मेघवर्षो नाम वायसराजो ऽनेक-
काकपरिवृतः प्रतिवसति स्म । स तत्र विहितावासः काकं नयति । तच्चान्बो ऽरिमर्दो
नाम महान् उलूको ऽसंख्योलूकपरिवारो निरिगुहादुर्गाग्रयः प्रतिवसति स्म । अचो- 12
लूकराजः पूर्वविरोधवशात् समन्तात् परिधमन् यं कंचिद् वायसम् आसादयति । तं
व्यापाय मच्छति । एवं नित्याभिगमाच्च ह्येः श्वेः स न्यग्रोधस् तेन समन्ताद् धतवायसः
कृतः । अथवा मवत् एवम् । उक्तं च । यतः । 15

य उपचित शत्रुं स्वं । प्रचरन्तं यदृच्छया ।

रोगं प्रासक्त्यसंयुक्तः । स श्वेत् तेन हन्वते ॥२॥

अध्विष्युः स मेघवर्षः सर्वान् सचिवान् आहूय प्रोवाच । भोः । उल्कटस् तावद् अयम् 18
अस्माकं शत्रुः । उद्यमसंपन्नः काकविच् च । नित्यम् एव निशान्ते समेत्याकापचचं
करोति । तत् कथम् अस्मै प्रतिविधातव्यम् । ययं तावद् राक्षी न पञ्चामः । न च
दिवा तस्मै दुर्गे विजानीमः । येन नत्वा प्रहरामः । तत् किम् अत्र युज्यते संधिविग्रह्या- 21
नासर्गसंयन्त्रद्विधीमावानां मध्यात् । अत्र ते प्रोचुः । युक्तम् उक्तं स्वामिना । अह् एव
प्रन्नः कृतः । उक्तं च ।

अपृष्टेनापि वक्तव्यं । सचिवेनापि किंचन ।

पृष्टेन तु विशेविष्य । वाच्यं पक्षं महीपतिः ॥३॥

यः पृष्टो न कृतं ब्रूते । परित्यामसुखावहम् ।

8

मन्त्री च प्रियवक्ता च । केवलं स रिपुः क्षुतः ॥४॥

तत् सांप्रतम् एकात्मम् आसाद्य मन्त्रः कर्तुं युज्यते ।

अथ स मेघवर्षी ऽन्वयानताम् उज्जीविंसंजीवन्गुणीविंशजीविचिरजीविनाम्ः पक्ष 6
सचिवान् प्रक्षिप्य प्रहृष्टम् आरब्धः । तद् एवाम् आदौ तावद् उज्जीविनं पृष्ठवान् । मद्र ।
एवं स्थितिं किं मन्यते मवान् । स आह । देव । वक्ष्यता सह विग्रहो न कार्यः । स च
वक्ष्यताम् काव्यप्रवृत्ता च । तस्मात् संधानीयः । उक्तं च । 9

*वक्षीयसि प्रथमतां । कावेन महताम् अपि ।

संपदो नृपमच्छन्ति । प्रतीपम् इव निबन्धाः ॥५॥

तथा च । सप्त्याथो धार्मिकश् चाड्यो । धातुसंघातवान् वक्षी । 12

अनेकविजयी धैर्य । संधियः स रिपुर् भवेत् ॥६॥

संधिः कार्यो ऽप्य अगार्येष । विज्ञाय प्राणसंशयम् ।

प्राक्षिः संरक्षितैः सर्वैः । राक्ष्यं भवति रक्षितम् ॥७॥

15

तथा च । अनेकयुद्धविजयी । संधानं यत्न गच्छति ।

तत्प्रभावेन तस्मात् । वशं यावत् अरयः परे ॥८॥

संधिम् इच्छेत् समेनापि । संधिगधो विजयो युधि । 18

न हि सांशयिकं कुर्याद् । इत्थं उवाच बृहस्पतिः ॥९॥

संधिगधो विजयो युधि । समेनापि हि योधिनाम् ।

उपायचितयाद् ऊर्ध्वं । तस्माद् युधं समाचरेत् ॥१०॥

21

तथा च । असंदधानो मानान्धः । समेनापि हतो मृगम् ।

आमकुक्षम् इवामिक्षा । नृपतिष्ठेत् शक्तिमान् ॥११॥

मूर्ध्नि मित्रं हिरण्यं च । विग्रहस्त फलचयम् । 24

नृपस्तु एकम् अपि यत् एवां । विग्रहं न समाचरेत् ॥१२॥

खगम् आशुविषं सिंहः । पाषाणशकसाकुलम् ।

प्राप्नोति नखमङ्गं वा । फलं वा मूषको भवेत् ॥१३॥

27

तस्मान् न स्नात् फलं यत् । पुष्टं युधं तु केवलम् ।

ततः स्वयं तद् उत्पाद्य । कर्तव्यं न कथंचन ॥१४॥

वक्षीयसा समाक्रान्तो । वैतसीं वृत्तिम् आश्रयेत् । 30

वाञ्छन् अर्थशिनीं लक्ष्मीं । न मौजनीं कथंचन ॥१५॥

क्रमाद् वैतसवृत्तिस् तु । प्राप्नोति महतीं श्रियम् ।

सुवर्गवृत्तिम् आपन्नो । वधम् अर्हति केवलम् ॥१६॥

33

- कूर्मसंकोचम् आसाद्य । प्रहारान् अपि मर्षयेत् ।
 काशे काशे च मतिमान् । उत्तिष्ठेत् क्रव्यसर्पवत् ॥ १७ ॥
- तथा च । बलिना सह योजयन् । इति मे नास्ति दर्शनम् । 8
 प्रतिवातं न हि घ्नः । कदाचिद् उपसर्पति ॥ १८ ॥
- अथ तच्च कृत्वा संजीविनम् आह । मद्र । तवामिप्राचम् अपि ज्ञोतुम् इच्छामि । स
 आह । देव । न ममैतत् प्रतिभाति । यतः स क्रूरो सुखो धर्मरहितः । तत् ते विशिषाद् ९
 असंधिचः । उक्तं च ।
- *धर्मसत्त्वविहीनिन । संदधान् न कथंचन ।
 सुसंधितो ऽप्य असाधुत्वाद् । अचिराद् याति विक्रियाम् ॥ १९ ॥ 9
- तस्मात् । तेन सह योजयन् । इति मे मतिः । उक्तं च ।
 क्रूरो सुखो ऽसत्यः । प्रमादी मीढर् अक्षिरः ।
 मूढो योधावमना च । सुखोच्छ्वो भवेद् रिपुः ॥ २० ॥ 12
- अपरम् । तेन परामृता वयम् । तद् यदि संधानकीर्तनं करिष्ये । तद् भूषो ऽपि
 सकोपी वचं करिष्यति । उक्तं च ।
- चतुर्योपायसाधे तु । रिपी सान्त्वम् अपक्रिया । 15
 स्त्रियम् आमज्वरं प्राक्तः । को ऽससा परिषिञ्चति ॥ २१ ॥
- शमोपायाः सकोपस्त । तस्मै प्रलुत दीपकाः ।
 सुतप्तस्त्रिय सहसा । सर्पिषस् तोयविन्दवः ॥ २२ ॥ 18
- *यच् चैव वदति । वक्ष्यान् रिपुः । तद् अप्य अकारयन् ।
 उत्साहशक्तिसंपन्नो । हत्वा शत्रुं कधुर् गुहम् ।
 यथा कण्ठीरवो नागं । सुसासाज्जं प्रपद्यते ॥ २३ ॥ 21
- अनु च । मायया शत्रवः साध्या । अवध्याः स्ववसेन धे ।
 यथा स्त्रीरूपम् आसाद्य । हता भीमेन कीचकाः ॥ २४ ॥
- तथा च । मुखोर् हवोयदृष्टस्त । राक्षो यान्ति द्विषो वयम् । 24
 सर्वे ते हन्तुम् इच्छन्ति । दयाकुं रिपवश् च तम् ॥ २५ ॥
- प्रयात् उपशमं यस्त । तैस् तैवस्त्रितैसा ।
 वृथा यातेन किं तेन । मातुर् यौवनहारिणा ॥ २६ ॥ 27
- या कक्षीर् नानुविप्ताङ्गी । वैरिशोयितकुङ्कुमैः ।
 कान्तापि मनसः प्रीतिं । न सा धत्ते मनस्विनाम् ॥ २७ ॥
- रिपुरक्तेन संसिक्ता । वैरिस्त्रीनिषवारिणा । 30
 न भूमिर् यस्त भूपस्त । का ज्ञाया तस्त जीविते ॥ २८ ॥
- तच्च कृत्वा नुजीविनम् अपृच्छत् । मद्र । त्वम् अप्य आत्मानिप्राचं वद । स आह ।

देव । दुष्टः स वसाधिको निर्मर्षाद्दश च । तन् न तेन संधिर् विग्रहो वा युक्तः । केवचं
घानम् अहं स्नात् । उक्तं च । यतः ।

वसोत्कटेन दुष्टेन । मर्षाद्वारहितेन च ।

8

न संधिर् विग्रहो नैव । विना घानं प्रशस्यते ॥ २९ ॥

द्विधाकारं भवेद् घानं । मये प्राप्तप्रवचनम् ।

एकम् अव्यक्तं विविधोश् च । याचावचनम् उच्यते ॥ ३० ॥

6

कार्तिके चाप धेने वा । विविधोः प्रशस्यते ।

घानम् उत्कृष्टधीर्यस्य । शत्रुदेशे न चाव्यदा ॥ ३१ ॥

अव्यक्तप्रदानस्य । सर्वे काचाः प्रकीर्तिताः ।

9

वसने वर्तमानस्य । शत्रोश् छिद्रान्वितस्य च ॥ ३२ ॥

स्वस्नानं सुदृढं कृत्वा । शूरेश् चाग्नेर् महावसिः ।

परदेवं ततो नच्छेत् । प्रक्षिपिष्यात्तम् अयतः ॥ ३३ ॥

12

तच्च युक्तं प्रमो कर्तुं । द्वितीयं घानम् अथ यः ।

न विग्रहो न संधानं । वसिना तेन पापिना ॥ ३४ ॥

अपरम् । कार्यकारणपिचयूपसरसं क्रियते । इति नीतिः । उक्तं च ।

15

यद् अपसरति मेघः कारणं तत् प्रहर्तुं

मृगपतिर् अतिक्रोपात् संकुचत् उत्पतिष्युः ।

हृदयनिहितवैरा मूढमन्त्रप्रचाराः

18

किम् अपि विनयवक्तो बुद्धिमत्तः सहजे ॥ ३५ ॥

māli

अनु च । वसवतां रिपुं दृष्ट्वा । देशत्वागं करोति यः ।

युधिष्ठिर इवाप्नोति । पुनर् जीवन् स मेदिनीम् ॥ ३६ ॥

21

तथा । युध्यते ऽहं कर्ति कृत्वा । दुर्बलो यो वसीयसा ।

स तस्य वाञ्छितं कुर्याद् । आत्मनश् च कुक्षयम् ॥ ३७ ॥

तद् वसवतामियुक्तस्यापसरसमयो ऽयम् । न संधिविग्रहकायः । इति ।

24

अथ तस्य वचनम् आकर्ष्य प्रजीविनम् आह । मद्र । त्वम् अथ आत्मानिप्रार्थं बहस्य ।

इति । सो ऽप्रवीत् । देव । मम संधिविग्रहयानानि भीष्म अपि न प्रतिमानि । विशिष्यतश्च

घ घानम् । यतः ।

27

नक्तः स्वस्नानम् आसाद्य । नक्षिन्नम् अपि कर्षति ।

स एव प्रच्युतस् तस्याच् । कुत्रापि परिभूयते ॥ ३८ ॥

अनु च । अनियुक्तो वसवता । दुर्गे तिष्ठेत् प्रयत्नवान् ।

30

तच्चक्षः सुहृदाङ्गानं । प्रकुर्वीतूत्तमसुतये ॥ ३९ ॥

यो रिपोर् आगमं श्रुत्वा । मयसंचसमानसः ।

स्वस्नानं संलभेत् तच्च । न मूयो ऽपि विशिष्य च सः ॥ ४० ॥

33

- निजज्ञानक्षितो ऽप्य् एकः । शतं योषुं सहो नरः ।
 शक्तानाम् अपि शत्रूणां । तस्मात् खानं न संवदेत् ॥ ४१ ॥
 तस्माद् दुर्गे दृढं कृत्वा । वीवधासारसंयुतम् । 3
 यस्मिन्नाकारपरिष्ठाशरादिभिर् अशंकितम् ॥ ४२ ॥
 तिष्ठन् यो मध्यगो निवृत्तः । युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 वीवन् स जप्यते कीर्तिः । मृतः स्वर्गम् अवाप्स्यति ॥ ४३ ॥ 6
 उक्तं च । वज्रिणापि न बाध्यते । सचको ऽप्य् एकसंश्रयात् ।
 विपक्षिणापि मरता । यक्षैकज्ञानवीर्यः ॥ ४४ ॥
 महान् अप्य् एकको वृषः । सर्वतः सुप्रतिष्ठितः । 9
 प्रसङ्गैव हि वातिन । शक्नो धर्षयितुं यतः ॥ ४५ ॥
 अथ ये संहता वृषाः । सर्वतः सुप्रतिष्ठिताः ।
 न ते ग्रीष्मिण्य वातिन । हन्यन्ते ह्य् एकसंश्रयात् ॥ ४६ ॥ 12
 एवं मनुष्यम् अप्य् एकं । ग्रीष्मिणापि समन्वितम् ।
 शक्यं द्विषन्तो मन्वन्ते । हिंसन्ति च ततः परम् ॥ ४७ ॥
 तस्माद् अप्य् आकर्ष्य चिरजीविनम् आह । मद्र । त्वम् अप्य् आत्मानिप्राप्यं वद । 15
 सो ऽब्रवीत् । देव । वानुष्ममध्ये मे संश्रयः प्रतिभाति । तत् तस्मानुष्ठानं कार्यम् । उक्तं च ।
 यतः । असहायः समर्थो ऽपि । तेजस्य अपि करोति किम् ।
 निवाति पतितो वह्निः । स्वयम् एषोपशान्ति ॥ ४८ ॥ 18
 तद् अवस्थितेनैव त्वया कश्चित् समर्थः समाश्रयणीयः । यो विपक्षप्रतीकारं करोति ।
 यदि पुनस् त्वं खानं त्वत्का प्रयास्यसि । तत् को ऽपि न वाक्पक्षिणापि सहायत्वं
 करिष्यति । उक्तं च । 21
 वनानि दहतो वह्निः । सखा भवति मासतः ।
 स एव दीपनाशाय । कृशे कक्षास्थि नीरवम् ॥ ४९ ॥
 अथवा नृपम् एकान्तः । यद् वज्रिणं समाश्रयेत् । शत्रूनाम् अपि संश्रयो रक्षायै 24
 भवति । उक्तं च ।
 संपातवान् यथा वेकुर् । निविडो वेकुमिर् वृतः ।
 न हि शक्यः समुच्छेत्तुं । दुर्बलो ऽपि तथा नृपः ॥ ५० ॥ 27
 यदि पुनर् उत्तमसंश्रयो भवति । तत् किम् उच्यते । उक्तं च ।
 महाजनस्य संपर्कः । कस्य नृपप्रतिवारकः ।
 पद्मपद्मस्थितं वारि । धत्ते मुक्ताफलमियम् ॥ ५१ ॥ 30
 तत् । देव । संश्रयं विना न कश्चित् प्रतीकारो भवति । तस्मात् संश्रयः कार्यः । इति मे
 ऽभिप्रायः ।
 अष्टौवम् अभिहिते मेघवर्याश् चिरंतनं पितृसन्धिवं दीर्घदर्शिनं सक्कलनीतिशास्त्रपारवं 33

*क्षिरजीवनिधानं प्रबन्धोवाच । तात । एते यन् मया पुष्टास् तवूषस्त्रितस्त्रूपि । तत् परीचार्यम् । येन त्वं सख्यम् अपि मुखा चद् उचितम् । तन् मे समादिशसि । तद् यद् युक्तं भवति । तत् समादिशताम् । इति । खो ऽब्रवीत् । वत्स । एतेर् अपि नीतिशा- 8 स्त्राभितं सर्वम् अनिहितम् । तच् च युक्तम् एव स्वस्वकांक्षे । परम् एव द्विधीमावक्ष्ये वाचः । उक्तं च ।

अविद्यासं सदा तिष्ठेत् । संधिना विग्रहेष च । 6

द्विधीमावं समाश्रित्य । पापे श्रूयै वक्षीयसि ॥ ५२ ॥

ततः स्वयम् अविश्वसीर् लोमं दर्शयन्निः शत्रुर् विश्वास्त्र मुक्षेनोच्छिद्यते । उक्तं च ।

उच्छेद्यम् अपि विद्वांसो । वर्धयन् अरिम् एकदा । 9

मुष्टेन वर्धितः क्षेप्सा । यतो निःशेषतां ब्रजेत् ॥ ५३ ॥

तथा च । स्त्रीणां श्रूयोः कुमिषस्त्र । पक्षस्त्रीणां विश्लेषतः ।

यो भवेद् एकमावो ऽच । न स जीवति मानवः ॥ ५४ ॥ 12

कृत्यं देवद्विजातीनाम् । आत्मनश् च गुरोस् तथा ।

एकमावेन कर्तव्यं । श्रेष्ठं मावद्वयाश्रितेः ॥ ५५ ॥

एको मावः सदा श्रूयो । यतीनां भावितात्मनाम् । 15

श्रीकुम्भानां न लोकाणां । विश्लेषेण महीमुक्ताम् ॥ ५६ ॥

ततः । द्विधीमावसंश्रितस् त्वं । स्वस्त्रानि वासम् आप्नुसि ।

*लोमाश्रयाद् द्रुतं मृगुः शत्रुम् उच्छाटयिष्यति ॥ ५७ ॥ 18

अपरम् । यदि किञ्चिद् छिद्रं तस्त्रोत्पद्यते । तच् ज्ञात्वा ज्ञापादयिष्यसि । इति । मेघवर्य

आह । तात । अहम् अविदितसंश्रयस् तस्त्र । तत् कथं छिद्रं ज्ञास्यामि । क्षिरजीव

आह । वत्स । न केवलं ज्ञानम् । छिद्रम् अपि प्रकटीकरिष्यामि प्रसिद्धिभिः । यतः । 21

गन्धेन नावः पञ्चन्ति । वेदैः पञ्चन्ति ब्राह्मणाः ।

चरैः पञ्चन्ति राजानश्च । चतुर्भ्याम् इतरे जनाः ॥ ५८ ॥

तथा चोक्तम् अत्र विषये । 24

यस् तीर्षानि निषे पथे । परपथे विश्लेषतः ।

आग्निश्चरैर् नृपो वेत्ति । न स दुर्भेतिम् आमुयात् ॥ ५९ ॥

मेघवर्य आह । तात । काणि तानि तीर्षानि । कतिसंख्यानि । कीदृशाश्च गुप्तचराः । 27

सर्वं निवेद्यताम् । स आह । अत्रापि विषये युधिष्ठिरेण प्रोक्तो नारदः प्रोवाच । यथा ।

शत्रुपथे ऽष्टादश तीर्षानि । स्वपथे पञ्चदश । चिमिस् चिमिर् गुप्तचरैस् तानि ज्ञेयानि ।

तैश्च स्वपरपथौ वक्षौ भवतः । उक्तं च । 30

रिपोर् अष्टादशीतानि । स्वपथे दश पञ्च च ।

चिमिस् चिमिर् अविज्ञातिर् । वेत्ति तीर्षानि चारकैः ॥ ६० ॥

तीर्थशब्देन प्रायुक्तकर्माभिधीयते । तद् यदि कृतिसतं भवति । तत् स्वामिनो ऽपघाताय । 33

प्रधानं चेद्भवति । तदा वृषस्त्राभुदयाय । तद् यथा । मन्त्रिपुरोहितेनापतिवृषराज-
दीवारिकान्तर्वेशिकप्रशासकसमाहर्तुसंनिधातुप्रदेशस्थाप्यकोशाप्यचनवाप्यचपापरिषद-
वाप्यचदुर्गपासप्रोक्तमृत्वाटविकादयः परपथे । एतेषां मेदेन रिपुः साध्यते । स्वपथे ।
यथा । देवीजननी*ककुकिमासिकशब्दापासकसशाप्यचसांस्तरिकमिषग्वसवाहकतामूष-
वाहकाचार्यीश्वरचक्रानविनाकरंश्चन्द्रधारविषासिन्धश्च । इति । एतेषां हरिश्च
स्वपथे विधातः । ततश्च ।

*वैद्यसांस्तराचार्याः । स्वपथे ऽधिष्ठाताश्चराः ।

तथाहितुस्त्रिकोक्तताः । सर्वे जानन्ति शत्रुषु ॥ ६१ ॥

मेघवर्ष आह । तात । किंनिमित्तम् एवं प्राद्यान्तरं चैरं वायसोबुधानाम् । स आह ।
श्रूयताम् ।

॥ कथा १ ॥

कदाचित् पूर्वं हंससारसकोकिलमयूरचातकोलूकपोतपाराप- 12
ततिस्त्रिचापभासभारद्वाजकरायिकाश्यामकाष्टकूटप्रभृति*पक्षिगणैः
समेत्य मन्त्रयितुम् आरब्धम् । अस्माकं तावद् वैनतेयः स्वामी ।
परम् असौ श्रीमन्नारायणपरिचर्यापरवशे ऽस्माकं चिन्तां न 15
करोति । तत् किं तेन वृथास्वामिना । यो ऽस्माकं पाशबन्धना-
दिष्यसनव्याकुलितानां रक्षां न विधत्ते । उक्तं च ।

एको ऽपि को ऽपि सेव्यो यः । क्षीणं क्षीणं पुनर् नवम् । 18

अनुद्विग्नं करोत्य् एव । सूर्यश्च चन्द्रमसं यथा ॥ ६२ ॥

अन्यस् तु स्वामी नाममात्रेणैव । यथाह ।

यो न रक्षति विचस्तान् । पीड्यमानान् परैः सदा । 21

जनान् पार्थिवरूपेण । स कृतान्तो न संशयः ॥ ६३ ॥

तथा च ।

षड् इमान् पुरुषो जह्याद् । भिन्नां नावम् इवाम्भसि । 24

अप्रवक्तारम् आचार्यम् । अनधीयानम् ऋत्विजम् ॥ ६४ ॥

अरक्षितारं राजानं । भार्यो चाप्रियवादिनीम् ।

यामकामं च गोपालं । धनकामं च नापितम् ॥ ६५ ॥ युग्मम् ।

तच्च चिन्तनीयो ऽन्यः कश्चिद् विहंगमानां राजा । अथ तैर् ३
भद्राकारम् उलूकम् अवलोक्य सर्वैर् अभिहितम् । एष कौशिको
ऽस्माकं राजा भवतु । इति । तद् आनीयतां नृपाभिषेकोचितः
समस्तवस्तुसंभारसारः । अष्ट्रानीतेषु तीर्थोदकेषु । प्रगुणीकृते च ४
चक्राङ्कितासहदेवीप्रभृत्यष्टोत्तरशतमूलिकासंघाते । स्थिरीकृते च
सिंहासने । वर्तिते च *सप्तद्वीपसमुद्रभूधरविचित्रे धरणीमण्डले ।
प्रसारिते च व्याघ्रचर्मणि । पञ्चपल्लवकुसुमाक्षतापूरितेषु कनक- ९
कलशेषु । सज्जीकृतेष्वर्घ्येषु । पठत्सु वन्दिमुख्येषु । चतुर्वेदोच्चा-
रणचतुरेषु पठत्सु विप्रेषु । कलमङ्गलगीतप्रधाने युवतीजने । सि-
तसिद्धार्थलाजाक्षतरोचनायणितकुसुमशङ्खादिविचित्रे पुरः सज्जी- १२
कृते ऽक्षतपात्रे । उपढौकिते नीराजनादिविधौ । निनदत्सु मङ्ग-
लतूर्येषु । यवारकालंकृतवेदिकामध्ये तिष्ठन्तं सिंहासनम् अभि-
षेकार्थम् उलूको यावत् समलंकरोति । तावत् कुतो ऽपि १५
क्रूरक्रेङ्कारसंसूचितनिजप्रवेशो वायसस् तं समाजं समाजगाम ।
अचिन्तयच्च । अहो । किम् एष सकलपक्षिसमागमो महो-
त्सवश्च । अथ ते पक्षिणस् तं दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः । अयं १८
पक्षिणां मध्ये ऽतिचतुरः श्रूयते । तद् अस्यापि वचनसमवायो
गृह्यते । उक्तं च ।

नराणां नापितो धूर्तः । पक्षिणां चैव वायसः ।

21

चतुष्पदां शृगालस् तु । श्वेतभिद्युस् तपस्विनाम् ॥ ६६ ॥

अन्यच् च ।

बहुधा बहुभिः सार्धं । चिन्तिताः सुनिरूपिताः ।

न कथंचिद् विलीयन्ते । विद्वद्भिर् योजिता नयाः ॥६७॥ 8

इति विचिन्त्य पक्षिणस् तं वायसं प्रत्य् आहुः । भोः । नास्ति
कश्चिद् विहंगमानां राजा । तद् अस्थैर्वोलूकस्य सकलविहगरा-
ज्याभिषेकः समस्तपक्षिभिर् निरूपित आस्ते । तत् त्वम् अपि ।
स्वमतं देहि । समये प्राप्तो ऽसि । अथासौ विहस्य प्राह । भोः ।
न युक्तम् एतत् । हंसमयूरकोकिलचकोरचक्रवाकहारीतसारसादिषु
प्रधानेषु विद्यमानेष्व् अस्य दिवान्धस्य करालवदनस्य यद् अभि-
षेकः क्रियते । तन् न मम मतम् । यतः ।

*वक्रनासं सुजिह्वाक्षं । क्रूरम् अप्रियदर्शनम् ।

अक्रुद्धस्येदृशं वक्त्रं । भवेत् क्रुद्धस्य कीदृशम् ॥६८॥ 12

तथा ।

स्वभावरीद्रम् अत्युग्रं । क्रूरम् अप्रियवादिनम् ।

उलूकं नृपतिं कृत्वा । का नु सिद्धिर् भविष्यति ॥६९॥ 15

अपरम् । वैनतेये स्वामिनि सति किम् अनेन प्रयोजनम् ।
यद्य् अपि गुणवान् भवति । तथाप्य् एकस्मिन् सति नान्यो
भूपः प्रशस्तः । उक्तं च । 18

एक एव हितार्थाय । तेजस्वी पार्थिवो भुवः ।

युगान्त इव भास्वन्तो । बहवो ऽपि विपक्षये ॥७०॥

तत् तस्यैव नाम्ना यूयं परेषाम् अगम्याः । उक्तं च । यतः । 21

गुरूणां नाममात्रे ऽपि । गृहीते स्वामिसंभवे ।

दुष्टानां पुरतः क्षेमं । तत्क्षणाद् एव जायते ॥७१॥

उक्तं च ।

व्यपदेशेन महतां । सिद्धिः संप्राप्यते परा ।

शशिनो व्यपदेशेन । वसन्ति शशकाः सुखम् ॥७२॥

3

पक्षिणः पृच्छन्ति । कथम् एतत् । वायसः कथयति ।

॥ कथा २ ॥

*कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे चतुर्दन्तो नाम हस्तिराजो ऽनेकगजैः परि-
वृतः प्रतिवसति स्म । तस्य च गजयूथं परिपालयतः कालो
ऽतिवर्तते । अथ कदाचिद् द्वादशवार्षिक्यं अवृष्टिः संजाता । यया
तडागहृदपल्लवसरांसि शोषम् उपगतानि । अथ तैः समस्तगजैः
स यूथाधिपतिः प्रोक्तः । देव । पिपासाकुलाः कलभाः केचिन्
मृतावस्थाः सन्ति । मृताश्च चापरे । तच्च चिन्त्यतां कश्चित् पिपा-
सापनयनायोपायः । ततस् तेनाष्टास्व अपि दिक्षूदकान्वेषणाय
वेगचरणानुचराः प्रेषिताः । अथ ये पूर्वदिग्भागे गताः । तैर्
उपलब्धं मुनिनिचयसंनिकृष्टे ऽध्वनि हंससारसंकुररंकारगड्वचक्र-
वाकबलाकाजलचरोपशोभितं विविधतरुकुसुमभरावनतशाखा-
किसलयनिकरान्वितं पादपैर् अलंकृतोभयतटं पवनतरलतटस्व-
लितविमलजलोर्मिसंघट्टजायमानफेननिकरोपसेवितपारं गजप-
तिसलिलावगाहनोत्पतितमधुपनिर्धौतकरटतटच्युतमदसलिलवा-
सितजलं तटरुहतरुदलनिकरातपशतसततनिवारिततरणितापं
मज्जात्पुलिन्दयुवतिपृथुजघननितम्बस्तनतटाघातव्यावर्तितवीचिनि-
चयविरचितगम्भीररवं विमलजलसंपूर्णं प्रोत्फुल्लकमलवनगहनो-
पशोभितम् । किं बहुना । व्योमैकदेशपरिमाणं चन्द्रसरो नाम
सरः । तच्च च दृष्ट्वा त्वरिततरम् आगत्य निवेदितं हस्तिराजाय ।

अथ तच्च कृत्वा चतुर्दशेनस् तैः सह क्रमेण प्राप्तश्च चन्द्रसरः ।
 अवतरन्निश्च च तैः समन्तात् सुखावतारे सरसि तत्तटपूर्वकृता-
 लयाः संपिष्टशिरोयीवाकरचरणाः सहस्रशः शशकाः कृताः ।
 पीत्वावगाह्य च पयः सपरिवार एव द्विरदपतिर् अपक्रम्य स्वव-
 नगहनम् अनुप्रविवेश । अथ ते हतशेषाः शशकाः परं संप्रहारं
 चक्रुः । किम् अधुनास्माभिः कर्तव्यम् । दृष्टमार्गाः प्रत्यहम् अमी
 समागमिष्यन्ति । यावच्च च पुनर् इह न्नायान्ति । तावन् निवा-
 रणोपायश्च चिन्त्यताम् । अथ तच्च विजयो नाम शशकस् तान्
 भीतान् प्रपिष्टपुष्पकलत्रबान्धवान् सुदुःखितान् वीक्ष्यानुकम्पयेदम्
 आह । न भेतव्यं भवन्ति । न ते पुनर् इहागमिष्यन्ति । इति मे
 प्रतिज्ञा । यतो मम कर्मसाक्षिणा प्रसादः कृतो ऽस्ति । तच्च
 च श्रुत्वा शिलीमुखो नाम शशकराजो विजयम् अब्रवीत् । भद्र ।
 असंशयम् एतत् । यत्कारणम् ।

नीतिशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो । देशकालविभागवित् ।

विजयः प्रेष्यते यच्च । तच्च सिद्धिर् अनुत्तमा ॥७३॥

15

अपि च ।

हितवक्ता मितवक्ता । संस्कृतवक्ता न चापि बहुवक्ता ।

अर्थान् विमृश्य वक्ता । स हि वक्ता सर्वकार्यकरः ॥७४॥

Ar 18

भवतो बुद्धिप्रागल्भ्यम् उपलभ्य मम दूरस्थस्यापि शक्तिचयं
 हस्तिनो ज्ञास्यन्ति । यतः ।

दूतं वा लेखं वा । दृष्ट्वाहं नरपतेर् अदृष्टस्य ।

21

जानामि तं नरेन्द्रं । प्राज्ञं प्रज्ञाविहीनं वा ॥७५॥

Ar

उक्तं च ।

दूत एव हि संदध्याद् । दूतो भिन्नाच् च संहतान् ।

दूतस् तत् कुरुते कर्म । येन सिध्यन्ति शश्वः ॥७६॥

वयि च गते स्वयम् एवाहं गत इव । इति । यत्कारणम् ।

यद् व्याकरणसंयुक्तं । यच् च मन्येत साधुभिः ।

ब्रूयाद् अनुमतः सर्वम् । अस्मच्चनम् एव तत् ॥७७॥

कं च ।

अयं दूतार्थसंक्षेपः । प्रत्यर्थेनियता गिरः ।

प्रयोजनं क्रियोत्पादि । कियच् छुष्येत भाषितुम् ॥७८॥

तत् । भद्र । गम्यताम् । अयम् एव ते द्वितीयः कर्मसाक्षी भवतु ।
इति ।

अथ स गत्वा पुष्पितकर्णिकारं शाखायकिसलयरचितस्रक्षर- 12
[जः] पुष्पपिञ्जरितशरीरं विद्युत्प्रभापटलसंस्त्रिष्टसजलजलदसदृशं
प्रावृट्प्रालं प्रबलचपलमरीचिविद्युच्चिवहसंघट्टगम्भीरभैरवरवं वि-
मलकुवलयपटलदलच्छविं प्रवरभुजगेन्द्राकारसंवेष्टितकरम् ऐरा- 15
वतसममहिमानं मधुवर्णसुजातस्त्रिगुणधोपचितोभयविषाणं करदंतटो-
द्गान्तमदजलसुरभिपरिमलाकृष्टभ्रमरगणगीतरमणीयमुखमण्डलं
ताण्डवितकर्णपल्लवानां यूथपतीनां च सहस्रैः परिवृतं तं गजेन्द्रं 18
तस्यैव सरसो ऽभिमुखम् आयान्तं दृष्ट्वा विजयश चिन्तयाम्
प्रास । अथक्षो ऽनेन सहस्रसद्विधानां समागमः । यत्कारणम् ।

स्पृशन् अपि गजो हन्ति । इत् उक्तम् एव । (viz. ii. 170)

21

तत् सर्वथाप्रधृष्यायां भूमौ संदर्शनम् अस्य प्रयच्छामि । इति
विचिन्त्योच्चैस्तरविषमशिलासंघातोपरि स्थित्वा ब्रवीत् । द्विरदपते ।
अपि भवतः शिवम् । तच् छ्रुत्वा सुनिपुणं वीक्ष्य गजपतिर् 24

अब्रवीत् । को भवान् । शशक आह । दूतो ऽहम् । इति । स
आह । केन भवान् प्रेषितः । दूत आह । भगवता चन्द्रेण ।
गजपतिः पृष्टवान् । कथय कार्यम् । इति । शशकः कथयति ।
जानात् *एव भवान् । यथार्थवादिनो दूतस्य न दोषः करणीयः ।
दूतमुक्त्वा हि राजानः सर्व एव । उक्तं च ।

उद्धृतेष्व अपि शस्त्रेषु । बन्धुवर्गवधेष्व अपि ।

परुषाण्य अपि जल्पन्तो । वध्या दूता न भूभुजा ॥७९॥

सो ऽहं भवन्तं चन्द्राज्ञया ब्रवीमि । कथं नाम । मनुष्य । आत्मानं
परं चापरिच्छिद्य शक्तिः परापकारैर् वर्तितः । इति । उक्तं च ।

परेषाम् आत्मनश् चैव । यो ऽविचार्य बलाबलम् ।

कार्यायोत्तिष्ठते मोहाद् । आपदः स समीहते ॥८०॥

तत् त्वयास्मन्नामप्रसिद्धं चन्द्रसरो ऽन्यायेन धर्षितम् । तच्च चा- 12
स्मदीयाङ्गलालितशशकेन्द्रजातीया अस्मात्संरक्षणीयाः शशका
व्यापादिताः । तद् एतद् अयुक्तम् । अन्यच्च । किं न ज्ञातवान्
असि । यत् लोके प्रख्यातनामास्मि । शशाङ्कः । इति । तत् किं 15
बहुना प्रलपितेन । यदि त्वम् अस्माद् व्यापारान् न निवर्तसे ।
ततो ऽस्मात्सकाशान् महान्तम् अनर्थं प्राप्स्यसि । इति । यदि
त्वम् अद्यदिवसाद् आरभ्य निवर्तसे । तत् ते महान् विशेषो 18
भविष्यति । यत्कारणम् । अस्मात्सक्त्या ज्योत्स्नयाप्यायितशरीरः
सपरिवारः सुखेनास्मिन् वने यथेष्टचेष्टं विहरिष्यति । अन्यथा-
स्मत्कृतरश्मिसंरोधाद् घर्मेण परितापितशरीरः सपरिवारो वि- 21
नाशम् एष्यति । इति श्रुत्वा हस्तिराजो ऽतीवक्षुभितहृदयश्च चिरं
विचिन्त्याब्रवीत् । भद्र । सत्यम् । मयापकृतं भगवतश्च चन्द्रमसः ।
सो ऽहम् अधुना तेन सह विरोधं न करिष्यामि । तद् आणु 24

दर्शय पन्थानम् । येनाहं तच्च गत्वा भगवन्तं चन्द्रमसं क्षमयामि ।
 शशको ऽब्रवीत् । आगच्छतु भवान् एकाकी । येनाहं तं दर्शयामि ।
 इत्य उक्त्वा चन्द्रसरो गत्वा स्फुरितप्रभामण्डलं रुचिरच्छायं विपु- ४
 लंगगर्नतलोह्लासितयहंसप्रर्षितारकगणपरिवृतं संपूर्णकलाकला-
 पाखण्डमण्डलम् उदकप्रतिबिम्बितं रात्री चन्द्रमसम् अदर्शयत् ।
 असाव् अपि दृष्ट्वा । शुचिर् भूत्वा देवताप्रणामं करोमि । इति ६
 पुरुषव्यवाहुयास्यप्रमाणं करम् अम्भसि क्षिप्तवान् । अथ संक्षुभि-
 तोदकवशाद् इतश् चेतश् च चक्रारूढ इव भ्रमति चन्द्रमण्डले
 चन्द्रसहस्रम् अपश्यत् । अथ विजयः सुतराम् उद्विग्नहृदयः प्रति- ९
 निवृत्य हस्तिराजम् अब्रवीत् । देव । कष्टं कष्टम् । भवता * द्वि-
 गुणम् आरोषितश् चन्द्रः । स आह । केन हेतुना भगवांश् चन्द्रो
 मयि प्रकुपितः । विजयो ऽब्रवीत् । स्पर्शनाद् अस्य पानीयस्य । १२
 अथ तच्च छुत्वा संलीनकर्णो गजपतिर् अवनितलनतशिरसा
 प्रणम्य भगवन्तं चन्द्रमसं क्षमयाम् आस । भूयश् च विजयं
 प्रत्य एवम् आह । भद्र । अशेषकार्येष्व् अपि मच्चचनाद् भगवांश् १५
 चन्द्रो ममोपरि प्रसादयितव्यः । न चाहं पुनर् इहागमिष्यामि ।
 इति । एवम् उक्त्वा यथागतम् एव प्रायात् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । व्यपदेशेन महताम् । इति । अपि च । १८
 क्षुद्रो ऽयं दुरात्मा पापबुद्धिः । अशक्तश् च प्रजां पालयितुम् ।
 तद् दूरे तावद् अस्माद् रक्षणम् । यावद् इत एष भयम् अपि
 संभाष्यते । उक्तं च । २१

क्षुद्रम् अर्थपतिं प्राप्य । कुतो विवदतां सुखम् ।

उभाक् अपि क्षयं प्राप्नौ । मार्जाराच् छशतिसिरी ॥ ८१ ॥

पक्षिण ऊचुः । कथय । कथम् एतत् । वायस आह । २४

॥ कथा ३ ॥

अस्ति । कस्मिंश्चिद् वृक्षे पुरा स्वयम् अहम् अवसम् । अथ तस्यैव वृक्षस्याधस्तात् तित्तिरिपक्षी प्रतिवसति । तत आवयोर् एकाद्या-
सगुणाद् अभेद्या प्रीतिर् उत्पन्ना । प्रतिदिनं च कृताहारविहार-
योः प्रदोषसमये ऽनेकसुभाषितपुराणादिकथाप्रसन्नप्रहेलिकादाना-
दिभिर् विनोदैः कालो ऽतिवर्तते । अथ कदाचिद् अन्यैः पक्षिभिः
सह तित्तिरिः पक्षशालिप्रायं कम् अपि देशं प्राणयाचार्थं गतो
बेलायां न समायातः । तद् अहम् अपि तद्वियोगदुःखितश्च
चिन्तितवान् । अहो । किम् अद्य मम मित्रं तित्तिरिर् नूयातः ।
तत् किं केनूपि पाशेन बद्धो व्यापादितो वा भविष्यति । इति
मम व्याकुलितमनसो बहूनि दिनानि व्यतिचक्रमुः । अथ कदा-
चित् तथैव कोटरे ऽस्तसमये शीघ्रगो नाम शशकः प्रविष्टः ।
मयूपि तित्तिरिसमागमनिराशेन न निवारितः । अथान्यस्मिन्
अहनि स तित्तिरिः शालिभक्षणाद् अतीव पीवरतनुः स्वाश्रयं
संस्मृत्य तथैव समायातः । युक्तं चैतत् ।

15

न तादृग् जायते सौख्यम् । अपि स्वर्गे शरीरिणाम् ।

दारिद्र्ये ऽपि हि यादृक् स्यात् । स्वदेशे स्वगृहे पुरे ॥ ८२ ॥

अथासौ कोटरगतं शशकं दृष्ट्वा साक्षेपम् इदम् आह । भो भोः
शशक । न त्वया सुन्दरं कृतम् । यन् ममावसथे प्रविष्टो ऽसि ।
तत् छीघ्रम् अपगम्यताम् । सो ऽब्रवीत् । मूर्ख । किं न ते विदि-
तम् । यद् उपस्थानमाचभोग्य एवावासः । तित्तिरिर् अब्रवीत् ।
यद् एवम् । तर्हि । प्रातिवेशिकाः पृच्छन्ताम् । उक्तं च
धर्मशास्त्रे ।

18

21

वापीकूपतडागानां । गृहस्योपवनस्य च ।

सामन्तप्रत्यया सिद्धिर् । इत् एवं मनुर् अब्रवीत् ॥८३॥

तथा च ।

गृहक्षेत्रविवादेषु । कूपोपवनभूमिषु ।

समुत्पन्ने विवादे तु । सामन्तात् प्रत्ययो भवेत् ॥८४॥

अथ शशकः प्राह । मूर्ख । किं त्वया न श्रुतं स्मृतिवचः ।

यद् आह ।

प्रत्यक्षं यस्व यद् भुक्तं । क्षेत्राद्यं दश वासरान् ।

प्रमाणं नाक्षराण्य् अथ । साक्षी वा तस्य तद् भवेत् ॥८५॥

तथा । मूर्ख । त्वया न श्रुतं नारदस्य मतम् ।

मानुषाणां प्रमाणं स्याद् । भुक्तिर् वै दशवार्षिकी ।

विहगानां तिरष्ठां च । यावद् एव समाश्रयः ॥८६॥

तद् यद्यपि तवायम् आश्रयः । तथापि शून्यः सन् मयाश्रितः ।

इति मदीय एवायम् । तित्तिरिः प्राह । भोः । यदि स्मृतिं प्रमा-

णीकरोषि । तद् आगच्छ मया सह । स्मार्तान् पृच्छावः । तैर् १५

दत्तं तव मम वा भवतु । तथा । इति प्रतिपद्य व्यवहारप्रत्ययार्थम्

अभिप्रस्थितौ । अहम् अपि कौतुकात् तयोर् एव पृष्ठतो लभः ।

पश्याम्य् अथ किं भविष्यति । इति । अथ नृतिदूरं गत्वा शशकस् १६

तित्तिरिम् अपृच्छत् । भद्र । को नाम्नावयोर् व्यवहारं द्रक्ष्यति ।

सो ऽब्रवीत् । नन्व् अयं प्रबलमास्तौद्धृतसलिलचलतरङ्गभङ्गसं-

घट्टजनितकलकलारवाया भगवत्या गङ्गायाः पुलिने गतस् २१

तपोनियमव्रतयोगसंस्थितः सत्त्वजातानुकम्पो दधिकर्णो नाम

मार्जारः । इति । अथ दृष्ट्वा च तं भयप्रणोदितान्तरात्मा शशकः

पुनर् अब्रवीत् । अलम् अनेन क्षुद्रेण । उक्तं च ।

न हि विश्वसनीयं स्यात् । तपच्छन्नस्थिते ऽधमे ।

दृश्यन्ते चैव तीर्थेषु । *गलवार्तास् तपस्विनः ॥ ८७ ॥

तदुक्तं श्रुत्वा सुखोपायवृत्तिप्रसाधनच्छन्नरूपो दधिकर्णस् तयोर् विश्वासनार्थं सुतराम् आदित्याभिमुखो भूत्वा द्विपादावस्थित ऊर्ध्वबाहुर् निमीलितनयनः शुभवुद्धा तयोर् वचनार्थम् एवं धर्मदेशनाम् अकरोत् । अहो । असारो ऽयं संसारः । क्षणभङ्गुराः प्राणाः । स्वप्नसदृशाः प्रियसमागमाः । इन्द्रजालवत् कुटबपरिग्रहः । तद् धर्मं मुक्ताभ्यां गतिर् नास्ति । उक्तं च ।

यस्य धर्मविहीनानि । दिनान्य् आयान्ति यान्ति च ।

स लोहकारभस्त्रेव । असन् अपि न जीवति ॥ ८८ ॥

तथा च ।

नाच्छादयति कौपीनं । न दंशमशक्वापहम् ।

शूनः पुच्छम् इवानर्थं । पाण्डित्यं धर्मवर्जितम् ॥ ८९ ॥

अनु च ।

पुलाका इव धान्येषु । कूतिका इव पक्षिषु ।

मशका इव मर्त्येषु । येषां धर्मो न कारणम् ॥ ९० ॥

श्रेयः पुष्पफलं वृक्षाद् । दध्नः श्रेयो घृतं स्मृतम् ।

श्रेयस् तैलं च पिण्याकाच्च । ह्येयो धर्मश्च मानुषात् ॥ ९१ ॥

स्थैर्यं सर्वेषु कृत्येषु । शंसन्ति नयपण्डिताः ।

बहून्तराययुक्तस्य । धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥ ९२ ॥

संक्षेपात् कथ्यते धर्मो । जनाः किं विस्तरेण वः ।

परोपकारः पुण्याय । पापाय परपीडनम् ॥ ९३ ॥

अथ तस्य तां धर्मदेशनां श्रुत्वा शशक आह । भोस् तिसिरे । एष नदीतीरे तपस्वी धर्मवादी तिष्ठति । तद् एनं पृच्छावः । तिसिरिः ॥

प्राह । ननु स्वभावशुभूतो ऽयम् अस्माकम् । तद् दूरे स्थितौ
पृच्छावः । तत उभाव् अपि तं प्रष्टुम् आरब्धौ । भोस् तपस्विन्
धर्मदेशक । आवयोर् विवादो वर्तते । तद् धर्मशास्त्रेणावयोर्
निर्णयं देहि । यो हि मिथ्यावादी भवति । स ते भक्ष्यः । इति ।
सो ऽब्रवीत् । भद्रे । मा मैवं वदतम् । निर्विष्यो ऽहं नरकमार्ग-
प्रदर्शयितुर् हिंसाकर्मणः । उक्तं च ।

अहिंसापूर्वको धर्मो । यस्मात् सर्वहिते रतः ।

यूकामत्कुण्डंशदीप्तं । तस्मात् तान् अपि रक्षयेत् ॥९४॥

हिंसकान् अपि भूतानि । यो हिनस्ति स निर्घृणः ।

स याति नरकं घोरं । किं पुनर् यः शुभानि च ॥९५॥

एते ऽपि । ये यज्ञकर्मणि पशून् व्यापादयन्ति । ते ऽपि मुग्धाः
परमार्थं श्रुतेर् न जानन्ति । यच्च केनचिद् उक्तम् । अजैर् 12
यष्टव्यम् । इति । तच्चाजा व्रीहयः सप्तवार्षिका उच्यन्ते । न जायन्ते ।
इत्य् अन्वर्थबलात् । उक्तं च ।

वृक्षांश् छित्वा पशून् हत्वा । कृत्वा रुधिरकर्दमम् ।

यद्य् एवं गम्यते स्वर्गे । नरके केन गम्यते ॥९६॥

तन् नृहं भक्षयिष्यामि । किं त्व् अहं वृक्षो दूराद् युवयोर् भाषा-
नारं न सम्यक् शृणोमि । तत् कथं जयपराजयं करिष्यामि । एवं 18
ज्ञात्वा *समीपवर्तिनी भूत्वा मम न्यायं निवेदयतम् । येन विज्ञा-
तविवादपरमार्थं *वचो वदतो मे परलोकबाधा न भवति ।
उक्तं च ।

मानाद् वा यदि वा लोभात् । क्रोधाद् वा यदि वा भयात् ।

यो न्यायम् अन्यथा ब्रूते । स याति नरकं नरः ॥९७॥

तथा च ।

पञ्च पञ्चनृते हन्ति । दश हन्ति गवानृते ।

शतं कन्यानृते हन्ति । सहस्रं पुरुषानृते ॥९८॥

तस्माद् विश्वम्भौ भूत्वा मम कर्णोपान्तिके स्फुटम् आवेदयतम् ।
किं बहुना । तथा तेन क्षुद्रेण तौ विश्वासितौ । यथा तदन्तिकम्
उपगतौ । ततश्च समकालम् एकः पादेनाक्रान्तः । द्वितीयो
दंष्ट्राक्रकचेन । एवं द्वाव् अपि गतप्राणौ भक्षितौ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । क्षुद्रम् अर्धपतिं प्राप्य । इत्यादि । तद्
भवन्तो ऽप्य् एनं दिवान्धं क्षुद्रम् अधिपतिं कृत्वा * रात्र्यन्धाः सन्तः
शशतिस्रिर्मार्गेण यास्यन्ति । इति विचार्य यद् उचितम् । तद्
विधीयताम् । अथ तस्य वचनम् आकर्ण्य । साध्व् अनेनाभिहितम् ।
इत्थं उक्त्वा । भूयो ऽपि नृपार्थे समेत्यान्योन्यं मन्त्रयिष्यामहे । इति
ब्रुवाणाः सर्वपक्षिणो यथागतं जग्मुः । केवलं भद्रासनोपविष्टो
ऽभिषेकाभिमुखो दिवान्धः कृकालिकया सह्रास्ते । आह च । कः
को ऽव । भोः । किम् अद्याप्य् अभिषेको न क्रियते । इति श्रुत्वा
कृकालिकयाभिहितम् । भद्र । कृतस् ते ऽभिषेकविघ्नोपायो वाय-
सेन । गताश्च ते विहगा यथेष्टं दिक्षु । केवलम् अयम् एव
वायस एकाकी केनापि हेतुना तिष्ठति । तत् त्वरितम् उत्तिष्ठ ।
येन त्वां स्वाश्रयं प्रापयामि । तच्च क्षुत्वा सविषादम् उत्लूकः
प्राह । भो दुष्टात्मन् । किं मया ते ऽपकृतम् । येन राज्याभिषेको
विघ्नितस् त्वया । तद् अद्यप्रभृत्य आवयोर् वैरम् । उक्तं च ।

रोहति सायकविद्धं । वनं परशुना हतम् ।

वाचा *दुरुक्तं बीभत्सं । न प्ररोहति वाङ्मतम् ॥९९॥

अथ कृकालिकया सह तस्मिन् स्वाश्रयं गते वायसो ऽप् अचि-
नयत् । अहो । अकारणवैरम् आसादितम् । यद् इदं व्याहृतं
मया । उक्तं च ।

8

अदेशकालज्ञम् अनायतिक्षमं
यद् अप्रियं लाघवकारि चात्मनः ।

यो भाषते कारणवर्जितं वचो

6

न तद् वचः स्याद् विषम् एव तद् भवेत् ॥ १०० ॥

upa

तथा ।

बलोपपन्नो ऽपि हि बुद्धिमान् नरः

9

परं नयेन् न स्वयम् एव वैरिताम् ।

भिषग् ममूस्तीति विचिन्त्य भक्षयेद्

अकारणे को हि विचक्ष्णो विषम् ॥ १०१ ॥

vapśa 12

परपरिवादः परिषदि । न कथंचित् पण्डितेन कर्तव्यः ।

सत्यम् अपि तन् न वाच्यं । यद् उक्तम् असुखावहं भवति ॥ १०२ ॥

ār 15

किं च ।

सुहृन्निर् आग्नेर् असकृद् विचारितं

स्वयं च बुद्ध्या प्रविचारिताश्रयम् ।

करोति कार्यं खलु यः स बुद्धिमान्

18

स एव लक्ष्म्या यशसां च भाजनम् ॥ १०३ ॥

vapśa

एवं विचिन्त्य काको ऽपि ततः स्थानात् प्रायात् ॥

तत् । वत्स । अस्माकम् इत्वं कौशिकिः सहान्वयवैरम् । इति । मेघवर्य आह । तात । 21
एवं वति किं कृतम् अस्मानिः । स प्राह । एवं वति ऽपि बाहुब्याह् अपरः ब्रूवो ऽभिप्रायो
ऽस्मि । तम् अङ्गीकृत्य स्वयम् एवाहं तद्विषयाय यास्यामि । वक्ष्यित्वा तान् रिपून्
वध्यान् करिष्यामि । उक्तं च ।

24

वज्रबुधिसमायुक्ताः । सुविज्ञाना बन्धोत्कटाः ।

यत्ता वधयितुं धूर्ताश्च । क्षान्वकब्राह्मणं यथा ॥ १०४ ॥

मेघवर्षं आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

8

॥ कथा ४ ॥

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने मित्रशर्मा नाम ब्राह्मणः कृताग्निहोत्रपरि-
श्रमः प्रतिवसति स्म । तेन कदाचिन् माघमासे प्रवाति सौम्या-
निले मेघाच्छादितगगने मन्दं मन्दं वर्षति पर्जन्ये पशुयाचनार्थं
किञ्चिन्नामान्तरं गत्वा कश्चिद् यजमानो याचितः । भो यजमान ।
आगामिन्याम् अमावास्यायाम् अहं यक्ष्यामि यज्ञम् । तद् देहि ।
पशुम् एकम् । अथ तेनापि तस्य शास्त्रोक्तः पीवरः पशुर् दत्तः ।
तम् अपि समर्थम् इतश्चेतश्च गच्छन्तं विज्ञाय स्कन्धे कृत्वा
सत्वरं स्वपुराभिमुखः प्रतस्थे । अथ तस्य मार्गेण गच्छतस् चयो 12
धूर्ताः क्षुत्क्षामकण्ठाः संमुखा बभूवुः । तैश्च तं पीवरपशुं
स्कन्धारूढम् अवलोक्य मिथो ऽभिहितम् । अहो । अस्य पशोर्
भक्षणाद् अद्यदिनजो हिमपातो व्यर्थतां नीयते । तद् एनं 15
वञ्चयित्वा पशुम् आदाय शीतचारुं कुर्मः । अथ तेषाम् एकतमो
वेषप्रावर्तनं विधाय संमुखो भूत्वापमार्गेण तम् आहिताग्निम्
ऊचे । भो भो अग्निहोचिन् । किम् एवं जनविरुद्धं हास्यकरम् 18
अनुष्ठीयते । यद् एष सारमेयो ऽपविचः *स्कन्धाधिरूढो नीयते ।
उक्तं च । यतः ।

श्वानकुर्कुटचारुशालाः । समस्पर्शाः प्रकीर्तिताः ।

21

रासभोष्ट्राविशेषेण । तस्मात् तान् न तु संस्पृशेत् ॥ १०५ ॥

ततश्च तेन कोपाभिभूतेनाभिहितम् । किम् अन्यो भवान् ।
यत् पशोः सारमेयत्वं प्रतिपादयसि । सो ऽब्रवीत् । ब्रह्मन् 24

कोपस् त्वया न कार्यः । यथेच्छं गम्यताम् । इति । अथ यावत्
किञ्चिद् अध्वान्तरं गच्छति । तावद् द्वितीयो धूर्तः संमुखम्
अभ्येत्योवाच । अहो कष्टं कष्टम् । भगवन् । यद् अपि वल्लभोः
ऽयं ते मृतवात्सः । तद् अपि स्कन्धम् आरोपयितुं न युक्तः । उक्तं
च । यतः ।

तिर्यञ्चं पुरुषं वापि । यो मृतं संस्पृशेत् कुधीः ।

6

पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यात् । तस्य चान्द्रायणेन च ॥ १०६ ॥

अथासौ सकोपम् आह । अहो । किम् अन्यो भवान् । यत् पशुं
वत्सं वदसि । सो ऽब्रवीत् । भगवन् । मा कोपं कुरु । अज्ञानान्
मयाभिहितम् । तत् त्वम् आत्मरुचितं समाचर । इति । अथ
यावत् स्लोकं वनान्तरं गच्छति । तावत् तृतीयो धूर्तो वेषपरिवर्तं
कृत्वा संमुखम् उपेत्योवाच । भोः । अयुक्तम् एतत् । यत् त्वं रासभं¹²
स्कन्धारूढं नयसि । उक्तं च ।

यः स्पृशेद् रासभं मर्त्यस् । त् अज्ञानाज् ज्ञानतो ऽपि वा ।

सचेलं ज्ञानम् उद्दिष्टं । तस्य पापस्य शान्तये ॥ १०७ ॥

15

तत् त्यज्यताम् अयम् । यावद् अन्यः कश्चिन् न पश्यति । अथासौ
तं पशुरुपं राक्षसं मत्वा भूमौ प्रक्षिप्य भयाद् गृहम् उद्दिश्य
प्रपलायितः । ते ऽपि च त्रयो ऽपि मिलित्वा तं पशुम् आदाय¹⁸
यथाचिन्तितं कृतवन्तः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । वज्रबुधिसमायुक्ताः । इति । अथवा साध्व इदम् उच्यते ।

अमिनवक्षिपवविनथैः । प्राधुयकोक्तिर् विजासिनीषदितैः ।

21

धूर्तवज्रवचनमिक्कैर् । इह कश्चिद् अवधितो नास्ति ॥ १०८ ॥

ār

किं च । दुर्बलैर् अपि वज्रमिः सह विरोधो न कार्यः । उक्तं च ।

बहवो न विरोधत्वा । दुर्बलो हि महाजनः ।

24

स्फुरन्तम् अपि नानिच्छं । मच्चयन्ति पिपीलिकाः ॥ १०९ ॥

मेघवर्ष आह । कथम् एतत् । खिरजीवी कथयति ।

॥ कथा ५ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वल्मीके महाकायः कृष्णसर्पो ऽतिदर्पो नाम ।
 स कदाचिद् बिलानुसारमार्गम् उत्सृज्यान्येन लघुद्वारेण निष्क्र-
 मितुम् आरब्धः । निष्क्रामतश्च तस्य महाकायत्वाद् दैववशाच्च
 च लघुविवरतया शरीरे घ्रणः समुत्पन्नः । अथ घ्रणशोणितग-
 न्धानुसारिणीभिः पिपीलिकाभिः सर्वतो व्याप्तो व्याकुलीकृतश्च
 च । कति व्यापादयति । कति वा ताडयति । अतिप्रभूतत्वाद्
 विस्तारितबहुघ्रणाभिः क्षतसर्वाङ्गो ऽतिदर्पः पञ्चत्वम् उपगतः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । बहवो न विरोधन्वाः । इति । अपरं च । देव । अस्ति किञ्चिन् १
 मे वक्तव्यम् । तत् चावधार्य विचार्य चानुष्ठेयम् । मेघवर्ष आह । तात । ब्रूहि । यत् ते
 हृदि क्षितम् । क्षिरवीज आह । वत्स । आकर्षय । तर्हि । सामादीन् अतिशय्य चः
 पद्मोपायो मया निरूपितः । यथा । मां विपक्षीकृत्यातिनिष्ठुरवचनेर् निर्मत्स्यं विप- 12
 चप्रयुक्तप्रक्षिधीनां प्रत्ययार्थम् आहतवधिरेव आक्षिप्यास्त्रैव न्ययोधस्त्राधस्तात् प्रक्षिप्य-
 *र्धमूकपर्वते गन्धताम् । तत्रैव च सपरिवारेण भवता स्नातव्यम् । यावद् अहं समस्तान्
 रिपून् सुप्रक्षीतेन विधिना विस्त्रास्य ज्ञाततदुर्गमधो दिवसान्वाह्यं व्यापादयामि । अगु- 15
 मानतो ऽपि ज्ञातं मयेदम् । यत् तदीयदुर्गम् अपसाररहितं केवलं भविष्यति । उक्तं च ।

अपसारसमायुक्तं । नयन्तिर् दुर्गम् उच्यते ।

अपसारपरित्यक्तं । दुर्गबाजेन गन्धनम् ॥ ११० ॥

18

न च त्वया मां प्रति कृपा कार्या । उक्तं च ।

अपि प्राणसमानं हृष्टान् । पाक्षितांश्च क्षाक्षितान् अपि ।

मृत्वाणं युद्धे समुत्पन्नि । पक्षिणं कुप्यन् इवेत्यनम् ॥ १११ ॥

21

तत् त्वया च विषये ग्राहं निविधनीयः । यतः ।

रथेद् मृत्वाणं यथा प्राणान् । स्वकायम् इव पोषयेत् ।

सद्वैकदिवसस्त्रार्थे । यथा स्नाद् रिपुसंनमः ॥ ११२ ॥

24

इत् उक्त्वा तेन सह युष्मकसहं कर्तुम् आरब्धः । अत्रान्वे तस्य मृत्वाः क्षिरवीजिनम्
 उच्छृङ्खलतया राजानं प्रति जल्पन्तम् आलोक्य तद्वधाय समुद्यता मेघवर्षेणानुमिताः ।
 अहो । अवसर्पत यूयम् । अहम् एवास्मै शत्रुपक्षपातिनो दुरात्मनः स्वयं निघहं करि- 27

आमि । इत् अमिधाय तस्मोपरि समाह्वय चपुमिश् चपुमहरिः प्रहृत्वाहृतदधिरा-
कोदितं कृत्वा तदुपदिष्टम् चक्षुमूकपर्वतं सपरिवारो जगाम ।

एतस्मिन् अगरे कृत्वास्त्रिकया *शुभ्रप्रतिभिमूतया तत् सर्वं मेघवर्षस्त्रामात्मवसनम् ३
उलूकाधिपतेर् नत्वा निवेदितम् । अचोऽलूकाधिपो ऽपि तद् आकर्ष्यात्मनविद्यायां
सपरिवारो वायसवधार्थं कृतप्रयासकः प्रोवाच । अहो । त्वर्यतां त्वर्यताम् । नीतः शुभ्रः
पक्षाद्यनपरः पुष्टीर् लभते । उक्तं च ।

6

शुभ्रोः पक्षाद्यने हिट्टम् । एकम् अन्वच संश्रयम् ।

कुर्वाणो वायते वञ्चो । व्यत्ये रावसेविनाम् ॥ ११३ ॥

एवं शुवाद्याः समन्तान् व्यसोधपादयामिमुखं प्रक्षिताः । यावन् न कश्चिद् वायसो वृक्षते । १
तावद् वृक्षशाखाम् अधिपद्य *हृष्टमना वन्दिमिः सुयमानो ऽरिमर्दनः प्रोवाच । अहो ।
प्राप्यते तेषां मार्गक्रमणम् । कतमेन मार्गेण ते गृह्यः । यावद् दुर्गे ग्राभयन्ति । तावद्
एव पृष्ठतो गत्वा व्यापादयामि ।

12

अधैतस्मिन् प्रसावे क्षिरजीवी चित्तयाम् आस । यत् एते शुभ्रवो ऽनुसन्धासुत्तात्मा
वचामतम् एव यान्ति । ततो मया न किञ्चित् कृतं भवति । उक्तं च ।

अगारणो हि कार्याणां । प्रथमं बुद्धिचक्षणम् ।

15

प्रारब्धस्त्रामनमनं । द्वितीयं बुद्धिचक्षणम् ॥ ११४ ॥

तद् वरम् अगारणः । न प्रारब्धविधातः । तद् अहम् एताम् शुभ्रं संश्रान्तात्मानं
दर्शयामि । इति विचार्य मर्द्दं मर्द्दं शुभ्रम् अकरोत् । तं च श्रुत्वा त उलूकास्
तद्वधार्थम् अभ्युद्यताः । क्षिरजीविनामिहितम् । अहो । अहं मेघवर्षमन्त्री क्षिरजीवी
नाम मेघवर्षेणैवेदुष्मिन् अवस्थां नीतः । तन् निवेद्यताम् आत्मस्वामिनः । तेन सह वज्र
वत्तन्त्रम् अस्ति । अथ तैर् आवेदित उलूकराजः सविस्मयो वज्रप्रणक्षिणाङ्कितस्त्र 21
समीपं गत्वा प्रोवाच । मोः । कथम् एतां दृशां गतो ऽसि । तत् कथ्यताम् । क्षिरजीवी
ग्राह । देव । श्रूयताम् । अतीतदिवसे युष्मामिर् व्यापादितान् अनेकवायसान् वृहद्
कोपश्रीकाकुचमतिः स दुरात्मा मेघवर्षो युष्मद्दुर्गे प्रति चक्षितः । ततो मयामिहितम् । 24
न युक्तं भवतस् तं प्रति गन्तुम् । यतो वक्ष्यन्ते एते । हीनवक्ताश् च वयम् । उक्तं च ।

वक्षीयसा हीनवक्त्रो विरोधं

न भूतिक्वामो मनसापि कुर्यात् ।

27

न वध्यते ऽस्त्रान्तवक्षो हि यस्माद्

एकान्तनाशो ऽस्ति पतङ्गवृत्तेः ॥ ११५ ॥

upa

तत् तस्मोपप्रदानेन संधिर् एव युक्तः । तच् कृत्वा दुर्जनजनप्रकोपितेन स्वत्यचपातिनं 30
माम् आशङ्कमानेनैव दृशा मे विहिता । तत् तव पादाः सांप्रतं शरव्यं मे । किं वज्रना ।
यावद् अहं प्रचक्षितुं शक्तः । तावत् त्वां तस्त्रावासे नीत्वा सर्ववायसवयं विधास्यामि ।

इति श्रुत्वारिमर्दनः पितृपितामहक्रमागतमन्त्रिभिः सार्धं मन्त्रयां चक्रे । तस्त्र च पक्ष 33

मन्त्रिणः । तद् यथा । रक्ताचः । क्रूराचः । दीप्ताचः । वक्रनासः । प्राकारकर्णश्च । इति ।

तत्रादौ रक्ताचं पृष्ठवान् । मद् । किम् एवं नति कार्यम् । सो ऽब्रवीत् । देव । किम् । अत्र चिन्तयति । अविचारम् अर्थं हन्तायः । यतः ।

हीनः शत्रुर् निहन्तायो । यावन् न वक्ष्यान् मवेत् ।

संजातपीडयवसः । पश्चाद् भवति दुर्जयः ॥ ११६ ॥

6

किं च । स्वयम् उपगता श्रीस् त्वज्जमाना श्रपति । इति लोकप्रवादः । उक्तं च ।

कालो हि सङ्गद् अभ्येति । यन् नरं काशकाङ्क्षिणम् ।

दुर्जयः स पुनस् तेन । काशः कर्म *चिकीर्षता ॥ ११७ ॥

9

श्रूयते च । यथा ।

चितिकां दीपितां पञ्च । स्फुटां मयां मयैव च ।

मित्रसिद्धा तु या प्रीतिर् । न सा खेहेन वर्धते ॥ ११८ ॥

12

अरिमर्दन आह । कथम् एतत् । रक्ताचः कथयति ।

॥ कथा ६ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने को ऽपि ब्राह्मणः । तस्य च कृषिं 15
कुर्वतः सदैव निष्फल एव कालो ऽतिवर्तते । अथैकस्मिन्
दिवसे ब्राह्मण उष्णकालावसाने घर्मातः स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छा-
यायां प्रसुप्तः । अनतिदूरे बल्मीकोपरि प्रसारितबृहत्फटाटोपं 18
भीषणं भुजंगं दृष्ट्वा चिन्तयाम् आस । नूनम् एषा क्षेत्रदेवता
मया कदाचिद् अपि न पूजिता । तेनेदं मे कृषिकर्म विफली-
भवति । तद् अस्याः पूजाम् अहं करिष्यामि । इत्थं अवधार्य कुतो 21
ऽपि क्षीरं याचित्वा शरावे निक्षिप्य बल्मीकान्तिकम् उपगम्यो-
वाच । भोः क्षेत्रपाल । मयैतावन्तं कालं न ज्ञातम् । यत् त्वम्
अत्र वससि । तेन पूजा न कृता । तत् सांप्रतं क्षमस्व । इति । 24
एवम् उक्त्वा दुग्धं च निवेद्य गृहाभिमुखं प्रायात् । अथ प्रातर्
यावद् आगत्य पश्यति । तावद् दीनारम् एकं शरावे दृष्टवान् ।

एवं प्रतिदिनम् एकाकी समागत्य तस्मै क्षीरं ददाति । एकैक-
दीनारं च गृह्णाति । अथैकस्मिन् दिवसे बल्मीके क्षीरानयनाय
पुत्रं निरूप्य ब्राह्मणो यामं जगाम । पुत्रो ऽपि तत्र क्षीरं नीत्वा ३
संस्थाप्य च पुनर् गृहं समायातः । दिनान्तरे तत्र गत्वा दीनारम्
एकं च दृष्ट्वा चिन्तितवान् । नूनं दीनारपूर्णां ऽयं बल्मीकः । तद्
एनं हत्वा सर्वं ग्रहीष्यामि । एवं संप्रधार्यान्त्येष्टुः क्षीरं ददता ४
ब्राह्मणपुत्रेण सर्पो लगुडेन शिरसि ताडितः । कथम् अपि दैव-
वशाद् अमुक्तजीव एव रोषात् तम् एव तीक्ष्णायदशनैस् तथा-
दशत् । यथा सद्यः पञ्चत्वम् उपगतः । स्वजनैश्च न नृतिदूरे ५
क्षेत्रस्य काष्ठसंचयैः संस्कृतः । अथ द्वितीयदिने तस्य पिता
समायातः । स्वजनेभ्यः सुतविनाशकारणं श्रुत्वा तथैव समर्पित-
वान् । अब्रवीच्च ।

12

भूतान् यो नानुगृह्णाति । गृह्णाति शरणागतम् ।

भूतार्थास् तस्य नश्यन्ति । हंसाः पद्मवने यथा ॥११९॥

मानुषैर् उक्तम् । कथम् एतत् । ब्राह्मणः कथयति ।

15

॥ कथा ७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने राजा चिचरणो नाम । तस्य योधेः
सुरक्ष्यमाणं पद्मसरो नाम सरस् तिष्ठति । तत्र च प्रभूता जासू- 18
नदमया हंसास् तिष्ठन्ति । षण्मासे षण्मासे पिच्छम् एकैकं
त्यजन्ति । अथ तत्र सरसि सौवर्णो बृहत्पक्षी समायातः । तैश्च
चोक्तः । अस्माकं मध्ये त्वया न वास्तव्यम् । येन कारणेनास्माभिः 21
षण्मासान्पिच्छैकदानं दात्वा गृहीतम् एतत् सरः । एवं च ।

किं बहुना । परस्परं द्वैधम् उत्पन्नम् । स च राज्ञः शरणं गतो
 ऽब्रवीत् । देव । एते पक्षिण एवं वदन्ति । यद् अस्माकं राजा
 किं करिष्यति । न कस्याप्य् आवासं ददति । मया चोक्तम् । न
 शोभनं युष्माभिर् अभिहितम् । अहं गत्वा राज्ञे निवेदयिष्यामि ।
 एवं स्थिते देवः प्रमाणम् । ततो राजा भृत्यान् अब्रवीत् । भोः ।
 गच्छत । सर्वान् पक्षिणो गतासून् कृत्वा शीघ्रम् आनयत । राजा-
 देशानन्तरम् एव प्रचेलुस् ते । अथ लगुडहस्तान् राजपुरुषान्
 दृष्ट्वा तच्चैकेन पक्षिणा वृद्धेनोक्तम् । भोः स्वजनाः । न शोभनम्
 आपतितम् । ततः सर्वेर् एकमतीभूय शीघ्रम् उत्पतितव्यम् । तैश्च
 च तथानुष्ठितम् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । भूतान् यो नानुगृह्णाति । इत्य् उक्त्वा पुनर्
 अपि ब्राह्मणः प्रत्यूषे क्षीरं गृहीत्वा तत्र गत्वा सर्पप्रत्यायनार्थं
 निवेदितवान् । यन् मदीयपुत्रः स्वबुद्ध्या पञ्चत्वम् उपगतः ।
 ततो भुजंगो ऽब्रवीत् । चित्तिकां दीपितां पश्य । इत्यादि ॥

तद् अस्मिन् इति ऽद्यत्नाद् एष राज्ञम् अकष्टकं भवतो भवति ।
 तस्मिन् वचनं श्रुत्वा क्रूरायं पप्रच्छ । मद् । त्वं तु किं मन्वसि । सो ऽब्रवीत् । देव ।
 निर्दयम् एतत् । यद् अनेन अभिहितम् । यत्कारणम् । शरणगतो न वध्यते । सुष्ठु कल्प
 इदम् आख्यायम् ।

मूचते हि कपोतेन । शत्रुः शरणम् आगतः ।
 पूजितश्च यथाव्यायं । स्त्रीश्च मांसेर् निमग्नितः ॥ १२० ॥
 अरिमर्दो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । क्रूरायः कथयति ।

॥ कथा ८ ॥

कश्चित् *क्षुद्रसमाचारः । प्राणिनां कालसंमितः ।
 विचचार महारण्ये । घोरः शकुनिलुब्धकः ॥ १२१ ॥

नैव कश्चित् सुहृत् तस्य । न संबन्धी न बान्धवः ।
स तैः सर्वैः परित्यक्तस् । तेन रौद्रेण कर्मणा ॥१२२॥

अथवा ।

ये नृशंसा दुरात्मानः । प्राणिनां प्राणनाशकाः ।
उद्वेजनीया भूतानां । घ्याला इव भवन्ति ते ॥१२३॥
स पञ्जरकम् आदाय । पाशं च लगुडं तथा । 6
नित्यम् एव वनं गच्छेत् । सर्वप्राणिविहिंसकः ॥१२४॥
अथ कृष्णा दिशः सर्वा । वनस्थस्याभवन् घनैः ।
वातवृष्टिश्च महती । क्षयकाल इवाभवत् ॥१२५॥ 9
ततः संवस्तहृदयः । कम्पमानो मुहुर् मुहुः ।
अन्वेषयन् परिचाणम् । आससाद् वनस्पतिम् ॥१२६॥
यावद् आस्ते मुहूर्तैकं । वियद् विमलतारकम् । 12
स तु प्राप्यावद् बुद्ध्या । देवता शरणं मम ॥१२७॥
अथ तस्य तरोः स्कन्धे । कपोतः सुषिरोषितः ।
भार्याम् अपश्यन् सुचिराद् । विललाप सुदुःखितः ॥१२८॥ 15
वातवर्षो महान् आसीन् । न चागच्छति मे प्रिया ।
तया विरहितं ह्य एतच् । हून्यम् अद्य गृहं मम ॥१२९॥
न गृहं गृहम् इत्य् आहुर् । गृहिणी गृहम् उच्यते । 18
गृहं च गृहिणीहीनम् । अरण्यसदृशं मम ॥१३०॥
पतिव्रता पतिप्राणा । पत्युः प्रियहिते रता ।
यस्य स्याद् ईदृशी भार्या । धन्यः स पुरुषो भुवि ॥१३१॥ 21
पञ्जरस्था ततः श्रुत्वा । भर्तुर् दुःखान्वितं वचः ।
कपोतिका सुसंतुष्टा । वाक्यं चेदम् अग्राह च ॥१३२॥

न सा स्त्रीत् अभिमन्त्रया । यस्या भर्ता न तुष्यति ।
 तुष्टे भर्तरि नारीणां । तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥१३३॥
 दावाग्निनेव निर्देग्धा । सपुष्पस्तवका लता ।
 भस्मीभवतु सा नारी । यस्या भर्ता न तुष्यति ॥१३४॥

3

पुनश् चाब्रवीत् ।

शृणोत्व अवहितः कान्तो । यत् ते वक्ष्याम्य अहं हितम् ।
 प्राणैर् अपि त्वया नित्यं । संरक्ष्यः शरणागतः ॥१३५॥
 एष शकुनिकः शेते । तत्रावासं समाश्रितः ।
 शीतार्तश्च च क्षुधार्तश्च । पूजाम् अस्मै समाचर ॥१३६॥

6

9

श्रूयते च ।

यः सायम् अतिथिं प्राप्तं । यथाशक्ति न पूजयेत् ।
 तस्यासौ दुष्कृतं दत्त्वा । सुकृतं चापकर्षति ॥१३७॥
 मा चास्मै त्वं कृथा द्वेषं । बद्धानेनेति मत्प्रिया ।
 स्वकृतैर् एव बद्धाहं । प्राक्तनैः कर्मबन्धनैः ॥१३८॥

12

यतः ।

15

दारिद्र्यरोगदुःखानि । बन्धनव्यसनानि च ।
 आत्मापराधवृक्षस्य । फलान्य् एतानि देहिनाम् ॥१३९॥
 तस्मात् त्वं द्वेषम् उत्सृज्य । मन्थनसमुद्भवम् ।
 धर्मे मनः समाधाय । पूजयैनं यथाविधि ॥१४०॥
 ततस् तद्वचनं श्रुत्वा । धर्मयुक्तिसमन्वितम् ।
 उपगम्य ततो धृष्टः । कपोतः प्राह लुब्धकम् ॥१४१॥
 भद्रं सुस्वागतं ते ऽस्तु । ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 संतापश्च न कर्तव्यः । स्वगृहे वर्तते भवान् ॥१४२॥

18

21

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा । प्रत्युवाच विहंगहा ।
 कपोत खलु शीतं मे । हिमपाणं विधीयताम् ॥ १४३ ॥
 स गत्वाङ्गारकर्मान्तम् । आनयाम् आस पावकम् । 8
 ततः शुष्केषु पर्णेषु । तम् आशु समदीपयत् ॥ १४४ ॥
 प्रतापयस्व विश्रब्धं । स्वगात्राय अत्र निर्भयः ।
 न चास्ति विभवः कश्चिद् । येन ते *नाशये क्षुधम् ॥ १४५ ॥ 6
 सहस्रं विभर्ति कश्चिद् । छतम् अन्यो दशापरः ।
 मम त्व अकृतपुण्यस्य । क्षुद्रस्यात्मापि दुर्भरः ॥ १४६ ॥
 एकस्याप्य् अतिथेर् अन्नं । यः प्रदातुं न शक्तिमान् । 9
 तस्यानेकपरिक्लेशे । गृहे किं वसतः फलम् ॥ १४७ ॥
 तत् तथा साधयाम् एतच् । छरीरं दुःखजीवितम् ।
 यथा भूयो न वक्ष्यामि । नास्तीत्य् अर्थिसमागमे ॥ १४८ ॥ 12
 स निनिन्द किल्लात्मानं । न तु तं लुब्धकं पुनः ।
 उवाच तर्पयिष्ये त्वां । मुहूर्ते प्रतिपालय ॥ १४९ ॥
 एवम् उक्त्वा स धर्मात्मा । ग्रहृष्टेनान्तरात्मना । 15
 तम् अग्निं संपरिक्लम्य । प्रविवेश स्ववेश्मवत् ॥ १५० ॥
 ततस् तं लुब्धको दृष्ट्वा । कृपया भृशपीडितः ।
 कपोतम् अग्नौ पतितं । वाक्यम् एतद् अभाषत ॥ १५१ ॥ 18
 यः करोति नरः पापं । न तस्यात्मा ध्रुवं प्रियः ।
 आत्मना हि कृतं पापम् । आत्मनैव हि भुज्यते ॥ १५२ ॥
 सो ऽहं पापमतिश् चैव । पापकर्मरतिः सदा । 21
 पतिष्यामि महाघोरे । नरके नात्र संशयः ॥ १५३ ॥
 नूनं मम नृशंसस्य । प्रत्यादर्शस् तु दर्शितः ।
 प्रयच्छता स्वमांसानि । कपोतेन महात्मना ॥ १५४ ॥ 24

अद्यप्रभृति देहं स्वं । सर्वभोगविवर्जितम् ।
 तोयं स्वल्पम् इव *मीषे । शोषयिष्याम्य अहं ततः ॥१५५॥
 शीतवातातपसहः । कृशाङ्गो मलिनस् तथा । ३
 उपवासैर् बहुविधैश् । चरिष्ये धर्मम् उत्तमम् ॥१५६॥
 ततो *यष्टिं शलाकां च । जालकं पञ्जरं तथा ।
 बभञ्ज लुब्धको दीनां । कपोतीं च मुमोच ताम् ॥१५७॥ ६
 लुब्धकेन ततो मुक्ता । दृष्ट्वाऽपि पतितं पतिम् ।
 कपोती विललापात्ता । शोकसंचस्तमानसा ॥१५८॥
 न कार्यम् अद्य मे नाथ । जीवितेन त्वया विना । ९
 दीनायाः पतिहीनायाः । किं नार्या जीविते फलम् ॥१५९॥
 मानो दर्पस् त्व अहंकारः । कुलपूजा च बन्धुषु ।
 दासभृत्यजनेष्व् आज्ञा । वैधव्येन प्रणश्यति ॥१६०॥ १२
 एवं विलप्य बहुशः । कृपणं भृशदुःखिता ।
 पतिव्रता सुसंदीप्तं । तम् एवाग्निं विवेश सा ॥१६१॥
 ततो दिव्याम्बरधरा । दिव्याभरणभूषिता । १५
 भर्तारं सा विमानस्थं । ददर्श च कपोतिका ॥१६२॥
 सो ऽपि दिव्यतनुर् भूत्वा । यथार्थम् इदम् अब्रवीत् ।
 अहो ममानुगच्छन्त्या । कृतं साधु श्रुते त्वया ॥१६३॥ १८
 तिस्रः कोट्यो ऽर्धकोटी च । यानि रोमाणि मानवे ।
 तावत्कालं वसेत् स्वर्गे । भर्तारं यानुगच्छति ॥१६४॥
 एवं हर्षाविष्टस् तां विमानम् आरोप्य परिष्वज्य च सुखेन तस्थौ । २१
 लुब्धको ऽपि परमनिर्वेदं कृत्वा मरणाभिमुखो महद् वनं विवेश ।
 तत्र दावानलं दृष्ट्वा । निविष्टो विरताशयः ।
 निर्दग्धकल्मषो भूत्वा । देववद् दिवि मोदते ॥१६५॥ २४

अतो ऽहं ब्रवीमि । श्रूयते च कपोतिन । इति ।
 तच्च कुल्लारिमर्दनो दीप्ताक्षं पुष्टवान् । एवम् अवस्थिते किं मवान् मन्वते । सो
 ऽब्रवीत् । 8
 या ममोद्विषते नित्यं । सा माम् अन्वावगूहते ।
 मिथकारच्च मद्रं ते । यन् ममास्ति हरस्व तत् ॥ १६६ ॥
 चौरिवाप्य उक्तम् । 6
 हर्तव्यं ते न पञ्चामि । हर्तव्यं चेद् मविष्यति ।
 पुनर् अप्य् आवमिष्यामि । यदीदं ज्ञावगूहते ॥ १६७ ॥
 अरिमर्दनः पुष्टवान् । का च ज्ञावगूहते । कश्च ज्ञायं चौरः । इति विस्मरतः श्रोतुम् 9
 इच्छामि । दीप्ताक्षः कथयति ।

॥ कथा ९ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने कामातुरो नाम वृद्धवर्णिक् । तेन च 12
 कामोपहतचेतसा मृतभार्येण काचिन् निर्धनवर्णिकसुता प्रभूतधनं
 दत्त्वोद्वाहिता । अथ सा दुःखाभिभूता तं वृद्धवर्णिकं द्रष्टुम् अपि न
 शशाक । युक्तं चैतत् । 15

श्वेतं पदं शिरसि यत् तु शिरोरुहाणां
 स्थानं परं परिभवस्य तद् एव पुंसाम् ।
 आरोपितास्थिशकलं परिहृत्य यान्ति 18
 चाण्डालकूपम् इव दूरतरं तरुण्यः ॥ १६८ ॥ 733

तथा च ।

गात्रं संकुचितं गतिर् विगलिता दन्ताश्च च नाशं गता 21
 दृष्टिर् भ्रश्यति रूपम् अप्य् उपहतं वक्त्रं च लालायते ।
 वाक्यं नैव करोति बान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते
 हा कष्टं जरसाभिभूतपुरुषं पुत्रो ऽप्य् अवज्ञायते ॥ १६९ ॥ 734
 अथ कदाचित् सा तेन सहैकशयने पराङ्मुखी यावत् तिष्ठति ।

तावत् तद्गृहे चौरः प्रविष्टः । सापि तं चौरं दृष्ट्वा भयव्याकुलिता
वृद्धम् अपि तं पतिं समालिलिङ्ग । सो ऽपि विस्मयात् पुलका-
ङ्कितसर्वगावश चिन्तयाम् आस । अहो । किम् एषा माम् :
अद्यावगूहते । यावन् निपुणतया पश्यति । तावद् गृहकीर्णकदेशे
चौरं दृष्ट्वा व्यचिन्तयत् । नूनम् एषास्य भयान् *माम् आलि-
ङ्गति । इति ज्ञात्वा तं चौरम् आह । या ममोद्विजते नित्यं । सा :
*माम् अद्यावगूहते । इति । तच् छुत्वा चौरो ऽप्य् आह । हर्तव्यं
ते न पश्यामि । इति ॥

तस्माच्च चौरस्याप्य् उपकारिणः श्रेयश् चिन्तति । किं पुनर् न शरणागतस्य । अपि ९
च । अयं तैर् विप्रकृतो ऽस्माकम् एष पुष्टये भविष्यति तदीयरन्ध्रदर्शनाय वा । इति ।
अनेन कारयेन्नायम् अवध्यः । इति ।

एतद् आकर्ष्यारिमर्दनौ ऽब्धं सचिवं वक्रनासं पप्रच्छ । मद्र । सांप्रतम् एवं स्थितिं किं १२
कर्तव्यम् । सो ऽब्रवीत् । देव । अवध्यो ऽयम् । यतः ।

शचिवो ऽपि हितायैव । विवदन्तः परस्परम् ।

चौरेण वीथितं दत्तं । राक्षसेन तु गोयुगम् ॥ १५० ॥

15

अरिमर्दनः प्राह । कथम् एतत् । वक्रनासः कथयति ।

॥ कथा १० ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने दरिद्रो ब्राह्मणः प्रतियहधनः सततं १८
विशिष्टवस्त्रानुलेपनगन्धमाल्यालंकारताम्बूलादिभोगपरिवर्जितः
प्ररूढकेशश्मश्रुनखरोमोपचितः शीतोष्णवर्षादिभिः परिशेषित-
शरीरः । तस्य च केनाप्य् अनुकम्पया शिशुगोयुगं दत्तम् । ब्राह्मणेन २१
च बालत्वाद् आरभ्य याचितघृततैलयवसादिभिः संवर्धं सुपुष्टं
कृतम् । तच् च दृष्ट्वा सहस्रैव कश्चिच्च चौरश्च चिन्तितवान् । अहम्
अस्य ब्राह्मणस्य गोयुगम् इदम् अपहरिष्यामि । इति निश्चित्य २४

निशायां बन्धनपाशं गृहीत्वा यावत् प्रस्थितः । तावद् अर्धमार्गे
प्रविरलतीक्ष्णदन्तपङ्क्तिर् उन्नतनासावंशविषमीकृतनयन *उप-
चितस्त्रायुसंततगात्रः शुष्ककपोलः सुहुतहुतवहपिङ्गरश्मश्रुशरीरः ३
कश्चिद् दृष्टः । दृष्ट्वा च तं तीव्रभयोन्नस्तश्च चौरो ऽब्रवीत् । को
भवान् । इति । स आह । सत्यवचनो ऽहं ब्रह्मराक्षसः । भवान्
अप् आत्मानं निवेदयतु । सो ऽब्रवीत् । अहं क्रूरकर्मा चौरः । ४
दरिद्रब्राह्मणगोयुगं हर्तुं प्रस्थितो ऽस्मि ।

अथ जातप्रत्ययो राक्षसो ऽब्रवीत् । भद्र । षड्द्वान्कालिको
ऽहम् । अतस् तम् एव ब्राह्मणम् अद्य भक्षयिष्यामि । तत् ५
सुन्दरम् इदम् । एककार्याव् एवावाम् । अथ तौ तत्र गत्वैकान्ते
कालम् अन्वेषयन्तौ स्थितौ । प्रसुप्ते च ब्राह्मणे तन्नक्षत्रार्थं प्रस्थितं
राक्षसं दृष्ट्वा चौरो ऽब्रवीत् । भद्र । नैष न्यायः । यतो गोयुगे १२
मयापहृते पश्चात् त्वम् एनं ब्राह्मणं भक्षय । सो ऽब्रवीत् । कदा-
चिद् अयं प्रतिशब्देन ब्राह्मणो बुध्येत । तद्वानर्थको ऽयं ममराम्भः
स्यात् । चौरो ऽब्रवीत् । तवापि यदि भक्षणायोपस्थितस्यान्तरा १५
को ऽप् अन्तरायः स्यात् । तदाहम् अपि न शक्नोमि गोयुगम्
अपहर्तुम् । अतः प्रथमं मयापहृते गोयुगे पश्चात् त्वया ब्राह्मणो
भक्षयितव्यः । इत्थं चाहमहमिकाया तयोर् विवदतोः समुत्पन्ने १८
द्वेधे प्रतिरववशाद् ब्राह्मणो जजागार । अथ तं चौरो ऽब्रवीत् ।
ब्राह्मण । त्वाम् अयं राक्षसो भक्षयितुम् इच्छति । राक्षसो ऽप्
आह । ब्राह्मण । चौरो ऽयं गोयुगं ते ऽपहर्तुम् इच्छति । एवं २१
श्रुत्वोत्थाय ब्राह्मणः सावधानो भूत्वेष्टदेवतामन्त्रध्यानेनात्मानं
राक्षसाद् उन्मूर्णलगुडेन च चौराद् गोयुगं ररक्ष ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । शूचवो ऽपि हितायैव । इति । अपि च ।

शिविनापि स्वमांसानि । कपोतार्थे महात्मना ।

श्लेणाथ किञ्च दत्तानि । शूचवो पुण्यकाम्यया ॥ १७१ ॥

3

तन् नायं धर्मः । यच्च हरणागतो हन्ति । इति ॥

अथ तस्य वचनम् अवधार्य प्राकारकर्षम् अपृच्छत् । कथय । किम् अथ मन्वति
मवान् । सो ऽब्रवीत् । देव । अवध्य एवायम् । यतो रक्षितेनूनेन कदाचित् परस्परमीत्वा ६
काशः सुखेन गच्छति । उक्तं च ।

परस्परस्य मर्माणि । ये न रक्षन्ति जनावः ।

त एव निधनं यान्ति । वल्लीकोदरसर्पवत् ॥ १७२ ॥

9

अरिमर्दनो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । प्राकारकर्षः कथयति ॥

॥ कथा ११ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिन् नगरे राजा देवशक्तिर् नाम । तस्य च पुत्रो 12
जठरवल्मीकाश्रयेणोरगेण प्रतिदिनं प्रत्यङ्गं क्षीयते । अथासौ
राजपुत्रो निर्वेदाद् देशान्तरं गतः । कस्मिंश्चिन् नगरे भिक्षाटनं
कृत्वा महति देवालये कालं यापयति । अथ तच्च नगरे बलिर् 15
नाम राजास्ते । तस्य च द्वे दुहितरौ यौवनस्थे तिष्ठतः । अथ
तयोर् एका प्रतिदिवसं पितुः पादान्तिकम् आगत्य । विजयस्व
महाराज । द्वितीया तु । विहितं भुङ्क्ते महाराज । इति ब्रवीति । 18
तच्च श्रुत्वा प्रकुपितो राजाब्रवीत् । भो मन्त्रिणः । एनां दुष्टभा-
षिणीं कुमारिकां कस्यचिद् वैदेशिकस्य प्रयच्छत । येन विहितम्
इयम् एव भुङ्क्ते । अथ । तथा । इति प्रतिपद्याल्पपरिवारा सा 21
कुमारिका मन्त्रिभिस् तस्य देवकुलाश्रितराजपुत्रस्य प्रतिपा-
दिता ।

सपि हृष्टमानसा तं पतिं देववत् प्रतिपद्यादाय चान्यविषयं 24
गता । ततः कस्मिंश्चिद् दूरतरनगरप्रदेशे तडागतटे राजपुत्रम्

आवासरक्षणे निरूप्य स्वयं च घृततैललवणतण्डुलादिक्रयनिमित्तं
 सपरिवारा गता । कृत्वा च क्रयविक्रयं यावद् आगच्छति । तावत्
 स राजपुत्रो वल्मीकोपरिकृतमूर्धा प्रसुप्तः । तस्य च मुखाद् भुज-
 गफणा निष्क्रम्य वायुम् अस्नाति । तथैव च वल्मीके ऽपरः सर्पो
 निष्क्रम्य तथैवासीत् । अथ तयोः परस्परदर्शनेन क्रोधसंरक्तलो-
 चनयोर् मध्याद् वल्मीकस्थेन सर्पेणोक्तम् । भो दुरात्मन् । कथं
 सुन्दरसर्वाङ्गं राजपुत्रम् इत्थं कदर्थयसि । मुखस्थो ऽब्रवीत् ।
 त्वयापि दुरात्मना कथम् इदं दूषितं हाटकपूर्णं कलशयुगलम् ।
 इति । एवं परस्परमर्माण्य उद्घाटितवन्तौ । पुनर् वल्मीकस्थो
 ऽब्रवीत् । भो दुरात्मन् । किं को ऽपि भेषजम् इदं न जानाति । यद्
 राजिकापानेन भवान् विनाशम् उपयाति । अथोदरस्थो ऽब्रवीत् ।
 तत्राप्य एतद् भेषजं किं कश्चिद् अपि न वेत्ति । यथोदरेणोदकेन
 तव विनाशः स्यात् । इति । एवं च सा राजकन्या विटपान्तरिता
 तयोः परस्परालापम् आकर्ण्य तथैवानुष्ठितवती । विधायपुष्पं
 भर्तारम् ऋद्धिं च पराम् आसाद्य स्वदेशाभिमुखं प्रायात् ।
 पितृमातृस्वजनैः प्रतिपूजिता विहितोपभोगं प्राप्य सुखेनाव-
 स्थिता ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । परस्परं मर्माणि । इत्यादि ।

18

तच्च च सुत्वारिमर्दो ऽथ एवं समर्थितवान् । तत्रा चानुष्ठितं दृष्ट्वाकर्षणम् अवहत्
 रत्नाच्चः पुनर् अब्रवीत् । कष्टं कष्टम् । विनाशितो ऽयं मवन्निर् अन्वायेन स्वामी । उक्तं च ।

अपूज्या यच्च पूज्यन्ते । पूज्यानां तु विमानना ।

21

भीतिं तच्च प्रवर्तते । दुर्मित्रं मरुतं मयम् ॥ १७३ ॥

तत्रा च । प्रत्ये ऽपि हते पापे । मूर्खः साक्षा प्रतुष्यति ।

रचकारः स्वकां मार्यां । सवारां शिरसावहत् ॥ १७४ ॥

24

मन्त्रिणः प्राङ् । कथम् एतत् । रत्नाच्चः कथयति ।

॥ कथा १२ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित् स्थाने रथकारः । तस्य भार्या पुंश्चली जनाप-
वादसंयुक्ता च । सो ऽपि तस्याः परीक्षणार्थम् अचिन्तयत् । कथं :
मयास्याः परीक्षणं कर्तव्यम् । उक्तं च । यतः ।

यदि स्यात् पावकः शीतः । प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः ।

स्त्रीणां च तत् सतीत्वं स्याद् । यदि स्याद् दुर्जनो हितः ॥१७५॥ ८
जानामि चैनां लोकवचनाद् असतीम् । उक्तं च ।

यच् च वेदेषु शास्त्रेषु । न दृष्टं न च संश्रुतम् ।

तत् सर्वं वेत्ति लोको ऽयं । यत् स्याद् ब्रह्माण्डमध्यगम् ॥१७६॥ ९
एवं संप्रधार्य भार्याम् अवोचत् । प्रिये । प्रभाते ऽहं यामान्तरं
यास्यामि । तच्च दिनानि कतिचिद् लगिष्यन्ति । तत् त्वया
किञ्चित् पाथेयं मम योग्यं विधेयम् । तस्य वचनं श्रुत्वा हर्षित- 12
चित्ता सोत्सुका सर्वकार्याणि संत्यज्य सिद्धम् अन्नं घृतशर्कराप्रायम्
अकरोत् । अथवा साध्व् इदम् उच्यते ।

दुर्दिवसे घनतिमिरे । दुःसंचारेषु नगरमार्गेषु ।

15

पत्युर् विदेशगमने । परमसुखं जघनचपलायाः ॥१७७॥ १६

अथासौ प्रत्यूष उत्थाय स्वगृहान् निर्गतः । सापि तं प्रस्थितं
विज्ञाय प्रहसितवदनाङ्गसंस्कारकर्म कुर्वाणा कथंचिद् दिनम् 18
अत्यवाहयत् । अथ पूर्वपरिचितविटगृहे गत्वा तं प्रत्य् उक्तवती ।
स दुरात्मा मे पतिर् यामान्तरं गतः । तत् त्वयास्मद्गृहे प्रसुप्ते
जन आगन्तव्यम् । तथानुष्ठिते स रथकारो ऽरण्ये दिनम् अति- 21
वाह्य प्रदोषे स्वगृहे ऽपहारेण प्रविश्य शय्याधस्तले निभृतो

भूत्वा स्थितः । एतस्मिन् अन्तरे स देवदत्तः समागत्य तच्च शयन
उपविष्टः । तं दृष्ट्वा कोपाविष्टचित्तो रथकारो व्यचिन्तयत् । किम्
एनम् उत्थाय हन्मि । अथ हेलैयैव प्रसुप्तौ द्वाव् अपि व्यापाद- 8
यामि । यद् वा । पश्यामि तावद् अस्याश्चेष्टितम् । शृणोम्य
अनेन सहालापान् । एतस्मिन् अन्तरे सा गृहद्वारं निभृतं
*पिधाय शयनतलम् आरूढा । 6

अथारोहण्या रथकारशरीरे पादौ विलम्बः । ततो व्यचि-
न्तयत् । नूनम् एतेन दुरात्मना रथकारेण मत्परीक्षार्थं भाष्यम् ।
तत् स्त्रीचरितविज्ञानं किम् अपि करोमि । एवं तस्याश्च चिन्त- 9
यन्त्या देवदत्तः स्पर्शोत्सुको बभूव । अथ तया कृताञ्जलिपुटयाभि-
हितम् । भो महानुभाव । मे शरीरं त्वयास्पर्शनीयम् । स आह ।
यद्य् एवम् । तर्हि । किम् अहं त्वयाहूतः । स्राववीत् । भोः । अहं 12
प्रत्यूषे देवतादर्शनार्थं चण्डिकायतनं गता । तत्राकस्मिकी खे वाचा
संजाता । पुष्टि । किं करोमि । भक्त्यासि मे त्वम् । परं षणमासा-
भ्यन्तरे विधिमियोगाद् विधवा भविष्यसि । ततो मयाभिहितम् । 15
भगवति । यथा त्वम् आपदं वेत्सि । तथा प्रतीकारम् अपि
जानासि । तद् अस्ति कश्चिद् उपायः । येन मे पतिः शतसं-
वात्सरजीवी भवति । ततस् तयाभिहितम् । अपि चास्ति । यतस् 18
तवायुस्तः स प्रतीकारः । तच्च कृत्वा मयाभिहितम् । देवि । यदि
मम प्राणैर् भवति । तद् आदिश । येन करोमि । अथ देव्याभि-
हितम् । यद्य् *अन्येन पुरुषेण सहैकस्मिन् शयनीय आरूढ्या- 21
लिङ्गनं करोषि । तत् तवं भर्तुः सक्तो ऽपमृत्युर् अस्य संचरति ।
भर्ता च पुनर् वर्षशतं जीवति । तेन त्वं मयाभ्यर्थितः । तद् यत्
किञ्चित् कर्तुमनाः । तत् कुरु । न हि देवतावचनम् अन्यथा 24

भविष्यति । इति निश्चयः । ततो ऽन्तर्हासविकाशमुखः स तदु-
चितम् आचचार ।

सो ऽपि रथकारो मूर्खस् तस्या वचनम् आकर्ण्य पुलकि-
ततनुः शय्याधस्तलान् निष्क्रम्योवाच । साधु । पतिव्रते । साधु ।
कुलनन्दनि । अहं दुर्जनवचनशङ्कितहृदयस् त्वत्परीक्षानिमित्तं
यामभ्याजं कृत्वा च खट्वाधस्तले निभृतं लीनः स्थितः । तद् एहि ।
आलिङ्ग माम् । एवम् उक्त्वा ताम् आलिङ्ग्य स्कन्धे कृत्वा तम्
अपि देवदत्तम् उवाच । भो महानुभाव । मात्पुण्येस् त्वम्
इहागतः । त्वत्प्रसादान् मया प्राप्तं वर्षशतप्रमाणम् आयुः । तत्
त्वम् अपि स्कन्धे समाहूह । अनिच्छन्तम् अपि तं बलात् स्कन्ध
आरोपितवान् । ततश्च नृत्यन् सकलस्वजनगृहद्वारेषु बभ्राम ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । प्रत्यये ऽपि कृते *दोषे । इत्यादि । तत् सर्वथा मूखोत्थाता वचं 12
विनष्टाः सः । सुष्ठु खल्व् इदम् उच्यते ।

मित्ररूपा हि रिपवः । संभाव्यन्ते मित्रवद्भिः ।

ये हितं वाक्यम् उत्सृज्य । विपरीतोपक्षेविनः ॥ १७८ ॥

15

तथा च । सन्तो ऽप्यर्था विनश्यन्ति । देशकालविरोधिताः ।

अप्राज्ञान् मन्त्रिणः प्राप्य । तमः सूर्योदये यथा ॥ १७९ ॥

ततस् तद्वचो ऽनादृत्य सर्वे ते क्षिरवीविनम् उत्पिष्य स्वदुर्गम् आनेतुम् आरब्धाः । 18
अप्राणीयमानः क्षिरवीव् आह । देव । अस्माकिंचित्करेक्षितद्वयत्वेन किं मयोपसंगृहीतिन ।
यत्कारणम् । इच्छामि दीप्तं वह्निम् अनुप्रवेष्टुम् । तद् अहंसि माम् उच्यते अपिदानेन ।
इति । अथ रक्ताक्षस् तस्मात्तर्जतमावं ज्ञात्वाब्रवीत् । किमर्थम् अपिपतनम् इच्छसि । सो 21
ऽब्रवीत् । अहं *भवद्दर्श इमाम् आपदां मेघवर्षेण प्रापितः । तद् इच्छामि तेषां *वैरवा-
तनार्थम् उलूकत्वम् । इति । तच्च च भुत्वा राजनीतिकुशलो रक्ताक्षः प्राह । मद्र । कुटिलस्
त्वं कृतकवचनचतुरश्च । तत् त्वम् उलूकयोनिगतो ऽपि स्वकीयान् एव बाधसंयोजिं 24
वञ्ज मन्त्रिणः । भ्रूयते धैर्यं आख्यानकम् ।

सूर्यं मर्तारम् उत्सृज्य । पर्वन् माधतं विरिम् ।

स्वयोनिं मूषिकीं प्राप्ता । स्वजातिर् दुरतिक्रमा ॥ १८० ॥

27

सो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । रक्ताक्षः कथयति ।

॥ कथा १३ ॥

अस्ति विषमशिलातटस्खलिताबुनिर्घोषश्चवर्णसंघस्तमत्यपरिव-
 र्तेनासंजनितसितफेनशबलतरङ्गाया गङ्गायास् तटे जपनियमन्तः ।
 पःस्वाध्यायोपवासयागक्रियानुष्ठानपरायणैः परिपूतपरिमितजल-
 जिघृक्षुभिः कन्दमूलफलशैवालाभ्यवहारकदर्शितशरीरैर् वल्क-
 लकृतकौपीनमाचमप्रच्छादनैस् तपस्विभिर् आकीर्णम् आश्रम- ६
 पदम् । तच्च याज्ञवल्क्यो नाम कुलपतिः । तस्य जाह्नव्यां स्नातो-
 पस्पृष्टम् आरब्धस्य करतले श्येनमुखात् परिभृष्टा मूषिकी पतिता ।
 तां दृष्ट्वा न्ययोधपत्ने ऽवस्थाप्य पुनः स्नातोपस्पृश्य च प्रायश्चि- ९
 त्तादिक्रियां कृत्वा च तां मूषिकीं स्वतपोबलेन कन्यकां कृत्वा
 समादाय स्वाश्रमम् आशिञ्चाय । अनपत्यां च जायाम् आह ।
 भद्रे । गृह्यताम् । इयं तव दुहितोत्पन्ना प्रयत्नेन संवर्धनीया । १२
 इति । ततस् तया संवर्धिता लालिता च । यावद् द्वादशवर्षा
 संजज्ञे । अथ विवाहयोग्यां दृष्ट्वा भर्तारम् एवम् ऊचे । भो
 भर्तः । किम् इदं नावबुध्यसे । यथास्याः स्वदुहितुर् विवाहसम- १५
 यातिक्रमो भवति । असाव् आह । प्रिये । साधूक्तम् । उक्तं च ।

स्त्रियः पूर्वं सुरैर् भुक्ताः । सोमगन्धर्ववह्निभिः ।

भुञ्जते मानुषाः पश्चात् । तस्माद् दोषो न विद्यते ॥ १८१ ॥ १६

सोमस् तासां ददौ शौचं । गन्धर्वाः शिक्षितां गिरम् ।

पावकः सर्वमेध्यत्वं । तस्मान् निष्कल्मषाः स्त्रियः ॥ १८२ ॥

असंप्राप्तरजा गौरी । प्राप्ते रजसि रोहिणी । २१

अव्यञ्जना भवेत् कन्या । कुचहीना च नमिका ॥ १८३ ॥

व्यञ्जनैस् तु समुत्पन्नैः । सोमो भुङ्क्ते हि कन्यकाम् ।
 पयोधरेषु गन्धर्वा । रजस्य अग्निः प्रतिष्ठितः ॥ १८४ ॥
 तस्माद् विवाहयेत् कन्यां । यावन् नर्तुमती भवेत् । ३
 विवाहश् चाष्टवर्षायाः । कन्यायास् तु प्रशस्यते ॥ १८५ ॥
 व्यञ्जनं हन्ति वै पूर्वं । परं चैव पयोधरी ।
 रतिर् इष्टांस् तथा लोकान् । हन्याच् च पितरं रजः ॥ १८६ ॥ ४
 ऋतुमन्यां तु तिष्ठन्त्यां । स्वेच्छादानं विधीयते ।
 तस्माद् उद्वाहयेन् नम्रां । मनुः स्वायंभुवो ऽब्रवीत् ॥ १८७ ॥
 पितृवेश्मनि या कन्या । रजः पश्यत्य् असंस्कृता । ५
 अविवाद्या तु सा कन्या । जघन्या वृषली स्मृता ॥ १८८ ॥
 श्रेष्ठेभ्यः सदृशेभ्यश्च । जघन्येभ्यो रजःस्वला ।
 पित्रा देया विनिश्चित्य । यतो दोषो न विद्यते ॥ १८९ ॥ १२
 अतो ऽहम् एनां सदृशाय प्रथञ्छामि । उक्तं च ।
 ययोर् एव समं वित्तं । ययोर् एव समं कुलम् ।
 तयोर् विवाहः सख्यं च । न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ १९० ॥ १५
 तथा ।
 कुलं च शीलं च सनायता च
 विद्या च वित्तं च वपुर् वयश्च च । १६
 एतान् गुणान् सप्त विचिन्त्य देया
 कन्या बुधैः शेषम् अचिन्तनीयम् ॥ १९१ ॥ upa
 तद् यद्य् *अस्या रोचते । तदा भगवन्तम् आदित्यम् आहूय तत् २१
 तस्मै प्रदीयते । स्राह । को दोषः । क्रियताम् एतत् । अथ मुनिना
 सवित्प्राहूतः । तत्क्षणाद् एवाभ्युपगत्य प्रोवाच । भगवन् । किम्
 अहम् आहूतः । सो ऽब्रवीत् । एषा मदीया कन्यका तिष्ठति । २४

तत् त्वम् उब्रहस्व । इति । एवम् उक्त्वा स्वदुहितरम् उवाच ।
 पुचि । किं तव रोचत एष भगवांस् बैलोक्यदीपकः । पुचिका-
 ब्रवीत् । तात । अतिदहनात्मको ऽयम् । नाहम् एनम् अभिल-
 षामि । तद् अस्माद् अन्यः कश्चिद् उत्कृष्टतर आहूयताम् । अथ
 तस्यास् तद् वचनं श्रुत्वा मुनिर् भास्करम् उवाच । भगवन् ।
 तद् अधिको ऽस्ति कश्चित् । भास्करः प्राह । अस्ति मद् अण् ।
 अधिको मेघः । येनाच्छादितो ऽहम् अदृष्टो भवामि । अथ
 मुनिना मेघम् अण् आहूय कन्याभिहिता । पुचिके । अस्मै
 प्रयच्छामि । स्राह । कृष्णवर्णो ऽयं जडात्मा च । तद् अस्य ।
 सकाशाद् अन्यस्य प्रधानस्य मां प्रयच्छ । अथ मुनिना मेघः
 पृष्टः । भो मेघ । तद् अण् अधिको ऽस्ति कश्चित् । मेघेनोक्तम् ।
 मत्तो ऽण् अधिको ऽस्ति वायुः । अथ तेन वायुर् आहूतः । पुचिके ।
 अस्मै प्रयच्छामि । स्राब्रवीत् । तात । अतिचपलो ऽयम् । तद्
 अस्माद् अण् अधिकः कश्चिद् आनीयताम् । मुनिर् आह ।
 भो वायो । तत्तो ऽण् अधिको ऽस्ति कश्चित् । पवनेनोक्तम् ।
 मत्तो ऽण् अधिको ऽस्ति पर्वतः । अथ मुनिः पर्वतम् आहूय
 कन्याम् उवाच । पुचिके । अस्मै त्वां प्रयच्छामि । स्राह । तात ।
 कठिनात्मको ऽयं स्तब्धश्च । तद् अन्यस्मै देहि माम् । मुनिना
 पर्वतः पृष्टः । भोः पर्वतराज । तद् अण् अधिको ऽस्ति कश्चित् ।
 गिरिणोक्तम् । मत्तो ऽण् अधिकाः सन्ति मूषकाः । मुनिना मूषकम्
 आहूय तस्या अदर्शयत् । आह च । पुचिके । एष प्रतिभाति ते
 मूषकः । सापि तं दृष्ट्वा । स्वजातीयः । इति मन्यमाना पुलको-
 बुधितशरीरोवाच । तात । मां *मूषिकीं कृत्वास्मै प्रयच्छ । येन

स्वजातिविहितं *गृहिणीधर्मम् अनुतिष्ठामि । सो ऽपि स्वतपो-
बलेन तां मूषिकीं कृत्वा तस्मै प्रादात् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । सूर्यं मर्तारम् उत्सृज्य । इत्यादि । अथ रक्ताक्षवचनम् अनादृत्य ३
तैः स्वयंशविनाशाय स स्वदुर्बलम् उपनीतः । नीयमानश् चाम्नासीनम् अवहन् क्षिरजीवी
बध्निष्यति ।

हन्वताम् इति धेनोक्तं । स्वामिनो हितवादिना ।

6

स एवैको ऽथ सर्वेषां । नीतिशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ १९२ ॥

तद् यदि तस्य वचनम् *अकरिष्यन् एते । ततो न स्वस्यो ऽप्य् अणवो ऽमविष्यद्
एतेषाम् । अथ दुर्गद्वारं प्राप्त्वारिमर्दनो ऽब्रवीत् । नो नो हितिविको ऽस्य क्षिरजीविनो १
यथासमीहितं ज्ञानं प्रयच्छत । तच्च न भुत्वा क्षिरजीवी बध्निष्यति । मया तावद्
एतेषां बध्नीयायश् चिन्तनीयः । स च मध्यस्थेन न साध्यते । यतो मदीयम् इक्षितादिकं
विचारयन्तास् ते ऽपि सावधाना भविष्यन्ति । दुर्गद्वारम् एषाम्भितो ऽभिप्रेतं साधयामि । 12
इति निश्चित्योत्सूकपतिम् आह । देव । युक्तम् इदम् । यत् स्वामिना प्रोक्तम् । परम्
अहम् अपि नीतिज्ञस् ते हितश् च । यच्च अप्य् अशुरक्तः शुचिः । तच्चपि दुर्बलम्
आवासो नार्हः । तद् अप्यैव दुर्गद्वारस्यः प्रबलं भवत्यादपसरजःपवित्रीकृततनुः सेवां 15
करोमि । तथा । इति प्रतिपन्ने प्रतिदिनम् उत्सूकपतिसेवकास् ते प्रकामम् आहारं
छत्त्रोत्सूकराजादेशात् प्रकृष्टमांसाहारं क्षिरजीविने प्रयच्छन्ति । अथ कतिपयैर् एषा-
होमिर् मयूर इव स वसवान् संवृत्तः । अथ रक्ताक्षः क्षिरजीविनं पोष्यमाणं दृष्ट्वा 18
सविस्मयो मन्त्रिजनं राजानं च प्रब्रू आह । अहो । मूर्खो ऽयं मन्त्रिजनो भवांश् चैति ।
एवम् अहम् अवगच्छामि । उक्तं च ।

पूर्वं तावद् अहं मूर्खो । द्वितीयः पाशबन्धकः ।

21

ततो राजा च मन्त्री च । सर्वे वै मूर्खमण्डलम् ॥ १९३ ॥

ते प्राहुः । कथम् एतत् । रक्ताक्षः कथयति ।

॥ कथा १४ ॥

24

अस्ति कस्मिंश्चित् पर्वतैकदेशे महावृक्षः । तच्च च को ऽपि पक्षी
प्रतिवसति । यस्य पुरीषे सुवर्णम् उत्पद्यते । अथ कदाचित् तम्
उद्देशं व्याधः को ऽपि समाययौ । स च पक्षी तदयत् एव 27
पुरीषम् उत्ससर्ज । अथ पातसमकालम् एव तत् सुवर्णीभूतं दृष्ट्वा

व्याधो विस्मयम् अगमत् । अहो । मम शिशुकालाद् आरभ्य
 शकुनिबन्धसनिनो ऽशीति वर्षाणि समभूवन् । न च कदाचिद्
 अपि पक्षिपुरीषे सुवर्णं दृष्टम् । इति विचिन्त्य तत्र वृक्षे पाशं
 बबन्ध । अथासाव् अपि पक्षी मूर्खो विश्वस्तचित्तो यथापूर्वम्
 उपविष्टः । तत्कालम् एव पाशेन बद्धः । व्याधस् तु तं पाशाद्
 उन्मुच्य पञ्जरके संस्थाप्य निजावासं नीत्वा चिन्तयाम् आस ।
 किम् अनेन सापायेनाहं करिष्यामि । यदि कदाचित् को ऽप्य्
 अमुम् ईदृशं ज्ञात्वा राज्ञे निवेदयिष्यति । तन् नूनं मम प्राणसं-
 शयो ऽपि भवेत् । अतः स्वयम् एव पक्षिणं राज्ञे निवेदयामि ।
 इति विचार्य तथैवानुष्ठितवान् । अथ राजापि तं पक्षिणं दृष्ट्वा
 विकसितनयनकमलः परां तुष्टिम् उपागतः प्राह । हंहो । आरक्ष-
 कपुरुषाः । एनं पक्षिणं यत्नेन रक्षत । अशनपानादिकं चास्य ¹²
 यथेच्छं प्रयच्छत । अथ मन्त्रिणाभिहितम् । किम् अनेनाश्रयेय-
 व्याधवचनप्रत्ययमात्रपरिगृहीतेनानुज्ञेन । किं कदाचित् पक्षि-
 पुरीषे सुवर्णं संभवति । तन् मुच्यतां पञ्जरबन्धनाद् अयं पक्षी । ¹⁵
 इति मन्त्रिवचनाद् राज्ञा मोचितो ऽसौ पक्ष्य उन्नतद्वारतोरणे
 समुपविश्य सुवर्णमयीं विष्टां कृत्वा । पूर्वं तावद् अहं मूर्खो ।
 इति श्लोकं पठित्वा यथासुखम् आकाशमार्गेण प्रायात् ॥ ¹⁸

अतो ऽहं प्रवीमि । पूर्वं तावद् अहम् । इत्यादि । अथ ते पुनर् अपि प्रतिकूलदिवतया
 हितम् अपि रक्षावचनम् अनादृत्य मूयस् तं प्रभूतमांसादिविविधादारेण पोषयाम्
 आसुः । ²¹

अथ रक्षावः स्ववर्गान् आहूय रहः प्रोवाच । अहो । एतावद् एवमस्मिन्पतिः कुशलं
 दुर्गं च । तद् उपदिष्टं मया । यत् कुलक्रमागतः सचिवो ऽभिधत्ते । तद् वयम् अन्यत्
 पर्वतदुर्गं संग्रति समान्वयामः । उक्तं च । यतः । ²⁴

अनावतं यः कुर्वते स शोभते
 स *शोचते यो न करोत् अनावतम् ।
 वने वसन् एष वराम् उपानतो
 विलस्य वाचा न कदापि हि मुता ॥ १९४ ॥

3

varṇa

ते प्रोचुः । कथम् एतत् । रक्ताक्षः कथयति ।

॥ कथा १५ ॥

6

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे खरनखरो नाम सिंहः । कदाचिद्
 इतश्चेतश्च परिभ्रमन् क्षुत्क्षामकण्ठो न किञ्चिद् अपि सत्त्वम्
 आससाद् । ततो ऽस्तसमये महतीं गिरिगुहाम् आसाद्य प्रविष्टश्च
 चिन्तयाम् आस । नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ केनापि सत्त्वेना-
 गन्तव्यम् । तन् निभृतो भूत्वा तिष्ठामि । अथ गुहास्वामी दधि-
 मुखो नाम शृगालो द्वारि *फूत्कर्तुम् आरेभे । अहो *बिलाः । 12
 अहो *बिलाः । इत्युक्त्वा तूष्णींभूय भूयो ऽपि तथैव प्रत्य-
 भाषत । भोः । किं न स्मरसि । यन् मया त्वया सह समयः
 कृतो ऽस्ति । यन् मया बाह्यायातेन त्वं वक्तव्यः । त्वया चाहम् 15
 आकारणीयः । इति । तद् अद्य मां नृह्यसि । ततो ऽहं द्वितीयं
 तद् एव बिलं यास्यामि । यत् पश्यान् माम् आह्वस्यति ।
 अथ तच्च क्षुत्वा सिंहश्च चिन्तितवान् । नूनम् अस्यायातस्यैषा 18
 गुहा सदा समाह्वानं करोति । परम् अद्य मद् भयान् न किञ्चिद्
 ब्रूते । युक्तं चैतत् ।

भयसंचस्तमनसां । हस्तपादादिका क्रिया ।

21

प्रवर्तते न वाणी च । वेपथुश्च चाधिको भवेत् ॥ १९५ ॥

तद् अहम् अस्याह्वानं करोमि । येन तदनुसारेण प्रविष्टो ऽयं मे
 भोज्यताम् एति । एवं संप्रधार्य सिंहस्तस्याह्वानम् अकरोत् । 24

अथ सिंहश्चेन सा गुहा प्रतिरवपूर्णादिगाभोग्रान्यान् अपि
दूरस्थान् अरण्यजीवांस् चासयाम् आस । शृगालो ऽपि पला-
यमान इमं द्योकम् अपठत् । अनागतं यः कुस्ते स शोभते । ३
इत्यादि ॥

तद् एवं मत्वा युष्मानिर् मया सङ्गावन्वताम् । इत्थं अवधापूज्जानुषाधिपरिवारा-
नुगतो रक्ताक्षो दूरदेशान्तरं व्रजाम् । 6

अथ रक्ताक्षे गते खिरवीन् अतिहृष्टमना वचिन्वयत् । अहो । कञ्चायम् अस्माकम्
उपक्षितम् । यद् रक्ताक्षो गतः । यतः स दीर्घदर्शी । एते च मूढमनसः । ततो मम
मुखायाः संवाताः । उक्तं च । यतः । 9

न दीर्घदर्शिनी यस्मिन् । मन्त्रिणः खुर महीपतिः ।

क्रमायातां ध्रुवं तस्मै । न चिरात् खात् परिचयः ॥ १९६ ॥

अथवा साध् इदम् उच्यते । 12

मन्त्रिण्या हि रिपवः । संभाव्यते विचरन्तिः ।

ये सर्वे नयम् उत्सृज्य । सेवन्ते प्रतिबोधतः ॥ १९७ ॥

एवं विचिन्व्य खकुसाय *ध्विकां वनकाठिकां गुहादीपनार्थं दिने दिने प्रेषयति । न 15
च ते मूर्खा उबुका जानन्ति । यद् एव कुसायम् अस्माहाहाय वृत्तिं नयति । अथवा
साध् इदम् उच्यते ।

अमिचं कुर्वति मिचं । मिचं द्वेष्टि हिमचि यः । 18

मिचाधि तस्मै वञ्चयति । अमिचं नष्टम् एव च ॥ १९८ ॥

अथ कुसायव्याधेन दुर्गद्वारे कृते काष्ठनिषेधे संजाति सूर्योदये ऽन्वतां प्राप्तिर्बुद्धेः खिर-
वीवी श्रीमं मत्वा मेघवर्षम् आह । स्वामिन् । दाहसाध्या कृतां मया रिपुगुहा । तत् 21
सपरिवारंः समिष्टिकां वनकाठिकां ज्वलन्तीं गृहीत्वा गुहाद्वारे ऽस्मत्पुत्राय प्रेषय ।
येन सर्वशत्रवः कुक्षीपाकनरकप्रायेण दुःखेन म्रियन्ते । तत् कृत्वा प्रहृष्टो मेघवर्ष आह ।
तात । कथं ब्रूमास्तु तावन्मत् । चिराद् दृष्टो ऽसि । स आह । वत्स । नृपं वत्सवत्स कासः । 24
कदाचित् तस्मै रिपोः कश्चित् *प्रसिद्धिर् भूमिद्वानमनं निवेदयिष्यति । तन्मन्त्राणाद् अन्धो
ऽन्वचापसरणं करिष्यति । तत् स्वर्धतां स्वर्धताम् । उक्तं च ।

श्रीमन्नृत्विषु कार्येषु । विज्ञानयति यो नरः । 27

तत् कृत्यं देवतास् तस्मै । कोषाद् विज्ञान् असंशयम् ॥ १९९ ॥

तथा च । यस्मै तस्मै हि कार्यम् । फलितस्मै विशेषतः ।

चिप्रम् अक्रियमाणम् । कासः पिबति तद्रसम् ॥ २०० ॥ 30

तद् *गुहायातस् ते हतशत्रोः सर्वं निर्वाकुचतया कचयिष्यामि ।

अद्यासौ तद्वचनम् आकर्ष्य सपरिचय एकेकां ज्वलन्तीं वनकाष्ठिकां चक्षुषेण गृहीत्वा
तनुहादारं प्राप्य क्षिरजीविकुशाये प्राचिपत् । ततः सर्वे ते दिवाग्धा रक्ताचवाक्मानि
क्षरन्तः कुक्षीपाकन्वायम् आपन्नाः । एवं शशून् निःशेषतां गीत्वा मूयो ऽपि मेघवर्षस्य
तद् एव व्यसोभपादपदुर्गे जगाम ।

ततः सिंहासनस्थो मूला समामध्ये प्रसुदितमगाः क्षिरजीविनम् अपृच्छत् । तात ।
कथं त्वया शशुमधि नतिन कासो घापितः । यतः ।

वरम् अपी प्रदीप्ति *तु । प्रपातः पुष्पकर्मन्वाम् ।

न चारिचनसंसर्गो । मुहूर्तम् अपि सेवितः ॥ २०१ ॥

तद् आकर्ष्य क्षिरजीव् आह । मद्र ।

उपगतमथैर् यो यो मार्गो हितार्थकरो भवेत्

स स निपुणया बुद्ध्या सेव्यो महान् ह्यपयो ऽपि वा ।

करिकरनिमो ज्वाघाताङ्गी महास्त्रविशारदौ

रक्षितवक्षथैः स्त्रीवद् वक्षी करो हि क्षिरीटिना ॥ २०२ ॥

शक्तिनापि सदा नरेभ्य विदुषा काशान्तरपिषिषा

वाक्यं खलु वाक्यवक्षविषये बुद्धे ऽपि पापे जने ।

दर्शिव्यकरेण धूममस्मिन्नायासयुक्तेन च

भीमेनातिवक्षेण *मत्स्यमवने किं नोषितं सुदयत् ॥ २०३ ॥

यद् वा तद् वा विषमपतितं साधु वा गर्हितं वा

काशपिषी हृदयनिहितं बुद्धिमान् कर्म कुर्यात् ।

किं नास्त्रीवत्स्फुरदुच्छुषास्कासनकूरपाकिर्

ग्रासीक् क्षीलानटनविषसक्खलः सखसाधी ॥ २०४ ॥

सिद्धिं प्रार्थयता जनेन विदुषा तेजो निगुह्य स्वकं

सन्तोत्साहवतापि दैवविधिषु क्षीयं समीक्ष्य क्रमम् ।

देवेभ्यद्रविषेभ्यरान्तकसमैर् अप्यर्चितो धातुभिः

किं क्षिष्टं सुचिरं चिदष्टम् अवहृक् क्षीमान् न धर्माश्रयः ॥ २०५ ॥

रूपानिजनसंपन्नी *कुक्षीपुषी वक्षान्विती ।

नोऽकर्मसंख्याव्यापारि विराटप्रेष्यतां गतौ ॥ २०६ ॥

रूपेणाप्रतिभेन धीवन्मुक्षीर् वंशे मुने जातया

काव्या श्रीर् ह्य च यूप सूपि चिदृशां काशक्रमाद् आवता ।

क्षिरन्ध्रीति सगर्वितं युवतिभिः साधेयम् आश्रयया

द्वीपया ननु मत्स्यराजमवने घुष्टं न किं चन्दनम् ॥ २०७ ॥

मेघवर्ष आह । तात । असिधाराव्रतम् ह्य मन्त्रे । यद् अरिणा सह संवासः । सो

ऽब्रवीत् । एवम् एतत् । परं न तादृग् नृषंसमागमः क्वापि मया दृष्टः । न च महाप्राज्ञम् ॥ २०८ ॥

अनेकशास्त्रेष्वाप्रतिहतबुद्धिं रक्ताक्षं विना धीमान् । यत्कारणम् । तेन मदीयं यथा-
वर्धितं चित्तं ज्ञातम् । ये पुनस्तत्त्वान् अन्वे मन्त्रिणः । ते महामूर्खा मन्त्रिमाचक्षपदेशोप-
जीविनो ऽतत्त्वकुशलाः । धीर् हृदम् अपि न ज्ञातम् ।

8

अरितो ऽभ्यागतो मृत्वी । बुद्धस्तत्सङ्गतत्परः ।

अपसर्ष्य सधर्मत्वान् । निर्वोद्वेगी च दूषितः ॥ २०८ ॥

आसने शयने चाने । पाणभोजनवस्तुषु ।

6

वृष्टावृष्टाः प्रमत्तयु । प्रहरण् अरयो ऽरिषु ॥ २०९ ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन । विवर्गेनित्यं बुधः ।

आत्मानम् आहृतो रथेत् । प्रमादाद् धि विनश्यति ॥ २१० ॥

9

साधु धीर्दम् उच्यते ।

दुर्मन्त्रिणं कम् उपयायति न नीतिदीपाः

संतापयति कम् अपञ्चसुखं न रोगाः ।

12

कं श्रीर् न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः

कं स्वीकृता न विषयाः परितापयति ॥ २११ ॥

VASSA

सम्बन्ध नश्यति यशो विषमस्त मेधी

15

नष्टक्रियस्त कुलम् अर्धपरस्त धर्मः ।

विद्याफलं व्यसनिनः छपयस्त सौख्यं

राज्यं प्रमत्तसचिवस्त नराधिपस्त ॥ २१२ ॥

VASSA 18

तत् । राजन् । अविधाराग्रतं मध्याचरितम् अरिसंसर्गात् । इति यद्भवतीत्युक्तम् । तन्
मया साक्षाद् एवागुभूतम् । उक्तं च ।

स्वध्विनापि वहेष् कृपुं । काशम् आसाद्य बुद्धिमान् ।

21

महता कृष्णसर्पेण । मख्नुका बहवो हताः ॥ २१३ ॥

मेघवर्य आह । कथम् एतत् । क्षिरवीची कषयति ।

॥ कथा १६ ॥

24

अस्ति कस्मिंश्चित् प्रदेशे परिणतवया मन्दविषो नाम कृष्णसर्पः ।

स एवं चित्तेन समर्थितवान् । कथं माम मया सुखोपायवृत्त्या

वर्तितव्यम् । इति । ततो बहुमण्डूकं हृदम् उपगम्याधृतिपरीतम् 27

इवात्मानं दर्शितवान् । अथ तथा स्थिते तस्मिन् उदकप्रान्तगते-

नैकेन मण्डूकेन पृष्ठः । माम् । किम् अद्य यथापूर्वम् आहारार्थं

न विहरसि । सो ऽब्रवीत् । भद्र । कुतो मे मन्दभाग्यस्याहारे
 ऽभिलाषः । यत्कारणम् । अद्य रात्रौ प्रदोष एव मयाहारार्थं
 विहरमाणेन दृष्ट एको मण्डूकः । तद्ग्रहणार्थं मया क्रमः सज्जितः ।
 सो ऽपि मां दृष्ट्वा मृत्युभयेन स्वाध्यायप्रसक्तानां ब्राह्मणानाम्
 अन्तर् अपक्रान्तो न विभावितो मया क्वापि गतः । तत्सादृश्य-
 मोहितचित्तेन मया कस्यचिद् ब्राह्मणसूनोर् हृदतट*जलान्तःस्थो
 ऽङ्गुष्ठो दष्टः । ततो ऽसौ सपदि पञ्चत्वम् उपगतः । अथ तत्पिचा
 दुःखितेन हं शप्तः । यथा । दुरात्मन् । त्वया निरपराधो यन्
 माप्नुतो दष्टः । तद् अनेन दोषेण त्वं मण्डूकानां वाहनं भविष्यसि ।
 तत्प्रसादलब्धजीविकया वर्तिष्यसे । इति । ततो ऽहं युष्माकं
 वाहनार्थम् आजगाम ।

तेन च सर्वमण्डूकानाम् इदम् आवेदितम् । ततस् तैः 12
 प्रहृष्टमनोभिः सर्वैर् एव गत्वा जलपादनाम्नो *दर्दुरराजस्य
 विज्ञप्तम् । अथासाव् अपि मन्त्रिपरिवृतः । अत्यङ्गुतम् । इति
 मन्यमानः ससंभ्रमं हृदा उत्तीर्य मन्दविषस्य फणप्रदेशम् अधि- 15
 रुढः । शेषा अपि यथाज्येष्ठं तत्पृष्ठोपरि समारूढुः । किं बहुना ।
 तदपरे स्थानम् अनाप्तुवन्तस् तस्यानुपदम् एव धावन्ति ।
 मन्दविषो ऽय् आत्मपुष्ट्यर्थम् अनेकप्रकारगतिविशेषान् अदर्श- 18
 यत् । अथ जलपादो लब्धतदङ्गसंस्पर्शसुखस् तम् आह ।

न तथा करिणा यानं । तुरगेण रथेन वा ।

नरयानेन वा यानं । यथा मन्दविषेण मे ॥२१४॥

21

अथान्येद्युर् मन्दविषश् छद्मना मन्दं मन्दं विसर्पति । तद् दृष्ट्वा
 जलपादो ऽब्रवीत् । भद्र मन्दविष । यथापूर्वं किम् अद्य न
 सार्धं गते । मन्दविषो ऽब्रवीत् । देव । अद्याहारवैकल्यान् न मे 24

वोढुं शक्तिर् अस्ति । अथासाव् अब्रवीत् । भद्र । भक्षय क्षुद्रम-
गडूकान् । तच् क्षुत्वा ग्रहर्षितसर्वगाघो मन्दविषः ससंभ्रमम्
अब्रवीत् । ममायम् एव *विप्रशापो ऽस्ति । तत् तवानेनाज्ञाव-
चनेन प्रीणितो ऽस्मि । ततो ऽसौ नैरन्तर्येण मगडूकान् भक्षयन्
कतिपयैर् एवाहोभिर् बलवान् संवृत्तः । ग्रहृष्टश्च चान्तर्लीनम्
अवहस्येदम् अब्रवीत् । 6

मगडूका विविधा ह्य एतच्छलपूर्वोपसाधिताः ।

क्वियन्तं कालम् अक्षीणा । भवेयुः खादतो मम ॥ २१५ ॥

जलपादो ऽपि मन्दविषेण कृतकवचनप्यामोहितचित्तः किम् अपि,
नावबुध्यते । अचान्तरे ऽन्यो महाकायः कृष्णसर्पस् तम् उद्देशम्
आयातः । तं च मगडूकैर् वाह्यमानं दृष्ट्वा स विस्मयम् अगमत् ।
आह च । वयस्य । यद् अस्माकम् अशनम् । तैर् वाह्यसे । 12
विरुद्धम् एतत् । मन्दविषो ऽब्रवीत् ।

सर्वम् एतद् विजानामि । यथावाह्यो ऽस्मि *दर्दुरैः ।

किञ्चित्कालं प्रतीक्षे ऽहं । घृतान्धो ब्राह्मणो यथा ॥ २१६ ॥ 15

सो ऽब्रवीत् । कथम् एतत् । मन्दविषः कथयति ।

॥ कथा १७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने यज्ञदत्तो नाम ब्राह्मणः । तस्य 18
भार्या पुंश्चल्य् अन्यासक्तमना अजस्रं विटाय सखण्डघृत*पूरान्
कृत्वा भर्तुश्च चौरिकया प्रयच्छति । अथ कदाचिद् भर्ता दृष्टा ।
उक्ता च । भद्रे । किम् एतत् परिपच्यते । कुत्र वृजस्रं नयसि । 21
कथय सत्यम् । सा चोत्पन्नप्रतिभा कृतकवचनैर् भर्तारम् अब्रवीत् ।

अस्त्य् अच नूतिदूरे भगवत्या देव्या आयतनम् । तच्चाहम् उपो-
 षिता सती बलिं भक्ष्यविशेषांश्च चापूर्वान् नयामि । अथ तस्य
 पश्यतो गृहीत्वा देव्यायतनाभिमुखी प्रतस्थे । यत्कारणम् । देव्याः
 निवेदिनेनानेन मदीयो भर्तृवं मंस्यते । यन् मम ब्राह्मणी
 भगवत्याः कृते भक्ष्यविशेषान् नित्यम् एव नयति । इति । अथ
 देव्यायतने गत्वा स्नानार्थं नद्याम् अवतीर्य यावत् स्नानक्रियां
 करोति । तावद् भर्ता मार्गान्तरेणागत्य देव्याः पृष्ठतो ऽदृश्यो
 ऽवतस्थे । अथ सा ब्राह्मणी स्नात्वा देव्यायतनम् आगत्य स्नानानु-
 लेपनधूपबलिक्रियादिकं कृत्वा देवीं प्रणम्य व्यजिज्ञपत् । भगवति ।
 केन प्रकारेण मम भर्तृन्धो भविष्यति । तच् छुत्वा स्वरभेदेन
 देवीपृष्ठस्थितो ब्राह्मणो जगाद । यदि तस्य त्वम् अजस्रं घृतघृत-
 पूरादि भक्ष्यं प्रयच्छसि । ततः शीघ्रम् अन्धो भविष्यति । सा
 तु बन्धुकी कृतकवचनवञ्चितमनास् तस्मै ब्राह्मणाय तद् एव
 नित्यं प्रददौ । अथान्येद्युर् ब्राह्मणेनाभिहितम् । भद्रे । नहं सुतरां
 पश्यामि । तच् छुत्वा चिन्तितम् अनया । देवीप्रसादो ऽयम् ।
 इति । अथ *तस्या हृदयवस्त्रभो विटस् तत्सकाशम् । अन्धीभूतो
 ऽयं ब्राह्मणः किं मम करिष्यति । इति निःशङ्कं प्रतिदिनम्
 अभ्येति । अथान्येद्युस् तं प्रविशन्तम् अभ्याशगतं दृष्ट्वा केशैर्
 गृहीत्वा लगुडपाष्णिप्रहारैस् तावद् अताडयत् । यावद् असौ
 पञ्चत्वम् आप । ताम् अपि दुष्टपत्नीं छिन्ननासिकां कृत्वा
 विससर्ज ॥

21

अतो ऽहं ब्रवीमि । सर्वम् एतद् विजानामि । इत्यादि ।
 अथ मन्दविषो ऽन्तर्लीनम् अवहस्य पुनर् अपि । मण्डूका
 विविधाः स्वादाय । इति तद् एवाब्रवीत् । अथ जलपादस् २४

तच् छुत्वा सुतराम् आविमहृदयः । किम् अनेनूभिहितम् । इति
तम् अपृच्छत् । भद्र । किं त्वयूभिहितम् इदं विरुद्धवचः । अयू-
साव् आकारप्रच्छादनार्थम् । न किञ्चित् । इत्य् अब्रवीत् । तथैव ३
कृतकवचनय्यामोहितचित्तो जलपादस् तस्य दुष्टाभिसंधिं नूवबु-
ध्यते । किं बहुना । तथा तेन ते सर्वे ऽपि भक्षिताः । यथा
बीजमात्रम् अपि नूवशिष्टम् ॥ 6

अतो ऽहं ब्रवीमि । स्वधेनूपि वहेच् छत्रम् । इति । तथा । राजन् । यथा मन्दविषे
बुधिवहेन मच्छूका निहताः । तथा मयूपि सर्वे वैरिणः । इति । साधु वैदम् उच्यते ।

वने प्रज्वलितो वह्निर् । दहनं मूलाणि रचति । 9

समूखोन्मूलनं कुर्याद् । वार्योवो मुदुशीतलः ॥ २१७ ॥

मेघवर्षो ऽब्रवीत् । एवम् एतत् । अपि च ।

महत्त्वम् एतन् महतां । नचासंकारधारिणाम् । 12

न मुच्यन्ति यद् आरब्धं । कच्छे ऽपि वसनीदृष्टे ॥ २१८ ॥

सो ऽब्रवीत् । एवम् एतत् । उक्तं च ।

श्वश्रेश्वरम् अपिशिवं । शत्रुशिवं तथैव च । 15

व्याधिशिवं च निःशिवं । कृत्वा प्राप्नो न लीदति ॥ २१९ ॥

देव । माग्धवांस त्वम् एवांसि । यस्मैारब्धं सर्वम् अपि संसिध्यति । तन् न केवलं शीर्थं
कृत्वं साधयति । किं तु प्रज्ञया यत् क्रियते । तद् एव विजयाय भवति । उक्तं च । 18

शस्त्रैर् हता न हि हता रिपवो भवन्ति

प्रज्ञाहतास् तु रिपवः सुहता भवन्ति ।

शस्त्रं निहन्ति पुष्पवक्त्र शरीरम् एकं 21

प्रज्ञा कुर्वन् च विभवं च यशश् च हन्ति ॥ २२० ॥

Vasa

तद् एवं प्रज्ञापुष्पकाराभ्यां युक्तस्त्रायत्नेन कार्यसिद्धयः संभवन्ति । यतः ।

प्रसरति मतिः कार्यारम्भे दृढीभवति क्षुतिः 24

स्वयम् उपनमन् अर्वा मन्त्रो न वच्छति विप्रवम् ।

स्फुरति सफलस् तर्कश् चित्तं समुन्नतिम् अमृति

भवति च रतिः द्वाघे कृत्वे नरवक्त्र भविष्यतः ॥ २२१ ॥

hari 27

तथा नयत्वानशीर्थसंपत्ते पुद्गे राज्यम् । इति । उक्तं च ।

त्वानिनि शूरे विदुषि च । संसर्गवचिर् वगो मुक्षी भवति ।

मुच्यति धनं धनाच् छ्रीः । श्रीमत्त्व आद्या ततो राज्यम् ॥ २२२ ॥

Er 30

G g

मेघवर्ष आह । नूनं सद्यः फल्गुनि नीतिशास्त्राणि । यत् त्वयानुब्रूयान्नूनमविष्कारिमर्दनः
सपरिवर्जो निःशेषितः । स्त्रिरजीव आह ।

तीक्ष्णोपायप्राप्तिगम्यो ऽपि यो ऽर्षस्

3

तस्याप् आदौ संशयः साधु युक्तः ।

उत्तुङ्गायः सारभूतो वनानां

नूनमर्थं विच्छति पादपेक्षः ॥ २२३ ॥

śāli 6

अथवा । स्वामिन् । किं तेनानिहितेन । यद् अनन्तरकाणि क्रियारहितम् असुखसाध्यं
वा भवति । साधु विदम् उच्यते ।

अनिश्चितेर् अथवसायमीदृभिः

9

पदे पदे दोषशतानि दर्शयिष्ये ।

फलैर् विसंवादम् उपायता निरः

प्रयान्ति लोके परिहास्यवसुताम् ॥ २२४ ॥

vapśa 12

न च लघुष्व अपि कर्तव्येषु धीमन्निर् अनादरः कार्यः । यतः ।

*शस्त्रानि कर्तुम् इदम् अस्मत् अयत्नसाध्यम्

अनादरः क इति छलम् *उपेक्षमाणाः ।

15

केचित् प्रमत्तमनसः परितापदुःखम्

आपत्प्रसङ्गसुखम् पुनराः प्रयान्ति ॥ २२५ ॥

vase

तद् अब जितारेर् मन्त्रिणोर् यथापूर्वं निद्राक्षानो भविष्यति । उच्यते प्रैतत् ।

18

निःसर्पे वृक्षसर्पे वा । भवने सुष्यते सुखम् ।

वृष्टनष्टसुखे तु । निद्रा दुःखेन लभ्यते ॥ २२६ ॥

तथा च । विस्तीर्णवसायसाध्यमहतां स्निग्धैः प्रयुक्ताग्निषां

21

कार्याणां नयसाहसोन्नतिमताम् इच्छापदारोहिणाम् ।

मानोत्सेकपराक्रमवसनिनः पारं न यावद् वताः

सामर्थ्ये हृदये ऽवकाशविषया तावत् कथं निर्वृतिः ॥ २२७ ॥

śārdū 24

तद् अवसितकार्यारब्धस्य विग्राम्यतीव मे हृदयम् । तद् इदम् अधुना निहतकष्टकं
राज्यं प्रजापासनतत्परो मूला पुत्रपौत्रादिक्रमेण च लक्ष्म्यासनमीश चिरं सुखम् । अपि च ।

प्रजा न रक्षयेद् यस्य तु । राजा रक्षादिभिर् नुषैः ।

27

अजानलखनक्षीव । तस्य राज्यं निरर्थकम् ॥ २२८ ॥

किं च । नुषेषु रानो वसनेष्व अनादरो

रतिः सुनीतिषु च यस्य मूपतिः ।

30

चिरं स सुक्ले चक्षुषामरांगुकां

सितातपचामरणां नृपभियम् ॥ २२९ ॥

vapśa

न च त्वया । प्राप्तराज्यो ऽहम् । इति मत्वा श्रीमदेनृत्वा वसंक्षितव्यः । चत्कारवन् । 33

चक्षा हि राज्ञां विभूतयः । वंशारोहणवद् राज्यलक्ष्मीर् दुरारोहा । चक्षुविनिपातरता
प्रवत्नशतैर् अपि धार्यमाका कुर्धरा । स्वाराधिताम् अक्षी विप्रलक्षिणी । वानरवातिर्
इवाभिवक्षिता । पद्मपद्मोदकम् इवावटितसंक्षेपा । पंवनगतिर् इवातिचपळा । *अनार्थ- 8
संवतम् इवाक्षिरा । आशीविष इव कुक्षपचारा । संध्याधक्षेक्षिवे मुहूर्तरागा । जलमुद्रा-
क्षीव स्वभावमकुरा । शरीरप्रकृतिर् इव छतप्रा । स्वप्रबन्धद्रव्यराशिर् इव चक्षुदृष्टनष्टा ।
अपि च । यद्वैव राज्ये क्रियते ऽभिवेकस्

6

तद्वैव बुद्धिर् बसनेषु योज्या ।

घटा हि राज्ञाम् अभिवेककाक्षे

सहस्रक्षेत्रपापदम् उन्निरिति ॥ २३० ॥

upe 9

न च कश्चिद् अनधिममणीयो नामास्तु आपदाम् । उक्तं च ।

रामस्तु व्रजं बक्षिर् नियमनं पाण्डोः सुताणां वनं

वृष्णीनां निधनं नक्षत्रं नृपते राज्यात् परिधंशनम् ।

12

नाम्नाचार्यकम् अर्जुनस्तु पतनं संक्षिप्तं सङ्क्षेपरे

सर्वे कालवशात् जनो ऽथ सहते कः कं परिचायते ॥ २३१ ॥

sārdū

ज्ञा स दशरथः स्वर्गे मूला महेन्द्रसुहृद् गतः

15

ज्ञा स जलनिधिर् वेद्यां बज्रा नृपः समरस् तथा ।

ज्ञा स करतलाज् जातो वैद्यः ज्ञा सूर्यतनुर् मनुर्

ननु बलवता काक्षेनेति प्रबोध्य निमीक्षिताः ॥ २३२ ॥

hari 18

अपि च । माम्बाता ज्ञा गतस् पितृकविषयी राजा ज्ञा सत्वव्रतो

देवानां नृपतिर् गतः ज्ञा ननुवः सच्छास्त्रचित् केशवः ।

मय्ये ते सरथाः सकुञ्जरवराः शक्रासनाध्यासिनः

21

काक्षेनैव महात्मना ननु कृताः काक्षेन निर्माश्रिताः ॥ २३३ ॥

sārdū

अपि च । स च नृपतिस् ते सचिवास् । ताः प्रमदास् तानि काननवनानि ।

स च ते च ताश् च तानि च । कृतान्तदृष्टानि नष्टानि ॥ २३४ ॥

ār 24

एवं मत्तकरिकर्षवक्षसां राज्यलक्ष्मीम् अवाप्य न्यायिकनिष्ठो मूलोपसृङ्ख ॥

समाप्तं चैदं

संधिविषयादिषाणुसंबन्धं काकोबुकीयं नाम तृतीयं तन्त्रम् । यस्माद्यम् आबक्षोक्तः ।

27

न विचक्षेत् पूर्वविरोधितस्त

शचीस् तु मिचलम् उपांगतस्त ।

दुग्धां गुहां पञ्चत चूकपूर्णां

30

काकप्रसीतिम् उताशनेन ॥ ३ ॥

upa

॥ अहम् ॥

अध्वेहम् आरभ्यति सत्त्वप्रकाशं नाम चतुर्थं तत्त्वम् । यस्यायम् आद्यश्लोकः ।

प्राप्तम् अर्थं तु यो मोहात् । सांख्यैः प्रतिमुच्यति ।

3

स तथा वक्ष्यते मूढो । मकरः कपिना यथा ॥ १ ॥

राजपुत्राः पृच्छन्ति । कथम् एतत् । विष्णुशर्मा कथयति ।

अस्मि समुद्रोपकण्ठे महान् सदाफलो जम्बूपादपः । तत्र रक्तमुखो नाम वानरः 6
प्रतिवसति स्म । अथ कदाचित् तस्य तरोर् अभ्रसात् समुद्रसन्निधानं निष्क्रम्य विकरा-
जमुखो नाम मकरः सुकोमलवासुकासनाद्ये तीरोपानी व्यविशत् । ततश्च रक्तमुखेन
प्रीतः । मवान् अतिथिः । तद् मन्त्रय मया इत्थान् अमृतगुणानि जम्बूफलानि । उक्तं च । 9

प्रियो वा यदि वा द्वेष्यो । मूर्खः पण्डित एव वा ।

वैश्वदेवे तु संप्राप्ति । सो ऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ २ ॥

न पुच्छेद् मोक्षचरकं । स्वाध्यायं देशम् एव वा ।

12

अतिथिं वैश्वदेवान्ते आदि च मनुर् अत्रवीत् ॥ ३ ॥

तथा च । दूरायातं पञ्चभानं । वैश्वदेवानाम् आगतम् ।

अतिथिं पूजयेद् यस्य तु । स याति परमां गतिम् ॥ ४ ॥

15

अन्वच् च । अपूजितो ऽतिथिर् यस्तु । गुहाद् याति विनिःस्रजम् ।

गच्छन्ति पितरस् तस्य । विमुखाः सह देवतैः ॥ ५ ॥

एवम् उक्त्वा जम्बूफलानि तस्मै प्रददौ । सो ऽपि तानि भक्षित्वा तेन सह चिरं 18
बोधीसुखम् अनुभूय मूयो ऽपि स्वगृहम् अध्यासि । एवं गित्वम् एव तौ वानरमकरो
जम्बूकायाभिती विविधसाधुगोष्ठा काशं नयन्तौ सुखेन तिष्ठतः । सो ऽपि मकरो
भक्षितशेषाणि जम्बूफलानि गृहं गत्वा स्वपत्न्याः प्रयच्छति । अथ तथान्वतमस्मिन् अहनि 21
स पृष्ठः । नाथ । क्लृप्तविधान् अमृतमयफलानि प्राप्नोषि । सो ऽत्रवीत् । मद्भि । ममास्मि
परमसुहृद् रक्तमुखो नाम वानरः । स प्रीतिपूर्वम् इमानि फलानि प्रयच्छति । अथ
तथान्वहितम् । यः सदैवेष्टुशान् अमृतफलानि भक्षयति । तस्य हृदयम् अमृतमयं भवि- 24

ञ्चति । तद् यदि मया मार्यया प्रयोजनम् । तत् तस्य हृदयं मे प्रयच्छ । येन तद् मच्चित्वा चरादिरहिता त्वया सह क्रीडामि । सो ऽब्रवीत् । नद्रे । एवं तावत् प्रतिप्रवृत्ता सो ऽस्माकम् । अपरं फलदाता । ततो व्यापादयितुं न शक्नोति । तत् ३ लब्धुमुं मिच्छामहम् । उक्तं च ।

एषा प्रसूयति माता । द्वितीया बाहू प्रसूयति ।

वाग्वातम् अधिकं प्रोचुः । सोदर्पाद् अपि बाण्यवात् ॥ ६ ॥

ब्रूवतीत् । त्वया मद्भयं कदाचिन् नृण्यया कृतम् । तन् नूनम् एषा बानरी भविष्यति । तद्गुरानतस् त्वं सकलम् अपि दिनं तव नमयसि । ततो मे बाञ्छितं न प्रयच्छसि । अतः कारयान् मया सह संगमे प्राप्तिं राक्षी प्रायो ऊतवह्मन्नासासमं प्रोच्छसि ॥ ७ कच्छाक्षिणे नृण्ये च मयि शिषितान् आकम्बसे । तन् नूनं तव हृदये काचिद् अपरा महिषा क्षिता । अक्षुषी स्वपत्न्याः पुरतः सुदीनम् उवाच ।

मयि स्वत्पादपतिते । किंकरत्नम् उपावते ।

त्वं प्राणवह्मि कक्षात् । कोपने कोपम् एष्यसि ॥ ७ ॥

स्त्रायि तद्भयम् आकर्ण्यमुत्तमुक्षी तम् उवाच ।

सार्धं मनोरचयतिस् तव भूर्तं कान्ता

क्षीव क्षिता मनसि कृषिमनावरम्या ।

अस्माकम् अस्ति न च किञ्चिद् दृष्टुमकाशस्

तस्मात् कृतं चरकपातविडम्बनाभिः ॥ ८ ॥

VASS 18

अपरम् । यदि ते न वक्ष्यामि सा । तत् किं मया प्रोक्तो ऽपि न व्यापादयसि । अथ न मर्कटः । तत् कस् तेन सह तव क्षेहः । तत् किं वज्रम् । यदि तस्य हृदयं न मच्चयामि । तदा तवोपरि प्रायोपवेशनं कृत्वा प्राणांस् त्वय्यामि ।

एवं तस्मा विचर्य ज्ञात्वा चिन्ताकुक्षितचित्तः स ग्राह । अहो । साध्व हृदम् उच्यते ।

वस्त्रक्षिप्य मूर्खस्य । नारीयां कर्कटस्य च ।

एको यहस् तु मीनानां । मीनीमक्षययोस् तथा ॥ ९ ॥

24

तत् किं करोमि । कथम् अस्मी मे वधः स्थात् । इति विचिन्त्य बानरपार्श्वम् अगमत् । बानरो ऽपि तं चिरायातं सोद्वेगम् दृष्ट्वास्त्रोक्त्वा ग्राह । नो मित्र । किम् अथ चिरवेक्षया समायातो ऽसि । कथं साह्याद् ग्राहयसि । न च सुमायितादि पठसि । सो ऽब्रवीत् । 27 मित्र । अद्याहं तव धातुवाचया निरुन्निरुमिहितः । यथा । नोः कृतम् । मा मे त्वं स्वमुखं दर्शय । यतस् त्वं प्रतिदिनं मित्रम् उपवीक्षसि । न च तस्य स्वगृहद्वारदर्शने- न्नापि प्रत्युपकारं करोषि । तत् ते प्रायश्चित्तम् अपि नृक्षि । उक्तं च ।

30

ब्रह्मन्ने च सुरापि च । चोरे मयप्रति तथा ।

निष्कृतिर् विहिता सन्निः । कृतम् नृक्षि निष्कृतिः ॥ १० ॥

तत् त्वं मम देवरं प्रत्युपकारार्थं गृहम् आगच्छ । नो चेत् । त्वया सह मे परस्त्रीर्क्षि दर्शनम् । 33

तद् अहं तथा प्रोक्तस् तव सकाशम् आगतः । तेन मे तथा सह त्वदर्धं कसहायमाणक्षीयती
वेत्ता बभूव । तद् आगच्छ मे नृहम् । तव धातुवाया रचितचतुष्का प्रमुक्षितवस्त्रमर्द्धिमा-
खिलार्धुषितसत्कारद्वारदेशवर्धवर्धनमासिका सोत्कण्ठा तिष्ठति । मर्कट आह । मोः
मिष । उचितम् अमिहितं मे धातुपत्न्या । उक्तं च । यतः ।

इहाति प्रतिगृह्णाति । गृह्यम् आख्याति पृच्छति ।

मुक्ते मोक्षयते वैव । बद्धिधं प्रीतिवचनम् ॥ ११ ॥

6

परं वनचरा वयम् । युष्मदीयं च जलान्तरं नृहम् । तत् कथं तव गन्तुं शक्यते । तस्मात्
ताम् अपि धातुपत्नीम् अप्राणय । येन प्रणम्य तस्मा आशीर्वादं गृह्णामि । सो ऽब्रवीत् ।
मिष । अस्ति समुद्रान्तः सुरस्ये पुष्पिनप्रदेशे ऽर्द्धनृहम् । तन् मम पुष्टम् आरुढः सुखेनाङ्ग- 9
तोमथो मच्छ । सो ऽपि तत् कृत्वा सागन्दम् आह । मद्र । यच्च एवम् । तर्हि । स्वयंताम् ।
किं विवर्धितम् । एषो ऽहं तव पुष्टम् आरुढः । तच्चागुठिती ऽग्नाधि जलधौ मच्छन्तम्
आलोक्ष्य मयवसमना वाजरः प्रोवाच । धातः । शनैर् नम्यताम् । ज्ञावते जलकक्षीक्षीर् 12
मे शरीरम् । तत् कृत्वा मकरश् चिन्तयाम् आस । एव तावन् मत्पुष्ट्युतो ऽग्नाधसखि-
सत्वात् तिस्रमायम् अपि गन्तुं न शक्तः । इति मम वशीभूतः । तत् कथयाम्य अस्म
स्वामिप्रायम् । येनानीष्टदेवताम् अनुस्मरति । उक्तवांश् च । मद्र । मया त्वं मार्था- 15
वाक्सेन विश्वास्य वधार्थम् आनीतः । तत् स्मर्यताम् अमीष्टदेवता । सो ऽब्रवीत् । धातः ।
किं मयापुष्टतं तस्मा मवतो वा । येन वधोपायश् चिन्तितः । मकर आह । मोः ।
तस्मात् तावद् अमृतरसफलास्वादनमुत्सादतस् तव हृदयस्य मन्थे दीहृदः संवातः । 18
तैर्नृहम् अनुष्ठितम् । ततः प्रत्युत्पन्नमतिर् वाजरः प्राह । मद्र । यच्च एवम् । किं त्वया
*तवैव मम न कश्चितम् । येन जम्बूकोटरान्तरस्थापितं सुखाद् हृदयं सखैव समानेयम् ।
तद् वृक्षाहं स्वादुहृदयेन विना मूव्यहृदयो ऽप्राणीतः । तत् कृत्वा मकरः सागन्दम् 21
आह । मद्र । यच्च एवम् । तद् अर्पय मे तद् एव हृदयम् । येन सा कुष्ठपत्नी तद्
मन्थयित्वा त्वं अनशनान् निवर्तते । अहं च त्वां च तम् एव जम्बूपादपं प्रापयामि ।

एवम् उक्त्वा निवृत्त्य तद् एव जम्बूतक्षतसम् अगमत् । वाजरो ऽपि अस्थितविविध- 24
देवतोपयाधितशतः कषम् अपि जलधित्तीरम् आसाद्य दीर्घदीर्घतरन्मन्थक्रमेण तम्
एव जम्बूपादपम् आरुढश् चिन्तयाम् आस । अहो । मया सन्धाः प्रायाः । अथवा साध्
इहम् उच्यते ।

27

न विश्वेदे अविश्वे । विश्वे ऽपि न विश्वेत् ।

विश्वासाद् मयम् उत्पन्नं । मूलाद् अपि निष्कनति ॥ १२ ॥

तन् ममैतद् अथ पुनर्वन्नादिनम् इव संवातम् । मकर आह । मो मिष । अर्पय मे 30
हृदयम् । येन ते धातुपत्नी तद् मन्थयित्वा अनशनान् उच्यते । अथ विहस्य निर्मर्त्तमानो
मर्कट आह । धिग् मूर्ख । विश्वसाघातक । किं कस्यचिद् धृदयं द्वितीयं भवति । तद्
गम्यतां स्वज्ञानम् । अस्म जम्बूवृक्षान्तरान् न पुनर् आगन्तव्यम् । इति । उक्तं च । 33

सकृद् द्रुष्टं च यो मित्रं । पुनः संधातुम् इच्छति ।

स मृत्युम् उपगृह्णाति । गर्भम् अन्धतरी यथा ॥ १३ ॥

तत् कृत्वा सविस्मयो मकरश् चिन्तितवान् । अहो । किं मूढेनृक्ष स्वामिप्रायो निवेदितः । ३
तद् यदि कश्चित् पुनर् अपि विश्वासं गच्छति । तद् मूढो ऽपि विश्वासयामि । इति
विचिन्त्य प्रोवाच । मित्र । *अस्मा न किञ्चिद् धुदयेन प्रयोजनम् । मया तव हृदयानि-
प्रायपरीचयार्थं हास्येनैदम् अभिहितम् । तद् आगच्छ प्रायश्चक्यायेनृक्षदावासम् । ६
त्वन्नातृपत्नी त्वां प्रत्नं उत्कण्ठोत्कण्ठा तिष्ठति । वानर आह । नो द्रुष्ट । मम्यताम्
अधुना । नृहम् आवमिष्यामि । यतः ।

पुमुच्यतः किं न करोति पापं

9

चीया मरा निष्कृष्या भवन्ति ।

आस्माहि मद्मे प्रियदर्शनस्य

न नृहदन्तः पुनर् एति क्रूरम् ॥ १४ ॥

upa 12

मकर आह । कथम् एतत् । सो ऽप्रवीत् ।

॥ कथा १ ॥

अस्ति कुचापि कूपे गङ्गदत्तो नाम मण्डूकराजः । स कदाचिद् 15
दायादैर् उद्वेजितो ऽरघट्टघटीमालाम् आरुह्य कूपात् क्रमेण
निष्क्रान्तः । अथ तेन चिन्तितम् । कथं तेषां दायादानां मया
प्रत्यपकरणीयम् । उक्तं च ।

18

आपदि येनोपकृतं । येन च हसितं दशासु विषमासु ।

उपकृत्य तयोर् उभयोः । पुनर् अपि जातं नरं मन्ये ॥ १५ ॥

Ar

इति । एवं चिन्तयन् स बिले प्रविशन्तं प्रियदर्शनाभिधं कृष्णसर्पम् 21
अपश्यत् । तं दृष्ट्वा भूयो ऽप्य् अचिन्तयत् । एनं कृष्णसर्पं तच्च
कूपे नीत्वा सकलदायादानाम् उच्छेदं करोमि । उक्तं च । यतः ।

शत्रुम् उत्पाटयेत् प्राज्ञस् । तीक्ष्णं तीक्ष्णेन शत्रुणा ।

24

*व्यथाकरं सुखार्थाय । कण्टकेनैव कण्टकम् ॥ १६ ॥

एवं संपरिभाष्य बिलद्वारं गत्वा तम् आहूतवान् । एष्य एहि ।

प्रियदर्शन । एहि । इति । तच् छुत्वा सर्पश्च चिन्तयाम् आस । य
एष माम् आहूयति । स स्वजातीयो न भवति । नैषा च
सर्पवाणी । अन्येन केनापि सह मम मर्त्यलोके संधानं नास्ति ।⁵
तद् अत्रैव स्थितस् तावद् वेद्मि । को ऽयं भविष्यति । उक्तं
च । यतः ।

यस्य न ज्ञायते शीलं । न कुलं न पराक्रमः ।

6

न तेन संगतिं कुर्याद् । इत्य् उवाच बृहस्पतिः ॥ १७ ॥

कदाचित् को ऽपि मन्त्रवाद्य् ओषधिचतुरो वा माम् आहूय
बन्धने क्षिपति । अथवा कश्चित् पुरुषो वैरम् अनुस्मृत्य कस्यचित्
पाक्षिकस्यार्थं आहूयति । आह च । को भवान् । स आह ।
अहं गङ्गदत्तो नाम मण्डूकाधिपतिस् त्वत्सकाशं मैत्र्यर्थम्
अभ्यागतः । तच् छुत्वा सर्प आह । भोः । अश्रद्धेयम् एतत् ।¹²
तृणानां वह्निना सह प्रेमबन्धः । उक्तं च ।

यो यस्य जायते वध्यः । स स्वप्ने ऽपि कथंचन ।

न तत्समीपम् अभ्येति । तत् किम् एतत् प्रजल्पसि ॥ १८ ॥

15

गङ्गदत्त आह । भोः । सत्यम् इदम् । स्वभाववैरी भवान् अस्मा-
कम् । परं परिभवाद् अहं त्वत्सकाशं प्राप्तः । उक्तं च । यतः ।

सर्वस्वनाशे संजाते । प्राणानाम् अपि संशये ।

18

अपि शत्रुं प्रणम्योच्चैः । रक्षेत् प्राणान् धनानि च ॥ १९ ॥

सर्प आह । अथ कस्मात् ते परिभवः । स आह । दायादेभ्यः ।
सर्पो ऽब्रवीत् । तत् क्व त आश्रयः । हृदे । कूपे । वाप्याम् । तडागे²¹
वा । स आह । कूपे ममाश्रयः । सर्प आह । तन् नास्ति तच्च मे
प्रवेशः । प्रविष्टस्य स्थानं नास्ति । यच्च स्थितस् तव दायादान्
व्यापादयामि । तद् गम्यताम् । इति । उक्तं च ।

24

यच् छक्यं यसितुं यासं । यस्तं परिणमेच् च यत् ।

हितं च परिणामे यत् । तद् भक्ष्यं भूतिम् इच्छता ॥ २० ॥

गङ्गदत्त आह । भोः । समागच्छ त्वम् । अहं सुखोपायेन तव तत्र १
प्रवेशं करिष्यामि । तथा तस्य मध्ये जलोपान्ते रम्यतरं कोटरम्
अस्ति । तत्र स्थितस् त्वं लीलया तान् दायादान् साधयिष्यसि ।
तच् छुत्वा सर्पो व्यचिन्तयत् । अहं तावद् वृद्धः । कदाचित् ६
कथंचिन् मूषकम् एकं प्राप्नोमि । न वा । अथवा साध् इदम्
उच्यते ।

यो हि प्राणपरिक्षीणः । सहायैः परिवर्जितः ।

9

सो ऽति सर्वसुखोपायां । वृत्तिम् आरभते बुधः ॥ २१ ॥

एवं विचिन्त्य तम् आह । भो गङ्गदत्त । यद्य् एवम् । तद् अये
भव । येन तत्र गच्छावः । गङ्गदत्त आह । भोः प्रियदर्शन । अहं 12
त्वां सुखोपायेन तत्र नयामि स्थानं च दर्शयिष्यामि । परं त्वया-
स्मत्परिजनो रक्षणीयः । केवलं यान् अहं दर्शयामि । त एव
भक्षणीयाः । इति । सर्प आह । भद्र । सांप्रतं त्वं मे मित्रत्वम् 15
उपागतः । तन् न भेतव्यम् । यद् एव तवाभिरुचितम् । तद्
एवाचरिष्यामि । इति । एवम् उक्त्वा बिलान् निष्क्रम्य तम्
आलिङ्ग्य च तेनैव सह प्रस्थितः । अथ कूपान्तम् आसाद्यारघट- 18
घटिकामार्गेण सर्पस् तेन सह तस्यालयं गतः । ततश्च
गङ्गदत्तेन कृष्णसर्पे कोटरे धृत्वा दर्शितास् ते दायादाः । तेन
च ते सर्वे शनैः शनैर् भक्षिताः । तदभावे केचित् तदीया अपि 21
साशङ्कं विश्वास्य निःशेषिताः । अथ सर्पेणाभिहितम् । भद्र ।
निःशेषितास् ते रिपवः । तत् प्रयच्छ मे किञ्चिद् भोजनम् ।
यतो ऽहं त्वयानीतः । गङ्गदत्त आह । भद्र । कृतं त्वया मित्रकृत्यम् । 24

तत् सांप्रतम् अनेनैव घटिकामार्गेण गम्यताम् । इति । सर्प
आह । भो गङ्गदत्त । न सम्यग् अभिहितं भवता । कथम् अहं
तच्च गच्छामि । मदीयविलदुर्गम् अन्यै रुद्धं भविष्यति । अपः
स्थितस्य मे मण्डूकम् एकैकं स्ववर्गीयम् अपि प्रयच्छ । नो
चेत् ! सर्वान् अपि भक्षयिष्यामि । तच्च क्षुत्वा गङ्गदत्तो व्याकु-
लितमना व्यचिन्तयत् । अहो । किम् एतन् मया कृतम् एनम्
आनीय । तद् यदि निषेधयिष्यामि । तत् सर्वान् अपि भक्षयि-
ष्यति । अथवा साध्व् इदम् उच्यते ।

यो ऽमिषं कुरुते मिषं । वीर्याभ्यधिकम् आत्मनः ।

9

स करोति न संदिग्धम् । आत्मना विषभक्षणम् ॥२२॥

तत् प्रयच्छाम्य् अस्मैकैकं दिनं प्रति सुहृदम् अपि । उक्तं च ।

सर्वस्वहरणे शक्तं । शत्रुं बुद्धियुता नराः ।

12

तोषयन्त्यल्पदानेन । बाढवं सागरो यथा ॥२३॥

तथा च ।

सर्वनाशे समुत्पन्ने । अर्धे त्यजति पण्डितः ।

15

अर्धेन कुरुते कार्यं । सर्वनाशो हि दुःसहः ॥२४॥

तथा च ।

न स स्वल्पकृते भूरि । नाशयेन् मतिमान् नरः ।

18

एतद् एव हि पाण्डित्यं । यत् स्वल्पाद् भूरिरक्षणम् ॥२५॥

एवं निश्चित्यैकैकं मण्डूकं नित्यम् एवादिशत् । सो ऽपि तं
भक्षयित्वान्यम् अपि तस्य परोक्षं भक्षयति । अथवा साध्व् इदम्
उच्यते ।

यथा हि मलिनैर् वस्त्रैर् । यच्च तत्रोपविश्यते ।

एवं चलितवृत्तस् तु । वृत्तशेषं न रक्षति ॥२६॥

24

अथान्यस्मिन् अहनि तेन मण्डूकान् भक्षयता गङ्गदत्तसुतः सुन-
दत्तो नाम मण्डूको भक्षितः । तं दृष्ट्वा गङ्गदत्तः सुतारस्वरेण
विललाप । ततः स्वपत्न्याभिहितम् ।

8

किं क्रन्दसि निराक्रन्द । स्वपक्षक्षयकारक ।

स्वपक्षस्य क्षये जाते । परिचां कः करिष्यति ॥ २७ ॥

तद् अद्यापि चिन्त्यताम् आत्मनो निष्क्रमणम् । अस्य वधोपायो
वा । अथ गच्छता कालेन समस्ता अपि निःशेषितास् ते
मण्डूकाः । केवलं गङ्गदत्तस् तिष्ठति । ततश्च प्रियदर्शनेनोक्तम् ।
भद्र गङ्गदत्त । बुभुक्षितो ऽहम् । निःशेषिताः सर्वे मण्डूकाः । तद्
दीयतां किञ्चिद् भोजनं मे । यतो ऽहं त्वयानीतः । स आह । भो
मित्र । न त्वयाच विषये मयि विद्यमाने चिन्ता कार्या । तद्
यदि मां प्रेषयसि । तद् अन्येषाम् अपि कूपानां विश्वास्य सर्वान्
मण्डूकान् अप्रानयामि । सो ऽब्रवीत् । मम तावत् त्वम् अभक्ष्यो
भ्रातृस्थाने । तद् यद्य् एवं करोषि । तत् सांप्रतं पितृस्थाने भवसि ।
तद् एवं कृतोपायचित्तस् तस्मात् कूपान् निष्क्रान्तः । प्रियदर्शनो
ऽपि तदागमनकाङ्क्षया तत्रस्थः *प्रतीक्षमाणस् तिष्ठति । अथ
चिरात् प्रियदर्शनस् तस्मिन् एव कूपे ऽन्यकोटरवासिनीं गोधाम्
उवाच । भद्रे । क्रियतां मे स्तोकं साहाय्यम् । यतश्च चिरपरिचितस्
ते गङ्गदत्तः । तद् गत्वा तत्सकाशं कुचचिज् जलाशये मम सदेशं
कथय । यद् आगम्यतां द्रुततरम् एकाकिनापि भवता । यद्य् अन्ये
मण्डूका नृगच्छन्ति । नार्हं त्वया विनाच वस्तुं शक्नोमि । तथाहं
यदि त्वां प्रति विरुद्धम् आचरामि । तन् मदीयं जन्मसुकृतं तव ।
इति । गोधा च तस्य वचनाद् द्रुततरम् अन्विष्य गङ्गदत्तम् आह ।
भद्र । तव सुहृत् प्रियदर्शनस् तव मार्गे *समीक्षमाणस् तिष्ठति ।

24

ततः शीघ्रम् आगम्यताम् । अपरं च । तेन त्वां प्रति विरूपाच-
रणार्थं जन्मसुकृतम् अन्तरे धृतम् । तन् निःशङ्केन मनसा समा-
गम्यताम् । इति । तच् छ्रुत्वा गङ्गदत्त आह ।

बुभुक्षितः किं न करोति पापं
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ।
आख्याहि भद्रे प्रियदर्शनस्य
न गङ्गदत्तः पुनर् एति कूपम् ॥ २८ ॥

एवम् उक्त्वा तां विसर्जयाम् आस ॥

तत् । मो दुष्ट जलचर । अहम् अपि गङ्गदत्त इव लब्धुहे न कथंचिद् अण् १
आयास्यामि । तच् छ्रुत्वा मकर आह । मो मित्र । श्रुतद् युज्यते कर्तुम् । सर्वेष्वेव मे
कृतघ्नतादोषम् अपनय गृह्णामहेन । अन्वया तयोपरि प्राचोपवेष्टनं करिष्यामि । वागर
आह । मूढ । किम् अहं सत्यकर्णो नाम *दृष्टापाचो ऽपि स्वयम् एव तपैव नत्वात्मानं १२
व्यापादयिष्यामि । मकर आह । को ऽसौ सत्यकर्णो नाम । कथं *दृष्टापाचो मृतः । तन्
मे निवेद्यताम् । इति । वागर आह ।

॥ कथा २ ॥

15

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे करालकेसरो नाम सिंहः । तस्य च
धूसरको नाम शृगालः सद्गुणाययी परिचारको ऽस्ति । अथ
कदाचित् सिंहस्य हस्तिना सह युध्यमानस्य शरीरे गुरुतरप्रहाराः १६
संजाताः । तैः पदम् अपि चलितुं न शक्नोति । तस्य *चाचलनाद्
धूसरकः क्षुत्क्षामकण्ठो दीर्बल्यं गतो ऽन्यस्मिन् अहनि तम्
अवोचत् । स्वामिन् । बुभुक्षया पीडितो ऽहं पदात् पदम् अपि २१
चलितुं न शक्नोमि । तत् कथं ते शुश्रूषां करोमि । सिंह आह ।
भो धूसरक । अन्वेषय किञ्चित् सत्त्वम् । येनेमाम् अवस्थां गतो
ऽपि व्यापादयामि । तच् छ्रुत्वा शृगालो ऽन्वेषणं कुर्वन् किञ्चित् २४

समीपवर्तिनं यामम् आसाद्य लक्ष्मकर्णनामानं रासभं तडागोपान्ते
 प्रविरलदूर्वाङ्कुराणि कृच्छ्राद् आस्वादयन्तं दृष्टवान् । ततश्च
 तेन समीपवर्तिना भूत्वाभिहितः । माम् । मदीयो ऽयं नमस्कारः
 संभाष्यताम् । चिराद् दृष्टः । कथम् एवं दुर्बलतां गतः । लक्ष्मकर्ण
 आह । भो भगिनीसुत । किं करोमि । रजको ऽतिनिर्दयो माम्
 अतिभारेण पीडयति । घासमुष्टिम् अपि न प्रयच्छति । केवलं
 ममात्र धूलिमिश्रितानि दूर्वाङ्कुराणि भक्षयतो नास्ति शरीरपु-
 ष्टिः । इति । शृगाल आह । माम् । यद्य् एवम् । तद् अस्ति
 *मरकतसदृशशष्पप्रायो नदीसनाथो रमणीयप्रदेशः । तत्रागत्य
 मया सह सुभाषितगोष्ठीसुखम् अनुभवंस् तिष्ठ । लक्ष्मकर्ण आह ।
 भो भगिनीसुत । युक्तम् उक्तं भवता । परं याम्याः पशवो
 ऽरण्यचराणां वध्याः । तत् किं तेन भव्यप्रदेशेन । शृगाल आह । 12
 मा मैवं वद । मञ्जुपञ्जररक्षितः प्रदेशो ऽसौ । तन् नास्ति
 कस्यचिद् अपरस्य तत्र प्रवेशः । परम् अनेनैव भवदीयविधिना
 रजककर्द्विर्हितास् तिस्रो रासभ्यो ऽनाथाः सन्ति । ताश्च पुष्टिम् 15
 आपन्ना यौवनोत्कटा माम् इदम् आहुः । भो मातुलक । त्वं कम
 अपि यामं गत्वास्मदुचितं पतिम् आनय । तदर्थं च त्वाम् अहम्
 आनेतुम् आयातः । अथ शृगालवचनं श्रुत्वा कामपीडिताङ्गो 18
 लक्ष्मकर्णस् तम् उवाच । भद्र । यद्य् एवम् । तद् अये भव ।
 त्वरितं तत्र गच्छावः । युक्तं चैतत् ।

नामृतं न विषं किञ्चिद् । एकां मुक्ता नितम्बिनीम् ।

21

जीयते सङ्गतो यस्या । म्रियते च वियोगतः ॥२९॥

शृगालेन सहासौ सिंहान्तिकम् उपगतः । सिंहो ऽप्य् अतिमूर्ख-
 तया क्रमान्तिकप्राप्तम् अपि खरं दृष्ट्वातिहर्षाद् उत्प्लुत्य तदुपरि 24

दूरं गत्वा पपात । गर्दभो ऽपि तं वज्रपातम् इव मन्यमानः ।
किं किम् इदम् । इति विचिन्तयन् अक्षततनुर् एव दैवात्
कथम् अपि तस्माद् अपेतः । यावच्च च पश्चाद् अवलोकयति ।
तावत् क्रूरं रक्तान्तनयनम् अतिभयानकम् अदृष्टपूर्वं सत्त्वं दृष्ट्वा
भयार्तस् त्वरितपदं तद् एव नगरं जगाम । इति ।

अथ गोमायुना सिंहो ऽभिहितः । भोः । किम् एतत् ।
दृष्टस् ते विक्रमो मया । अथ सिंहः सविस्मयम् आह । भोः ।
मया न क्रमः सज्जित आसीत् । तत् किम् अहं करोमि । किं
मात्क्रमाक्रान्तो गजो ऽपि गच्छेत् । शृगालः प्राह । संप्रत्य् अपि
त्वया सज्जितक्रमेण स्थातव्यम् । यतः पुनर् अयम् अहम् एनं
त्वदन्तिकम् आनेष्यामि । सिंहः प्राह । भद्र । यो मां प्रत्यक्षं
दृष्ट्वा गतः । स कथं पुनर् अयम् समेष्यति । तद् अन्यत् किञ्चित्¹²
सत्त्वम् आनय । शृगालः प्राह । किं तवानया चिन्तया । अचार्थं
ऽहम् एव जागरूकस् तिष्ठामि । इत्य् उक्त्वा शृगालो रासभ-
मार्गेण यावद् गच्छति । तावत् तथैव स्थाने चरन्स् तिष्ठति ।¹⁵
अथ शृगालं दृष्ट्वा रासभः प्राह । भो भागिनेय । भयस्थाने
त्वय्यहं नीतः । यद् देवान् मृत्युवशं न गतः । तत् कथय । किं
तत् सत्त्वम् अतिरौद्रम् । यस्य वज्रोपमप्रहाराद् अहं मुक्तः । तच्¹⁸
क्षुत्वा शृगालः प्रहसन् आह । माम् । सा रासभी विहिताश्रुत-
शृङ्गारा त्वाम् अवलोक्य सानुरागालिङ्गितुम् उन्विता । त्वं च
कातरतया नष्टः । तया पुनर् नश्यतो भवतो ऽवलम्बनार्थं हस्तः²¹
प्रसारितः । न चान्यद् अयम् कारणम् । तद् आगच्छ । सा तत्कृते
प्रायोपवेशनकृतमतिर् एतद् वदति । यदि मे लक्ष्मणो भर्ता न
भवति । तद् अहम् अग्निं जलं वा प्रविशामि । विषं वा²⁴

भक्षयामि । तथापि तद्वियोगं सोढुं न शक्नोमि । तत् प्रसादं कृत्वा
तच्चागच्छ । नो चेत् । स्त्रीहत्या ते भविष्यति । मन्मथश्च कोपं
करिष्यति । उक्तं च ।

3

स्त्रीमुद्रां मकरध्वजस्य जयिनीं सर्वार्थसंपादनीम्
एनां ये प्रविहाय यान्ति कुधियः स्वर्गापवर्गेच्छया ।

तद्दोषैर् विनिहत्य ते दुततरं नम्रीकृता मुण्डिताः

śārdū 6

केचिद् रक्तपटीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्च चापरे ॥३०॥

तथासौ तद्वचनप्रत्ययितो भूयो ऽपि तेन सह प्रस्थितः । साध्व्
इदम् उच्यते ।

9

जानन् अपि नरो दैवात् । प्रकरोति विगर्हितम् ।

कस्मैचित् कर्म किं लोके । गर्हितं रोचते कृतम् ॥३१॥

अचान्तरे धूर्तवचनशतविप्रतारितो रासभः पुनर् अप् उपान्तिकम् 12
आगतः प्राक्सज्जितक्रमेण सिंहेन तत्कालं घ्यापादितः । ततश्च
तं हत्वा ऋगालं रक्षपालं विधाय स्वयं ज्ञानार्थं नद्यां गते सिंहे
ऋगालेनातिलील्यात् खरस्य कर्णहृदयं भक्षितम् । ज्ञात्वा च 15
कृतयथोचितविधिः सिंहो यावद् आगच्छति । तावत् कर्णहृदय-
रहितं खरं दृष्ट्वा कोपपरीतात्मा ऋगालम् आह । आः पाप ।
किम् इदम् अनुचितम् अनुष्ठितम् । यत् कर्णहृदयभक्षणेनायम् 18
उच्छिष्टतां नीतः । ऋगालः सविनयम् आह । स्वामिन् । मा
मैवं वद । कर्णहृदयरहित एवायम् आसीत् । कथम् अन्यथेहागत्य
स्वयं त्वाम् अवलोक्य भयाद् गत्वा भूयो ऽप्य् आगतः । अतः 21
एवोच्यते ।

आगतश्च गतश्च चैव । दृष्ट्वासौ त्वां भयानकम् ।

अकर्णहृदयो मूर्खो । गत्वा यः पुनर् आगतः ॥३२॥

24

अथ शृगालवचनेन जातप्रत्ययः सिंहस् तेनैव सह संविभज्याश-
ङ्कितमनास् तं भक्षितवान् ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । गृहम् अपि सम्भार्यो रासमः । इति । तत् । मूर्ख । कपटं कृतं ।
त्वया । परं शुद्धिरेकैव सत्त्ववचनेन विनाशितम् । साध्व इदम् उच्यते ।

स्वार्थम् उत्सृज्य यो इक्षी । सत्त्वं ब्रूते स मन्धीः ।

स स्वार्थाद् भ्रमति नूनं । शुद्धिर इवापरः ॥ ३३ ॥

6

मकर आह । कथम् एतत् । वानरः कथयति ।

॥ कथा ३ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने को ऽपि कुम्भकारः । स कदाचित्,
प्रमत्तस् तीक्ष्णायस्य भग्नभाराडकर्परस्योपरि महता वेगेन धाव-
मानः पपात । ततश्च कर्परकोट्या पाटितललाटतटो रुधि-
रामुतशरीरः कथंचिद् उत्थितः । ततश्च चापथ्यसेवनात् कर्पर-¹²
प्रहारः करालतां गतः । अथ कदाचिद् दुर्भिक्षुपीडिते देशे
क्षुत्क्षामो ऽसौ कैश्चिद् राजसेवकैः सह देशान्तरं गत्वा राजसेवको
बभूव । स च राजा तस्य ललाटे ऽतिकरालाकारं कर्परप्रहारं¹⁵
दृष्ट्वा चिन्तयाम् आस । नूनं वीरपुरुषो ऽयं कश्चित् । तेन ललाटे
ऽस्य संमुखः प्रहारः । इति विचिन्त्य मानदानादिभिः सर्वेषाम्
अधिकं सप्रसादं तं पश्यति । ते ऽपि राजपुत्रास् तस्य प्रसादा-¹⁸
तिशयं पश्यन्तः परम् ईर्ष्याधर्मे वहन्तो ऽपि राजभयान् न
किञ्चिद् ऊचुः । अथान्यस्मिन् अहनि क्रियमाणायां वीरसंभाव-
नायां *प्रकल्पमानेषु गजेषु संनक्षमानेषु वाजिषु विलोक्यमानेषु²¹
योद्धृषु भूभुजा स कुम्भकारः प्रस्तावे पृष्टः । भो राजपुत्र । किं ते
नाम । का च जातिः । कस्मिन् संयामे प्रहारो ऽयं ते ललाटे

लघ्नः । सो ऽब्रवीत् । देव । युधिष्ठिराभिधः कुलालो ऽहं जात्या ।
 न चायं शस्त्रप्रहारः । किं त् अनेककर्परसंकुले प्राक्लृणप्रदेशे
 मद्यपानविकलः प्रधावन् कर्परोपरि पतितः । ततः कर्परप्रहारो ४
 ऽयं करालतां गतः । ततो राजा व्यचिन्तयत् । अहो । वञ्चितो
 ऽहम् अनेन राजपुत्रानुकारिणा कुलालेन । तद् दीयताम्
 अस्यार्धचन्द्रः । तथानुष्ठिते कुम्भकारः प्राह । देव । मैवं कुरु । ६
 पश्य मे समरे हस्तलाघवम् । राजा प्राह । भोः । सर्वगुणनिधिर्
 भवान् । तद् अपि गम्यताम् । उक्तं च । यतः ।

शूरो ऽसि कृतविद्यो ऽसि । दर्शनीयो ऽसि पुत्रक । ९

कुले यस्मिंस् त्वम् उत्पन्नो । गजस् तच्च न हन्यते ॥३४॥

कुलाल आह । कथम् एतत् । राजा कथयति ।

॥ कथा ४ ॥

12

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे सिंहमिश्रुनम् । अथ कदाचित् सिंही
 पुत्रद्वयं जनयाम् आस । सिंहो ऽपि नित्यं मृगादीन् व्यापाद्य
 सिंखा ददाति । अथ कदाचित् तेन वने परिभ्रमता न किञ्चिद् 15
 आसादितम् । भगवान् आदित्यो ऽस्तशिखरम् उपेतः । अथ
 तेन स्वगृहम् आगच्छता मार्गे शृगालशिषुः प्राप्तः । स च ।
 बालको ऽयम् । इति कृतानुकम्पेन दंष्ट्रामध्ये विधृत्य यत्नेन 18
 जीवन् आनीय सिंखाः समर्पितः । ततश्च सिंखाभिहितम् ।
 भोः कान्त । आनीतं किञ्चिद् भोजनं त्वया । सिंह आह । प्रिये ।
 अद्यैवं शृगालशिषुं विना न किञ्चिद् आसादितम् । अयम् अपि 21
 च । स्वजातीयो बालकश्च । इति मत्वा मया न हतः । उक्तं
 च । यतः ।

स्त्रीविप्रलिङ्गिबालेषु । प्रहर्तव्यं न कर्हिचित् ।

प्राणत्यागे ऽपि संजाते । विश्वस्तेषु विशेषतः ॥३५॥

इदानीं त्वम् एनं भक्षयित्वा पथ्यं कुरु । प्रातर् *अन्यत् किञ्चिद्
आनेष्यामि । साब्रवीत् । कान्त । त्वय्ययम् । बालको ऽयम् ।
इति विचिन्त्य न व्यापादितः । तत् कथम् अहम् एनं स्वोदरार्थं
विनाशयामि । उक्तं च ।

अकृत्यं नैव कृत्यं स्यात् । प्राणत्यागे ऽप्य् उपस्थिते ।

न च कृत्यं परित्याज्यम् । एष धर्मः सनातनः ॥३६॥

तस्मान् ममूयं तृतीयः पुत्रो भविष्यति । इति । एवम् उक्त्वा
स्वस्तनक्षीरेण तं परां पुष्टिम् उपानयत् । एवं ते त्रयो ऽपि
शिशवः परस्परम् अज्ञातजातिविशेषा एकाचारविहारा बाल-
कालं निर्वाहयां चक्रुः । अथ कदाचित् तत्र वने भ्रमन् अरण्य-
गजः समायातः । तं दृष्ट्वा तौ सिंहसुतौ प्रकुपितौ हन्तुकामौ
तं प्रति प्रचलिता । ततस् तेन शृगालसुतेनाभिहितम् । अहो ।
गजो ऽयं युष्मत्कुलशत्रुः । तत् तत्र न गन्तव्यम् । एवम् उक्त्वा
स्वगृहं प्रति प्रधावितः । ताव् अपि ज्येष्ठबान्धवभङ्गान् निरु-
त्साहतां गतौ । साधु चेदम् उच्यते ।

एकेनापि सुधीरेण । सोत्साहेन रणं प्रति ।

सोत्साहं जायते सैन्यं । भग्ने भङ्गम् अवाप्नुयात् ॥३७॥

तथा च ।

अत एव हि वाञ्छन्ति । भूपा योधान् महाबलान् ।

शूरान् धीरान् कृतोत्साहान् । वर्जयन्ति च कातरान् ॥३८॥

अथ द्वाव् अपि भ्रातरौ गृहं प्राप्य विहसन्तौ पितृभ्यां ज्येष्ठभा-
तृचेष्टितम् ऊचतुः । यत् किलायं गजं दृष्ट्वा दूरतो ऽपि प्रनष्टः ।

इति । सो ऽपि तद् आकर्ण्य कोपाविष्टमनाः प्रस्फुरिताधरपल्लवस्
तामलोचनस् चिशिखां भृकुटिं कृत्वा तौ निर्भर्त्सयमानः परुषम्
उवाच । अथ सिंघैकान्ते नीत्वा प्रबोधितो ऽसौ । वत्स । कदा- 8
चिद् अपि मैवं वादीः । भवदीयभ्रातराव् एतौ । अथासौ
सान्त्वयनेन प्रभूततरकोपाविष्टस् ताम् अण् उवाच । किम्
अहम् एताभ्यां शौर्येण रूपेण विद्याभ्यासकौशलेन वा हीनः । 6
येनैतौ माम् उपहसतः । तन् मयावश्यम् एतौ व्यापादनीयौ ।
तच् कृत्वा तस्य जीवितम् इच्छन्ती सिंघ् अन्तर् विहस्य प्राह ।

शूरो ऽसि कृतविद्यो ऽसि । दर्शनीयो ऽसि पुत्रक । 9

कुले यस्मिंस् त्वम् उत्पन्नो । गजस् तच्च न हन्यते ॥३९॥

तत् सम्यक् शृणु । वत्स । त्वं शृगालीसुतो मया कृपापरया
स्वस्तनक्षीरेण पुष्टिं नीतः । तद् यावद् एतौ मात्पुत्रौ शिशुत्वात् 12
त्वां शृगालं न जानीतः । तावद् द्रुततरं गत्वा स्वजातीयानां
मध्ये भव । नो चेत् । एताभ्यां निहतो मृत्युपथम् एष्यसि । सो
ऽपि तच् कृत्वा भीतभीतमनाः शनैः शनैर् अपसृत्य स्वजाती- 15
यानां मिलितः ॥

तस्मात् त्वम् अपि यावद् एते सुभटास् त्वां कुलालं न
जानन्ति । तावद् द्रुततरम् अपसर । नो चेत् । विडम्बनां प्राप्य 18
मरिष्यसि । इति । कुलालो ऽपि तद् आकर्ण्य सत्वरं प्रनष्टः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । स्वार्थम् उत्सृज्य यो दत्तौ । इत्यादि । धिन् मूर्ख । यत् स्वया
स्त्रियो ऽर्थं एतत् कार्यम् अनुष्ठातुम् आरब्धम् । न हि स्त्रीणां कर्त्तव्यं विद्यासम् 21
उपनक्षति । सुष्ठु खल्व् इदम् आख्यानकम् आख्यायति ।

यदर्थं स्वकुलं त्वत्तं । जीवितार्थं च हारितम् ।

सा मां त्वयति निःश्रेया । कः स्त्रीणां विश्वसिन् नरः ॥४०॥

24

मकर आह । कथम् एतत् । वाग्वरः कथयति ।

॥ कथा ५ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने को ऽपि ब्राह्मणः । तस्य च प्रिया-
तिप्राणप्रिया । सापि कुटुम्बेन सह प्रतिदिनं कलहं कुर्वाणा नः
विश्राम्यति । सो ऽपि ब्राह्मणः कलहम् असहमानो भार्यावा-
ल्लभ्यात् *स्वकुटुम्बं परित्यज्य ब्राह्मण्या सह विप्रकृष्टं देशान्तरं
गतः । अथ महाटवीमध्ये ब्राह्मण्याभिहितम् । आर्यपुत्र । तृणा
मां बाधते । तद् उदकं क्षाप् अन्वेषय । अथासौ तद्वचनानन्तरं
यावद् उदकं गृहीत्वा समागच्छति । तावत् तां मृताम् अपश्यत् ।
अतिवल्लभतया विषादं कुर्वन् यावद् विलपति । तावद् आकाशे
वाचं शृणोति । तथा हि । यदि । ब्राह्मण । त्वं स्वकीयजीवितस्यार्थं
ददासि । ततस् ते जीवति ब्राह्मणी । तच् छुत्वा ब्राह्मणेन श्रुची-
भूय तिसृभिर् वाचाभिः स्वजीवितार्थं दत्तम् । *वाक्समम् एव 12
च जीविता सा ब्राह्मणी । अथ तौ जलं पीत्वा वनफलानि
च भक्षयित्वा गन्तुम् आरब्धौ । ततः क्रमेण कस्यचिन् नगरस्य
प्रवेशे पुष्पवाटिकां प्रविश्य ब्राह्मणो भार्याम् अभिहितवान् । 15
भद्रे । यावद् अहं भोजनं गृहीत्वा समागच्छामि । तावत् त्वया च
स्थातव्यम् । इत् अभिधाय प्रायासीत् । अथ तस्यां पुष्पवाटि-
कायां पङ्कुर अरघट्टं खेटयमानो दिष्यगिरा गीतम् उन्निरति । 18
तच् च श्रुत्वा कुसुमेषुणाभिहतया तत्सकाशं गत्वाभिहितम् । भद्र ।
यदि मां न कामयसे । तन् मम सक्ता ब्रह्महत्या तव । पङ्कुर
अब्रवीत् । किं व्याधियस्तेन मया करिष्यसि । साब्रवीत् । किम् 21
अनेनोक्तेन । अवश्यं त्वया सह संगमः कार्यः । तच् छुत्वा तथा
कृतवान् । सुरतानन्तरं साब्रवीत् । इतः प्रभृति यावज्जीवं मयात्मा

भवतो दत्तः । इति ज्ञात्वा भवान् अप् अस्माभिः सहागच्छतु ।
सो ऽब्रवीत् । एवम् अस्तु ।

अथ ब्राह्मणो भोजनं गृहीत्वा समागत्य तया सह भोक्तुम् :
आरब्धः । साब्रवीत् । एष पङ्कुर बुभुक्षितः । तद् एतस्यापि
क्रियन्तम् अपि यासं देहि । इति । तथैवानुष्ठिते ब्राह्मण्याभि-
हितम् । ब्राह्मण ' सहायहीनस् त्वं यदा यामान्तरं गच्छसि ' ६
तदा मम वचनसहायो ऽपि नास्ति । तत एनं पङ्कुं गृहीत्वा
गच्छावः । सो ऽब्रवीत् । न शक्नोम्य् आत्मानम् अप् आत्मना
वोढुम् । किं पुनर् इमं पङ्कुम् । साब्रवीत् । पेटाभ्यन्तरस्थम् अहं ७
नेष्यामि । अथ तत्कृतकवचनव्यामोहितचित्तेन तेन प्रतिपन्नम् ।
तथानुष्ठिते चान्यस्मिन् दिने कूपोपकण्ठविश्रान्तौ ब्राह्मणस् तया
पङ्कुपुरुषासक्त्या संप्रेर्य कूपान्तः पातितः । सापि पङ्कुं गृहीत्वा १२
कस्मिंश्चिन् नगरे प्रविष्टा । तत्र च *शुल्कचौर्यरक्षानिमित्तं राज-
पुरुषैर् इतस् ततो भ्रमन्निस् तन्मस्तकस्था पेटा दृष्टा । बलाद्
आच्छिद्य राजाये नीता । राजा च यावत् ताम् उद्धाटयति । १५
तावत् पङ्कुं ददर्श । ततः सा ब्राह्मणी विलापं कुर्वती राजपुरुषा-
नुपदम् एव तत्रागता राज्ञा पृष्टा । को वृत्तान्तः । इति । साब्र-
वीत् । ममैष भर्ता व्याधिबाधितो दायादसमूहैर् उद्वेजितो मया १८
स्नेहव्याकुलितमानसया शिरसि कृत्वा त्वत्सकाशम् आनीतः । तच्
छुत्वा राजाब्रवीत् । मम त्वं भगिनी । यामद्वयं गृहीत्वा भर्ता सह
भोगान् भुञ्जाना सुखेन तिष्ठ । २१

अथ स ब्राह्मणो देववशात् केनपि साधुना कूपाद् उत्ता-
रितः परिभ्रमंस् तद् एव नगरम् आयातः । तया दुष्टभार्यया
दृष्टः । राज्ञे निवेदितश्च । राजन् । अयं मम भर्तुर् वैरी समा- २४

यातः । राज्ञापि वधादिष्टः सो ऽब्रवीत् । देव । अनया मम सक्तं
 किञ्चिद् गृहीतम् अस्ति । यदि त्वं धर्मवात्सलः । तदा दापय ।
 राजाब्रवीत् । भद्रे । यत् त्वयास्य सक्तं किञ्चिद् गृहीतम् अस्ति ।
 तत् समर्पय । सा प्राह । देव । मया न किञ्चिद् गृहीतम् ।
 ब्राह्मण आह । यन् मया चिवाचिकं स्वजीवितार्थं तव दत्तम् ।
 तद् देहि । अथ सा राजभयात् तथैव चिवाचिकम् एव । जीवितं
 मया दत्तम् । इति जल्पन्ती प्राणैर् विमुक्ता । ततः सविस्मयं
 राजाब्रवीत् । किम् एतत् । इति । ब्राह्मणेनापि पूर्ववृत्तान्तः
 सकलो ऽपि तस्मै निवेदितः ॥

अतो ऽहं प्रवीमि । यदर्थं सज्जुषं त्वत्तम् । इत्यादि । वानरः पुनर् अष्ट आह ।
 बाधु चेदम् उपाख्यानं श्रूयते ।

न किं दद्यान् न किं कुर्यात् । स्त्रीमिर् अभ्यर्चितो नरः ।

अगन्धा यत्र ह्येषो । शिरो ऽपर्वणि मुष्टितम् ॥ ४१ ॥

मकरः प्राह । कथम् एतत् । वानरः कथयति ।

॥ कथा द्वि ॥

अस्ति प्रख्यातबलपौरुषो ऽनेकनरेन्द्रवृन्दमुकुटमरीचिजालजटि-
 लीकृतपादपीठः शरच्छशाङ्ककिरणनिर्मलयशः समुद्रपर्यन्तायाः
 पृथिव्या भर्ता नन्दो नाम राजा । तस्य सर्वशास्त्राधिगतसमस्ततत्त्वः
 सचिवो वररुचिर् नाम । तस्य च प्रणयकलहेन जाया कुपिता ।
 सा चातीववस्त्रभानेकप्रकारं परितोषमाणापि न प्रसीदति ।
 ब्रवीति च भर्ता । भद्रे । येन प्रकारेण तुष्यसि । तं वद । निश्चितं
 करोमि । ततः कथंचित् तयोक्तम् । यदि शिरो मुण्डयित्वा मम
 पादयोर् निपतसि । तदा प्रसादाभिमुखी भवामि । तथा चानु-
 स्थिते प्रसन्नासौ ।

अथ नन्दस्य भार्या तथैव रुष्टा प्रसाद्यमानापि न तुष्यति ।
तेनोक्तम् । भद्रे । त्वया विना मुहूर्तम् अपि न जीवामि । पादयोः
पतित्वा त्वां प्रसादयामि । साब्रवीत् । यदि खलीनं मुखे प्रक्षिप्याहं ॥
तव पृष्ठे समारुह्य त्वां धावयामि । धावितस् तु यद्य् अश्ववद्
धेषसे । तदा प्रसन्ना भवामि । तथैवानुष्ठितम् ।

अथ प्रभातसमये सभोपविष्टस्य राज्ञो वररुचिर् आयातः । ७
तं च दृष्ट्वा *राजा पप्रच्छ । भो वररुचे । किम् अपर्वणि मुगिडतं
शिरस् ते । सो ऽब्रवीत् । न किं दद्यान् न किं कुर्यात् । इति ॥

तत् । मूढ । त्वम् अपि नन्दवररुचिवत् स्त्रीवन्तः । ततस् तन्नखितेन त्वया मां प्रति ९
बधोपायप्रदासः प्रारब्धः । परं स्ववार्द्धेविषैव प्रकटितः । अथवा साध् इदम् उच्यते ।

आत्मनो मुखदोषेण । बध्यन्ते मुखसारिकाः ।

वक्त्रास् तत्र न बध्यन्ते । मीनं सर्वावसाधनम् ॥ ४२ ॥

12

तथा च । सुगुप्तं रक्षमायो ऽपि । दर्शयन् दास्यं वपुः ।

व्याघ्रचर्मप्रतिच्छन्नो । बाह्वते रासभो हतः ॥ ४३ ॥

मकर आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

15

॥ कथा ७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने शुद्धपटो नाम रजकः । तस्य च
*गर्दभ एको ऽस्ति । सो ऽपि घासाभावाद् अतिदुर्बलतां गतः । 18
तेन च रजकेनाटव्यां भ्रमता मृतव्याघ्रो दृष्टः । चिन्तितं च ।
अहो । शोभनम् आपतितम् । अनेन व्याघ्रचर्मणा प्रतिच्छाद्य
रासभं राक्षी यवक्षेत्रेषूत्सृजामि । ते च क्षेत्रपाला व्याघ्रं मत्वा 21
न निष्कासयिष्यन्ति । तथानुष्ठिते रासभो यथेच्छं यवभक्षणं
करोति । प्रत्यूषे रजको भूयो ऽपि स्वाश्रयं नयति । एवं च

गच्छति काले स पीनतनुः संजातः । कृच्छ्राद् बन्धनस्थानम्
अपि नीयते ।

अथान्यस्मिन् अहनि रासभो दूरस्थरासभीशब्दम् अशृणोत् ।
तच्छ्रवणमात्रेणैव स्वयं शब्दायितुम् आरब्धः । अथ तैः श्लेषैः ।
रासभो ऽयं प्रतिच्छन्नः । इति ज्ञात्वा लगुडपाषाणशरप्रहारैर्
व्यापादितः ॥

6

अतो ऽहं ब्रवीमि । सुगुप्तं रक्षमाद्यो ऽपि । इति । अथैतत् तेन सह बहतो वन-
चरैर्विक्रान्तमिहितम् । भो मकर । त्वदीया भार्याजनश्च उपविष्टा मृता । सो ऽपि
तच्च कृत्वा व्याकुलितमनाः प्राक्षपत् । भोः । किम् इदं संजातं मे मन्दमाम्बल । उक्तं च । 9

माता यच्च गृहे गच्छि । भार्या च प्रियवादिनी ।

अरक्षं तेन गन्तव्यं । यच्चारक्षं तत्रा गृहम् ॥ ४४ ॥

तत् । मित्र । चम्यताम् । यत् किञ्चिन् मयापराजम् । अहं तद्वियोनाद् वैशानरप्रविशं 12
करिष्यामि । तच्च कृत्वा वानरः प्रहसनं प्रोवाच । भोः । ज्ञातस् त्वं मया प्रथमम्
एव । *आसीद् यत् स्त्रीवन्नः स्त्रीवितश् च । सांप्रतं च प्रत्ययः संजातः । तत् । मूढ ।
आगच्छे ऽपि याति त्वं विषादं गतः । तावुगभार्यायां मृतायाम् उत्सवः कर्तुं युज्यते । उक्तं च । 15
यतः ।

या भार्या दुष्टचरिता । सततं क्लेशप्रिया ।

भार्याकृष्येण सा ज्ञेया । विदग्धैर् दाहया वरा ॥ ४५ ॥

तस्यात् सर्वप्रयत्नेन । नाम्नापि परिवर्चयेत् ।

13

स्त्रीयाम् इह हि सर्वासां । य इच्छेत् सुखम् आत्मनः ॥ ४६ ॥

यद् अन्तस् तन् न विद्वायां । यच्च विद्वायां न तद् बहिः ।

यद् बहिस् तन् न कुर्वन्ति । विविचचरिताः स्त्रियः ॥ ४७ ॥

21

आस्यां तावत् किम् अन्धेन । *दौरात्येनैह चोषिताम् ।

विधृतं स्त्रीदरेणापि । भ्रान्ति पुत्रम् अपि स्वकम् ॥ ४८ ॥

रूपायां सिंहसन्नावं । कठोरायां च मार्दवम् ।

24

जीरसायां रसं बाह्यो । वासिकायां विकल्पते ॥ ४९ ॥

मकर आह । भोः । अस्तु एतत् । परं किं करोमि । ममगुणवर्धयम् एव संजातम् ।
एवं तावद् गृहमग्नः । अपरं मित्रेण सहसंतोषश् च । अथवा भवत् एवं द्विषोपह- 27
तानाम् । उक्तं च । यतः ।

यावुग्रं मम पाण्डित्यं । तावुग्रं दिगुणं तव ।

गामूखं वारो न मर्ता च । किं *नु पञ्चसि नपिषे ॥ ५० ॥

30

वानर आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ८ ॥

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने हालिकदम्पती प्रतिवसतः स्म । सा च हालिकभार्या पत्युर् वृद्धभावात् सदैवान्यचित्ता न कथंचिद् गृहेः स्थिर्यम् आलस्यते । केवलं परपुरुषरता सा । अथ केनचित् परवित्तापहारकेण धूर्तेनोपलक्ष्य प्रोक्ता सा । सुभगे । मृतभार्यो ऽहं त्वद्दर्शनेन स्मरपीडितश्च । तद् दीयतां मे रतिसर्वस्वद-^८ क्षिणा । ततस् तयाभिहितम् । भोः सुभग । यद्य् एवम् । तद् अस्ति मे पत्युः प्रभूतधनम् । स च वृद्धत्वात् प्रचलितुम् अय् असमर्थः । तत् तद् आदायागच्छामि । यथा त्वया सहान्य-^९ गत्वा रतिसुखम् अनुभवामि । सो ऽब्रवीत् । रोचते ममम् अय् एतत् । प्रत्यूषे ऽच स्थाने शीघ्रं समागन्तव्यम् । येन सुन्दरं किञ्चिन् नगरं गत्वा त्वया सह जीवलोकः सफलीक्रियते । सापि ।^{१२} तथा । इति प्रतिज्ञाय प्रहसितवदना स्वगृहं गत्वा रात्रौ प्रसुप्ते भर्तेरि सर्वे वित्तम् आदाय प्रत्यूषसमये कथितस्थानम् उपागमात् । धूर्तो ऽपि ताम् अये विधाय दक्षिणां दिशम् आश्रित्य प्रस्थितः ।^{१५} एवं च सप्रमोदं तया सह वार्त्तासुखम् अनुभवन् योजनद्वये व्यतीते ऽये नदीं दृष्ट्वा धूर्तश्च चिन्तयाम् आस । किम् अहम् अनयार्धजरत्या करिष्यामि । किं च । कदाचिद् अस्याः पृष्ठतः^{१८} को ऽपि समेष्यति । तन् मे महानर्थः स्यात् । केवलम् अस्या वित्तम् आदाय गच्छामि ।

इति संचिन्त्य ताम् उवाच । प्रिये । दुस्तरैयं महानदी । तद्^{२१} अहं द्रव्यमात्रां पारे धृत्वा समागच्छामि । यथा त्वाम् एकाकिनीं स्वपृष्ठम् आरोप्य सुखेनोत्तारयामि । सा प्राह । सुभग । एवं

क्रियताम् । इत् उक्ताशेषं वित्तम् आदाय पुनर् अण् आह ।
भद्रे । परिधानाच्छादनवस्त्रम् अपि समर्पय । येन जलमध्ये
निःशङ्का व्रजसि । तथाऽनुष्ठिते धूर्तो वित्तं वस्त्रयुगलं च आदायः
यथाचिन्तितविषयं गतः ।

सापि कण्ठनिवेशितहस्तयुगला सोढेगा नदीतीरे यावद्
उपविष्टा तिष्ठति । तावत् काचिच् छृगालिका गृहीतमांसपि- ८
ण्डिका तत्राजगाम । आगत्य च यावत् पश्यति । तावन् नदीतीरे
महान् मत्स्यः सलिलान् निष्क्रम्य बहिः स्थित आस्ते । तं च
दृष्ट्वा सा मांसपिण्डम् उत्सृज्य तं मत्स्यम् अभिययौ । अचान्तर,
आकाशात् को ऽपि गृध्रस् तं मांसपिण्डम् आदायोत्पपात ।
मत्स्यो ऽपि शृगालिकां दृष्ट्वा नद्यां प्रविवेश । अथ सा शृगा-
लिका व्यर्थश्रमा गृध्रम् अवलोकयन्ती नम्रिकाया सस्मितम् १२
अभिहिता ।

गृध्रेणापहतं मांसं । मत्स्यो ऽपि सलिलं गतः ।

मत्स्यमांसपरिभष्टे । किं *नु पश्यसि जम्बुकि ॥ ५१ ॥

15

तच् छ्रुत्वा शृगालिका ताम् अपि पतिधनजारपरिभष्टां दृष्ट्वा
सोपहासम् आह ।

यादृशं मम पाण्डित्यं । तादृशं द्विगुणं तव ।

18

नाभूज् जारो न भर्ता च । जले तिष्ठसि नम्रिके ॥ ५२ ॥

एवं तस्मै कथयतः पुनर् अन्विज जलचरैश्चानन्त निवेदितम् । यद् अहो । स्वदीप्तगृहम्
अण् अपरेण महामकरेण संगृहीतम् । तच् छ्रुत्वासाय अतिदुःखितमनास् तं गृहम् २१
निःसारयितुम् उपायं चिन्तयति स्म । अहो । पश्यत मे *दैवहतकत्वम् । यत् किञ्च

मित्रं चाभिचितां यातम् । अपरं मे प्रिया मृता ।

गृहम् अन्विज च व्याप्तं । किम् अद्यापि मविष्यति ॥ ५३ ॥

24

अथवा युक्तम् इदम् उच्यते ।

क्षिद्रेष्वाङ्गर्षा बहुलीमवन्ति ॥

इति । तत् किं करोम्य् अनेन सह युक्तम् । किं वा साक्षीव संबोध गृहान् निःसारयामि । 8
किं वा मेद् दानं वा करोमि । अथवासुम् एव वानरमिषं पृच्छामि । उक्तं च ।

यः पृष्ट्वा कुर्वते कार्यं । प्रष्टव्यान् सहितान् गुरुन् ।

न तस्मात् प्रायते विप्रः । कस्मिंश्चिद् अपि कर्मणि ॥ ५४ ॥

6

इति विधिवत् भूयो ऽपि तं जम्बूवृक्षम् आहूतं कपिम् अपृच्छत् । मो मिष । पञ्च मे
मन्त्रमाश्रयताम् । यत् संप्रति गृहम् अपि मे वक्ष्यन्मकरेण वक्ष्यम् । तद् अहं त्वां पृच्छामि ।
कथय । किं करोमि । सामादीनाम् उपायानां मध्ये कस्माच्च विषयः । स आह । मोः 9
कृतम् । मया निविष्टो ऽपि किं भूयो माम् अनुसरसि । गृहं तव मूर्खस्त्रोपदेशम् अपि
ददामि । उक्तं च । यतः ।

उपदेशो न दातव्यो । यादृशे तादृशे गरे ।

12

पञ्च वानरमूर्खेण । सुगृहा निर्गृहीकृता ॥ ५५ ॥

मकर आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ९ ॥

15

कस्मिंश्चिद् अरण्ये वृक्षशाखाकृतकुलायौ पक्षिदम्पती प्रतिवसतः
स्म । अथ कदाचिन् माघे मास्य् अकालकरकावृष्टिसमाहतः
सौम्यवातकम्पिततनुः कश्चिद् वानरस् तद् एव वृक्षमूलम् 18
उपागतः । सो ऽपि दन्तवीणां वादयन् अतिदीनः संकुचितकर-
चरणश्च *चटिकया सानुकम्पम् अभिहितः । यथा ।

हस्तपादसमायुक्तो । दृश्यसे पुरुषाकृतिः ।

21

शीतवाताहतो मूढ । कथं न कुरुषे गृहम् ॥ ५६ ॥

सो ऽपि तद् आकर्ण्य व्यचिन्तयत् । अहो । आत्मसंतुष्टो जीव-
लोकः । यद् एषापि *क्षुद्रचटिकात्मानं बहुमन्यते । युक्तं चैतत् । 24

स्वचित्तकल्पितो गर्वः । कस्य नाम न विद्यते ।

उत्क्षिप्य टिट्ठिभः पादौ । शेते भङ्गभयाद् *दिवः ॥ ५७ ॥

एवं विचिन्त्य ताम् आह ।

सूचीमुखि दुराचारे । रण्डे पण्डितमानिनि ।

तूष्णीं भव करिष्यामि । नो चेत् त्वां निर्गृहाम् अहम् ॥५८॥ ३

एवं तेन सा निषिद्धापि यदा पुनः पुनर् आश्रयकरणोपदेशेन
तम् उबेजयति । तदासौ तं वृक्षम् आरूढ्य तस्याः कुलायं खण्डशः
कृत्वा बभञ्ज ॥ 6

अतो ऽहं प्रवीमि । उपदेशो न दातव्यः । इति । तच्च कृत्वा मकरः प्राह । मो
मिष । सापराधस्यापि मे पूर्वस्मिन् अगुल्य हितोपदेशं देहि । वागर आह । नाहं
ते कथयिष्यामि । यद् भार्यायास्तेन भवताहं समुद्रे प्रवेष्टुं नीतः । यच्च अप् अतीव- १
बलमा भार्या । तद् अपि तद्वाक्येन मित्रबान्धवादयः समुद्रे किं प्रचिप्यन्ते । तच्च
कृत्वा मकरः प्राह । मद्र । यच्च एवम् । तच्चापि । सख्यं साप्तपदीनम् । इति विचिन्त्य
किञ्चिन् मे हितं समुपदिश । उक्तं च । यतः । 19

उपदेशप्रदातृणां । नराणां हितम् इच्छताम् ।

परस्मिन् इहलोके च । स्वसर्गं नोपपद्यते ॥५९॥

तत् सर्वथा ह्यतागसौ ऽपि मे कुत्र प्रसादम् उपदेशदानेन । उक्तं च । 15

उपकारिषु चः साधुः । साधुत्वे तस्य को गुणः ।

अपकारिषु चः साधुः । स साधुः सन्निरुह्यते ॥६०॥

तद् आकर्ष्य वागरः प्राह । मद्र । यच्च एवम् । तर्हि तच्च गत्वा तेन सह युद्धं कुर्व । उक्तं 18
च । यतः ।

उत्तमं प्रणिपातेन । मूरं भेदेन योजयेत् ।

नीचम् अल्पप्रदानेन । समशक्तिं पराक्रमैः ॥६१॥ 21

मकर आह । कथम् एतत् । सो ऽप्रवीत ।

॥ कथा १० ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे महाचतुरको नाम ऋगालः । तेन 24
कदाचिद् अरण्ये स्वयं मृतो गजः समासादितः । परं तस्य
समन्तात् परिभ्रमति । कठिनां त्वचं भेत्तुं न शक्नोति ।

अथात्रावसर इतश्च चेतश्च परिभ्रमन् कश्चित् सिंहस् तत्रैव 27

प्रदेशे समाययौ । अथ तम् आगतं दृष्ट्वा स क्षितितलमिलन्मौ-
लिमण्डलः संयोजितकरकमलः सविनयम् उवाच । स्वामिन् ।
त्वदीयो ऽहं लागुडिकः । त्वदर्धे गजम् इमं रक्षामि । तद् एनं ३
भक्षयतु स्वामी । अथ सिंहः प्राह । भोः । नाहम् अन्यहतं
कदाचिद् अपि भक्षयामि । तत् तवैव गजो ऽयं मया प्रसा-
दीकृतः । तच् छुत्वा शृगालः सानन्दम् आह । युक्तम् इदं ६
स्वामिनो निजभृत्येषु ।

अथ सिंहे गते कश्चिद् व्याघ्रः समाययौ । तम् अपि दृष्ट्वा
सो व्यचिन्तयत् । एकस् तावद् दुरात्मा प्रणिपातेनापवाहितः । ९
तत् कथम् इदानीम् एनम् अपवाहयिष्यामि । नूनं शूरो ऽयम् ।
न खलु भेदं विना साध्यो भवति । उक्तं च ।

न यच्च शक्यते कर्तुं । साम दानम् अथापि वा ।

12

भेदस् तच्च प्रकर्तव्यो । यतो ऽसौ वशकारकः ॥ ६२ ॥

किं च । सर्वो ऽपि भेदेन बध्यते । उक्तं च ।

*अन्तःस्थेनाविरुद्धेन । सुवृत्तेनातिचारुणा ।

15

अन्तर्भेदेन संप्राप्तं । मौक्तिकेनापि बन्धनम् ॥ ६३ ॥

एवं संप्रधार्य तदभिमुखो गत्वेष्टदुन्नतकन्धरः ससंभ्रमम् उवाच ।
माम् । कथम् अत्र भवान् मृत्युमुखे प्रविष्टः । येनैष सिंहेन गजो 18
व्यापादितः । स च माम् एतद्रक्षणे नियुज्य स्वयं स्नानार्थं गतः ।
तेन गच्छता समादिष्टम् । यदि कश्चिद् इह व्याघ्रः समेति । तत्
त्वया सुगुप्तं ममावेदनीयम् । येन वनम् इदं मया निर्वाहं 21
कर्तव्यम् । यतः पूर्वं व्याघ्रेणैकेन मद्यापादितो गजः *शून्य उच्छि-
ष्टतां नीतः । तद्दिनाद् आरभ्य व्याघ्रान् प्रति प्रकुपितो ऽस्मि ।
अथ तच् छुत्वा व्याघ्रः संचस्तस् तम् आह । भो भागिनेय । देहि 24

मे प्राणदक्षिणाम् । यतस् त्वया तस्याच चिरायातस्यापि मदीया
कापि वार्त्ता न्नाख्येया । इति । एवम् अभिधाय सत्वरं पला-
यां चक्रे ।

8

अथ गते व्याघ्रे तत्र कश्चिद् द्वीपी प्राप । तम् अपि
दृष्ट्वासौ व्यचिन्तयत् । दृढदंष्ट्रो ऽयं चिचकः । तद् अस्माद् एवास्य
गजचर्मभेदं कारयामि । इति निश्चित्य तम् उवाच । भो भगि-
नीसुत । किम् इति चिराद् दृष्टो ऽसि । कथं च बुभुक्षित इव
लक्ष्यसे । तद् अतिथिर् असि मे । उक्तं च ।

समयाभ्यागतो ऽतिथिः ॥

9

तद् एष गजः सिंहेन हतस् तिष्ठति । अहं चास्य तदादिष्टो
रक्षपालः । परं तथापि यावद् असौ न समायाति । तावद्
अस्य गजस्य मांसं भक्षयित्वा तृप्तिं कृत्वा द्रुतं व्रज । स आह । 12
माम् । यद् एवम् । तन् न कार्यं मे ऽस्य मांसेन । यतः ।

जीवन् नरो भद्रशतानि पश्यति ॥

तत् सर्वथा तद् एव भुज्यते । यद् एव परिणमति । तद् अहम् 15
इतो ऽपयास्यामि । शृगाल आह । भो *अधीर । विश्रब्धो भूत्वा
भक्षय । तस्यागमनं दूरतो ऽपि तवाहम् आवेदयिष्यामि । अथ
द्वीपिना तथानुष्ठिते भिक्षां त्वचं विज्ञायाभिहितं जम्बुकेन । भो 18
भगिनीसुत । गम्यतां गम्यताम् । एष सिंहः समायाति । तच्
छुत्वा चिचको ऽपि दूरं प्रनष्टः ।

अथ यावद् असौ तन्नेदकृतद्वारेण मांसं भक्षयति । तावद् 21
अतिसंकुब्धो ऽपरः शृगालः समाययौ । अथ तम् आत्मतुल्यं
ज्ञातपराक्रमं दृष्ट्वा । उत्तमं प्रणिपातेन । इत्यादिष्टोकं पठंस्

तदभिमुखकृतप्रयाणः स्वदंष्ट्राभिस् तं विदार्य दिगन्तभाजं कृत्वा
स्वयं सुखेन चिरकालं हस्तिमांसं बुभुजे ॥

एवं त्वम् अपि तं निवरिपुं सजातीयं दुष्टेन परिभूय दिनन्तवतं कुर्व । नो धित् । ३
पश्चाद् बह्व्यूहाद् अस्मात् त्वम् अपि विनाशम् अवाप्स्यसि । उक्तं च । धतः ।

संमाद्यं गोषु संपन्नं । संमाद्यं ब्राह्मणे तपः ।

संमाद्यं स्त्रीषु चापन्नं । संमाद्यं ज्ञातितो मयम् ॥ ६४ ॥

श्रूयते च । धतः ।

सुभिच्छाणि विचिच्छाणि । शिचिच्छाः पीरयोधितः ।

एषो दोषो विदेशश्च । स्वजातिर् यद् विदधति ॥ ६५ ॥

मकर आह । कथम् एतत् । वानरो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ११ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित् अधिष्ठाने चिच्छाङ्गो नाम सारमेयः । तत्र च १२
चिरकालदुर्भिक्षं पतितम् । अन्नाभावाच्च च सारमेयादयो निष्कु-
लतां गन्तुम् आरब्धाः । अथ चिच्छाङ्गः क्षुत्क्षामकरुणस् तज्जयाद्
अन्यदेशान्तरं गतः । तत्र च कस्मिंश्चित् पुरे कस्यच गृहमेधिनी १५
गृहिण्याः प्रमादेन प्रतिदिनं गृहे प्रविश्य विविधान्नादि भक्षयन्
परां तृप्तिं गच्छति । परं तद्गृहाद् बहिर् निष्क्रामन् अन्यैर् मदो-
द्धतसारमेयैः सर्वदिक्षु परिवृत्य सर्वाङ्गं दंष्ट्राभिर् विदार्यते । ततस् १८
तेन विचिन्तितम् । वरं स्वदेशः । यत्र दुर्भिक्षेणापि सुखेन
स्थीयते । न च को ऽपि युद्धं करोति । तद् वरं तद् एव
स्वनगरं व्रजामि । इत्य् अवधार्य स्वस्थानं प्रति जगाम । २१

अथासौ देशान्तरायातः स्वजनैः पृष्टः । भोः । कथय । कीदृग्
देशः । किंचेष्टो लोकः । क आहारः । कश्च व्यवहारस् तत्र ।
इति । स आह । किं कथ्यते देशस्य तु । सुभिच्छाणि विचिच्छाणि । २४
इत्यादि ॥

सो ऽपि तदुपदेशं मुक्त्वा कृतमरणनिश्चयो वानरम् अनुज्ञाप्य प्राप्य च निवासस्थं
तेन खगृहप्रविष्टिना ततायिना सह विग्रहं कृत्वा वृद्धसत्त्वावष्टभाश्च तं व्यापाय स्वाश्रयं
च लब्ध्वा सुखेन चिरकायम् अतिष्ठत् ॥ ३
साध्व इदम् उच्यते ।

अकृत्वा पीडयं या श्रीः । किं तयूक्तसमाश्रया ।
कुरङ्गो ऽपि समन्नाति । देवाद् उपगतं तुल्यम् ॥ ६६ ॥

समाप्तं चेद् बन्धप्रक्षारं नाम चतुर्थं तन्मम् । यस्माद्यम् आबलीकः ।
प्राप्तम् अर्थं तु यो मोहात् । सान्त्वयिः प्रतिमुञ्चति ।
स एव वक्ष्यति मूढो । मकरः कपिना यथा ॥ ४ ॥

॥ अहम् ॥

अष्टौदम् आरभ्यते ऽपरीक्षितकारित्वं नाम पञ्चमं तन्मम् । यस्माद्यम् आचक्षोः ।

कुहटं कुपरिज्ञातं । कुहटं कुमिरीक्षितम् ।

8

तन् नरेण न कर्तव्यं । नापितेनैह यत् छतम् ॥ १ ॥

राजपुत्राः पृच्छन्ति । कथम् एतत् । विष्णुश्चर्मा कथयति ।

अथि दाक्षिणात्ये जगपदे पाटलीपुत्रं नाम नगरम् । तत्र च माक्षिमद्रो नाम श्रेष्ठी ७

प्रतिवसति स्म । तस्मै धर्मार्थकाममोक्षाणि कुर्वतो विधिवशाद् धनचयः संजातः ।

ततश्च विमवचयाद् अपमानपरंपरया परं विषादम् उपगतो राक्षी चिन्तितवान् ।

अहो धिक् इयं दरिद्रता । उक्तं च । यतः ।

9

श्रीखं श्रीचं चान्तिर् । दाक्षिण्यं मधुरता कुले जम् ।

न विराजन्ति हि सर्वे । विपत्तिविहीनस्त पुष्टवस्त ॥ २ ॥

ār

मानो वा दर्पो वा । विज्ञानं विधमः सुबुद्धिर् वा ।

12

सर्वे नञ्जति सहसा । विभवविहीनो यदा पुष्टवः ॥ ३ ॥

ār

प्रतिदिनम् उपैति विपत्तिं । वसन्तावाताहनेषु शिशिरश्रीः ।

बुद्धिर् बुद्धिमताम् अपि । कुटम्भरचिन्ताया सततम् ॥ ४ ॥

ār 15

विपुलमतिर् अपि नञ्जति । बुद्धिः पुष्टवस्त विभवहीनस्त ।

धृतसवयतिसतस्तुलाबस्त्रेणचिन्ताया सततम् ॥ ५ ॥

ār

न विभाव्यन्ते लज्जवो । विपत्तिविहीनाः पुरो ऽपि निवसन्तः ।

13

सततं जातविनष्टाः । पयसाम् इव बुद्धुदाः पयसि ॥ ६ ॥

ār

विरस इति हसति न जनः । कामं गर्जन्तम् अपि पतिं पयसाम् ।

सर्वम् अलज्जाकरम् इह । यद् यत् कुर्वन्ति परिपूर्णाः ॥ ७ ॥

ār 21

इति । एवं संप्रधार्य मूयो ऽपि व्यचिन्तयत् । तद् अहम् अनशनं कृत्वा प्राणान् उज्ज्वालि ।

किम् अनेन व्यर्थजीवितव्यसनेन । एवं निश्चयं कृत्वा प्रमुक्तः ।

अथ तस्मै स्वप्ने पद्मनिधिः चपलकल्पी संदर्शनं गत्वा प्रोवाच । भोः श्रेष्ठिन् । 24

मा त्वं वैराग्यं गच्छ । अहं पद्मनिधिस् तव पूर्वपुष्टयोपार्जितः । तद् अनेनैव रूपेण

L 1

प्रातस् तव गृहं समानमिच्छामि । तत् त्वयाहं शिरसि जगुषप्रहारेण हन्तव्यः । येन जनकमयो ऽचयो भवामि । इति ।

अथ प्रातः संप्रबुद्धः स तं स्वप्नं चिन्तयन् तिष्ठति । अहो । स्वप्नो ऽयं सत्त्वो ऽसत्त्वो ऽ वा भविष्यति । इति न ज्ञायति । नूनं मिथ्यामेव भाव्यम् । यत्कारणात् । अहम् अहर्निशम् एव चिन्तम् एव केवलं चिन्तयामि । उत्तं च । यतः ।

व्याधितेन सशोकेन । चिन्तायस्तेन जन्तुना ।

6

कामार्तेनानुच मनोः । दृष्टः स्वप्नः फलोन्मिश्रितः ॥ ८ ॥

एतस्मिन् अन्तरे तन्नार्थायाः कश्चिन् नापितो नक्षप्रचासनार्थं समायातः । ततश् चाखी यावन् नक्षप्रचासनकर्म समाचरति । तावत् चपलकः सहसा प्रादुर्भूतः । अथ मासि- 9 मद्रस् तं समासोक्त्य प्रहृष्टमना आसन्नकाष्ठदण्डेन शिरस् अताडयत् । सो ऽपि सुवर्षमयो भूत्वा तत्पश्चाद् एव भूमौ निपपात ।

अथ स कश्चिद् तं गृहमध्ये संस्थाप्य नापितं संतोष्य प्रोवाच । मद्र । न कश्चिद् 12 आखीयो ऽयम् अक्षगृहवृत्तान्तः । नापितो ऽपि तद्वचनम् अङ्गीकृत्य गृहं गत्वा व्यचिन्तयत् । नूनं सर्वे ऽयं एते नपकाः शिरसि काष्ठदण्डहताः कासनमया भवन्ति । तद् अहम् अपि प्रातस् तान् प्रभूतान् आमन्त्र्य जगुर्हृद् हन्मि । येन प्रभूतं हाटकं भवति । 15 इति । एवं तस्मै चिन्तयतस् तद् दिनं निशा च कथम् अपि व्यतिचक्राम ।

अथ प्रभाते समुत्थाय चपलकविहारं गत्वा उत्तरासङ्गं विधाय जिनस्त्र प्रदक्षिणाचर्य दत्त्वा जानुभ्याम् अवनीं गत्वा वक्त्रद्वारविन्ध्यस्रोतरीयपञ्चवः कृताञ्जलिस् तारस्त्रेभ्यः 18 श्लोकम् अपठत् ।

ते जयन्ति जिना येषां । केवलज्ञानशास्त्रिणाम् ।

मनो भवामिधि कीजे । मानसेनोषरायितम् ॥ ९ ॥

21

अन्वच् च । सा विद्वा या जिनं स्वीति । तच् चित्तं यत् तदर्पितम् ।

ताच् एव केवलीं स्नाय्यी । यी तत्पूजाकरी करी ॥ १० ॥

इति । एवम् अन्वद् अपि ब्रह्म संस्तुत्य ततः प्रधानचपलकम् आसाद्य चितितलनिहित- 24 जानुचरयः । नमो ऽस्तु । वन्दे । इत्थं चत्का सन्धधर्मवृक्षाशीर्वादः सुकुमारिकानिग्रहसन्धप्रतादेशः सप्रत्ययम् इदम् आह । भगवन् । अथ विहरयक्रिया समस्तमुनिसंहितेनानुसमृद्धे कर्तव्या । इति । स आह । भोः श्रावक । धर्मज्ञो ऽपि किम् एवं वदसि । किं वयं 27 ब्राह्मणाः । यद् आमन्त्रणं करोषि । यतो वयं सदैव तत्कालचर्चया धमन्तो भक्तिभावं श्रावकम् अवसोक्त्य तस्मै गृहे गच्छामः । तद् गम्यताम् । न भूयो ऽयं एवं वाच्यम् । तच् कृत्वा नापितः प्राह । भगवन् । वेष्ट्य अहम् । एतत् करिष्यामि । परं भवतः प्रभूतश्रावका 30 अर्हणां कुर्वन्ति । अस्माभिस तु पुनः पुस्तकाच्छादनयोग्यपटिकर्पटानि प्रगुणीकृतानि सन्ति । पुस्तकानां च लेखनाय लेखकानां च वित्तं प्रदत्तम् आसीत् । तत् सर्वेषां कासोचितं कर्तव्यम् । इति । एवम् उत्त्वा स्वगृहं प्रति प्रस्थितः । 33

तत्र गत्वा खदिरमयांश्च सगुहान् सज्जीकृत्य कपाटकोशैकदेशे संस्थाप्य सार्धग्रह-
रोद्देशे भूयो ऽपि विहारद्वारम् आश्रित्य स्थितः । ततश्च सर्वान् क्रमेण निर्गच्छतो
गृहप्रार्थनया सगुहम् अनयत् । ते ऽपि सर्वे कर्पटचित्तबोभेन मत्तियुक्तान् अपि परिचि- 8
तज्ञावकान् परित्यज्य प्रहृष्टास् तस्य पृष्ठतो वगसुः । अथवा साध्व इदम् उच्यते ।

एकाकी गृहसंलम्बः । पाश्र्विपाशो दिनम्बरः ।

सो ऽपि संवाध्यते बोधे । तुष्यथा पञ्च कौतुकम् ॥ ११ ॥

6

ततो नापितो ऽपि गृहमध्ये तान् प्रवेक्ष्य सगुहप्रहरिर् अताडयत् । ते ऽपि ताड्यमाना
एके पक्षत्यम् उपमताः । अन्ये मित्रमसाकाः *फूत्कर्तुम् अरेमिरे । अत्रान्तरे तदाकम्ब-
शब्दम् आकर्ण्य पुरकोटपाशपुष्पैर् अमिहितम् । मोः । किम् एव नगरमध्ये महान् 9
कोलाहलः । तद् गम्यतां गम्यताम् । इति वदन्तस् ते सर्वे यावद् वेमाद् गत्वा पञ्चमि ।
तावत् चपलका खदिरास्त्रावितशरीरा नापितगुहात् पलायमाना वृष्टाः पृष्टाश् च ।
मोः । किम् एतत् । ते प्रोचुर् यथावस्थितं नापितवृत्तान्तम् । तैर् अपि नापितो वृष्टवन्ध- 12
नवन्धो हतशेषचपलकैः सह धर्माधिष्ठानं गीतः कारुणिकैः पृष्टश् च । मोः । किम्
एतद् भवता कुलत्वं अनुष्ठितम् । सो ऽब्रवीत् । मोः । किं करोमि । एतद् अमिधाय
तेषां माखिमद्रवृत्तान्तम् अकथयत् । 15

तैश्च माखिमद्राकारणाच्च कश्चित् प्रेषितः । तेन च गत्वा माखिमद्रः समागीतः ।
तैः पृष्टः । मोः श्रेष्ठिन् । किं स्वया कश्चित् चपलको व्यापादितः । ततस् तेनपि सर्वचपल-
कवृत्तान्तः कथितः । अथ तैर् अमिहितम् । अहो । मूलायाम् आरोप्यताम् असी 18
कुपरीक्षितकारी दुरात्मा नापितः ।

तच्चानुष्ठिते तैर् अमिहितम् ।

कुलतं कुपरिष्ठातं । कुश्रुतं कुपरीक्षितम् ।

21

तन् नरेण न कर्तव्यं । नापितेनात्र यत् कृतम् ॥ १२ ॥

अथवा साध्व इदम् उच्यते ।

अपरीक्षितं न कर्तव्यं । कर्तव्यं सुपरीक्षितम् ।

24

पश्चाद् भवति संतापो । ब्राह्मणीनकुलं यथा ॥ १३ ॥

माखिमद्रः प्राह । कथम् एतत् । ते प्रोचुः ।

॥ कथा १ ॥

27

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने देवशर्मा नाम ब्राह्मणः । तस्य भार्या
पुत्रम् एकं नकुलं च सुषुवे । अथ सा सुतवात्सला सुतवन्

नकुलम् अपि स्तन्यदानाभ्यङ्गमज्जनादिभिः पुषोष । परम् ।
एष दुष्टजातित्वात् कदाचित् सुतस्य विरुद्धम् आचरिष्यति । इति
न नकुलस्य विश्वसिति । अथवा साध्व् इदम् उच्यते । ३

कुपुचो ऽपि भवेत् पुंसां । हृदयानन्दकारकः ।

दुर्विनीतः कुरूपो ऽपि । मूर्खो ऽपि व्यसनी खलः ॥ १४ ॥

अथ सा कदाचित् पुत्रं शय्यायां सुस्थितं विधाय जलकुम्भं ६
चादाय पतिम् उवाच । भो उपाध्याय । जलार्थम् अहं
यास्यामि । पुत्रो ऽयं भवता नकुलाद् रक्षणीयः । अथ गतायां
तस्यां ब्राह्मणो ऽपि गृहं श्रूयीकृत्य स्वयम् अपि क्वचिद् भिक्षार्थं ९
निर्ययी ।

अचान्तरे कृष्णसर्पो बिलान् निष्क्रम्य दैववशात् तस्य
बालकस्य पर्यङ्कान्तिकम् आगमत् । अथ नकुलस् तं स्वभाव- १२
वैरिणं मत्वा स्वभानुवधशङ्कयाान्तराले संनिपत्य दुष्टसर्पेण सह
संयामं विधाय तं खण्डशः कृत्वा दूरतश् चिक्षेप । ततो निज-
शौर्यप्रमुदितो रुधिरासुतमुखः स्वव्यापारप्रकाशनाय मातुः संमु- १५
खम् आजगाम । मातापि रुधिरक्लिन्नमुखम् अतिसंरब्धं तम्
आगच्छन्तम् अवलोक्य । नूनं भक्षितो ऽनेन दुरात्मना मम
दारकः । इति शङ्कितचित्ता कोपाद् अविमृश्य तस्योपरि जल- १८
कुम्भं चिक्षेप । कुम्भपातमाचगतजीवितं तं नकुलं तच्चैवावगण्य
यावत् स्वगृहम् आगच्छति । तावद् बालकस् तच्चैवास्ते । पर्य-
ङ्कान्तिके च महान्तं कृष्णसर्पं खण्डशः कृतं ददर्श । अथ सोपका- २१
रकपुत्रस्यानालोचितकृतवधशोकेनार्तहृदयात्मशिरोवक्षःस्थलादि-
ताडनम् अकरोत् । एतस्मिन् अवसरे ब्राह्मणो ऽपि कुतश्चिद्
*गृहीतनिस्त्रावकः परिभ्रम्य यावद् आगतः । तावत् पश्यति । २४

पुत्रशोकाभिभूता ब्राह्मणी विलपति । भो भोः । लोभाभिभूतेन
भवता यन् न कृतं मम वचः । तद् अनुभव सांप्रतं निजदुष्कृतवृ-
क्षस्य पुत्रमृत्युदुःखफलम् । अथवा भवत्य् एवैतद् अतिलोभान्धा- ३
नाम् । उक्तं च । यथा ।

अतिलोभो न कर्तव्यो । लोभं नैव परित्यजेत् ।

अतिलोभाभिभूतस्य । चक्रं भ्रमति मस्तके ॥ १५ ॥

6

ब्राह्मण आह । कथम् एतत् । ब्राह्मणी कथयति ।

॥ कथा २ ॥

इह कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परं दृढसौहृदाः ।
प्रतिवसन्ति स्म । ते चातिशयदारिद्र्योपहता मन्त्रयां चक्रिरे । अहो
धिग् अयं दरिद्रभावः । उक्तं च ।

स्वामी षेष्टि सुसेवितो ऽपि सहसा प्रोज्झन्ति सद्बान्धवा 12

द्योतन्ते न गुणास् त्यजन्ति तनुजाः स्फारीभवन्त्य आपदः ।

भार्या नोत्तमवंशजापि भजते नो यान्ति मिषाणि च

न्यायारोपितविक्रमान् अपि नरान् येषां न हि स्याद् धनम् 15

॥ १६ ॥ śārdū

किं च ।

शूरः सुरूपः सुभगश्च च वाग्मी 18

शास्त्राणि सर्वाणि विदां करोतु ।

अर्थे विना नैव कलाकलापं

प्राप्नोति मर्त्यो ऽथ मनुष्यलोके ॥ १७ ॥

indra 21

तद् वरं मरणम् । न च निर्धनत्वम् । उक्तं च ।

उत्तिष्ठ क्षणम् एकम् उब्रह्म सखे दारिद्र्यभारं मम
 श्रान्तस् तावद् अहं चिरान् मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् ।
 इत् उक्तो धनवर्जितेन सहसा गत्वा श्मशाने शवो
 दारिद्र्यान मरणं परं सुखम् इति ज्ञात्वेव तूष्णीं स्थितः ॥१८॥ sārdu

तत् सर्वथार्थार्जन एव यतितथ्यम् । उक्तं च ।

न हि तद् विद्यते किञ्चिद् । यद् अर्थेन न सिध्यति ।

यत्नेन मतिमांस् तस्माद् । अर्थम् एकं प्रसाधयेत् ॥१९॥

स चार्थः पुरुषाणां षड्विधो उपायैर् भवति । तद् यथा । भिक्षया ।
 नृपसेवया । कृषिकर्मणा । विद्यार्जनेन । व्यवहारेण वणिक्कर्मणा ।
 च । परं सर्वेषाम् अपि एतेषां मध्ये वणिक्कर्मणा निरर्गलो
 ऽर्थलाभः । उक्तं च ।

हता भिक्षा ध्वङ्क्तेर्विचलति नृपाणाम् अपि मनः

कृषिः क्लिष्टा विद्या गुरुविनयवृत्त्यातिविषमा ।

कुसीदं दारिद्र्यं परकरगतार्थात्मकरणं

न मन्ये वाणिज्यात् किम् अपि च शुभं वर्तनम् अहो ॥२०॥ śikha 15

तच्च च वाणिज्यं सप्तधा विज्ञागमाय स्यात् । तद् यथा । कूटतु-
 लामानम् । मिथ्याक्रयकथनम् । निक्षेपप्रवेशः । परिचितयाह-
 कागमः । गोष्ठिकर्म । गान्धिक्यवहारो देशान्तरभाण्डनयनं च ।
 इति । उक्तं च ।

पूर्णापूर्णे माने । परिचितजनवञ्चनं तथा नित्यम् ।

मिथ्याक्रयस्य कथनं । स्वभावरूपं किराटानाम् ॥२१॥

Br 21

अन्यच्च ।

निक्षेपे गृहपतिते । श्रेष्ठी संस्तौति देवतां नित्यम् ।

निक्षेपेशो म्रियतां । दास्यान् उपयाचितं तुभ्यम् ॥२२॥

Br 24

रथा ।

गोष्ठिककर्मनियुक्तः । श्रेष्ठी चिन्तयति चेतसा हृष्टः ।

वसुधा वसुसंपूर्णा । प्राप्ता हि मया किम् अन्येन ॥ २३ ॥

Ar 3

प्रपरम् ।

पण्यानां गान्धिकं पण्यं । किम् अन्यैः काञ्चनादिकैः ।

गृह्यते हि यद् एकेन । तत् सहस्रेण दीयते ॥ २४ ॥

6

शान्तरभाण्डानयनं विस्तवताम् एवार्हति । उक्तं च ।

येषां स्याद् विपुलं वित्तं । श्रूयन्ते ये ऽपि दूरतः ।

ते ऽर्थेर् अर्थान् निबध्नन्ति । गजैर् इव महागजान् ॥ २५ ॥

9

द्विगुणं त्रिगुणं वित्तं । क्रयविक्रयकोविदाः ।

प्राप्नुवन्त्य् उद्यमाल् लोके । दूरदेशान्तरं गताः ॥ २६ ॥

किं च ।

12

सुभीताः परदेशेभ्यो । बह्मालस्याः प्रमादिनः ।

स्वदेशे निधनं यान्ति । काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ २७ ॥

इति । एवं संप्रधार्य देशान्तरगमनं च निश्चित्य गृहं सुहृज्जनं च ॥ २८ ॥

परित्यज्य चत्वारो ऽपि प्रस्थिताः । अथवा साध्व् इदम् उच्यते ।

सत्यं परित्यजति मुञ्चति बन्धुवर्गं

शीघ्रं विहाय जननीम् अपि जन्मभूमिम् ।

18

संत्यज्य गच्छति विदेशम् अनिष्टलोकं

विस्तोकुलीकृतमतिः पुरुषः किम् अन्यत् ॥ २९ ॥

Yasa

एवं च क्रमेणावन्तिविषयं प्राप्ताः । तत्र च सिप्राजले स्नात्वा ॥ ३० ॥

श्रीमहाकालदेवं च प्रणम्य यावद् अयतो गच्छन्ति । तावद्

भैरवानन्दो नाम योगीन्द्रः संमुखो बभूव । तं च ब्राह्मणोचित-

विधिना संभाष्य ते सर्वे तेनैव सह तदीयं मठायतनं जग्मुः । अथ ॥ ३१ ॥

24

ते योगिना पृष्टाः । कुतो भवन्तः । क्व वा यास्यथ । किं प्रयो-
जनम् । ततस् तैर् अभिहितम् । वयं सिद्धयाचिकाः । तत्र
यास्यामः । यत्र धनतृप्तिर् मृत्युर् वा भविष्यति । इति । एषः
निश्चयः । उक्तं च ।

पतति कदाचिन् नभसः । खाते पातालतो ऽपि जलम् एति ।
दैवम् अचिन्त्यं बलवद् । बलवान् ननु पुरुषकारो ऽपि ॥२९॥ ६
तथा ।

अभिमतसिद्धिर् अशेषा । भवति हि पुरुषस्य पुरुषकारेण ।
दैवम् इति यद् अपि कथयसि । पुरुषगुणः सो ऽय् अदृ-
ष्टाख्यः ॥३०॥ ६

क्लेशस्याङ्गम् अदत्त्वा । सुखम् एव सुखानि नेह लभ्यन्ते ।
मधुभिन् *मथनायस्त्रैर् । आस्त्रिष्यति बाहुभिर् लक्ष्मीम् ॥३१॥ ६
तत् कथ्यताम् अस्माकं कश्चिद् द्रव्योपायः । विवरप्रवेशः । शाकि-
नीसाधनम् । श्मशानसेवा । महामांसविक्रयप्रभृतिर् वा । त्वं
*चक्षुतसिद्धिः श्रूयसे । वयं चातिसाहसिकाः । उक्तं च । यतः । १५

महान्त एव महताम् । अर्थं साधयितुं क्षमाः ।

च्युते समुद्राद् अन्यः को । बिभर्ति बडवानलम् ॥३२॥

सो ऽपि तेषां शिष्याणां योग्यतां विज्ञाय सिद्धवर्तिचतुष्टयं कृत्वा १८
प्रत्येकम् अर्पयाम् आस । आह च । गम्यतां हिमाचलोत्तरदिग्भागे ।
यत्र यस्य वर्तिः पतति । तत्र तेनासंदिग्धं निधिर् अवाप्यः ।

ततस् तथैव तेषां गच्छताम् अयेतनस्य वर्तिः क्षिती पतिता । २१
अथासौ यावत् तं प्रदेशं खनति । तावत् ताम्रमयी भूमिः । ततस्
तेनाभिहितम् । अहो । गृह्यतां यथेच्छं ताम्रम् इदम् । अथान्ये
प्राहुः । भो मूढ । किम् अनेन । यत् प्रभूतम् अपि दारिद्र्यं न २४

नाशयति । तद् उत्तिष्ठ । अयतो गच्छामः । इति । सो ऽब्रवीत् ।
यान्तु भवन्तः । नाहम् अयतः समेष्यामि । एवम् अभिधाय
ताम्रम् आदाय प्रथमो निवृत्तः ।

शेषास् च यो ऽप्य् अयतः प्रस्थिताः । अथ किञ्चिन्मात्रं
गतस्यायेसरस्य वर्तिर् निपपात । सो ऽपि यावत् खनति । तावद्
रूपमयी भूमिः । ततः प्रहर्षितः प्राह । भोः । गृह्यतां यथेच्छं
रूपम् । नाये गन्तव्यम् । ताव् ऊचतुः । भो मूर्ख । पृष्ठतस्
ताम्रमयी भूमिः । अये रूपमयी भूमिः । तन् नूनम् अये सुव-
र्णमयी भविष्यति । तद् अनेन प्रभूतेनापि न तथा दारिद्र्यनाशो
भवति । ततः स प्राह । यातां भवन्तौ । नाहम् आगमिष्यामि ।
एवम् अभिधाय रूपं गृहीत्वा पश्चान् निवृत्तः ।

अथ तयोर् अपि गच्छतोर् एकस्य वर्तिर् निपपात । सो
ऽपि यावत् खनति । तावत् सुवर्णमयी भूमिः । तां दृष्ट्वा प्रहृष्टो
द्वितीयम् आह । भोः । गृह्यतां यथेच्छं सुवर्णम् । नातः परं
किञ्चिद् उत्तमम् अस्ति । सो ऽब्रवीत् । मूढ । किं न वेत्ति ।
प्राक् ताम्रम् । ततो रूपम् । ततश्च सुवर्णं प्राप्तम् । तन् नूनम्
अतः परं रत्नानि भविष्यन्ति । तद् उत्तिष्ठ । अयतो गच्छावः ।
किम् अनेनापि प्रभूतेन भारभूतेन । सो ऽब्रवीत् । गच्छतु भवान् ।
अहम् अत्र स्थितस् त्वां प्रतिपालयिष्यामि ।

ततः सो ऽपि गच्छन् एकाकी यीष्मार्ककिरणसंतप्तगात्रः पि-
पासाकुलितचित्तः सिद्धभूमिमार्गान् इतश् चेतश् च बभ्राम । अथ
स भ्रमत्स्थलोपरि मस्तकोपरि परिभ्रमन् चक्रं रुधिरक्लिन्नकलेवरं
पुरुषम् एकम् अपश्यत् । ततो दुततरं गत्वा तम् अवोचत् । भोः ।

भवान् किम् एवं शिरसि भ्रमता चक्रेण तिष्ठति । तत् कथय मे ।
यदि कुचचित् पानीयम् अस्ति । यतस् तृणार्तो ऽस्मि । इति ।

एवं तस्य वदतस् तच्च चक्रं तत्क्षणाद् एव तन्मस्तकाद् ब्रा-
ह्मणशिरसि समारूरोह । सो ऽब्रवीत् । भद्र । किम् एतत् । स
आह । ममापीत्यम् एवैतच्च छिरस्य आरूढम् । स आह । तत्
कथय । कदैतद् अवतरिष्यति । महती मे वेदना । स आह । यदा
त्वम् इव कश्चिद् धृतसिद्धवर्तिहस्तः समागत्यैवम् आलापयिष्यति ।
तदा तस्य मस्तके समारोह्यति । सो ऽब्रवीत् । कियान् कालम्
तवैवं स्थितस्य । सो ऽब्रवीत् । सांप्रतं को राजा धरणीतले ।
चक्रधर आह । वीणावत्सराजः । पुरुष आह । रामो राजा यदा-
सीत् । तदाहं दारिद्र्योपहतः सिद्धवर्तिम् आदाय त्वम् इव समा-
गमम् । ततो मयान्यः पुमान् धृतचक्रमस्तको दृष्टः पृष्ठश्च ।
ततस् तवैव पृच्छत एव ममापि शिरसि तन्मस्तकाच्च चक्रम्
आरूरोह । परं कालसंख्यां न वेद्मि । चक्रधरः प्राह । भद्र । कथम् ।
तर्हि । तवैवं स्थितस्य भोजनप्राप्तिर् आसीत् । पुरुष आह । भद्र ।
धनदेन निधानहरणभयात् सिद्धानाम् एतद् भयं दर्शितम् । येन
कश्चिद् अपि नागच्छति । अथ कथम् अपि कश्चिद् आयाति ।
स क्षुत्पिपासारहितो जरामरणवर्जितः केवलम् इत्थं वेदनाम्
अनुभवति । तद् इदानीम् आज्ञापय माम् । मोचितो ऽस्मि
त्वया *पुष्टाद् अनर्थात् । तत् सांप्रतं स्वस्थानं यास्यामि । इत्य्
उक्त्वा गतः ।

21

अथ तस्मिन् गते । कथं मे सहचरश्च चिरयति । इति तद-
न्वेषणपरस् तत्पदपङ्क्त्यनुसारेण स स्वर्णसिद्धः प्रस्थितो यावत्
किञ्चिन्मार्गान्तरं गच्छति । तावत् स रुधिरस्रावितशरीरं तीक्ष्ण-

24

चक्रेण मस्तकोपरि भ्रमता वेदनार्ते स्वसहचरं नरं ददर्श । ततश्च
 च समीपवर्तिना भूत्वा सवाष्पं पृष्टः । भद्र । किम् एतत् । सो
 ऽब्रवीत् । विधिविलसितम् । स आह । तत् कथय । किं तत् ।^३
 सो ऽपि तेन पृष्टः सर्वे चक्रवृत्तान्तं तम् अकथयत् । तच्च कुत्वासी
 तं विगर्हमाणः प्राह । भोः । मया पुनः पुनर् निषिद्धः । परं
 बुद्धिहीनत्वान् मद्वाक्यं न कृतवान् । अथवा साध्व इदम् उच्यते ।^६
 वरं बुद्धिर् न सा विद्या । विद्यातो बुद्धिर् उत्तमा ।
 बुद्धिहीना विनश्यन्ति । यथा ते सिंहकारकाः ॥३३॥
 चक्रधरः पृच्छति । कथम् एतत् । सुवर्णसिद्धः कथयति ।^९

॥ कथा ३ ॥

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने चत्वारो ब्राह्मणा मैत्रीभावम् उपागता
 निवसन्ति स्म । तेषां त्रयः सर्वशास्त्रपारगाः । परं बुद्धिरहिताः ।^{१२}
 एकस् तु शास्त्रपराङ्मुखः । केवलं बुद्धिमान् । अथ कदाचित्
 तैर् मिलित्वा मन्त्रितम् । को गुणो विद्यायाः । यदि देशान्तरं
 गत्वा भूपतीन् परितोषार्थोपार्जना न क्रियते । तत् सर्वथा सर्वे^{१५}
 देशान्तरं गच्छामः । इति । अथ किञ्चिन्मार्गं गत्वा तेषां ज्येष्ठतरः
 प्राह । अस्माकम् एकश्च चतुर्थो मूढः । केवलं बुद्धिमान् । न च
 विद्यां विना राज्ञां प्रतियहः केवलबुद्ध्या लभ्यते । तद् अस्मै^{१८}
 स्वोपार्जनाविभागं न दास्यामः । तद् एष निवृत्य स्वगृहं गच्छतु ।
 अथ द्वितीयेनाभिहितम् । अहो सुबुद्धे । विद्याहीनस् त्वम् । तद्
 गच्छ गृहम् । ततस् तृतीयेनाभिहितम् । अहो । न युज्यते कर्तुम्^{२१}
 एवम् । यतो वयं बालकालात् प्रभृत्य एकत्र क्रीडिताः । तद्

आगच्छतु महानुभावः । अस्मदुपार्जितस्य वित्तस्य संविभागी भवतु ।

तथानुष्ठिते तैर् मार्गम् अतिक्रामन्निर अटव्यां मृतसिंहा-
स्थीनि दृष्टानि । ततश्च चैकेनाभिहितम् । अहो । पूर्वाधीतवि-
द्यायाः प्रत्ययः क्रियते । किञ्चिद् एतन् मृतसत्त्वं तिष्ठति । तत्
सदभ्यस्तविद्याप्रभावेण प्रत्युज्जीवयामः । ततश्च चैकेनाभिहितम् ।
अहम् अस्थिसंचयं कर्तुं जानामि । द्वितीयेनाभिहितम् । चर्ममां-
सरुधिरं प्रयच्छामि । तृतीयेनाभिहितम् । अहं सजीवनं करोमि ।
तत एकेनास्थिसंचयः कृतः । द्वितीयेन चर्ममांसरुधिरैः संयो-
जितः । तृतीयो यावज् जीवितव्यं योजयति लग्नः । तावत् स
बुद्धिमता निषिद्धः । उक्तश्च । एष सिंहः । यद्य् एनं सजीवं
करिष्यसि । तत् सर्वान् अण् अस्मान् व्यापादयिष्यति । इति ।
ततस् तेनाभिहितम् । धिग् मूर्ख । नाहं विद्यां विफलतां
नेष्यामि । ततश्च तेनाभिहितम् । तर्हि । क्षणं प्रतीक्षस्व ।
यावद् अहम् एनं समीपतरुम् आरोहामि । तथानुष्ठिते यावत्
सजीवः कृतः । तावत् त्रयो ऽपि ते तेनोत्थाय व्यापादिताः । स
च बुद्धिमान् सिंहे स्थानान्तरगते वृक्षाद् अवतीर्य गृहं गतः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । वरं बुद्धिर् न सा विद्या । इति ।
तच्च श्रुत्वा चक्रधरः प्राह । अहो । अकारणम् एतत् । यतो
दैवहता बहुबुद्धयो ऽपि विनश्यन्ति । स्वल्पधियो ऽपि विधिर-
क्षिता अभिनन्दन्ति । उक्तं च ।

शतबुद्धिः शिरःस्थो ऽयं । लक्षते च सहस्रधीः ।

एकबुद्धिर् अहं भद्रे । क्रीडामि विमले जले ॥३४॥

सुवर्णसिद्ध आह । कथम् एतत् । चक्रधरः कथयति ।

॥ कथा ४ ॥

कस्मिंश्चिज् जलाशये शतबुद्धिसहस्रबुद्धिनामानौ द्वौ मत्स्यौ प्रति-
 वसतः स्म । तयोर् एकबुद्धिर् नाम मण्डूको मिचताम् आज- ४
 गाम । एवं ते चयो ऽपि जलतीरे कियन्तम् अपि कालं
 सुभाषितगोष्ठीसुखम् अनुभूय पुनर् जलं प्रविशन्ति । अथ तेषां
 कदाचिद् गोष्ठीगतानां जालहस्ता धीवरा अस्तमयवेलायां समा- ६
 याताः । तं च जलाशयं दृष्ट्वा ते मिथः प्रोचुः । अहो । बहुमत्स्यो
 ऽयं ह्रदो दृश्यते स्वल्पसलिलश्च । तत् प्रभात आगमिष्यामः ।
 इत्य उक्त्वा स्वगृहं गताः । ते च तद् वज्रपातसदृशं वचः श्रुत्वा ९
 परस्परं मन्त्रं चक्रुः । तच्च मण्डूको ऽब्रवीत् । भो भद्रौ शतबुद्धि-
 सहस्रबुद्धी । किम् अत्र * कर्तुं युज्यते । पलायनम् अवष्टम्भो वा ।
 तच्च कृत्वा सहस्रबुद्धिर् विहस्योवाच । भो मित्र । मा भैषीर् १२
 वचनश्रवणमात्रेणापि । आगमनम् अपि तावत् तेषां न संभा-
 व्यते । अथ भविष्यति । तदा स्वबुद्धिप्रभावेण त्वाम् आत्मानं च
 रक्षिष्यामि । यतो ऽहम् अनेकजलगतीर् जानामि । तच्च कृत्वा १६
 शतबुद्धिर् आह । भोः । युक्तम् उक्तं सहस्रबुद्धिना । यतः ।

न यच्चास्ति गतिर् वायो । रश्मीनां च विवस्वतः ।

तच्चापि हि विशत्य आप्नु । बुद्धिर् बुद्धिमतां सदा ॥३५॥ १८

तद् वचनमात्रश्रवणाज् जन्मस्थानं *पितृपर्यायागतं त्यक्तुं न
 *शक्यते । इति क्वचिद् अपि न गन्तव्यम् । अहं त्वां स्वबुद्धिप्र-
 भावेण रक्षिष्यामि । मण्डूक आह । मम तावद् एकैव बुद्धिः २१
 पलायनविषया । तद् अहम् अन्यं कंचिज् जलाशयं सभार्यो
 ऽद्यैव यास्यामि ।

एवम् उक्त्वा मण्डूको रात्रिम् आसाद्यान्यं जलाशयं गतः ।
 अथान्येषु तैर् यमकिंकराभैर् मत्स्यबन्धिभिः प्रभात आगत्य
 जालैर् आच्छादितो हृदः । सर्वे ऽपि मत्स्यकूर्ममण्डूककर्केटादयोः
 जलचरा जालैर् निबध्य गृहीताः । तौ च शतबुद्धिसहस्रबुद्धि
 आत्मानं गतिविशेषैर् अपि रक्षन्तौ जाले पतितौ व्यापादितौ
 च । अथापराह्णसमये हृष्टास् ते धीवरा गृहं प्रति प्रस्थिताः ।
 शतबुद्धिर् गुरुत्वाद् एकेन शिरसि कृतः । अपरेण रज्जुबद्धः
 सहस्रबुद्धिर् नीयते । ततश्च वापीकण्ठस्थितेन मण्डूकेनाभिहितं
 पुरः स्वपत्न्याः । पश्य पश्य प्रिये ।

शतबुद्धिः शिरःस्थो ऽयं । लब्धते च सहस्रधीः ।

एकबुद्धिर् अहं भद्रे । क्रीडामि विमले जले ॥३६॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । नैकान्तेन बुद्धिर् अपि प्रमाणम् ।
 इति । सुवर्णसिद्ध आह । यद्य् अय् एतद् अस्ति । तथापि मित्र-
 वचनम् अनुसृजनीयम् । परं किं क्रियते । मया निवारितो
 ऽपि न स्थितो ऽतिलौल्याद् विद्याहंकाराच् च । अथवा साध्व्
 इदम् उच्यते ।

साधु मातुल गीतेन । वारितो न मया स्थितः ।

अपूर्वो ऽयं मणिर् बद्धः । संग्राहं गीतलक्षणम् ॥३७॥

चक्रधर आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ५ ॥

॥ अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठान उद्धतो नाम गर्दभः । स च दिवा
 ॥ रजकगृहे भारोद्धहनं कृत्वा रात्रौ स्वेच्छया पर्यटति । अथान्यदा

तस्य राशौ क्षेपेषु पर्यटतः कदाचिच् छृगालेन सार्धं मैत्री बभूव ।
 तौ च *वृतिभङ्गं कृत्वा कर्कटिकाक्षेपेषु प्रविश्य तत्फलभक्षणं
 स्वेच्छया कृत्वा प्रत्यूषे स्वस्थानं व्रजतः । अथ कदाचित् क्षेम- ३
 धस्थितेन मदोद्धतरासभेन शृगालो ऽभिहितः । भो भगिनीसुत ।
 पश्य । अतीवनिर्मला रजनी । तद् अहं गीतं करिष्यामि । तत्
 कतमेन रागेण करोमि । स आह ।-माम् । किम् अनेनानर्थप्रचा- ६
 लनेन । यतश्च चौर्यकर्मप्रवृत्ता वयम् । चौरजारैर् निभृतैर् एव
 स्यात्तथ्यम् । इति । उक्तं च ।

कासी विवर्जयेच् चौर्यं । निद्रालुश्च चर्मचौरिकाम् । ९

जिह्वालौल्यं च रोगाढ्यो । जीवितुं यो ऽप वाञ्छति ॥३८॥

*तथा त्वदीयगीतं शङ्खनादानुवादि न मधुरम् । इति दूराद् अपि
 श्रुत्वोत्थाय क्षेचरक्षापुरुषा बन्धं वधं च विधास्यन्ति । तद् भक्षय १२
 तावन् निभृतः । तच् छुत्वा रासभ आह । भोः । वनाश्रयत्वात्
 त्वं गीतरसं न वेत्सि । तेनैतद् ब्रवीषि । उक्तं च ।

शरज्ज्योत्स्नाहते दूरं । तमसि प्रियसंनिधौ । १५

धन्यानां विंशति श्रोत्रे । गीतभङ्कारजा सुधा ॥३९॥

शृगाल आह । माम् । अस्त्य एतत् । परं कठोरम् उच्यते । तत्
 किं तेन स्वार्थभंशिना । रासभ आह । धिग् धिग् मूर्ख । किम् १८
 अहं गीतं न जानामि । तच् छूयताम् । तस्य भेदाः । तद् यथा ।

सप्त स्वरास् च यो यामा । मूर्खनास् त्व *एकविंशतिः ।

ताना एकोनपञ्चाशत् । तिस्रो मात्रा लयास् चयः ॥४०॥ २१

स्थानचयं यतीनां च । षड् आस्यानि रसा नव ।

वर्णाः षट्त्रिंशतिर् भाषाश्च । चत्वारिंशत् ततः स्मृताः ॥४१॥

पञ्चाशीत्यधिकं ह्य एतद् । गीतानां च शतं स्मृतम् ।

सुवर्णरचितं शृङ्गं । गीताङ्गैः सकलैर् वृतम् ॥४२॥

नान्यद् *गीताद् वरं लोके । देवानाम् अपि दृश्यते ।

शुष्कस्नायुरवैर् ईशं । ररञ्जे रावणः पुरा ॥४३॥

तत् कथं त्वं माम् अनभिज्ञं वदसि निवारयसि च । शृगाल
आह । माम् । यद्य एवम् । तद् अहं वृत्तिवारदेशस्थः क्षेपपालम् ।
अवलोकयामि । त्वं पुनः स्वेच्छया गीतं कुरु ।

तथानुष्ठिते गर्दभ उक्तन्धरो भूत्वा शब्दायितुम् आरब्धः । ततः
क्षेपपाला रासभशब्दितं समाकर्ण्य क्रोधाद् दन्तान् दन्तैर् निपी-
डयन्तो लगुडम् उद्यम्य प्रधाविताः । समेत्य च तावत् प्रता-
डितः । यावद् भूमिपृष्ठे पतितः । ततश्च *सच्छिद्रोदूखलं गले
बद्ध्वा क्षेपपालाः सुप्ताः । रासभो ऽपि स्वजातिस्वभावगतवेदनः
क्षणेनाभ्युत्थितः । उक्तं च ।

सारमेयस्वराश्वस्य । गर्दभस्य विशेषतः ।

मुहूर्तात् परतो न स्यात् । प्रहारजनिता व्यथा ॥४४॥

ततश्च तम् *एवोदूखलम् आदाय वृत्तिं चूर्णयित्वा पलायितुम्
आरब्धः । एतस्मिन् अन्तरे शृगालो दूराद् एव तं दृष्ट्वा सस्मितम्
इदम् आह ।

साधु मातुल गीतेन । वारितो न मया स्थितः ।

अपूर्वो ऽयं मणिर बद्धः । संप्राप्तं गीतलक्षणम् ॥४५॥

इति ॥

तद् भवान् अपि निवार्यमाणो ऽपि मया न स्थितः । तच्
क्षुत्वा चक्रधर आह । भो मित्र । सत्यम् एतत् । अथवा साध्व् इदम्
उच्यते ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा । मित्राणां न करोति यः ।
 स एव निधनं याति । यथा मन्थरकौलिकः ॥४६॥
 स्वर्णसिद्ध आह । कथम् एतत् । चक्रधरः कथयति ।

3

॥ कथा ६ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने मन्थरको नाम कौलिकः । तस्य
 कदाचित् सर्वाणि षट्कर्मकाष्ठानि भग्नानि । ततः स कुठारम्
 आदाय काष्ठार्थं परिभ्रमन् समुद्रतटे प्राप । तत्र च महान्तं शिंश-
 पापादपं दृष्ट्वा चिन्तितवान् । महान् अयं वृक्षो दृश्यते । तद्
 अनेन *कर्तितेन प्रभूतानि षट्कर्मोपकरणानि भविष्यन्ति । इत्
 अवधार्य तस्योपरि कुठारम् उद्यतवान् । अथ तत्र वृक्षे कश्चिद्
 व्यन्तर आसीत् । तेनाभिहितम् । भोः । ममाश्रयो ऽयं पादपः ।
 तत् सर्वथा रक्षणीयः । यतो ऽहम् इह समुद्रकल्लोलसंस्पर्शशीत-
 लानिलस्पृश्यमानशरीरः परमसुखेन तिष्ठामि । कौलिक आह ।
 भोः । तद् अहं किं करोमि । दास्यमयीं विना बुभुक्षया पीड्यते
 मम कुटुम्बम् । इति । तस्माद् अन्यत्र शीघ्रं गम्यताम् । अहम्
 एनं कर्तिष्यामि । व्यन्तरो ऽब्रवीत् । भोः । तुष्टस् तवाहम् ।
 प्रार्थ्यतां किञ्चिद् अभीष्टम् । रक्षेन्नं पादपम् । इति । कौलिक
 आह । यद्य् एवम् । तर्हि । अहं गृहं गत्वा स्वमित्रं पत्नीं च पृष्ट्वा
 समागच्छामि । अथ । तथा । इति व्यन्तरेण प्रतिपन्ने कौलिकः
 स्वगृहं प्रति निवृत्तो यावद् अधिष्ठाने प्रविशति । तावन् निज-
 सुहृदं नापितम् अपश्यत् । आह च । अहो मित्र । मम कश्चिद्
 व्यन्तरः सिद्धः । तत् कथय । किं प्रार्थये । नापित आह । भद्र ।
 यद्य् एवम् । तद् राज्यं प्रार्थयस्व । येन त्वं राजा । अहं मन्त्री ।

द्वाव् अपीहलोकसुखम् अनुभूय परलोकसुखम् अनुभवावः ।
कौलिक आह । भो मित्र । भवत् एवम् । परं पत्नीम् अपि
पृच्छामि । नापित आह । न हि स्त्रीभिः सह मन्त्रयितुं युज्यते ।
उक्तं च ।

भोजनाच्छादनं दद्याद् । चतुर्कालं विशेषतः ।

भूषणाद्यं च नारीणां । न ताभिर् मन्त्रयेत् सुधीः ॥४७॥

तथा च ।

यच्च स्त्री यच्च कितवो । बालो यच्च प्रशसिता ।

तद् गृहं क्षयम् आयाति । भार्गवो हीदम् अब्रवीत् ॥४८॥

किं च ।

तावद् एव प्रधानं स्यात् । तावद् गुरुजने रतः ।

पुरुषो योषितां यावन् । न शृणोति रहो वचः ॥४९॥

एताः स्वार्थपरा नार्यः । केवलं स्वसुखे रताः ।

न तासां वल्लभो यस्मात् । स्वसुतो ऽपि सुखं विना ॥५०॥

कौलिक आह । यद्य् अप्य् एवम् । तथापि सा पतिव्रता प्रष्टव्या । 15

एवं तम् अभिधाय सत्वरं गत्वा पत्नीम् उवाच । भद्रे ।

अद्यास्माकं कश्चिद् ध्यन्तरः सिद्धः । स वाञ्छितं प्रयच्छति । तद्

अहं त्वां प्रष्टुम् आगतः । तत् कथय । किम् अर्थये । एष तावन् 16

मम सुहृन् नापितः । राज्यं प्रार्थ्यताम् । इति वदति । साब्रवीत् ।

आर्यपुत्र । का मतिर् नापितानाम् । तन् न कार्यं तद्वचः । उक्तं

च ।

चारणैर् वन्दिभिर् नीचैर् । नापितैर् बालकैर् अपि ।

न मन्त्रो यतिभिः कार्यः । सार्धं भिक्षुभिर् एव च ॥५१॥

अपरम् अतिक्लेशपरंपरैषा राज्यस्थितिः संधिवियहयानासनसंश्र-
यविधीभावादिति चिन्ता पुरुषस्य कदाचिद् अपि न सुखं प्रयच्छति ।
तथा ।

3

यदर्थे भातरः पुत्रा । अपि वाञ्छन्ति ये निजाः ।

वधं राज्यकृते राज्ञां । तद् राज्यं दूरतस् त्यजेत् ॥ ५२ ॥

कौलिक आह । सत्यम् उक्तं भवत्या । तत् कथय । किं याचे ।
साम्रवीत् । त्वं तावद् एकं पटं नित्यम् एव निष्पादयसि । तेन
सर्वव्ययशुद्धिः संपद्यते । इदानीम् आत्मनो ऽन्यद् बाहुयुगलं
शिरश् च याचस्व । येन पुरतः पृष्ठतश् चैकैकं पटं संपादयसि ।
तत्रैकस्य मूल्यान गृह्ययः शुध्यति । द्वितीयस्य मूल्यान विशेषकृ-
त्यानि कुर्वाणस्य जातिमध्ये स्थाप्यमानस्य कालो गच्छति । सो
ऽपि तच् छुत्वा प्रहृष्टः प्राह । साधु । पतिव्रते । सार्धूक्तं भवत्या ।
एवं करिष्यामि । इति निश्चयः । अथ कौलिको गत्वा घनतरं
प्रार्थयां चक्रे । भोः । यदि वाञ्छितं प्रयच्छसि । तद् देहि मे
द्वितीयं बाहुयुगलं शिरश् च । एवम् अभिहिते तत्क्षणाद् एव
द्विशिरश् चतुर्बाहुः संजातः । ततश् च प्रहृष्टमना यावद् गृहम्
आगच्छति । तावल् लोकैः । राक्षसो ऽयम् । इति मन्यमानैर्
लगुडपाषाणादिभिस् ताडितो मृतश् च ॥

18

अतो ऽहं ब्रवीमि । यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा । इति । चक्रधरः
पुनर् एवाह । सर्वो ऽपि जनो ऽश्रद्धेयकदाशापिशाचिकायस्तो
हास्यपदवीं याति । अथ साध्व् इदम् उच्यते ।

21

अनागतवतीं चिन्ताम् । असंभाष्यां करोति यः ।

स एव पाण्डुरः शेते । सोमशर्मपिता यथा ॥ ५३ ॥

स्वर्णसिद्ध आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

24

॥ कथा ७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने स्वभावकृपणो नाम ब्राह्मणः । तेन
 भिक्षार्जितैः सक्तुभिर् भुक्तोद्धरितैः कलशः संपूरितः । तं च कलशं
 नागदन्ते ऽवलम्ब्य तस्याधस्तात् खट्वां निधाय सततम् एकदृष्ट्या-
 वलोकयन् रात्रौ चिन्तयाम् आस । सक्तुभिः परिपूर्णो ऽयं तावद्
 घटो वर्तते । तद् यदि दुर्भिक्षं भविष्यति । तदा रूपकाणां शतम्
 अस्मिन् उत्पस्यते । ततश्च तेनाजाययम् अहं *ग्रहीष्ये । ततः
 षणमासे षणमासे प्रसववशाद् अजायूषं भविष्यति । ततो ऽजाभिर्
 गावः । गवां प्रसवात् तदपत्यविक्रयं करिष्यामि । ततो गोभिर्
 महिष्यः । महिषीभिर् वडवाः । वडवाप्रसवतो मम प्रभूता अश्वा
 भविष्यन्ति । तेषां विक्रयात् प्रभूतं सुवर्णं भविष्यति । सुवर्णेन
 चतुःशालं गृहं संपत्स्यते । ततश्च कश्चिन् मम गृहम् अभ्येत्य ¹²
 प्राप्तवरां रूपाढ्यां कन्यां प्रदास्यति । तस्याः पुत्रो भविष्यति ।
 तस्याहं सोमशर्मा । इति नाम करिष्यामि । ततस् तस्मिन्
 जानुचलनयोग्ये संजाते ऽहं पुस्तकं गृहीत्वाश्चलस्थापृष्ठदेशे ¹⁵
 समुपविश्यावधारयिष्यामि । एतस्मिन् अन्तरे सोमशर्मा मां दृष्ट्वा
 जनन्या उत्सङ्गाज् जानुप्रचलनपरो ऽश्वानां समीपवर्ती गमि-
 ष्यति । ततो ऽहं ब्राह्मणीं कोपाद् अभिधास्यामि । गृह्यतां गृह्यतां ¹⁸
 बालकः । स्रूपि गृहकर्मव्ययतयास्मद्वचनं न श्रोष्यति । ततो ऽहं
 समुत्थाय पादप्रहारेण तां ताडयिष्यामि । एवं तेन तद्व्यानाव-
 स्थितेन पादप्रहारस् तथा मुक्तः । यथा घटो भग्नः । घटान्तर्व- ²¹
 तिभिः सक्तुभिश्च च पाण्डुरतां गतः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अनागतवतीं चिन्ताम् । इति । सुवर्णसिद्ध
आह । एवम् एवैतत् । यतः ।

यो लौल्यात् कुरुते कर्म । नैवानर्थम् अपेक्षते ।

8

विडम्बनाम् अवाप्नोति । स यथा चन्द्रभूपतिः ॥५४॥

चक्रधर आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ८ ॥

6

अस्ति कस्मिंश्चिन् नगरे चन्द्रो नाम भूपतिः । तापुषक्रीडार्थं
वानरयूथं तिष्ठति । तन् नित्यम् एवानेकभोजनभक्ष्यादिभिः पुष्टिं
नीयते । तस्यैव कुमारस्य क्रीडार्थं मेषयूथम् अस्ति । तन्मध्याद्
एको जिह्वालौल्याद् अहर्निशं महानसे प्रविशन् यत् किञ्चित्
पश्यति । तत् सर्वं भक्षयति । तं च सूपकारा यत् किञ्चित् काष्ठा-
दिकम् अग्रे पश्यन्ति । तेन ताडयन्ति । सो ऽपि वानरयूथ- 12
पस्यन्तद् दृष्ट्वा व्यचिन्तयत् । अहो । मेषसूपकारयोः कलहो
ऽयं वानराणां क्षयाय भविष्यति । यतः स्वादलम्पटो ऽयं
मेषः । महाकोपाश्च च सूपकारा यथास्थानासन्नेन वस्तुना 15
प्रहरन्ति । तद् यदि वस्वन्तराभावात् कदाचिद् उल्मुकेन ताड-
यिष्यन्ति । तद् ऊर्णाप्रस्तरो ऽयं मेषः स्वल्पेनापि प्रज्वलिष्यति ।
तद् दृश्यमानः पुनर् अश्वकुट्यां समीपवर्तिन्यां प्रवेक्ष्यति । सापि 18
तृणप्राचुर्याज् ज्वलिष्यति । इति । ततो ऽश्वा *वह्निदाहम् अवा-
प्स्यन्ति । शालिहोत्रे पुनर् एतद् उक्तम् । यद् वानरवसयाश्चानां
वह्निदाहदोषः प्रशाम्यति । तन् नूनम् अस्माकम् उपस्थितो 21
मृत्युः । इति । एवं निश्चित्य सर्वान् वानरान् आहूय प्रोवाच ।

मेघेण सूपकाराणां । कलहो यो ऽच वर्तते ।

स भविष्यत्य् असंदिग्धं । वानराणां क्षयावहः ॥५५॥

तस्मात् स्यात् कलहो यच्च । गृहे नित्यम् अकारणः ।

तद् गृहं जीवितं वाञ्छन् । दूरतः परिवर्जयेत् ॥५६॥

तथा च ।

*कलहान्तानि हन्याणि । कुवाक्यान्तं च सौहृदम् ।

कुराजान्तानि राष्ट्राणि । कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥५७॥

तन् न यावत् सर्वेषां क्षयो भवति । तावद् गृहं परित्यज्य वनं

*गच्छामः ।

अथ तस्य तद् वचनं श्रुत्वा ते *मदोद्धता विहस्य तम् *ऊचुः ।

भोः । वृद्धभावाद् भवतो वैकल्यं बुद्धेः संजातम् । येनैतद्

ब्रवीषि । न वयं राजपुत्रैः स्वहस्तप्रदत्तान् अमृतकल्पान् भक्ष्य-

विशेषान् परित्यज्य तच्चाटव्यां कषायकटुतिक्तक्षाराणि वृक्षफलानि

भक्षयिष्यामः । तच् छुत्वा कलुषां दृष्टिं कृत्वा यूथपः प्रोवाच ।

रे रे । मूर्खा यूयम् । नैतस्य सुखस्य परिणामं जानीष । यस्माद् 15

आपातमाचमधुरम् एतत् सुखं परिणामे विषवद् भविष्यति ।

तद् अहं कुलक्षयं स्वयं नावलोकयिष्यामि । सांप्रतं तद् एव

वनं यास्यामि । उक्तं च ।

परहस्तगतां भार्या । मित्रं च विषमस्थितम् ।

धन्यास् तात न पश्यन्ति । देशभङ्गं कुलक्षयम् ॥५८॥

इति । एवम् अभिधाय सर्वान् परित्यज्य स यूथपो ऽटव्यां गतः । 21

अथ तस्मिन् गते ऽन्यतमे ऽहनि स मेघो महानसे प्रविष्टः ।

यावत् सूपकारेण किञ्चिद् अपि नृासादितम् । तावद् अर्धदग्ध-

ज्वलितकाष्ठम् आदाय स ताडितः । सो ऽपि तेन ताडितः सच्च 24

अर्धज्वलच्छरीरः शब्दायमानः प्रत्यासन्नवर्तिन्याम् अश्वकुट्यां
प्रविष्टः । तच्च च लुठतस् तृणप्राचुर्यात् सर्वतो ऽपि वह्निज्वालाः
समुत्थिताः । कुट्यां च निबद्धा घोटकाः केचित् स्फुटितनयनाः ३
पञ्चत्वं गताः । केचित् च बन्धनानि चोटयित्वा र्धदग्धशरीरा
हेषायमाणाः सर्वम् अपि जनं व्याकुलीचक्रुः । एतस्मिन् अन्तरे
राजा सविषादः शालिहोत्रज्ञाञ् चिकित्सकान् आहूय प्रोवाच । ४
प्रोच्यताम् अश्वानाम् एतेषां कश्चिद् दाहोपशमोपायः । ते ऽपि
शास्त्राणि संचिन्त्य प्रोचुः । देव । प्रोक्तम् अत्र विषये भगवता
शालिहोत्रेण । ९

कपीनां वसयाश्वानां । वह्निदाहसमुद्भवा ।

यथा विनाशम् अभ्येति । तमः सूर्योदये यथा ॥ ५९ ॥

तत् क्रियताम् एतच्च चिकित्सितम् । यावद् रोगेण ते न विन- १२
श्यन्ति । सो ऽपि तच्च कृत्वा वानरवधम् आदिष्टवान् । किं
बहुना । सर्वे ते व्यापादिताः । इति । यूथपतिस् तु न तां
कुलधर्षणां साक्षाद् ददर्श । श्रुतिपरंपरया तु श्रुत्वा न सेहे । १५
उक्तं च । यतः ।

धर्षणां मर्षयेद् यो ऽत्र । वंशजां परनिर्मिताम् ।

भयाद् वा यदि वा लोभात् । स ज्ञेयः पुरुषाधमः ॥ ६० ॥ १८

अथ तेन वृद्धवानरेण कुचचित् पिपासाकुलेन धमता
पद्मिनीखण्डमण्डितं सरः समासादितम् । तच्च च यावन् निपु-
णतयावलोकयति । तावत् प्रविशद् एव पदं पश्यति । न च २१
निर्गच्छत् । इति । ततश्च चिन्तयाम् आस । नूनम् अपान्तर्जले
दुष्टयाहेण भाष्यम् । तत् पद्मिनीनालम् आदाय दूरस्थो ऽपि
जलपानं करोमि । तथानुष्ठिते तन्मध्याद् रत्नमालालंकृतकण्ठो २४

राक्षसो निष्क्रम्य तम् उवाच । भोः । यो ऽत्र सलिले प्रवि-
 शति । तं भक्षयामि । इति । तन् नास्ति धूर्ततरस् तद् अन्यः ।
 यो ऽनेन विधिना पानीयं पिबति । तत् तुष्टो ऽहम् । प्रार्थयस्व ।
 हृदयवाञ्छितम् । कपिर् आह । भोः । कियती भक्षणशक्तिस्
 ते । स आह । शतसहस्रायुतलक्षाण्यपि जलप्रविष्टानि भक्ष-
 यामि । बाह्यतः ऋगालो ऽपि मां धर्षयति । वानरः प्राह ।
 अस्ति मे भूपतिना सहास्थ्यन्तं वैरम् । यद्य् एनां रत्नमालां मे
 प्रयच्छसि । तत् सपरिवारम् अपि तं भूपतिं वाक्प्रपञ्चेन लोभ-
 यित्वाच सरसि प्रवेशयामि । अथ राक्षसस् तस्मै रत्नमालां,
 समर्पयाम् आस ।

वानरो ऽपि रत्नमालाविभूषितकण्ठो वृक्षप्रासादेषु परि-
 भ्रमञ् जनैर् दृष्टः पृष्टश्च । भो यूथप । क्व भवान् इयन्तं कालं¹²
 गत्वा स्थितः । क्व भवतेदृग् रत्नमाला लब्धा । या दीप्ता सूर्यम्
 अपि तिरस्कुरुते । वानरः प्राह । अस्ति कुचचिद् अरण्ये धनद-
 विनिर्मितं सुगुप्ततरं सरः । तच्चाधोदिते सूर्ये सूर्यवारेण यः कश्चिन्¹⁵
 निमज्जति । स धनदप्रसादाद् ईदृग्रत्नमालाविभूषितकण्ठो नि-
 ष्क्रामति । अथ भूभुजा जनात् तद् आकर्ण्य स वानरः समाहूय
 पृष्टः । भो यूथपते । सत्यम् एतत् । कपिर् आह । स्वामिन् । एष¹⁸
 प्रत्यक्षतया मत्कण्ठस्थितया रत्नमालया प्रत्ययस् ते । यदि तवापि
 तया प्रयोजनम् । तन् मया सह कम् अपि प्रेषय । येन
 दर्शयामि । तच् छुत्वा नृपतिः प्राह । यद्य् एवम् । तद् अहं²¹
 सपरिजनः स्वयम् एष्यामि । यथा प्रभूता रत्नमालाः संपद्यन्ते ।
 वानर आह । स्वामिन् । एतद् एव चारु ।

अथ भूपतिः सपरिजनो रत्नमालालोभात् प्रस्थितः । वा-²⁴

नरो ऽपि राज्ञा दोलारूढेन स्वोत्सङ्गम् आरोपितः प्रतिपत्तिपूर्वं
गच्छति । अथवा साध्व् इदम् उच्यते ।

लोभाद् एव नरा मूढा । धनविद्यान्विता अपि ।

3

अकृत्येषु नियोज्यन्ते । *भ्राम्यन्ते दुर्गमेष्व् अपि ॥ ६१ ॥

तथा च ।

इच्छति शती सहस्रं । सहस्री लक्षम् ईहते ।

6

लक्षाधिपस् ततो राज्यं । राज्याच् च स्वर्गम् ईहते ॥ ६२ ॥

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा । दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतश् चक्षुषी श्रोत्रे । नृष्णीका तु न जीर्यति ॥ ६३ ॥

9

अथ प्रत्यूषे तत् सरः समासाद्य वानरो राजानम् उवाच । देव ।

अचार्धोदिते सूर्ये प्रविष्टानां सिद्धिर् भवति । इति । तत् सर्वो

ऽपि परिजनो वाच्यः । येनैकहेलया प्रविशति । त्वया पुनर् 12

मया सह प्रवेष्टव्यम् । येन पूर्वदृष्टस्थानम् आसाद्य प्रभूतास् ते

रत्नमाला दर्शयामि । अथ प्रविष्टास् ते सर्वे लोकाः । भक्षिताश्

च तेन राक्षसेन । इति ।

15

अथ चिरायमाणेषु तेषु राजा वानरम् उवाच । भो यूथा-

धिप । किम् इति चिरयति मे परिजनः । तच् छुत्वा वानरः

सत्वरं वृक्षम् आरुह्य राजानम् उवाच । भो दुष्टनरपते । राक्षसे- 18

नान्तःसलिलस्येन भक्षितस् ते परिजनः । साधितं कुलक्षयका-

रणोत्थं भवता सह वैरम् । तद् गम्यताम् । मया त्वं स्वामी

मत्वा नात्र प्रवेशितः । उक्तं च । यतः ।

21

कृते प्रतिकृतं कुर्याद् । धिंसिते प्रतिहिंसितम् ।

न तत्र दोषं पश्यामि । यो दुष्टे दुष्टम् आचरेत् ॥ ६४ ॥

तत् त्वया मम कुलक्षयो निर्मितः । मया तव । इति ।

24

एतद् आकर्ण्य राजा शेकाविष्टस् त्वरितपदं *यथायातं
प्रतिनिवृत्तः । इति । अथ तस्मिन् भूपतौ गते राक्षसः सुनृपो
जलान् निष्क्रम्य सानन्दम् इदम् आह ।

हतः शत्रुः कृतं मित्रं । रत्नमाला न हारिता ।

नालेन पिबता तोयं । भवता साधु वानर ॥ ६५ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । यो लौल्यात् कुरुते कर्म । इति ।
सुवर्णसिद्धः पुनर् अप् आह । भोः । प्रेषय माम् । स्वगृहं
गच्छामि । चक्रधरः प्राह । कथं माम् एतदवस्थं मुक्ता यास्यसि ।
उक्तं च ।

यस् त्यक्त्वा सापदं मित्रं । याति निष्ठुरतां वहन् ।

कृतघ्नस् तेन पापेन । नरके गच्छति ध्रुवम् ॥ ६६ ॥

सुवर्णसिद्धः प्राह । भोः । सत्यम् एतत् । यदि गम्यस्थाने शक्ति-
युक्तस् त्यजति । एतच् च मनुष्याणाम् अगम्यस्थानम् । नृस्ति
च कदाचिद् अपि शक्तिर् उन्मोचयितुम् । अपरम् । यथा यथा
तव चक्रभ्रमणवेदनया मुखविकारं पश्यामि । तथा तथा जा-
नामि । *यद् द्राग् इतः स्थानाद् गच्छामि । मा कथंचिद् अप्
अस्माकम् अप् अनर्थो ऽयं भविष्यति । इति । अथ साध्व् इदम्
उच्यते ।

यादृशी वदनच्छाया । दृश्यते तव वानर ।

गृहीतो ऽसि विकालेन । यः परैति स जीवति ॥ ६७ ॥

चक्रधर आह । कथम् एतत् । सो ऽब्रवीत् ।

॥ कथा ९ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित् पुरे भद्रसेनो नाम राजा । तस्य सर्वलक्षणसं-
 पूर्णा रानवती नाम कन्यास्ति । तां च कश्चिद् राक्षसो हर्तुम् ४
 इच्छति । रात्रौ आगत्य नित्यम् एवोपभुङ्क्ते । परं कृताङ्गरक्षप-
 रिवेषां तां हर्तुं न शक्नोति । सा च तत्सुरतसमये राक्षससांनिध्य-
 जाम् अवस्थां कम्पज्वरादिभिर् अनुभवति । एवम् अतिक्रामति ६
 काले राक्षसो गृहकोणे स्थितो राजदुहितुर् आत्मानम् अदर्शयत् ।
 ततः सा सखीम् उवाच । सखि । पश्य । विकालसमये राक्षसो
 ऽयं नित्यम् एवागत्य मां कदर्थयति । तद् अस्ति किञ्चिद् अस्य ९
 दुरात्मनः प्रतिषेधविधानम् । तच् छुत्वा राक्षसो व्यचिन्तयत् ।
 नूनं यथाहम् । तथाऽन्यः कश्चिद् विकालनामास्या हरणाय
 नित्यम् एवागच्छति । परं सो ऽपि हर्तुं न शक्नोति । तत् तावद् १२
 अहम् अश्वरूपं कृत्वाश्वमध्यस्थो निरीक्षे । किंरूपः किंप्रभावश्च
 सः । इति ।

तथानुष्ठिते निशीथसमये राज्ञो गृहे कश्चिद् अश्वापहारकः १५
 प्रविष्टः । स च सर्वान् अश्वान् अवलोक्य तं राक्षसाश्वं शुभतरं
 दृष्ट्वा खलीनं तन्मुखे निधाय समारूढः । एतस्मिन् अन्तरे
 राक्षसश्च चिन्तयाम् आस । नूनं स एष विकालनामा मां दुष्टं १८
 मत्वा कोपान् निहन्तुम् अभ्यागतः । तत् किं करोमि । एवं
 चिन्तयन् सो ऽश्वापहारकेण कशाघातेन ताडितः । अथ भयच-
 क्षमनाः प्रधावितुम् आरब्धः । चौरो ऽपि दूरं गत्वा खलीना- २१
 कर्षणेन तं स्थिरीकर्तुम् आरेभे । तद् यदि वाजी भवति । तदा
 खलीनं गणयति । स तु केवलं वेगाद् वेगं गच्छति । अथ तं

तथावगणितखलीनाकर्षणम् अवलोक्य चौरश्च चिन्तयाम् आस ।
 अहो । नैवंविधा वाजिनो भवन्ति । तन् नूनम् एतेनाश्वरूपेण
 राक्षसेन भाष्यम् । तद् यदि पांसुलं भूतलम् अवलोकयामि ।
 तत्रात्मानं पातयामि । नान्यथा मे जीवितव्यम् अस्ति । इति ।
 एवं चिन्तयत इष्टदेवताम् अनुस्मरतो ऽश्वापहारकस्य सो ऽश्वरू-
 पराक्षसो वटवृक्षतले गतः । चौरो ऽपि वटप्ररोहम् आसाद्य
 तत्रैव विलग्नः । ततश्च च द्वावपि पृथग्भूतौ लब्धजीविताशौ
 परमानन्दनिर्भरौ बभूवतुः ।

अथ तत्र वटे राक्षससुहृद् कश्चिद् वानर आसीत् । तेन
 नश्यन्तं राक्षसम् अवलोक्य व्याहृतम् । भोः । किम् एवम् अली-
 कभयेन प्रणश्यसि । *भक्ष्यो ऽयं ते मानुषः । तद् भक्ष्यताम् । स
 तस्य वचनं श्रुत्वा स्वरूपम् आधाय शङ्कितमनाः स्खलितमतिर्
 वृत्तः । अथ चौरस् तं वानराहूतं ज्ञात्वा कोपाद् उपर्य् उपविष्ट-
 वानरस्य लक्ष्मानलाङ्गूलं मुखे निधाय गाढतरं चर्वितुम् आर-
 भवान् । वानरो ऽपि राक्षसाभ्यधिकं मन्यमानो भयान् न
 किञ्चिद् अप्य् उक्तवान् । केवलं व्यथार्तो नितरां निमीलित-
 नयनो दन्तैर् दन्तान् निष्पीडयंस् तिष्ठति । राक्षसो ऽपि तं
 तथाभूतम् अवलोक्य ह्येकम् एनम् अपदत् ।

यादृशी वदनच्छाया । दृश्यते तव वानर ।

गृहीतो ऽसि विकालेन । यः परैति स जीवति ॥ ६८ ॥

सुवर्णसिद्धः पुनर् अप्य् आह । प्रेषय माम् । स्वगृहम् अनु-
 गच्छामि । त्वं पुनर् अत्र स्थितो दुर्विनयवृक्षफलम् अनुभुङ्क्ष्व ।
 चक्रधर आह । भोः । अकारणम् एतत् । नयो ऽनयो वा । यतो
 दैववशाच् छुभान्भुं नृणाम् उपतिष्ठते । उक्तं च ।

अन्धकः कुञ्जकश्चैव । राजकन्या च चिस्तनी ।
 अनयो ऽपि नयं याति । यावच्च स्त्रीर्भजते नरम् ॥६९॥
 सुवर्णसिद्ध आह । कथम् एतत् । चक्रधरः कथयति ।

॥ कथा १० ॥

अस्य उत्तरापथे मधुपुरं नाम नगरम् । तत्र मधुसेनो नाम
 राजा । तस्य कदाचित् चिस्तनी कन्या जज्ञे । अथ तां चिस्तनीं
 जातां श्रुत्वा राजा कञ्चुकिन्म् आहूय प्रोवाच । भोः । त्यज्यताम्
 इयम् अरण्ये । यथा न कश्चिद् एव जानाति । तच्च श्रुत्वा
 कञ्चुकी प्राह । महाराज । ज्ञायत एतत् । यद् अनिष्टकारिणी ।
 चिस्तनी कन्या भवति । तद् अपि ब्राह्मणा आहूय प्रष्टव्याः ।
 येन लोकद्वये ऽपि विरुद्धता न भवति । उक्तं च । यतः ।

पृच्छकेन सदा भाष्यं । पुरुषेण विजानता ।

12

राक्षसेन्द्रगृहीतो ऽपि । प्रज्ञान् मुक्तो द्विजः पुरा ॥७०॥

राज्ञाह । कथम् एतत् । कञ्चुकी कथयति ।

॥ कथा ११ ॥

15

अस्ति कुचचिद् अरण्ये चण्डकर्मा नाम राक्षसः । एकदा तेन
 भ्रमता कश्चिद् ब्राह्मणः समासादितः । ततस् तस्य स्कन्धम् आरुह्य
 प्रोवाच । भोः । अये गम्यताम् । ब्राह्मणो ऽपि भयचस्तमनास्
 तम् आदाय प्रस्थितः । अथ तस्य कमलोदरसोदरौ पादौ दृष्ट्वा
 तम् अपृच्छत् । भोः । कथम् एवंविधौ भवतः कोमलौ पादौ ।
 राक्षस आह । नृहम् अनुज्ञानः पद्मां कदाचिद् अपि भूमिं
 स्पृशामि । इति मे व्रतम् अस्ति । ब्राह्मणो ऽप्य् आत्मनो मोक्षो-

21

पायं चिन्तयन् सरः प्राप्तः । ततो राक्षसेनाभिहितः । भोः ।
 यावद् अहं स्नानं कृत्वा देवार्चनं विधाय सरसो निःसरामि ।
 तावत् त्वया नातः स्थानात् कापि गन्तव्यम् । तथानुष्ठिते ब्रा-
 ह्मणश्च चिन्तयाम् आस । नूनं देवतार्चनविधेर् ऊर्ध्वं माम् एष
 भक्षयिष्यति । तद् दुततरं गच्छामि । यतो नायम् अनुज्ञानपादो
 मे पृष्ठतः समेष्यति । इति । तथानुष्ठिते राक्षसो व्रतभङ्गभयात्
 तत्पृष्ठतो न गतः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । पृच्छकेन सदा भाष्यम् । इति । अथ
 तस्य वचनं श्रुत्वा राजा ब्राह्मणान् आहूय प्रोवाच । भो ब्रा-
 ह्मणाः । चिस्तनी मे कन्या जाता । तत् किम् एतस्याः प्रतिवि-
 धानम् अस्ति । न वा । ते प्रोचुः । देव । श्रूयताम् ।

हीनाङ्गी वाधिकाङ्गी वा । भवेद् या कन्यकाश्च सा ।

12

भर्तुश्च स्याद् विनाशाय । स्वशीलनिधनाय च ॥७१॥

या पुनस् चिस्तनी कन्या । याति लोचनगोचरम् ।

पितरं नाशयत्य् एव । सा दुतं नाश्च संशयः ॥७२॥

15

तस्माद् एतद्दर्शनं परिहरतु देवः । यदि कश्चिद् एनाम् उद्वाह-
 यति । तत् तस्मै दत्त्वा देशत्यागेन नियोजयितव्यः । इति । एवं
 कृते लोकद्वयाविरुद्धता कृता भवति । इति । तेषां तद् वचनम्
 आकर्ण्य राजा सर्वत्र पटहघोषणाम् आज्ञापयाम् आस । यथा ।
 अहो । चिस्तनीं राजकन्यां यः परिणयति । तस्य राजा सुवर्णलक्षं
 दत्त्वा देशत्यागं कारयति । एवम् आघोषणायां क्रियमाणायां
 प्रभूतकालो ष्यतीति । न च कश्चित् तां परिणयति । सापि
 गुप्तस्थानसंस्थिता यौवनाभिमुखी संजज्ञे ।

अथ तत्रैव नगरे कश्चिद् अन्धो ऽस्ति । तस्य च मन्थरक-

24

नामा यष्टियाही कुञ्जः सहायो ऽस्ति । ततस् तौ पटहम् आकर्ण्य
मिथो मन्त्रयेते । स्पृश्यते ऽसौ पटहो यदि । कन्यका सुवर्णे च
लभ्यते । सुवर्णप्राप्ता सुखेन कालो व्रजति । अथ कन्यकादोषेण
मृत्युर् भवति । तद् अस्य दारिद्र्योत्थक्लेशस्य पर्यन्तो भवति ।
उक्तं च । यतः ।

लज्जा ज्ञेहः स्वरमधुरता बुद्धयो यौवनश्रीः

6

प्राणातङ्कः पवनसमता दुःखहानिर् विलासः ।

धर्मः शास्त्रं सुरगुस्मृतिः शौचम् आचारचिन्ता

पूर्णे सर्वे जठरपिठरे प्राणिनां संभवन्ति ॥७३॥

mandā 9

एवं मन्त्रयित्वा न्येन गत्वा पटहः स्पृष्टः । आह च । अहं तां कन्यां
परिणेष्यामि । ततस् तै राजपुरुषैर् गत्वा राज्ञे निवेदितम् । देव ।
केनचिद् अन्येन पटहः स्पृष्टः । तद् अथ विषये देवः प्रमाणम् ।
राजा प्राह । भोः ।

अन्धो वा बधिरो वपूष । *कुष्टी वपूष अन्यजो ऽपि वा ।

परिगृह्णातु तां कन्यां । सलक्षां स्याद् विदेशगः ॥७४॥

15

अथ राजादेशानन्तरम् एव तै राजपुरुषैर् नदीतीरे नीत्वा
सुवर्णलक्षं दत्त्वा चिस्तनी तेनान्येन सह विवाहिता । ततो
यानपाचम् आरोप्य कैवर्ताः प्रोक्ताः । भोः । देशान्तरं नीत्वा
क्वचिद् अधिष्ठाने सकुञ्जपानीको ऽयम् अन्धो धारणीयः । तथा-
नुष्ठिते विदेशम् आसाद्य क्वचिद् अधिष्ठाने च यो ऽपि ते मूल्येन
गृहम् आदाय सुखेन कालं नयन्ति स्म । केवलम् अन्धः पर्यङ्के
सदा सुप्तस् तिष्ठति । गृहव्यापारं कुञ्जः करोति ।

18

21

एवं गच्छति काले चिस्तनी कुञ्जेन सह विनष्टा । आह च ।

भोः सुभग । यद्य् अयम् अन्धः कथम् अपि व्यापाद्यते । तद्वा २४

सुखेन कालं नयावः । तद् अन्विष्यतां क्वापि विषम् । येन तद्
 दत्त्वा मुं व्यापाद्य सुखिनी भवामि । अथान्येद्युः कुचेन मृतः
 कृष्णसर्पः कुचाप् आसादितः । तं गृहीत्वा प्रहृष्टमनाः स्वगृहम् :
 अभ्येत्य ताम् आह । सुभगे । लब्धो ऽयं कृष्णसर्पः । तद् एनं
 खराडशः कृत्वा चारुवस्तुभिः संस्कृत्यामुष्मै विगतनयनाय । मत्स्या-
 मिषम् । इति कथयित्वा संप्रवच्छ । येन द्राग् विपद्यते । इति । १०
 एवम् उक्त्वा भूयो ऽपि मन्थरको हट्टमार्गं प्रति प्रस्थितः । स्रूपि
 कृष्णसर्पं खराडीकृत्य सतक्रस्थाल्यां निधाय चुल्लीमस्तकम् आरोप्य
 स्वयं गृहस्थापारव्याकुलतया तम् अन्धं सप्रश्रयम् इदम् आह । १
 आर्यपुत्र ! अहम् अद्य तवाभीष्टतमान् मत्स्यान् समानीय पचन्ती
 तिष्ठामि । तद् यावद् अहं गृहस्थापारान्तरं करोमि । तावत् त्वं
 दर्वीं गृहीत्वितान् प्रचालय । सो ऽपि तच् छुत्वा प्रहृष्टमनाः १२
 सृक्किणी परिलिहन् सत्वरम् उत्थाय दर्वीम् आदाय तान् प्रचा-
 लयितुम् आरभत । अथ तान् प्रचालयतो विषगर्भबाष्पेण
 संस्पृष्टं दृष्टिपटलं शनैः शनैर् *अगलत् । सो ऽपि तम् एव गुणं १५
 मन्यमानो विशेषेण बाष्पग्रहणम् अकरोत् । ततः स्पष्टदृष्टिर्
 यावत् पश्यति । तावत् स्थालीमध्ये कृष्णसर्पशकलानि केव-
 लानि । ततो व्यचिन्तयत् । अहो । किम् एतत् । ममाये मत्स्या- १६
 मिषं कथितम् आसीत् । एतानि पुनः कृष्णसर्पशकलानि । तत्
 तावज् जानामि सम्यक् । किं चिस्तन्याश्च चेष्टितम् इदम् । किं
 वा मद्ब्रधायैष उपक्रमो मन्थरकस्य । उतान्यस्य वा कस्यचित् । २१
 एवं स चिन्तयन् आकारं निगूहयन् अन्धवत् कर्म करोति ।
 अचान्तरे मन्थरकः समागत्य निःशङ्कम् आलिङ्गनचुम्बनादिभिस्
 चिस्तनीम् उपभोक्तुम् उपचक्रमे । अन्यो ऽपि सर्वम् आलोकयन् २४

अपि किञ्चित् छस्त्रम् अपश्यन् क्रोधान्धः पूर्ववत् समीपं गत्वा
मन्थरकं चरणाभ्याम् आदाय शरीरबलसामर्थ्यान् मस्तकोपरि
*परिधाम्य तं चिस्तनीहृदये व्यताडयत् । अथ कुञ्जकशरीरप्रहारेण ४
तस्यास् तृतीयस्तनो ऽन्तः प्रविष्टः । पृष्ठप्रदेशस्तनस्पर्शात् कुञ्जकः
प्राञ्जलतां गतः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अन्धकः कुञ्जकश्च । इति । सुवर्ण- ६
सिद्धः प्राह । भोः । सत्यम् एतद् अभिहितं त्वया । दैवानुकूलतया
सर्वत्र कल्याणं संपद्यते । परं तथापि पुरुषेण दैवम् अङ्गीकृत्य
नयो न त्याज्यः । यथा त्वया मम वाक्यम् अकुर्वता त्यक्तः । ७
एवम् उक्त्वा *सुवर्णसिद्धस् तम् अनुज्ञाय स्वगृहं प्रति
प्रतिनिवृत्तः ॥ इति ॥

समाप्तं चेदम् अपरीक्षितकारिता नाम पद्यमं तन्मम् । यस्यायम् आद्यसौकः । 12
कुदृष्टं कुपरिज्ञातं । कुकृतं कुपरीक्षितम् ।
तन् नरेण न कर्तव्यं । नापितेनेह यत् कृतम् ॥ ५ ॥

एतत्समाप्तौ समाप्तं *पञ्चतन्त्रापरनामकं पञ्चाख्यानकं नीतिशास्त्रम् । 15
कथान्वितं सत्कविमुक्तयुक्तं । श्रीविष्णुशर्मा नृपनीतिशास्त्रम् ।
चकार येनेह परोपकारः । स्वर्गाय जायेत बुधा वदन्ति ॥ १ ॥ upa
श्रीसोममन्त्रिवचनेन विशीर्षवर्षम् 18
आचोक्ष शास्त्रम् अखिलं खलु पञ्चतन्त्रम् ।
श्रीपूर्णमद्रगुणया गुणकादरेण
संशोधितं नृपनीतिविवेचनाय ॥ २ ॥ vasa 21
प्रत्यक्षं प्रतिपदं । प्रतिवाक्यं प्रतिकथं प्रतिज्ञोक्तम् ।
श्रीपूर्णमद्रसूरिः । विशोधयाम आस शास्त्रम् इदम् ॥ ३ ॥ Er
यद् यत् किञ्चित् क्वचिद् अपि मया नेह सम्यक् प्रयुक्तं 24
तत् चन्तव्यं निपुणधिषयीः चास्मिन्मनो हि सन्तः ।
*श्रीश्रीचन्द्रप्रभपरिवुडः पातु मां पातकेभ्यो
यस्यापि धमति सुवने कीर्तिगङ्गाप्रवाहः ॥ ४ ॥ mandā 27

क्षार्तं वचः क्लृप्तं यत् समधोपधीनि प्रोक्तं *समस्तविदुषां तद् अदूषणीयम् । सोमस्त मन्त्रविद्यासविशेषस्त	3
किं नाम साङ्ख्यनृपः कुर्वति न *क्षणीम् ॥ ५ ॥	Vasa
प्रत्यक्षारं न पुनर् अस्तु अमुना क्रमेण कुक्ष्यापि किंचन जगत् अपि निश्चयो मे ।	6
किंत् *आवसत्कविपदाक्षतबीजमुष्टिः *सिक्ता मया मतिवलेन जगाम वृक्षिम् ॥ ६ ॥	Vasa
चत्वारोह सहस्राणि । तत्परं वट् शतानि च । यन्वस्त्रास्त मया मानं । गङ्गितं श्लोकसंख्याया ॥ ७ ॥	9
*शरवाक्षतरविषयै । रविक्वददि फास्त्रुने तृतीयायाम् । वीर्योच्चार इवासी । प्रतिष्ठितो ऽधिष्ठितो विबुधिः ॥ ८ ॥	Er 12

A BRIEF GLOSSARY

THIS is restricted to three classes of words:—

1. Words which are not given at all in the minor St. Petersburg Lexicon (=pw). These are marked by me with a dagger (†).

2. Words marked with a star (*) in pw, as being not quotable; or words used in a certain meaning (marked with a star), for which words in that meaning no occurrence was quotable. These words or these meanings are marked by me with a star.

3. Words which are given in pw as ἀραιὰ εἰρημένα, or as rare words. Some grammatical irregularities have been added.

अचर, *law, 125, 23.

*अगर्, same as अगुर्, Amyris Agallocha, 46, 5.

अङ्ग, n. of a tree, 81, 3 (cp. Jātaka I, 881, 20).

†अनर्घप्रचासनं, see †प्रचासनं.

†अनुजानः, 285, 21 not bathed? †अनुजानपादः, 286, 5 without having bathed my feet? *Hermann Jacobi* says that in Marāṭhi both उजान and उजास mean spring tide, and the extraordinary flow at the equinoxes; for उजान, pw, Nachtrag 5, gives from Hemacandra's *Parīṣiṣṭa-parvan* I, 228 the signification 'übergehend vor Freude (Augen)'.¹

अपद्वार, side-door, 210, 22.

अपवरक, see †कारापवरक.

अमियह, see सुकुमारिकामियह.

अभ्युपपत्ति, †friendly reception, shelter, 164, 6.

अवज्ञायति, incorrect passive for active voice, 205, 24.

†अशोकवर्ति, an aśoka-roll, a kind of sweetmeats, 81, 14. pw has '*अशोकवर्तिका f. ein best. Gericht GAL.' *Schiefner*, *Mélanges asiatiques tirés du Bull. de l'Ac. Imp. des Sciences de St-Petersbourg*, tome vii, p. 720, last line, mentions a sweetmeat 'Kummerloswender', giving the Tibetan equivalent in the footnote. This would point to a Sanskrit word अशोकवर्तिन्. But as sweetmeats in India are often put in the form of a वर्ति, I suppose that वर्तिन् is a blunder

¹ But *Jacobi* thinks it impossible to separate our anuddhānapāda from Guzeratī udhānapāyā, *unsteady, eccentric, odd* (*Parīṣiṣṭap.* I, 228 he translates uddhānalocana with verwirrten Blicken). Moreover, he calls my attention to the popular belief prevailing among the Hindus, that bhūtas and rākṣasas have their feet turned backwards (cp. e. g. *Crooke*, *Pop. Rel.*, p. 149; *Mary Fyfe*, *Old Deccan Days*, p. xv). But I can see no good sense in our passage with this explanation.

- for बर्ति. My friend, Mr. F. W. Thomas, informs me that the beginning of the Tibetan equivalent, viz. smya (or mya). nan. med., is the regular equivalent of aśoka, and sgyur = vart.
- †अश्वचक्ष्मा (so also Hamb. MSS.), horses' stable? 276, 15. Cp. †परिचा.
- अस, अशि, with सम्, †to be indeed (pw sein, geben, existieren SARVAD. 9, 15), 133, 29; 140, 21.
- †अस्थान (वेर), going to the very bones, i. e. implacable, 280, 7.
- *आपद्, misfortune, 212, 22.
- आप्यायना, satiety, 78, 19.
- आयुक्त, an official, 179, 33.
- †आसुरीवृष्टि (cp. Tantrakhyāyika, whence this word is taken), she-devil rain, i. e. excessive rain, 84, 15.
- †अभिपिटि, mulberry tree (cp. Hertel, Wiener Zs. f. d. Kunde des Morgenl., XX, 402 f.), 101, 15.
- †अस्तङ्ग, the roof of a house (Apte), 148, 15.
- †अद्भुत, horripilated, in सततोद्भुत-तगाच्च 94, 12, and पुनकोद्भुतशरीर 215, 22 (pw *उद्भुत n. Haarsträubung).
- †अपधारिन्, bearing (another's form or shape), 55, 11.
- †अनुग्रह, dwelling in a house during the rainy season, 137, 2.
- कर्तृ, the Doer, †a genius who regulates fate (properly the representative of acting man), 157, 21; 158, 13; 162, 1. 11. Cp. विधातु.
- कर्मन्, Deed, †the personified deeds which a man has performed in previous existences, 157, 24; 158, 16; 162, 3. 13.
- कल, sweet, melodious, 181, 11.
- काकरवर्ग, a word of unknown meaning. Tantrakhyāyika has kākaravaḥ. 4, 21.
- †कारापवरक, inner room of a prison, 120, 19. Cp. Pāli ovaraka, above, p. xlv f.
- किंयुक्त, a word of unknown meaning, taken from the Tantrakhyāyika 4, 21.
- †किञ्चित् for कञ्चित्, 236, 24.
- †कूतिक or कूतिका, some malignant winged creature, 190, 15.
- कृ with उप, 90, 20; 231, 20. See the forthcoming English translation and the variants.
- कुवासिका, some bird, 192, 14. 16; 198, 1; 197, 3.
- क्षुप् with वि, suppose, 248, 25.
- †क्रमयोगात् = क्रमात्, in course of time, gradually (pw क्रमयोग Reihenfolge), 122, 9.
- †क्रिया, limb, 218, 21; 221, 16. (In the Tantrakhyāyika असंजातक्रिय occurs twice in the sense of असंजातपक्ष, whose wings had not yet grown, and as a variant of that word.)
- †खिद्यति (अरघट्ट), to set in motion (a Persian wheel), 244, 18. According to Jacobi, this seems to be a metaphorical expression. Guzerati khexavum means to till, to cultivate; to navigate. The Persian wheel is set in motion by an ox under the superintendence of a man. The man, so to say, 'ploughs with the Persian wheel.'
- †गोष्ठिकर्म (wrong form for गौष्ठिक*), work or trade for a company, 262, 18; 263, 2.
- घास, †neuter (also in Hamb. MSS.)

- mouthful, food, 233, 1 (=stanza IV, 20).
- *चतुर्वीतक, ta sort of spice (pw eine best. Verbindung von vier Stoffen), 81, 14.
- †चक्रमती, n. pr., prakṛtism for चक्र-वती, 148, 4.
- चर् with म, caus., †deceive, dupe, 80, 22. (The Tantrākhyāyika has प्रका-मयसि, evidently in the same sense, in tale IV, ii.)
- †चरखमसित, soiled by foot-steps, 140, 24 (pw मसिनित besudelt BÄLAR 158, 5).
- चिर्मिटिका, 21, 4, and †चिर्मिटी, 20, 20, a sort of cucumber.
- चुह्नी, fire-place, 288, 8.
- †चेखक (pw चेख GAUT.), cloth, 75, 23.
- †जीवितमाचसार, see *सार.
- *सुष्ट, shrub, bush, 170, 10.
- †तं, prakṛtism for तत्, 89, 23 (? see सूच); 150, 17; 235, 2.
- तु with उद् for तु with अव, descend, prakṛtism (cp. e.g. Jacobi in his Preface to Hemacandra's Parīśiṣṭa-parvan, p. 9), 93, 12; 134, 11.
- चिंशति (षट्चिंशतिर्) for चिंशत्, 271, 23.
- दाति, gift, offering, in वरमासान्तिपि-क्षेकदानदात्वा (most MSS. *दात्वा), 199, 22 (pw only हवदाति).
- †कुर्दुर, frog, MSS., 222, 13; 223, 14. Perhaps this form belongs to the author, as u and a are confounded in some other cases (कुटम्ब, अगर्; cp. कुष्ठ), not only in our text, but also in other MSS. of North-western India.
- †कुष् with परि (ex conj., MSS, परिदु-

- ह्यति), to become wholly bad, hostile to, 59, 8.
- देवमार्ग, anus, 2, 9; 53, 10.
- देवानां प्रिय, †dear to the gods, as title of a king, and, by pun, stupid (Hemacandra, Parīśiṣṭa-parvan II, 874, and pw s. v. देवानांप्रिय), 104, 2.
- धा with आ; वचनम्, approve, 165, 2 (or confused with अवधार्य?); खरूपम्, assume (confused with आख्याय?), 284, 12.
- नपञ्चवण, see अणवण.
- नघुष, wrong form occurring in Jain works for नङ्गुष, 227, 20.
- नम् with वि (this reading, only with a blunder: vinastāh, also in Hamb. MSS.), p. p., = श्रीलविनाशं (श्रीलविश्वं, श्रीलखण्डम्) कृतवती, †destroyed her chastity, sinned (carnally), 287, 23.
- नास्तिक, one who says 'there is not', †a Jain (according to a gloss in MS. bh), 55, 17.
- *निसावक (MSS. निआवक), the scum of boiled rice, 260, 24.
- पञ्चष, five or six, 76, 10.
- †पटोला, a species of cucumber (pw *पटोली and पटोलिका), 100, 28.
- †पञ्चदन, viaticum, 81, 3.
- पद् with सम्, see संपन्न.
- †परिचा, shelter (r. चा, formed like परिखा; cp. †अचचख्खा), 235, 5.
- †परिवर्तकम् for परिवर्तम् (Whitney, § 995 b), turning round, 68, 2.
- *परिअय, refuge (reading of the original Pancatantra प्रतिअय), 66, 5.
- पाचिक belonging to one's party, †an ally? 232, 10.
- †पुलकोदुषितशरीर, see †उदुषित.

- †पुष् with अव, to diminish (v. n.)—op. glosses in MSS. bh and Ψ—82, 18.
- †प्रचासन (यत् प्रचासयति तत्), stirring up (misfortune), 271, 6.
- प्रतिशब्द, echo, 207, 14.
- †प्रत्वाद्दर्श, confounding example or lesson (दर्शितः in the same pāda shows that प्रत्वाद्दर्श is not a false reading for प्रत्वाद्देश, as pw takes it to be), 208, 23.
- †प्रलुप्तद्, tripping gait? 141, 12.
- प्रदेष्टु, chief justice? (so pw), 180, 2.
- †प्रधानपुत्रायमास, having become (!) an excellent son, 107, 15.
- प्ररोह in वटप्ररोह, †an aerial root, 284, 6.
- प्रशासु, an official who pays by order of the king? (pw Anweiser; Bühler, chief justice), 180, 2.
- प्रिय, see देवानां प्रिय.
- बाहु, *fem., arm, 99, 24.
- विष, hole, cavern, used as †masculine in address, 218, 15, whereas in the following line it has the usual gender.
- †बूट (Prakṛt बोह and बोडियः; Leumann, ZDMG., LVII, 665, note), cut, rent, torn (in n. pr. बूटकर्म), 184, 26, &c.
- †ब्रह्महृदय, gold, money (from the Tantrakhyaṅyika), 110, 12. Cf. या-नेसर.
- †मनवशिदितम्, adv., at sight of the Holy One (pw विदितम्, mit Wissen,—von), 96, 6.
- मविष्यत्, †having favourable prospects (cp. मविष्यु 8 in pw), 225, 27.
- मकाङ्ग, †having smeared his body with ashes, 24, 10.

- माषा, †same as रागिणी, a modification of a musical mode (pw *eine bestimmte Ragini), 271, 23.
- मास? (pw ein best. Raubvogel Āpast.; Apte: a cock; a vulture), 180, 13.
- मू, caus. with †संपरि, reflect, 281, 26.
- मनुष्य, †a mortal being (elephant), 186, 8.
- †मन्त्रित, see चरखमन्त्रित.
- महत्तम, †same as मुद्, an elderly relative, 106, 1.
- †माठपत्य (MSS. mātḥāpatya; Whitney, § 1211 a), the state or dignity of prior of a monastery, 186, 4.
- †यज्ञेश्वर, Lord of sacrifice, i. e. gold (apparently a slang expression like ब्रह्महृदय, q. v.), 25, 15.
- योगिन, †skilful, cunning (see pw s. v. चीन 1 h), 154, 5.
- सङ्कुच, 'a round ball of sugar, wheat or rice-flour, ghee, and spices' (Apte), 81, 14.
- सङ् with †समुद्, jump, shake the body up, 87, 19.
- सुद् with उद् (best MSS. उद्धृतितानाम्; cp. †कुर्कुर), †to search thoroughly in order to plunder (pw 7, 372 quotes Damayantīkathā 168), 120, 7.
- वंशव, †referring, belonging to his family, inflicted upon his family, 279, 17.
- वटप्ररोह, see †प्ररोह.
- †वणिज्जारकसार्ध (MSS. वणिज्जारक* and वणिज्जारक*), a commercial caravan, 78, 14. वणिज्जारक, as Jacobi informs me, is an obvious Sanskritization of Guzerati vapajāro, 'a travelling merchant who carries for sale goods in a caravan.'

†विज्ञापयिष्यति, fut. caus. क्री with वि (pw *ज्ञापयति), 68, 11.

†विष् with प्र, caus., to scatter, waste (money), 8, 10.

विघातु, same as घातु, q. v., 162, 21. 22.

वेण, wrong but customary spelling of our MSS. for वैण, patron. of वेण. (King Vena or Vepa was killed by the sages, who by rubbing the arm of the corpse produced from it King Pṛthu—our वैण), 227, 17.

व्राम, *the Indian cuckoo, 180, 13. (Perhaps some distinct species of this bird is intended in our passage, as the वीक्षिष्य is mentioned before in the same compound.)

व्रवण, same as व्रमण, in व्रमवण, wandering Digambara ascetic, 108, 24.

†व्रवणक, id., 102, 24; 108, 4; 107, 16.

†वैतनिषु, 181, 22. *Jacobi* informs me that this word is not an equivalent of वैताम्बर, and that in the Samarāiccakaha a पण्डरमिरकु is mentioned, whose principal व्रत seems to have been to avoid all the products of the cow: बोरसवज्जहारओ निवचकिरियाकवावो.

†सङ्गत, wrong spelling of our author for शङ्गत (pun with असङ्गत), 56, 12.

†सततोद्बुधितवाच, see †उद्बुधित.

सत्ता in हिरण्यसत्तासंशयः, existence, †presence, 121, 6.

संपन्न, †sweet thing, milk (cp. pw संपन्नचीरा, adj. f. wohlschmeckende Milch gebend), 255, 5.

संमहार, †a wrong Sanskritization of Prakṛt संपहार, Skt. †संमधार (for संमधारण or *मधार), deliberation, 166, 2; 184, 5.

*सार, destroying, 164, 12.

†सुकुमारिकामियहवचनप्रतादेयः, 258, 25. Perhaps having received the advice of a promise to take the vow (of chastity) in his youth. I take सुकुमारिक as a wrong formation for सोकुमारिक, adj. अमियह, vow, pw Nachtr. 2. But this explanation is very uncertain. सुकुमारिकामियह is perhaps a technical expression.

†सुहृदिवा, same as सुनिषक, a small shovel, small spade, or, small pickaxe, 140, 22; 142, 1.

सूच, *masc., string (or तं is Prakṛtism for तत्, q. v.), 89, 22 f.

†सौधोत्सङ्गावचनमित, see †उत्सङ्ग.

सुनिषा (Prakṛt चहया, *Jacobi*, *Ausg. Erzählungen*, glossary, p. 114, 'etwa "Knappsack"'), betel-box, 69, 12.

सखर, †trug (of an elephant), 185, 12.

†हृदि, vocative case of a Prakṛt word, my (female) friend, 148, 8.

ADDITIONS AND CORRECTIONS

THE angle (A) stands always *before* a sandhi-vowel, if the initial vowel of the second word is long. Wherever the initial vowel of the second word is short, the angle stands exactly *under* it.

Examples : तद्याकाशे = तद्या + आकाशे ; तद्यान्वद् = तद्या + अन्वद्.

Down to p. 46, the small vertical stroke which separates stems of a compound is not always set with regard to the quantity of the following initial vowel. From p. 47 on, it stands *before* a long vowel, if the initial vowel of the following stem is long, and exactly over the contracted vowel, if the initial vowel of the following stem is short. In case of consonants we have endeavoured to set the horizontal stroke as exactly as possible.

Examples : p. 185, 13 f, विद्युत् + प्रभा + पटल + संक्षिप्त + सज्ज + जलद + सदृश ; प्रावृट् + काश + प्रवत् + चपत् + मरीचि + विद्युन् + निवह + संबद्ध + मन्वीर + भैरव + रवं ; l. 15, प्रवर + मुञ्ज + इह् + आकार + संवेष्टित + करम्.

For the benefit of beginners, we add here the cases in which, down to p. 46, the separations should be more exact. Read—

3, 5 °पूर्णे° ; 7 परिखा° ; 4, 1 °र्ष° ; 34, 15 °दुर्भिक्षासुरी° ; 35, 3 कृताञ्जयो ; 7 कापुष्पा ; 8 सत्पुष्पा ; 14 बुधासमम् ; 36, 1 महाविधो ; 12 कदाचन ; 38, 1 शिखातले° ; 2 परमहर्ष° ; 39, 6 शिरःक्षेदम् ; 9 तक्षिरक्षिह्म् ; 10 मिष्ठावादेन ; 11 शिखातले ; 21 °मुक्ताहार° ; 46, 16 °दोषासंवादि°.

A few minor errata follow. Some refer to types which are broken in some copies, but good in others.

7, 12	read	उदीरितो	154 put apa on line 25, and átkha on line 30.
34, 15	"	एवासुरी°	
35, 14	"	चापत्समः	183, 23 read तच्
40, 19	"	सविनयात्	199, 19 " वरमासे
46, 18	"	°याहिणीं	200, head-line, at left, add 'Tale vii: Gold-giving birds'.
50, 3 f	"	आदायोपस्थितः	
70, 1	"	चाम्बलरा	217, 17 " मूर्खो
104, 16	"	यद्यासी	218, 13 " तूष्णींमूय
128, 12	"	यन् न	228, 13 insert half-stroke after वैश्वदेवानो
129, 30	"	अथवा	258, 21 read मनोमयामिधि
130, 8	"	दुःसाधम्	259, 1 " खदिरमथाब्
130, 30	"	मैत्रीं	260, 6 " जलकुशं
142, 4	"	मो	276, 7 " उत्पत्सति

HARVARD ORIENTAL SERIES

Harvard Oriental Series. Edited, with the coöperation of various scholars, by CHARLES R. LANMAN, Professor of Sanskrit in Harvard University. Published by Harvard University, Cambridge, Massachusetts, U. S. A. — To be bought, in America, of GINN & COMPANY, 29 Beacon Street, Boston, Mass.; in England, of GINN & Co., 9 St. Martin's Street, Leicester Square, London, W. C.; in Continental Europe, of O. Harrassowitz, Leipzig.—The price of volume 3 is \$1.20; the price of each of the volumes 1, 2, 4, 5, 6, 9, and 11 is \$1.50; all these, post-paid. Price of volumes 7 and 8 (not sold separately) is \$5. Price of volume 10 is \$6.—One dollar (\$1.00) = Marks 4.18 = francs or lire 5.15 = 4 shillings and 1 penny = 3 rupees. — Volume 10 is royal 4° (32 cm.); volumes 7 and 8 are super-royal 8° (28 cm.); the rest are royal 8° (26 cm.). All are now bound durably in full buckram with gilt top.

Volume 1. Jataka-Mala, by Arya Çūra. Edited in Sanskrit (in Nāgarī letters) by Professor H. KERN, University of Leiden, Netherlands. 1891. Pages, 270. (North Buddhistic stories. They have been translated by Speyer, London, 1895, Frowde.)

Volume 2. Sankhya-Pravachana-Bhashya, or Commentary on the exposition of the Sankhya philosophy, by Vijñāna-Bhikṣhu. Edited in Sanskrit (in Roman letters) by Professor R. GARBE, University of Tübingen, Germany. 1895. Pages, 210. (Translated by Garbe, Leipzig, 1889, Brockhaus.)

Volume 3. Buddhism in Translations. By the late HENRY CLARKE WARREN, of Cambridge, Mass. 1896. Fourth issue, 1906. Pages, 540. (Over 100 extracts from the sacred books of Buddhism, so arranged as to give a connected account of the legendary life of Buddha, of his monastic order, of his doctrines on karma and rebirth, and of his scheme of salvation. The work has been widely circulated and has been highly praised by competent authorities.)

Volume 4. Karpura-Manjarī. A drama by the Indian poet Rājaçekhara (900 A. D.). Critically edited in the original Prākṛit (in Nāgarī letters), with a glossarial index and an essay on the life and writings of the poet, by STEN KONOW, of the University of Christiania, Norway; and translated into English with notes by C. R. LANMAN. 1901. Pages, 318.

Volumes 5 and 6. Brihad-Devata (attributed to Çāunaka), a summary of the deities and myths of the Rig-Veda. Critically edited in the original Sanskrit (in Nāgarī letters), with an introduction and seven appendices (volume 5), and translated into English with critical and illustrative notes (volume 6), by Professor A. A. MACDONELL, University of Oxford. 1904. Pages, 234 + 350 = 584.

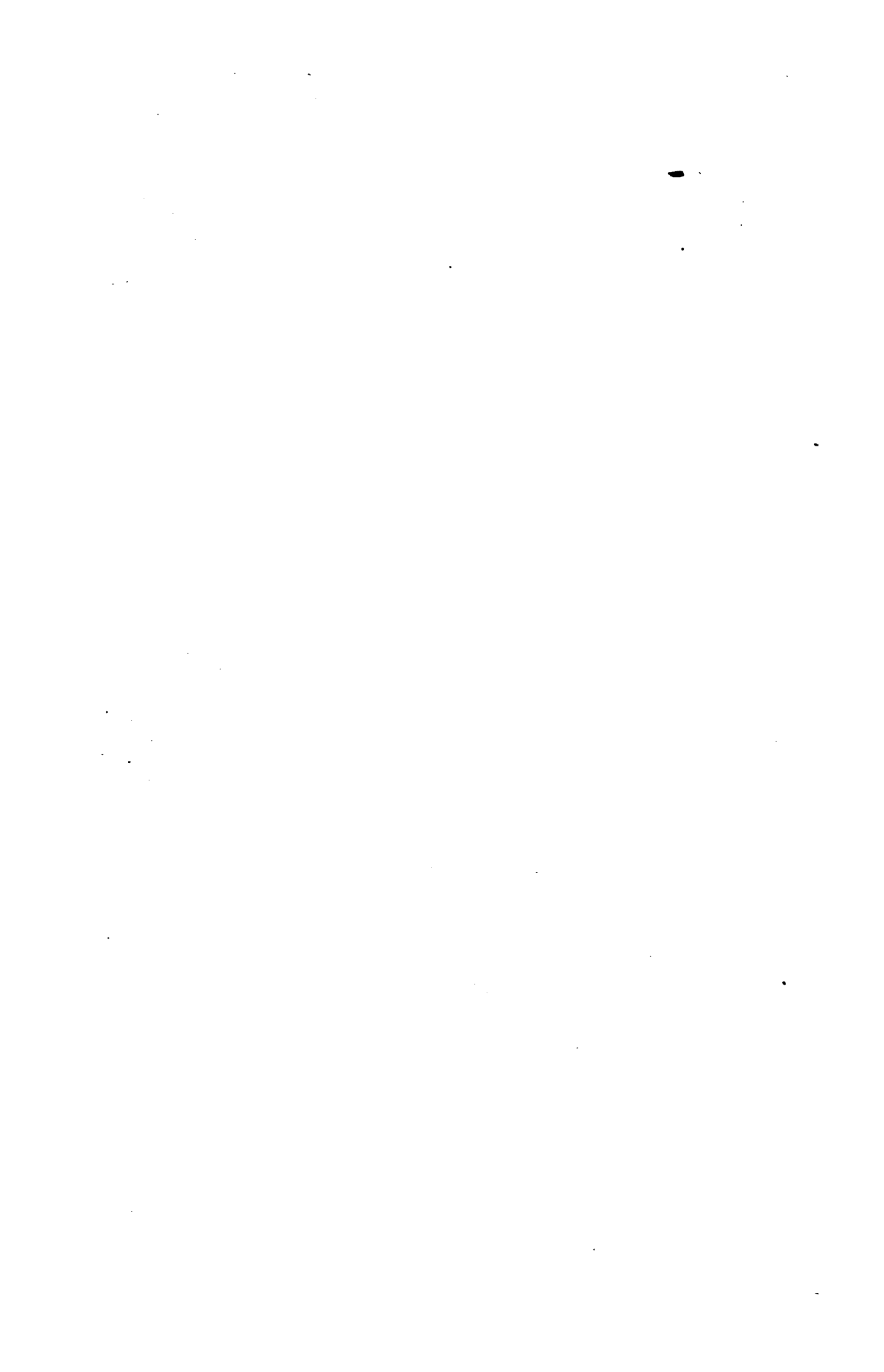
Volumes 7 and 8. Atharva-Veda. Translated, with a critical and exegetical commentary, by the late Professor W. D. WHITNEY, of Yale University; revised and brought nearer to completion and edited by C. R. LANMAN. 1905. Pages, 1212. (The work includes: critical notes on the text, with various readings of European

and Hindu MSS.; readings of the Cashmere version; notices of corresponding passages in the other Vedas, with report of variants; data of the scholiasts as to authorship and divinity and metre of each verse; extracts from the ancillary literature concerning ritual and exegesis; a literal translation; and an elaborate critical and historical introduction.)

Volume 9. The Little Clay Cart (*Mṛcchakaṭika*), a Hindu drama attributed to King Shūdraka. Translated from the original Sanskrit and Prākṛits into English prose and verse by A. W. RYDER, Instructor in Sanskrit in Harvard University. 1905. Pages, 207.

Volume 10. Vedic Concordance: being an alphabetic index to every line of every stanza of the published Vedic literature, and to the liturgical formulas thereof, that is, an index (in Roman letters) to the Vedic mantras, together with an account of their variations in the different Vedic books. By Professor MAURICE BLOOMFIELD, of the Johns Hopkins University, Baltimore. 1906. Pages, 1102.

Volume 11. The Pancha-Tantra (a collection of ancient Hindu tales) in the recension (called Panchākhyānaka, and dated 1199 A.D.) of the Jaina monk, Pūrṇabhadra. Critically edited in the original Sanskrit (in Nāgari letters: and, for the sake of beginners, with word-division) by Dr. JOHANNES HERTEL, Oberlehrer am Koeniglichen Real-Gymnasium, Doebeln, Saxony. 1908. Pages, 344.

Apr 07 2002

PK3971 JH v.11

The Panchatantra; a collection of a
Andover-Harvard

ANN1173

3 2044 017 286 758

Panchatantra
The Panchatantra.

PK
2971
.H3
v.11

APR 07 2002

PK2971 J48 v.11
The Panchatantra; a collection of a
Andover-Harvard
ANN1173
3 2044 017 286 758

Panchatantra
The Panchatantra.

PK
2971
.H3
v.11

